

ISSN 1015-1818 | e-ISSN 2619-9505

2023 / 2

Sayı: 80

Tarih Dergisi

Turkish Journal
of History

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

Dizinler / Indexing and Abstracting

SCOPUS

Web of Science-Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TUBİTAK ULAKBİM TR-Dizin

EBSCO Historical Abstracts

EBSCO Historical Abstracts with Full Text

Eriş Plus

DOAJ

SOBİAD

Kapak Resmi / Cover Photo

Gazanfer Ağa'nın Kendi Medresesini Dershane Bir Ders Verildiği Sırada Ziyareti

Divân-ı Nâdiri, TSMK H.889, vr. 22a.

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Arzu TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Ordu Cad. No: 6, Laleli, Fatih 34459, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00 / 15882

E-mail: tjh@istanbul.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 51632

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
The publication languages of the journal are Turkish and English.

Şubat, Haziran ve Ekim aylarında, yılda üç sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published triannually in February, June and October.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Arzu TERZİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– terzi@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sinem SERİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– sinemser@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Mahmut AK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Fatih M. SANCAKTAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– fatihsancaktar@yahoo.com

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– cezmi_eraslan@yahoo.com

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– mahiraydin2023@gmail.com

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– idbos@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– hcsahin@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ebru ALTAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – efaaltan@yahoo.com

Prof. Dr. Dinçer KOÇ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – dincerkoc@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Araş. Gör. Aslı TUNA

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
– asli.tuna@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – [aозcan@fsm.edu.tr](mailto:aozcan@fsm.edu.tr)

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – fbasar@fsm.edu.tr

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye – ftizlak@akdeniz.edu.tr

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – feridunemecen@yahoo.com

Prof. Dr. Géza DÁVID

Eötvös Loránd Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Programı, Budapeşte, Macaristan – david.geza@btk.elte.hu

Prof. Dr. Giampiero BELLINGERI

Venedik Ca' Foscari Üniversitesi, Asya, Akdeniz ve Afrika Araştırmaları Bölümü, Venedik, İtalya – giambell@unive.it

Prof. Dr. Gregory C. MCINTOSH

Arader Galleries, San Francisco, ABD – gregorymcintosh@yahoo.com

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye – develi@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Hikari EGAWA

Meiji Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kyoto, Japonya – egawahi@meiji.ac.jp

Doç. Dr. Kenneth WEISBRODE

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye – weisbrode@bilkent.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – mhsayar@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Koç Üniversitesi, Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Direktörü, İstanbul, Türkiye – ogtekin@ku.edu.tr

Pál FODOR

Macaristan Bilim Akademisi, Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Genel Müdürü, Budapeşte, Macaristan – Fodor.Pal@btk.mta.hu

Doç. Dr. Philipp O. AMOUR

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya, Türkiye – dr@philipp-amour.ch

Dr. Rhoads MURPHEY

Birmingham Üniversitesi, Tarih Bölümü, Birmingham, İngiltere – r.murphey@bham.ac.uk

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – sbeyoglu@marmara.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Kapıkulu Mevâcib Tertib Defterleri
Kapikulu Mevacib Tertib Registers
Mübahat S. Kütükoğlu 1
- The Structure of the Urartian Bureaucracy and a New Suggestion for Royal City Rulers
Urartu Bürokrasisi'nin Yapısı ve Krâli Şehir Yöneticilerine Dair Yeni Bir Öneri
Armağan Tan 35
- İlmiye Mesleği İstihdamında Usûlsüzlük İddiaları Üzerine Kanuni'nin Emriyle Yapılan Kapsamlı bir Tahkikat
A Comprehensive Investigation on Allegations of Irregularities in the Employment of the Learned Profession in the Age of Suleyman the Magnificent
Mehmet İpşirli 55
- Osmanlı'da Vergi İndirim Talepleri, Müzakere ve Uzlaş (1648-1687)
Tax Deduction Requests, Negotiations, and Consensus in the Ottoman Empire (1648-1687)
Murat Tuğluca 115
- Kırım Savaşı Sırasında Doğu Karadeniz'de Eşkıyalık: Yüzbaşı Alphonse Belliot Hadisesi
Banditry in the Eastern Black Sea During the Crimean War: The Case of Captain Alphonse Belliot
Özgür Yılmaz 149

Veri Çalışması / Data Paper

- Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da Kolektifleştirme Politikalarına Dair Bazı Sovyet Arşiv Belgeleri
Some Soviet Archival Documents on the Soviet Union's Collectivization Policies in Kazakhstan
İlyas Topsakal, Nurullah Çetin, Aidar Zeinelov 193

Mektup / Letter

- Tayyib Gökbilgin'in Özel Arşivinden Mektuplar: László Rásonyi
Letters from Tayyib Gökbilgin's Private Collection: László Rásonyi
Kutse Altın 215

Tartışma / Discussion

- Çankılıköprüsü
Géza Dávid 237

Kapıkulu Mevâcib Tertib Defterleri

Kapıkulu Mevacib Tertib Registers

Mübahat S. Kütükoğlu*

*Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.S.K. 0000-0001-9641-8791

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mübahat S. Kütükoğlu,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mkutukoglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.06.2023

Kabul/Accepted: 29.06.2023

Atıf/Citation:

Kutukoglu, Mubahat S. "Kapıkulu Mevâcib Tertib Defterleri." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 1-34.

<https://doi.org/10.26650/iutd.20235207>

Osmanlı daimî ordusu olan kapıkullarının, bilindiği gibi, mevâcib/ulûfelerinin zamanında, tam olarak ve tam ayar akçe ile ödenmesi, devletin titizlikle üzerinde durduğu konulardandı. Özellikle züyûf akçe denilen ayarı düşük para ile verilen mevâcibler, İstanbul'da huzursuzluklar yaratmış, hatta isyanlara sebep olmuştu. Bundan dolayıdır ki, mevâciblerin tam ayar sikke ile ve vaktinde ödenmesi padişahlar başta olmak üzere sadrazam ve defterdarların çok önem verdikleri bir konu idi. Buna rağmen, mâlî sıkıntılar sebebiyle, istenilen sonuçların alınması pek mümkün olamıyor, mevâcibler hem zamanında, hem de bazan tam olarak ödenemiyordu.

I. Mevâcib Tertibleri ve Tertibleri Denkleştirme Gayretleri

1. Mevâcib Tertibleri

Osmanlılarda gerek kapıkulları, gerekse diğer personelin mevâcib ödemeleri, senede üçer aylık dört devreye ayrılmıştı. Bunlar; masar (muharrem, safer, rebi'ülevvel), receb (rebi'ülâhır, cemâziyelevvel, cemâziyelâhır), reşen (receb, şa'ban, ramazan) ve lezez (şevval, zilka'de, zilhicce) idi.

Mevâciblerde ödenecek meblâğlar için bazı gelirler tahsis edilir; bunlar, ödeme yapılacak gruba göre farklı yerlerden ve gelirlerden olurdu. Kapıkulu; Sayda, Trablusşam, Halep, Rakka, Malatya ve Diyarbakir'deki mukataaların bir kısım gelirlerinin tahsis edildiği kalyonlar personeli¹, kaleler muhafızları², mütekâidler gibi gruplar için aktarılacak gelirlerin cinsi, yeri ve miktarları farklı olup hepsi için ve her mevâcib devresinde *Mevâcib Tertib Defterleri* düzenlenirdi.

2. Mevâcib Tertiblerini Denkleştirmedeki Güçlükler

Mevâcib tertibine giren gelirlerin tam ve zamanında toplanması, padişah ve sadrazamın çok önem verdikleri bir husustu. Bu, Sultan I. Abdülhamid'in (sal. 1774-1789), 1197 (1782-1783)'deki bir hatt-ı humâyûnunda mevâciblerin zamanında ödenmesini temin eden sadrazamı "... *Ale'l-husûs vakt ü zamânı ile emvâl-i mîrîyyeyi tahsîl ve mevâcibi tekmlî ve tevzi' mâddesinde zuhûr eden dikkat ü ihtimâmın makbûl-i hümâyûnum olmağla, hâlâ Hazîne-i hümâyûn'um kethudâsı ağa kulum ile, has kürklerimizden bir semmûr kürk ve bir kabza mücevher hançer irsâl ve ihsânıyla, tevkîr ü tekrîm olunmuş<sun>dur*"³ şeklinde mükâfatlandırmasında ifâdesini bulmuştu.

Tertib defterleri ne kadar muntazam düzenlenmeğe çalışılırsa çalışılsın, ihtiyaç olan meblâğın denkleştirilip toplanması ve hazineye ulaşması kolay olmuyordu. Defterdarlar, mevâcib devresinin hazırlık safhasında sadrazama sundukları takrirlerinde, tertible alâkalı yapılacaklar ve ne gibi güçlüklerle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. İki örneğini verdiğimiz takrirler, bunu açık olarak ortaya koymaktadır.

4 Receb 1199 (13 Mayıs 1785)'da başdefterdarlığa⁴ getirilen Süleyman Fevzi Efendi'nin⁵ takrirlerinden bu açıkça anlaşılmaktadır. Mevâciblerin zamanında ve tam olarak ödenmesi konusunda Süleyman Fevzi Efendi'nin tayinindeki hatt-ı humâyûnunda Sultan I. Abdülhamid de mevâcib için "*ne mikdar akçenin zabt ve hüfz ettirilmiş*" olduğunu sormuştu. Defterdar,

- 1 Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Donanma-yı Hümâyûn Kalyonlar Mevâcibinin Karşılanması Örneğinde Osmanlı Mali Pratiğindeki Baskı ve Uzlaşma Tavrı", *ASOS Journal*, sayı 39 (2017), s. 242-257. Makale, Başkanlık Arşivi Ali Emiri tasnifi belgelerine dayanılarak hazırlanmış olup, tertib defterleri kullanılmadığı için mukataa gelirlerinin bir tertib içinde kaydedildiğinden bahis yoktur.
- 2 Bu konuda Sohum, Ardahan, Ahılkelek, Erzurum ve Kars kaleleri cebecilerinin mevâciblerinin ödenmesi için tahsis edilen mukataa gelirleri ve mevâcib ödemeleri, et ve buğday masraflarını ihtivâ eden meblâğlar kaydolunmuş (Ali Apalı, "Osmanlı Devleti'nde Mevacib Defterleri ve Bazı Doğu Kalelerindeki Cebeciyânların Mevacib Muhasebe Kayıtları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2) (Haziran 2017), s. 587-599), mukataa gelirlerinin "mevâcib tertibi" olduğundan bahsedilmemiştir.
- 3 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, II/1, haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara 2018, s. 352.
- 4 Defterdarlık müessesesi için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâhiyü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* (veya *Kitab-ı Güldeste*) (*Devlet Adamlarına Öğütler*), yay. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 1969, s. 51 vd.
- 5 Beş bendlik takrir. Belgenin üst kısmı kopmuştur. Altındaki buyurulduda da tarih yoktur. Süleyman Fevzi Efendi'nin takirinde 4 Receb cuma günü tayin edildiğinden bahsetmesi (BOA, C.ML, 167/7005, bend 1) dolayısıyla senesi bulunabilmiştir (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1955, s. 617).

buna cevap olarak mevâcib maddesinin toplanmasına özen gösterdiği; ancak, mevâcib için ayrılmış olan cizyeleri toplayanların tahsilde bazı zorluklarla karşılaştıklarını, bunun için tahsilâtın 1,5 ay gibi bir zamana muhtaç olduğunu, hatta selefi zamanında, mevâcib tevzii günü gerekli meblâğdan 12.641 kuruş açık kaldığı ve bunun Üsküp eshamıyla cizye, mevkuf⁶ ve mukataattan kapatılarak kısteyn mevâcibinin tertib olunduğunu belirterek hemen tertib defteri hazırlanacağını; mukataat ve cizyelerin pusulaları sahiplerine dağıtılarak tahsilâta başlanacağını, on gün içinde de İstanbul'daki zimmet sahiplerinden 400 kese⁷ toplandığını bildirmişti⁸.

Süleyman Fevzi Efendi, mevâcib açığının, Malatya'dan 40.000⁹, Diyarbakir'den 15.000 kuruş geleceği, ayrıca açığın, daha önce de yapıldığı vechile, Sayda ve Trablus gibi diğer bazı gelirlerden kapatılacağını, kapıkulu mevâcibi tertibindeki Aydın muhassıllığından gelecek 400 kese akçe ve mutad olduğu üzere, darphaneden verilecek 200 kese çil para ile birlikte mevâcibin hemen yarısı tamamlanmış olacağını ifade ediyordu¹⁰. Ayrıca, Vidin'den gayrı, Mora'dan tertib edilen 100.000 kuruşun 1 Receb'de ihraç ve şa'bandan önce Hazine-i Âmire'ye varacağı, Selânik hazinesi malından 70.000 kuruşun ise şa'bana kadar geleceğinin öğrenildiğini kaydetmişti¹¹.

Mevâcib dışında ödenmesinin “*bir gün ve bir saat te'hîri kâbil olmayacak*” sarraflar da vardı. 40.000 kuruşu bulan bu meblâğdan külliyetli bir miktarının mevâcibden önce ödeme yapılmamasına gayret edilmekte; mevâcib tertibinde ise eksik bırakılmamaya çalışılmaktaydı¹².

Süleyman Fevzi Efendi, bundan böyle malikâne¹³ mukataası tasarruf edenlerin muaccelelerini (peşin) Darbhane-i Âmire'ye yatırmaları halinde böyle sıkıntılarla

6 *Mevkuf*, âit olduğu mevâcib devresinde değil sonrakinde tahsil edilen meblâğ için kullanılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1953, 497. Yavuz Cezar, (Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih), İstanbul 1996 s. 49) “o yıl has sahibinin eline geçemiycek gelirleri ifade” ettiğini yazar.

7 Küçük torba mânâsına gelen Farsça “kise” kelimesi, Osmanlılarda maliye terimi olarak belli bir miktar sikkeyi ifade eder. Osmanlı parasının gümüş akçe olduğu devirlerde 1070 (1660)'li yıllara kadar sadece *kese* kullanılırken, bu tarihten itibaren mevâciblerin Divân-ı Humâyûn toplantılarında dağıtılmasından dolayı *divânî kese* olarak adlandırılmış, para biriminin kuruş kabul edilmesinden sonra ise *rûmî kese* adı verilmiştir. Meşin torbalarda muhafaza edilen 500 kuruş bir rûmî kese itibâr olunmuştur. Baki Çakır, “Kese”, *DİA*, Ek 2, Ankara 2019, s. 42-43.

8 C.ML, 167/7005, bend 1.

9 Aynı tarihlerde Malatya mukataası uhdesinde olan Ömer Paşa'nın kalyonlar personeline ayrılan gelirin gönderilmesinde merkezi hayli meşgul ettiği hakkında bkz. Başarır, a.g.m.

10 C.ML, 167/7005, bend 2.

11 C.ML, 167/7005, bend 3.

12 C.ML, 167/7005, bend 4.

13 Malikâne sistemi, 1695'ten itibaren bazı mukataaların ömür boyu satışdır. Tafsilât için bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/Tartışmalar. 8-10 Haziran 1973*, Ankara 1975, s. 231-296; ayn.yzr., “Malikâne”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 516-518.

karşılaşılmayacağını düşünmekte, fakat bu şahısların ellerindeki *mezad kâimelerine*¹⁴ eski tezkireler ve sergi¹⁵ pusulalarına olan matluplarını takas ve mahsub etmek gibi yollara başvurarak hazineyi zarara sokacak davranışlarda bulunmakta olduklarına da işaret etmekteydi. Bunu önlemek için muaccelelerin hazineye hemen teslimine çalışılması gerekiyordu¹⁶.

Fevzi Efendi'nin tertibiyle vazifelendirildiği kısteyn mevâcibi için merkeze uzak yerlerdeki bakâyânın tahsili hemen mümkün olamasa da gerek İstanbul'da, gerekse merkeze yakın yerlerdeki muhalledat ile vakıfların bazı cizye ve mukataat mallarının tahsili mümkündür. Defterdar ayrıca, mevâcib tertibi için birer miktar alınmak üzere emir gönderilebileceği gibi çözüm yolları teklifinde de bulunmaktadır¹⁷.

Sadrazam tarafından iletilen bu tekliflere Padişahın emri, “*emvâl-i mîriyenin yerli yerinden tahsili ile Hazine-i Âmire'ye irsâl ve teslimi ve bâ-husûs kısteyn mevâcibine müretteb emvâlin hesablanması*”¹⁸ olmuştu.

Süleyman Fevzi Efendi, muhtemelen bu çözüm teklifleri dolayısıyla başdefterdarlıkta sadece bir ay on gün kalabilmişti.

1202 (1788) senesi kısteyn mevâcibi tertibi keyfiyeti de liste halinde sunulmuştu ki, liste, Ahmed Nazif Efendi (def. 12 Safer 1201-8 Rebi'ülevvel 1202/4 Aralık 1786-18 Aralık 1787) yerine başdefterdarlığa getirilen Süleyman Râşid Efendi (def. 8 Rebi'ülevvel 1202-28 Ramazan 1203/18 Aralık 1787-22 Haziran 1789)¹⁹ tarafından hazırlanmış olmalıdır. Buna göre toplanması gereken 2.499.000 kuruştan yalnız 1.722.298 kuruşu hazineye teslim edilmiş olup 776.702 kuruş açık vardı. Taşradan gelmesi beklenenler de eklendiğinde sâfi açık 311.000 kuruşa iniyordu.

14 *Mezad kâimesi*, arttırmaya çıkarılan mukataalara teklif edilen rakamları gösterir belgedir. Tafsilât için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013, s. 278-281.

15 *Sergi*, hak sahiplerine verilen bir pusula olarak tarif edilebilir. Tafsilât için bkz. Pakalın, a.g.e., III, 1956, 184-185.

16 C.ML, 167/7005, bend 5.

17 C.ML, 167/7005, bend 6.

18 C.ML, 167/7005'in altındaki buyuruldu.

19 Danişmend, *Kronoloji*, IV, 618.

20 “İki yüz iki senesi şa'ban-ı şerifinde ihrâcı mu'tad olan iki kıst mevâcibin tertibi keyfiyeti”, BOA, D.BŞM.d, 5619.

Tablo I. 1202 Kısteyn (Mayıs-Haziran 1788) Mevâcibi Tertibi²⁰	
Kıst 2	2.499.000
Teslim-i Hazine	1.722.298
[Kalan]	776.702
Tahsili melhuz	
Mevkuf-ı cizye-i Koron	210
Mevkuf-ı cizye-i Moton	132,5
Poliçe-i Diyarbekir	4.008
[Toplam]	4.350,5
Taşradan tahsilleri vakte muhtac	
Mevkuf-ı cizye-i Kudüs	326
Mevkuf-ı cizye-i Androsa	144
Caize-i cizye-i Kudüs	4.000
Caize-i Trablusşam	800
Caize-i cizye-i Şam-ı şerif	1.200
Taksit-i evvel-i cizye-i Mizistre	19.000
Taksit-i evvel-i cizye-i Androsa	1.800
Mukataat-ı muhassıllık-ı Haleb	30.000
Mukataat-ı Tralusşam	50.000
Mukataat-ı Eyâlet-i Rakka	50.000
Mukataat-ı Eyâlet-i Sayda sene 1201	25.000
Eyâlet-i Sayda an sene-i güzeste	75.000
Taksit-i evvel-i cizye-i ?	5.000
[Toplam]	262.270
Tahsili melhuz olmayup sırf açık olan	
peşin-i cizye-i Delvine	5.000
Peşin-i cizye-i Kesriye mükerrer	5.000
Peşin-i cizye-i Bodumlu(?)	351,5
Peşin-i cizye-i Hurpeşte	1.500
Peşin-i cizye-i Ohri	6.000
Peşin-i cizye-i Bosna	4.198
Peşin-i cizye-i Yenipazar	8.458,5
Peşin-i cizye-i İbrail	5.000
Peşin-i cizye-i Niğbolu	25.000
Peşin-i cizye-i Vulçitrın	3.442
Peşin-i cizye-i Vidin	1.500
Mevkuf-ı cizye-i Niğbolu	2.417
Mevkuf-ı cizye-i Bosna	7.375
Mevkuf-ı cizye-i Vidin	500
Mevkuf-ı cizye-i Samako mükerrer	500
Mevkuf-ı cizye-i Vulçitrın	500
Mevkuf-ı cizye-i Hotin	500
Mevkuf-ı cizye-i Yenipazar	500
Mevkuf-ı cizye-i Bodumlu(?)	50

Mevkuf-ı cizye-i İbrail	432,5
Mevkuf-ı cizye-i İsmail	450
Mevkuf-ı cizye-i İsakçı	450
Mevkuf-ı cizye-i Hurpeşte	281,5
Caize-i cizye-i Niğbolu	22.000
Caize-i cizye-i Bosna	20.000
Taksit-i sâni-i cizye-i Selânik	5.000
Taksit-i sâni-i cizye-i İsakçı	2.000
Taksit-i sâni-i cizye-i Sisam	526,5
Avâruz-ı Menteşe mükerrer	4.700
Avâruz-ı Üsküb	1.168,5
Kusur taksit-i mukataat sene 1202	20.000
Kusur muaccele-i İbrail	3.000
Zimmet-i vezne-i Hüsnü Paşazâde	2.094
Zimmet-i Osman Ağa gedikliyan	538
Kusur zuhûrât-ı muaccelât	8.472
Peşin-i cizye-i Pınarhisarı tahvil olunan mükerrer	5.000
Peşin-i cizye-i Şumnu tahvil olunan mükerrer	1.000
Câize-i Şumnu tahvil olunan mükerrer	4.500
Câize-i Pınarhisarı tahvil olunan mükerrer	10.500
[Toplam]	198.905
Sırf açık	311.000
TOPLAM	509.905

1217 senesi kısteyn (Kasım-Aralık 1802) mevâcibi hazırlanırken de başdefterdar tarafından tertibin cumad²¹ mevâcibiyle kıyaslanarak 6.400 kese olması gerektiği, bunun nerelerden geleceği şöyle tesbit edilmişti.

Cinsi	Kuruş	Kese	Küsür krş
1217 cizye peşin ve taksitleri ve irsaliyelerinden	773.826		
1217 avâruz mallarından tertib olunan	176.198		
1217 eşkinici bedelilerinden	11.127		
1217'ye mahsûben tahsil olunan			
Muhassıllık-ı Aydın	50.000		
Rüsüm-ı zecriye	163.000		
Harc-ı vezne	6.550		
Para-yı cedit	100.000		

21 *Cumad*, cemâziyelevvel ve cemâziyelâhur ayları için kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *a.g.e.*, I, 1950, 316. Bazı belgelerde recec mevâcibi için "*cumad mevâcibi*" tabiri kullanılmıştır.

22 Defterdarın 9 Cemâziyelâhur 1217 (7 Ekim 1802) tarihli takriri: C.ML, 45/2057, leff 2, bend 1. (1217 cemâziyelâhurunun ibtidalarında Mehmed Recâi Efendi'nin (def. Zilhicce 1215- Cemâziyelâhur 1217) yerine Hasan Tahsin Efendi (def. Cemâziyelâhur 1217-8 Safer 1218) tayin edilmiştir (Danışmend, *Kronoloji*, IV, 620. İbtidalarında ile evâil kasedediliyorsa 9 Cemâziyelâhur tarihli takrir, Mehmed Recâi Efendi'ye âit olmalıdır).

Cinsi	Kuruş	Kese	Küsur krş
(Toplam)	319.550		
1218 cizyeleri			
Câize ve mevkıflarından tertib olunan	150.000		
Mukataat-ı mirîyenin 1217 taksitleri olmak üzere tertib olunan	386.361		
Mukataat-ı mirîyenin seneyi mezkur mal irsaliyesinden tertib olunan	486.938		
Haleb, Sayda, Lazkiye, Diyarbekir mukataatının 1216 ve 17 seneleri malından tertib olunup tahsili vakte muhtac olan			
Eyalet-i Rakka 1216	50.000		
Muhassıllık-ı Haleb 1217	50.000		
Eyalet-i Sayda 1216	25.000		
Muhassıllık-ı Lazkiye 1216	50.000		
Voyvodalık-ı Diyarbekir 1217	25.000		
Toplam	200.000		
YEKÛN	2.500.000	5.000	
Tekmil tertibe iktiza eden			
Sırf açık olan	700.000		
Tertibat-ı mezkûreden mukaddema kisteyn ve cumad mevâciblerine idhal ile tahsil olunan	79.269		
Ömer Paşa'ya havale olunan Edirne menzili ref'i bedeli	25.000		
Taşradan tahsili iktiza eden	510.083,5		
1218 cizye mallarından tertib olunan	150.000		
(Toplam)	1.464.352,5	2.928	352,5
Kesr-i mezkûra mukabil idhal olunan			
Cabbarzade tarafından tahsili ferman olunan zehair bedeli	67.584		
1215 senesi Varna Kazası peksimet bedelinden	15.000		
Haleb Valisinin istikraz akçesinden	85.000		
Tire voyvodası zimematından	50.000		
Ayıntab'dan taahhüd-i ahali	50.000		
Edirneli Ahmed Ağa muhalefatından	32.500		
İstikraz-ı Eflaklu	500.000		
Bedel-i zehair-i Haleb	50.000		
Muaccelât-ı İrâd-ı Cedit	104.916		
(Toplam)	955.000	1.910	
Tekmil tertibe iktiza eden	1.464.352,5		
İdhalât	-955.000		
(TOPLAM)	509.352,5	1.018	352,5

Görüldüğü gibi, 1217 kisteyn mevâcibinin 1.400 kese açığı vardır. Ayrıca 79.269 kuruşu daha önce ihraç edilen kisteyn ve cumad mevâciblerini tamamlamak üzere alınmış, 25.000 kuruşu Anadolu Valisi Ömer Paşa'ya havâle olunmuştu. 5.010.083,5 kuruşu ise taşradan tertib olunup tahsili vakit isteyen meblâğ idi. 1.050.000 kuruşu 1218 senesinde verilecek cizyelerin

câize ve mevkufları olduğundan gerek sırf açık, gerekse taşradan toplanması vakit isteyen meblâğ 2.928 kese tutmaktaydı. Buna karşılık Haleb Valisi İbrahim Paşa, Eflaklı istikrazları ve bazı taahhütler ile İrâd-ı Cedid Hazinesi'nden tertib edilen muaccelât akçeleri toplam 1.910 keseyi bulmakta ve sırf açık 1.028 kese 352,5 kuruş kalmaktaydı. Bu da, bundan sonra düşecek muhallefat ve zuhûrattan karşılanabilecekti²³.

Defterdar burada 1216 senesi kısteyn mevâcibiyle bir kıyaslama yapmakta ve “geçen senenin kesri tam 3.080 kese akçeden yalnız 1.471 kesesinin İstanbul Emtia Gümrüğü'nden tanzim olunan esham muaccelâtından, 1.609 kesesinin muharrem mevâcibi tertibinden ve sarrafandan” borç alınarak kapatıldığı Hazine-i Âmire sergisi defterlerinden çıkarılmış derkenarlardan anlaşılacağını kaydetmekteydi²⁴.

Açığın büyük kısmı taşradan toplanacak meblâğdan kaynaklanıyordu. Bu tertiblerden hazineye ulaştıkça diğer mühim işlere harcanmamasına gayret gösterilecekti. Tertib defterlerinin başmuhasebe, sergi, İrâd-ı Cedid Hazinesi, taşra ve gerekli yerlere gönderilmesi için iradesi beklendiği de bildirilmekteydi²⁵.

Bu bendin üzerinde, müsaadenin verildiğini gösteren buyuruldu bulunmaktadır.

Defterdarların mevâcib tertibi için sundukları takrirler bu iki örnekten ibâret olmayıp her mevâcib devresinde benzerlerinin hazırlandığı muhakkaktır.

II. Mevâcib Tertib Defterlerinin Hazırlanışı

Mevâcib tertib defterleri bir veya iki kıst mevâcibe göre ve bir önceki mevâcib rakamlarına kıyaslanarak hazırlanırdı. Tertib defterleri, hicrî sene 354 gün olduğundan bir mevâcib devresi 88,5 gün etmekte, ödenecek miktar, ulûfeye hak kazananların sayısına göre hesaplanmaktaydı²⁶. Meselâ, 1112 senesi kapıkulu masar ile recec mevâcibleri ve sipah sergisi; reşen ile lezez mevâcibleri, sipah sergisi tutarları -her kese 500 kuruş hesabıyla- 1.500'er keseden 3.000 kese olarak tesbit edilmişti. Ancak bu rakam sergi ile verilecek kapıkullarına âit olup havâle ile verilen ocak ve kârhaneler halkı buna dâhil değildi²⁷.

Mevâcib tutarının hesaplanması için, hangi gelirlerden toplam kaç kese, yük ve kuruş tahsis olunacağı tesbit edilirdi. Bunun için de “kıyaslama” denilen, bir önceki mevâcib tutarı örnek alınırdı. Meselâ, 1200 senesi muharrem mevâcibi 1199 şa‘banında dağıtılan iki kıst mevâcib rakamının ikiye bölünmesine kıyaslanarak hazırlanmıştı²⁸.

23 C.ML, 45/2057, leff 2, bend 2.

24 C.ML, 45/2057, leff 2, bend 3.

25 C.ML, 45/2057, leff 2, bend 4.

26 Tafsilât için bkz. Orhan Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *OTAM*, XXXI/31 (İstanbul 2012), 87-128.

27 BOA, C.AS, 733/30712.

28 C.AS, 627/26497.

Defterdarların da işaret ettiği güçlükler, her mevâcib devresinde açık verilmesini kaçınılmaz hale getiriyordu. Aslında açıkların bir sebebi, tertibe giren yerlerden gelmesi plânlanan meblağların ödenmemesi veya eksik ödenmesinden²⁹, bir diğeri ise, önceki mevâcib devrelerindeki açıkların bir kısmının sonraki tertibdeki meblâğların vaktinden önce tahsilinden kaynaklanıyordu. Hatta bazı tertib defterleri tamamen bu tarz tahsillere ayrılmıştı. Meselâ, 1196 senesi, 1197 senesi cizyelerinin peşin, mevkuf ve câizelerinden yapılan aktarmaları ihtivâ etmekteydi³⁰. 1112 senesi masar ve recec (Haziran-Aralık 1700) tertibi için 1113 senesi cizye, mukataat ve zuama bedelileri malları tertibinden aktarma yapılmış olup bundan herhangi bir yere havâle olunduğu takdirde nizam bozulmayarak masar ve recec mevâcibleri “*mutad-ı kadim*” üzere 27 Ramazan kadir günü dağıtılacaktı³¹.

1217 kısteyn (28 Ekim 1802-22 Nisan 1803) mevâcibindeki açığın da 279.269 kuruşu daha önceki kısteyn ve cumad mevâcibleri açığı için alınmış olan, bir yük 50.000 kuruşu ise 1218 cizyelerinin câize ve mevkuflarından idi³².

“*Cizye ve avâriz ve emvâl-i sâireden*” tertib edilen iki sayfalık 1206 muharrem mevâcibi defterinde ise ilk sayfada cizye taksit-i evvel ve sânileri ile avâriz peşin ve irsaliyeleri, ikinci sayfada bazı mukataa gelirleri ve cedit para miktarı ile toplam yazılmıştır. Sayfanın üstünde alt-üst yönünde yazılan şerh ise şöyledir:

“*İşbu tertibden bâ-ferman ihrâc olunan yerine cumad tertibinden idhâl olunan emvâl-i irsâliye*”. Bunun devamında bazı yerlerin toplam 3.517 kuruş tutan cizyeleri kaydedilmiştir³³.

1233 muharrem (Kasım 1817-Ocak 1818) tertibi için hazırlanan defter de bu tür aktarmalara bir örnektir. Defter, 1233 senesi muharrem ve cumad mevâcibleri tertibleri ile muharrem mevâcibi kesrinin tamamlanmasını ihtivâ etmektedir³⁴. Muharrem mevâcibinde, ödeme yapan yerlerle ödeyebileceği şüpheli olanlar ayrı yazılmıştır. Müteâkiben cumad ve kısteyn mevâciblerinden muharrem mevâcibine “*küşad ve tertib ve tahsis kılınan*” meblağlar³⁵ ile cumad ve kısteyn mevâcibleri cizye taksitleri, avâriz ve mukataat mallarından yapılan aktarmalara yer verilmiştir³⁶.

Bunu takiben cumad mevâcibi cizye, avâriz ve mukataalarına âit rakamlar, daha sonra da kısteyn mevâcibinden yapılan aktarmalar ve nihayet kesrin tahsili rakamları yazılmıştır³⁷.

29 Bu konuda Özlem Başarrı, a.g.m. tertiblerin tamamlanmasında çekilen sıkıntıları aksettirmesi bakımından güzel bir örnektir.

30 D.BŞM.d, 4851.

31 C.AS, 733/30712.

32 C.ML, 45/2057, leff 2.

33 D.BŞM.d, 5950.

34 D.BŞM.d, 41828, s. 14-15.

35 D.BŞM.d, 41828, s. 12.

36 D.BŞM.d, 41828, s. 14.

37 D.BŞM.d, 41828, s. 18 vd.

Bu tür açık kapatmalara, hemen her mevâcibde rastlanmaktadır. Ancak bunlar, yeterli olmadığından, başka gelirlere de müracaat olunuyordu. Tertib defterlerinde yer alan aktarmalardan birine de 1210 tarihli defterde rastlanmakta olup, 1210 senesinde gelir ve gider denkleştirilemediğinden açıkların kapatılması zârûrî hale gelince cumad ve kısteyn mevâcibleri tertibleri cizyelerinden ferman ile biri Vidin Muhafızı Osman Paşa'ya açıktan havâle olunan; diğeri ise Selvi Voyvodası Kapıcıbaşı Ali Ağa'nın maiyyetinde iken Rumeli valisi maiyyetine verilen 500 sekbânın ulûfelerine tahsis edilen 10.000'er kuruş irad ve masraf kaydedilmiştir. Ayrıca, Anapa Kalesi muhafazasındaki topçu neferlerinin bir senelik ulûfeleri de yine 1210 cizyesinden mahsûb için tahvil ile sarraflar kethudasından 2.074 kuruş alınarak kapatılmıştır³⁸.

Tertibdeki eksikliğin kapatılması için bazan sarraflardan borç alma yoluna da gidildiğine işaret ediliyordu. Fakat bu borcun zamanında ödenmesi gerektiğinden tekrar ortaya çıkan açık, yine bir sonraki mevâcibden aktarma ile kapatılıyordu. Aktarma yapılan mevâcibin açığı ise diğeri bazı gelir kaynaklarına başvurulmasına ihtiyaç gösteriyordu.

Açığı bulunan mevâcibi denkleştirmek için düşünülen çarelerden biri de mahlûl olan bir mukataanın satışa çıkarılması, buradan gelecek muaccele ile mevâcibin denkleştirilmesi idi. Tarihsiz bir belge, muharrem mevâcibindeki açığın sarraftan alınan 300 kese ile kapatıldığı, sarrafa olan borcun ise cumad mevâcibinden ödendiği, cumad mevâcibindeki açığın Mirahur-ı evvel Said Bey'in ölümüyle Sakız cizyesinden mahlûl kalan *mastaki* (sakız) *mukataası* hissesinin yedişer senelik faiz hesabıyla 151.000 kuruş muaccelesinin mevâcib tertibine ilâvesi idi³⁹.

Açığın, Şam, Halep veya diğeri bir yerden gelecek meblâğ ile kapatılabileceği fikri ise kabûl görmemiş ve mukataa satışı üzerinde durulmuştu⁴⁰.

1217 muharrem tarihli tertib defterinde, diğeri bilgiler yanında sarraflardan alınan bu borçların da dökümü vardır. Defterin ilgi çekici tarafı borç alınan sarrafların adları ile birkaçında ikâmet ettikleri hanlar ve her birinden ne kadar borç alındığı ile toplamının yazılmış olmasıdır.

“İşbu muharrem mevâcibi kesriyçün istedikleri emvâl-i mîrîyeden mahsûb olmak şartıyla sarrafâna tevzi' olunan” şeklinde ifade edilen bu bilgiler sıralanmıştır. Bunlardan üç tanesi 15.000'er kuruş olmak üzere büyük kısmı cumad mevâcibi cizyesindedir⁴¹.

1218 senesi muharrem mevâcibi kesri ise, İstanbul Duhan Gümrüğü eshamı muaccelesinden olmak üzere sarraflara verilen kâimeleri ihtivâ etmektedir. Her birinde sarrafın adı, kâimelerin

38 D.BŞM.d, 6423, s. 45.

39 BOA, TSMA.E, 858/12.

40 TSMA E, 858/12.

41 D.BŞM.d, 6950, vr. 4b-6b.

kuruş olarak değerleri ve teslim tarihleri belirtilmiştir⁴². 1218 mevâcib kesri için tertib edilmiş olan poliçelerden, vâdesi gelmeyen emvâlden mahsûb olunmak şartıyla sarraflara dağıtılan meblâğda da sarraf adları ve miktarlar kuruş olarak yazılmış, bazılarında teslim yapılmışken bazılarında sadece rakam konmuştur⁴³.

Bütün bu açığı kapatma safhaları padişahın iradesiyle gerçekleşiyordu.

Mevâcib noksanlarının, bir mütesellimin devlete olan borcuyla kapatılması keyfiyetine de rastlanmaktadır. Buna misâl olarak Menteşe Mütesellimi Hasan Çavuşzâde Ebubekir Ağa tarafından cumad tertibi için mîrîye ödeme yapılmış olması gösterilebilir⁴⁴.

Bütün aktarmalara rağmen açıkların kapatılamaması mevâcib ödemelerinin aksamasına ve belki de defterdarın azline sebep oluyordu.

Tesbitler tamamlandıktan sonra tertib defterleri sadrâzama, sadrâzamin seferde bulunması halinde sadâret kaymakamına, nihâî emrin alınması için ise, bunlar tarafından da padişaha sunulurdu⁴⁵.

Hafız Ahmed Paşa zamanında birkaç yük tutacak mevâcib için paşa ile birlikte [yeniçeri] ağasının da padişahın huzûruna girdikleri görülmektedir⁴⁶.

Tertibin padişah tarafından uygun bulunmasından sonra sadrâzam da “*hatt-ı humâyûn mûcibince amel ve hareket olunmak*” üzere bu kayıtların zimmet defterlerine kaydedilerek gerekli kalemlere ve mukataat muacceleleri için de başmuhasebe kalemine ilmühaberlerinin yollanmasını emrederdi⁴⁷.

Padişahın tasdikinden sonra tertib defterlerindeki tahsilâtın vaktinde yapılabilmesi için defterdarın muâmeleyi sür’atlendirmesi istendiği gibi, tahsilât yapılacak gelirlerin bulunduğu yerlerin vali, voyvoda, kadı ve nâip gibi idarecilerine istenilen meblâğın, peşin veya taksit (1. veya 2.), câize, mevkuf, avârız, mukataa gibi gelirlerin hangilerinden olduğu, hangi senenin hangi devre mevâcibi veya mevâcibleri için kaç kuruş istendiği belirtildikten sonra bu meblâğın, gönderilen mübâşir ile İstanbul’a yollanıp hazineye teslimi emredilirdi⁴⁸.

Aslında tertiblerde tayin edilen rakamlar zamanında ödenemediğinden taşra idarecilerine

42 D.BŞM.d, 7103, s. 12-13.

43 D.BŞM.d, 7103, s. 14-17. Bkz. Belge 1.

44 BOA, A.E.SSELİM.III, 350/20116, leff 3.

45 C.AS, 945/40993; C.AS, 733/30712.

46 Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Tarihi Metin (926-1003/1520-1595)*, haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara 2004, III, 994.

47 1214 tarihli mevâcib tertib defteri, s. 14 (son sayfa) yazının altında 7 Zilka’de 1213 (25 Aralık 1808) tarihi ve mühür vardır. D.BŞM.d, 7586.

48 Sayda Valisi Vezir Mehmed Paşa’ya gönderilen 2 Muharrem 1178 (2 Temmuz 1764) tarihli hüküm: C.ML, 758/30864.

te'kid ve isti'cal fermanları gönderilmek zorunda kalındığı da gerçektir. İsti'cal fermanlarının gönderilmesi ise bazı formalitelere bağlıydı. Bunun için mevâcib tertibine girmiş olan yerlerin henüz merkeze ulaşmayan borçları maliyece tesbit edilerek liste halinde sadarete sunulur ve isti'cal fermanları bunlara göre hazırlanırdı⁴⁹. Bunlardan biri 1208 senesi kisteyn mevâcibi için Gümüşhane'den gönderilmesi gereken cizye gelirinin receb ayı geldiği halde yollanmamış olması dolayısıyla kaleme alınmıştır⁵⁰. Kıbrıs'a gönderilen ferman da bunlardan biridir⁵¹. Bu tür fermanların sayısı hayli fazladır.

III. Defterlerin Tertib Tarzı

1. Mufassal Defterler

Kapıkulu mevâcib tertib defterleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Defterdarlık Başmuhasebe Kalemî tasnifi içinde bulunmaktadır. Her ne kadar, bazı belgeler en geç XVIII. asrın başını işaret ediyorsa da mevcut defterler, XVIII. asır sonlarından başlamakta ve 1230'lu yıllarda son bulmaktadır. Yapılmakta olan tasniflerde de bu seriye âit defterlerin bulunması, boşlukları dolduracak yeni defterlerin çıkabileceğinin işaretidir⁵².

Defterler, belli bir şablona göre hazırlanmaya çalışılmışsa da buna tam olarak riâyet edilmemiştir. Meselâ, 4971 numaralı defterin başlık yazısında ödenecek mevâcibin ne devresi, ne de tarihi mevcuttur. Ara ara yazılan teslim tarihleri ise 1194 zilka'desinden başlayıp 1195 recebi ortalarında bitmektedir. Defterlerin varak numaraları, çift sayfa olarak çekilen görüntülerin sol sayfasına ve Arap alfabesiyle birlikte kullanılan hint rakamlarıyla yazılmıştır. Numaralandırmanın "2"den başladığı defterlerde başlangıç sayfası, yani sağ sayfa "1b", fakat numaralandırmanın "1"den başlatıldığı defterlerde başlangıç sayfası mecbûren "0b" olarak kabûl edilmiştir. Bazı defterlere ise, tasnif hey'eti tarafından bugün kullandığımız Arap rakamlarıyla sayfa numarası konmuştur. Böyle durumlarda, referans verilirken, sayfa numarası tercih olunmuştur.

Defterlerin yazılış şekline gelince: Sayfanın tepesinde, Osmanlı diplomatiğinde "*dave't*" adı verilen bir dua bulunur. Birçok Osmanlı belgesinde olduğu gibi mevâcib tertib

49 1192 senesi kisteyn mevâcibi için hazırlanan liste: D.BŞM.d, 4808.

50 Trabzon nâibi ve eski Gümüşhane Emîni Elhac Mehmed vs.ye, sûreti Musul Beylerbeyi'ne gönderilen 7 Receb 1208 (8 Şubat 1704) tarihli ferman müsveddesi, C.ML, 776/31676.

51 Kıbrıs nâibi ve Kıbrıs muhassılına gönderilen 5 Receb 1179 (18 Aralık 1765) tarihli ferman müsveddesi, C.ML, 39/1753.

52 Bu serideki mevâcib tertib defterleri, 4.000'li numaralardan başlamakta ve dağımık olarak 8.000'lilerin sonuna kadar gelmektedir. Ancak aynı konuda 41.000'li numaralarda da 1220 ve 1230'lu yıllara âit bazı defterler bulunmaktadır ki bu, tasnif edilmekte olan belgeler içinde de aynı tip defterlerin bulunabileceğini düşündürmektedir.

defterlerinin çoğunda da sadece “*hüve*” formülü⁵³ varken⁵⁴, zaman zaman daha değişik formüller de kullanılmıştır. “*Hüve t-tevfik*”⁵⁵, “*Ya Fettah*”⁵⁶, “*Bi-tevfiki subhanehu ve teâlâ*”⁵⁷ bunlardandır. Onun altında defterin senesi, ödeme yapılan veya yapılacak olan mevâcibin ayı, ödemenin hangi gruba âit olduğunu bildiren bir başlık yazısı bulunur. Bu genellikle “*Bi-mennihi teâlâ*” ile başlar. “*Bi-mennihi suphânehu ve teâlâ bin iki yüz on dört senesi cumâdelülâsında Dîvân-ı müşeyyedü'l-erkân-ı mülûkânede ihrâc ve kapıkullarına tevzi' olunacak bir kıst mevâcibin mikdârı ve tertûbinin defteridir*”de⁵⁸ olduğu gibi araya bazan “*suphânehu*” konmuştur. Bazan da “*subhânehu*” yerine 1203 muharrem mevâcibindeki “*bi-mennihi ve keremehu teâlâ*” gibi “*keremehu*” eklenmiştir. Duanın, cümle ortasına alındığı da görülür.

Baştaki duayı takiben genellikle önce sene, sonra ödemenin yapıldığı veya yapılacağı ay kaydedilmişse de “*İşbu sene-i mübâreke cumâdelülâsında ihrâc ve tevzi' olunan bir kıst mevâcibe kıyâsen bi-mennihi ve keremehu teâlâ iki yüz üç senesi muharreminde ihrâc mu'tad olan bir kıst mevâcibin tertibi defteridir*”de olduğu gibi senenin cümlelerin sonlarında yazıldığı da vardır.

Başlık cümlesinde ekseriya hangi devrenin ödemesi olduğu “bir kıst mevâcib” denilerek belirsiz kılınmıştır. 1218 cumad mevâcibinde olduğu gibi “*Bi-mennihi teâlâ bin iki yüz on sekiz senesi cumâdelülâsında Dîvân-ı müşeyyedü'l-erkân-ı mülûkânede ihrâc olunacak bir kıst cumad mevâcibinin mikdar ve tertibinin defteridir*”⁵⁹ denilerek “cumad mevâcibi” olduğu belirtilmiştir ki buna, az olmakla beraber diğer bazı defterlerde ve meselâ, “*iki yüz altı senesi muharrem mevâcibi cizye ve avârız ve emlâk-ı sâirenin tertîbâtı defteri*”nde⁶⁰ ve özellikle dört kıst mevâcibin bir arada verildiği defterlerde⁶¹ de rastlanır.

Defterlerin bir kısmında tevziatın yapıldığı grup sadece “*kapıkulu*” olarak yazılmışken meselâ 1206⁶² ve 1225 “*senesi cumâdeljülâsında umum kapukullarına tevzi*”⁶³ olunacağına işaret edilmiştir.

Defter başlıkları içinde 1200 tarihli kısteyn mevâcibi defterinde olduğu gibi “*Bi-mennihi teâlâ işbu bin iki yüz senesi şa'bân-ı şerifinde ihrâc olunacak doksan sekiz senesi reşen*”

53 *Hüvenin* belgelerdeki yazılış ve okunuşları için bkz. Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 100.

54 1200 cumad mevâcibi tertib defteri (D.BŞM.d, 5376), 1201 muharrem (D.BŞM.d, 5460) ve 1218 cumad mevâcibleri tertibi defteri (D.BŞM.d, 7123) bunlardandır.

55 1219 senesi cumad mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 7168, s. 1.

56 1196 senesi cumad mevâcib tertib defteri, D.BŞM.d, 4851, s. 2, 1210 senesi muharrem mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 6423, s. 2 vs.

57 1223 senesi muharremi kapıkulu mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 7612, s. 2.

58 D.BŞM.d, 6761, vr. 0b.

59 D.BŞM.d, 7123, s. 4.

60 D.BŞM.d, 5950, s. 2.

61 Diğer özellikleri dolayısıyla bu defterlerden aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

62 D.BŞM.d, 5950, s. 2.

63 D.BŞM.d, 7230, s. 4.

ve lezez iki kıst mevâcibin mikdarı tertibi”⁶⁴ veya 1196 senesi kisteyn mevâcibi ile 1197 senesi cizyelerinin peşin, câize ve mevkufalarını ihtivâ eden defter ise “İşbu bin yüz doksan altı senesi cumâdelûlâsında ihrâc olunan bir kıst mevâcibe kıyas ile bi-mennihi subhânehu ve teâlâ sene-i mezbûre evâsıt-ı şa'ban-ı şerifinde ihrâc olunacak iki kıst mevâcibin tertibi olan gerek doksan altı senesi cizyelerinin taksit-i sâni ve mukataat ve gerek doksan yedi senesi cizyelerinin peşin ve câize ve mevkufu defteridir”⁶⁵ gibi daha tafsilâtlı bilgi verenler de bulunur.

1212 kisteyn ve 1213 mevâciblerindeki bazı ifadeler diğerlerinden farklılık gösterir. 1212 kisteyn mevâcibi “*Bi-tevfikihi*” diye başlatılmış, “müşeyyed” yerine “*mu'allâ*”, “mülûkâne” yerine “*husrevâne*”, “ihrâc” yerine “*i'tâ*” kelimeleri konmuştur⁶⁶.

Başlığın bir sonraki senenin bazı gelirlerinden yapılan aktarmaları gösteren bilgiler ihtiva ettiği de vardır.

Defterin muhtevâsını bildiren bu kısmın hemen altında ve sağ tarafta mevâcibin, bir önceki mevâcibe kıyasla tutarı meselâ, 1214 cumad mevâcibi defterinin başında “*Bâ-kıyâs-ı muharrem*” şeklinde önceki muharrem mevâcibine kıyas edilerek 1.497.952 kuruş karşılığı 2.995 rûmî kese 452 kûsûr kuruş olduğu kaydedilmiştir⁶⁷ ki bu, diğer tertib defterlerinde de bulunur⁶⁸.

Mevâcib toplam rakamının iki ve daha önceki mevâciblerle de kıyaslanması yapılıyordu. 1218 cumad mevâcibinde kıyaslama aynı sene muharremi ile değil, 1217 senesi *kisteyn mevâcibi*yle (reşen+lezez) idi ve toplamı 1.567.328 kuruş karşılığı 3.194 rûmî kese 328 kûsûr kuruş olarak gösterilmiştir⁶⁹.

1203 senesi *cumâdelûlâsında* tevzi' edilen mevâcib, 1202 senesi *cumâdelûlâsına* kıyaslanmış ve 1.250.000 kuruş, yani 2.500 rûmî kese olarak⁷⁰; aynı sene kisteyn mevâcibi ise “*Beher sene şa'bân-ı şerif evâsıtında ihrâc olunagelen kisteyn mevâcibine kıyâsen*” denilerek iki kıst mevâcib için 2.500.000 kuruş karşılığı 5.000 rûmî kese verilmiştir⁷¹.

1213 kisteyn mevâcibi de 1212 kisteyn mevâcibine kıyaslanmıştır⁷².

64 D.BŞM.d, 5243, s. 2.

65 D.BŞM.d, 4851, s. 2.

66 D.BŞM.d, 6682, s. 18.

67 D.BŞM.d, 6761, vr. 5b.

68 1211 senesi muharrem mevâcibi tertib defteri: D.BŞM.d, 6465, s. 2; 1211 senesi cumad mevâcibi tertib defteri: D.BŞM.d, 6465, s.12; 1212 senesi muharrem mevâcibi tertib defteri: D.BŞM.d, 6682, s. 2.

69 D.BŞM.d, 7123, s. 4.

70 D.BŞM.d, 5766, s. 14.

71 D.BŞM.d, 5766, s. 20.

72 D.BŞM.d, 6682.

Maamafih, 1196 kısteyn⁷³, 1201 cumad⁷⁴, 1203 muharrem⁷⁵ mevâcibleri gibi bu kıyas rakamının kaydedilmediği tertib defterleri de bulunmaktadır.

Harp senelerine âit olduğu anlaşılan tarihsiz bir pusulada kısteyn mevâcibi tutarı ve -tertib defterlerinde olduğu gibi- rûmî kese olarak ordunun mevâcib tutarı ile İstanbul'daki kapıkullarının kısteyn mevâcibi tutarı ve bunların toplamı verildikten sonra, bulunan rakamın yarısı alınarak bir sonraki muharrem mevâcibi için gereken miktar bulunmuştur⁷⁶.

Tablo III. Ordu ve İstanbul'daki Kapıkulları Kısteyn Mevâciblerine Kıyâs Olunan Muharrem Mevâcibi Tutarı	
Orduda ihrac olunan kısteyn mevâcibi	2.482
Rikâb-ı Humâyûnda ihrac olunan kısteyn mevâcibi miktarı	3.238
	5.720
Kısteyn mevâcibine kıyas bir kıst mevâcib	2.860
	2.860
Ordudaki muharrem mevâcibi	2.500
Tekmil tertibe iktiza eden	360

Tertib defterlerinde toplam mevâcib tutarının altında genellikle “*Minha an emvâl-i mezkûrin tertib şüde*” yahut sadece “*Minha et-tertibat*” ifadesi bulunur. Bazı defterlerde ise doğrudan tertibe giren yerlere geçilmiştir⁷⁷.

Mevâcib gelirlerini ihtiva eden defterler üç kısımdan ibaret olup birincisi cizye gelirlerine ayrılmıştır. Bu kısımda tertibe giren gelirlerin cizyeden oluşu ve o bölgede gayr-i müslim nüfusun fazla bulunuşu dolayısıyla önce Rumeli, sonra Anadolu'daki bazı yerlerden tahsil edilen gelirlerin ad ve miktarları bulunur. Bu yerlerin başında daima “İstanbul” vardır. Onu çok kere Edirne veya Dimetoka takib eder. Maamafih, İstanbul'dan sonra Selânik, Delvine, Avlonya...⁷⁸ gibi daha farklı sıralamalar görülürse de daha çok Edirne, Gelibolu, Dimetoka, Sofya, Filibe, Manastır, Şehirköyü, Yenişehir, Selânik, Kesriye, Yanya, Hurpeşte, Niğbolu, Silistre... gibi Rumeli, daha sonra Anadolu'daki Biga, Tire, Kütahya, Sivas, Karaman, Ankara, Kayseri, Erzurum... ile Kıbrıs ve Sakız... gibi adalar cizyelerinden alınanlar bulunur.

Zaman içinde tertibe giren yerlerde değişiklik olabiliyor, bazı yerler çıkarılıp yeni yerler ilâve edilebildiği gibi şehirler de hep aynı sırayla yazılmıyordu.

Tertibe giren yerlerden tahsil edilen cizyelerin alınış şekilleri ise *peşin* ve iki taksit halinde

73 D.BŞM.d, 4851.

74 D.BŞM.d, 5460.

75 D.BŞM.d, 5766.

76 C.AS, 945/40993, leff 2.

77 1201 senesi muharrem mevâcibi tertibinde böyledir. D.BŞM.d, 5460, s. 2.

78 1201 senesi muharrem mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 5460, s. 2.

“*taksit-i evvel*”⁷⁹, “*taksit-i sâni*”, *câize* ve *mevkuf* idi. Bazı tertiblerde peşinle taksitlere, bazılarında ise peşinle birlikte *câize* ve *mevkuf* rakamlarına yer verilmiştir⁸⁰. 1196 kısteyn mevâcibi defterinde bazı yerlerde birinci, bazı yerlerde ikinci taksitler, bazılarında ise peşin, *câize* ve *mevkuf*lar görülür⁸¹.

Her mevâcib devresinde bu yerlerin hep aynı gelirlerinden alınmıyordu. Meselâ, 1214 senesi muharreminde İstanbul’dan *câize*, peşin ve *mevkuf*, Pınarhisarı’ndan *câize* ve peşin, Edirne’den sadece peşin⁸², bazı yerlerin ise sadece *mevkuf*larından alındığı görülmektedir. Müteâkıp cumad mevâcibinde İstanbul ve Kesriye’den peşin ve taksit-i evvel, Pınarhisarı’ndan taksit-i evvel ve *mevkuf* tahsil edilmişti⁸³.

Tablo IV. Mevâcib Tertibinin Tahsil Şekli 1232 Mevâcibi Örneği ⁸⁴				
Yer adı	Ödeme Cinsleri			
			Câize	Teslim
İSTANBUL	Câize	Tamamı	33.900	
		Teslim	28.000	3 M 1232
		Bakiye	5.900	6 M 1232
		Teslim	3.500	6 M 1232
		Bakiye	0	
	Peşin	Tamamı	70.000	
		Teslim	6.600	6 M 1232
		Bakiye	63.400	
		Teslim	15.000	10 M 1232
		Bakiye	48.400	
		Teslim	20.000	13 M 1232
		Bakiye	28.400	
		Teslim	19.400	15 M 1232
		Bakiye	9.000	
		Teslim	9.000	21 M 1232
		Bakiye	0	
		Taksit-i L	30.000	
		Teslim	30.000	21 M 1232
		Bakiye	0	

79 Taksit-i evvel’in “evvel”i, *-muhasebe-i evvel*’deki gibi- taksit kelimesinin üzerine *lam* (ل) harfi konularak gösterilmiştir.

80 1232 senesi muharrem mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 8339, vr. 0b vd.

81 D.BŞM.d, 4851, s. 2 vd.

82 D.BŞM.d, 6761, vr. 1b.

83 D.BŞM.d, 6761, vr. 6a-b.

84 D.BŞM.d, 8339, vr. 1a-b.

Yer adı	Ödeme Cinsleri			
			Câize	Teslim
DİMETOKA	Câize	Tamamı	12.500	
		Teslim	12.500	17 M 1232
		Bakiye	0	
	Mevkuf	Tamamı	1.500	
		Teslim	1.500	9 M 1232
		Bakiye	0	
	Peşin	Tamamı	10.000	
		Teslim	10.000	9 M 1232
		Bakiye	0	
PINARHİSARİ	Câize	Tamamı	18.000	
		Teslim	8.789,5	9 M 1232
		Bakiye	9.210,5	
			9.210,5	13 M 1232
			0	
	Mevkuf	Tamamı	2.500	
		Teslim	2.500	21 M 1232
		Bakiye	0	
	Peşin	Tamamı	10.000	
		Teslim	10.000	2 M 1232
		Bakiye	0	

Bu grupta toplanan meblâğların hazineye teslim edilen miktarı ile yanında ödeme tarihi “*teslim*” denilerek kaydedilmiş ve eğer, bir defada tamamı teslim edilmemişse, altına, kalan miktar yazılmış, tamamı teslim edilinceye kadar da aynı tarz uygulanmıştır. Teslim edilecek rakamın büyük olması halinde, muhtemelen sayımın bir günde tamamlanamaması sebebiyle, ödeme, peş peşe 2-3 güne yayılmıştır⁸⁵.

Bir mevâcib devresinde birden fazla gelirden teslim olduğu takdirde, ayrı ayrı tarihlerde teslim edilmişlerse -ki birçok defterde böyledir- teslim tarihleri birbirini takip etmiştir. 1212 tarihli muharrem mevâcibi defterinde ise peşin, câize, mevkulardan alınanlar, yanlarına hangi gelirden olduğu kaydedilmek üzere, alt alta yazılıp alta toplamları verilmiş, ödemeler bu toplamlardan yapılıp tek bir teslim tarihi atılmıştır⁸⁶.

Cizyeden ödeme yapan yerlerde bu bilgilerin sol üst tarafında sağ alt-sol üst yönünde olmak üzere, toplanan meblâğı hazineye teslim edenin “*Âşık Ömer*”, “*Papasoğlu Simon*” gibi sıfatı ve ismi, “*Mehterbaşı*” gibi vazifesi veya “*Başçukadar Emin Ağa*” gibi vazifesi ve ismi bir arada olmak üzere yazılmıştır. “*Sarac Mehmed Ağa*”, altında “*Halebi Efendi*” şeklinde iki isim kaydedildiğine de rastlanır.

85 Bkz. Ekler Belge 1.

86 D.BŞM.d, 6682.

Teslim tarihlerinin kaydedilmediği defterler de vardır. Meselâ, 1203 senesi muharrem mevâcibi defterinde “*teslim*” yazılmış; fakat bir ikisi hariç, tarihler konmamıştır⁸⁷.

Tesbit edebildiğimiz kadar 1222’den itibaren dört kıst mevâcibleri ihtivâ eden defterlerde de teslim tarihleri yoktur. Ancak, dört kıst mevâcib ihtiva eden defterlerden ayrı olarak, aynı tarihli bir veya iki mevâcib devresine âit teslim tarihleri bulunan bazı defterler de vardır. Bunlardan, 1226 muharremi⁸⁸ ve 1232 muharremi⁸⁹ ile cemâziyelevvelinde⁹⁰ ihraç olunacak birer ve şa‘banında iki kıst; 1233⁹¹ ve 1234⁹² seneleri muharremlerinde ihraç edilecek mevâciblere âit defterlerin⁹³ teslim miktarlarıyla tarihlerini de ihtivâ etmeleri, teslimler için ayrı defterler tutulduğu ve/veya senelik mevâcib tutarlarını göstermek üzere ayrıca dört kıst mevâcibi ihtiva eden defterler düzenlenmiş olduğu söylenebilir.

Bir mevâcib devresinde toplanması gereken miktarların tamamının tahsili -yukarıda da temas edildiği üzere- her zaman mümkün olmuyordu. 1232 masar mevâcibi defterinde bu yerler “*Mevâcib-i mezbur tertibinden mümteni ve tahsili mevhum ve meşkûk olan*” denilerek ayrıca kaydedilmiştir⁹⁴. Böyle durumlarda bu noksan, bir sonraki mevâcib devresinden karşılanmaya çalışılırdı.

Toplanan meblâğların hazineye teslimi zaman içinde biraz farklılık göstermektedir. Mevacib tertibindeki teslimlerin, masar/muharrem mevâcibinde muharrem ayı, recec/cumad mevâcibinde 1196 (1782)’da cemâziyelâhır ayında⁹⁵ olmakla birlikte receb, şa‘ban⁹⁶, hatta şevvalde⁹⁷ teslim edildiği de görülmektedir. Daha sonraki senelerde ise nadir olmakla birlikte, bazı teslimlerin erken yapıldığına da rastlanmaktadır. Meselâ, 1232 senesi muharrem mevâcibinde Mizistre’nin mevkuf ödemesi, 1231 senesinin son ayı olan zilhiccenin 16’sında⁹⁸, Turgutlu’nun câize ve peşini 26 Zilhicce’de⁹⁹ hatta, Aynaroz’un câize ve peşini 8 Ramazan 1231’de¹⁰⁰ teslim edilmiştir.

Cumad mevâcibi tertibindeki teslimler ise çoğunlukla cemâziyelevvelde olmakla beraber rebî‘ülâhır ve rebî‘ülevvel’de de ödemeler yapıldığı vâki’dir. Meselâ, 1214 senesinde Kesriye’nin peşini ile 1. taksiti bir arada olmak üzere 25 Rebi‘ülâhır’da hazineye teslim

87 D.BŞM.d, 5766.

88 D.BŞM.d, 7845.

89 D.BŞM.d, 8339, vr. 0b vd.

90 D.BŞM.d, 8339, vr. 8b vd.

91 D.BŞM.d, 8466 ve D.BŞM.d, 41828, s. 2 vd.

92 D.BŞM.d, 8529.

93 D.BŞM.d, 8398.

94 D.BŞM.d, 8339, vr. 3b.

95 1196 senesi cumad mevâcibi tertib defteri, D.BŞM.d, 4851, s. 2-3.

96 Yenişehir’in peşin ödemeleri receb ve şa‘ban aylarındadır. D.BŞM.d, 4851, s. 5.

97 Selânik 1196 cumad mevâcibi tertibi mevkuf ödemesi: 8 Şevval’dedir. D.BŞM.d, 4851, s. 5.

98 D.BŞM.d, 8339, vr. 1b.

99 D.BŞM.d, 8339, vr. 2b.

100 D.BŞM.d, 8339, vr. 2a.

edilmişti¹⁰¹. 1225 senesinde Manastır tertibinin ödemeleri ise 27 Rebi‘ülevvel’dedir¹⁰². Ancak bunların, bir sene öncesinin gecikmeli teslimleri olması da mümkündür.

Bir kıst mevâcibin, aynı devrede toplanmasının mümkün olmaması veya o kıst mevâcibden, başka bir borcun kapatılması da, özellikle harp yılları ve sonrasında, sık rastlanan olaylardandı. Bu gecikme bir tertib defterinde de kaydedilmiştir.

“*Bin iki yüz senesi şa‘bân-ı şerîfinde ihrâc olunacak doksan sekiz senesi reşen ve lezez iki kıst mevâcibin mikdarı tertîbî*”¹⁰³ ifadesi gecikmelerin tertib defterine aks ettirilmiş halidir.

Tertib defterlerinin ikinci grubunda kapıkulu tertibine giren avâriz gelirleri yer alır. Bazı defterlerde de cizyede olduğu gibi, yerleşme yerlerine göre ödenecek meblâğlar kaydedilmiştir. Sadece peşinleri gösteren 1218 tarihli defterde “*an mal-ı peşin-i avârizha*”¹⁰⁴, “*Berây-ı peşin-i avârizhâ*”¹⁰⁵ başlığı altında, avârizlardan yapılan tahsilâta geçilmiş ve yine, önce Rumeli, sonra Anadolu’daki bazı yerlerin ödedikleri miktarlar ile teslimlerine yer verilmiştir. Avârizlar arasında “*an akçe*” denilerek Darbhane-i Âmire’den her mevâcib devresinde verilen yeni para (cedid para/çil akçe) 50.000 kuruş da bulunur.

Üçüncü grubu *mukataalardan* tertib edilen gelirler teşkil etmektedir. Mukataalar, belirtilmemekle beraber, mâlikâne ve mîrî olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Mâlikâne mukataalarında mukataanın adı ve senesi, yeri, mukataaya tasarruf eden veya edenlerin isimleri, hisseli olanlarda hisse alanların adları ve vazifleri ile birinci grupta olduğu gibi, altına ödenecek miktarlar yazılmış, ödeme yapılanlarda, teslim miktarlarıyla tarihleri de konmuştur. Hisseli mukataalarda, hisse sahiplerinin ödedikleri miktarlar genellikle büyük olmadığından çok kere bir, nadiren de iki defada ödeme yapılarak borcun tasfiye edildiği görülmektedir¹⁰⁶.

Mîrî mukataalar ise “*Haslar mukataası*”, “*Mukataa-i Haremeyn*”, “*Mukataa-i evvel*”, “*Mukataa-yı maden*”, “*Mukataa-yı Bursa*” ... gibi kalemlerine göre ayrılmıştır¹⁰⁷. Her grubun altında toplam bulunmaktadır.

Tertib tarzı biraz farklı olan defterlere de rastlanır. 1209 senesi şa‘banında başdefterdarlığa getirilen Mehmed Emin Efendi (27 Şaban 1209- 2 Ramazan 1210 (19 Mart 1795-1 Mart 1796))¹⁰⁸ zamanında 1209 senesi kısteyn mevâcibine kıyâsen 1210 muharrem mevâcibi için tertib edilen defterde peşin, câize, taksit ve mevkufklar ayrı başlıklar altında “*Berây-ı peşin-i cizyehâ-yı mezkûrîn vâcib sene 1210*”, “*Berây-ı mevkuf-ı cizyehâ-yı mezkûrîn vâcib sene 1210*”, “*Berây-ı câize-i cizyehâ-yı mezkûrîn vâcib sene 1210*”, “*Berây-ı taksit-i evvel-i*

101 1214 senesi cumad mevâcibi tertib defteri. D.BŞM.d, 6761, vr. 6a.

102 D.BŞM.d, 7230, s. 4.

103 D.BŞM.d, 5243, s. 2.

104 D.BŞM.d, 7123. Bu defterde teslimler yoktur.

105 Cemâziyelevvel 1214 tarihli tertib defteri: D.BŞM.d, 6761, vr. 7b.

106 D.BŞM.d, 6761, vr. 10a-b.

107 D.BŞM.d, 6761, vr. 10b vd. Bkz. Belge 3.

108 Danişmend, *Kronoloji*, IV, 619.

cizyehâ-yı mezkûrîn vâcib sene 1210” şeklinde kaydedilmiştir¹⁰⁹. Bunların altındaki yerlerin adları ve teslimler, diğer defterlerdeki gibidir. Her başlığın bitiminde teslim edilen meblâğın kuruş olarak toplamı, grubun sonunda ise hepsinin toplamı kuruş ve rûmî kese olarak verilmiştir.

1203 tarihli defterde ise önce cizye sonra avâriz olmak üzere sırayla peşin, taksit-i evvel ve taksit-i sâniler yazılmıştır. Avâriz peşininin arkasından cizye câizelerine dönülmüş, toplamdan sonra darbhaneden verilen 50.000 kuruş cedid para, bazı esham, poliçe ve mahlûl mukataa muaccelelerinden gelecek tahminî meblâğlar ile tertib denkleştirilmiştir¹¹⁰.

Aynı sene cumad mevâcibi de cizye peşini ile başlatılmış, taksit-i evveli avâriz peşini “*An mâl-ı peşin-i bedeliye-i mezkûrîn sene 1202 ve 1203*” denilerek Anadolu’daki bazı yerlerin bedeliyeleri, 1203 senesi mîrî mukataa taksitleri, Trablusşam, Sayda, Haleb, Rakka eyâletleri mukataaları kaydedilmiştir¹¹¹.

Defterin sonunda “*Asitâne-i sa’adetde bazı poliçe ve zimematdan ve hinta bahasından ve mukataat mua’ccelâtı akçelerinden ve mevadd-ı sâ’ire-i mîrîyeden tertibi lâzım gelen*” başlığı altında 200.000 kuruş ilâve edilmiştir¹¹². En altta mevâcib toplamı ve zuhûratla birlikte tertib için gerekli rakam bulunmuştur.

Tablo V. Cumad 1203 Mevâcibi Nihâi Toplamı ¹¹³		
Mahiyeti	Kese	Kûsur krş
[Tertib Toplamı]	2.112	221
Zuhurat	387	278,5
[TOPLAM]	2.500	0

Tertib defterleri içinde dört kıst mevâcibi bir arada verenler de vardır¹¹⁴. 1222 ve sonraki senelere âit bu tarzda tertib edilmiş defterler bulunmaktadır.

1222 senesinde kıyaslama 1221 kısteyn mevâcibine göre yapılmış olup 6.570.000 kuruş, yani 13.140 rûmî kesedir¹¹⁵. “*Minhâ et-tertibat*”ın altında muharrem mevâcibi peşin, câize ve mevkıfların toplamından sonra 1221 İstanbul cizye rûsûmu, 1222 Selânik cizye mukataası, darbhaneden verilen yeni para, cizye vezne harçları, avâriz, bedeliye vs. gelirleri sıralanmıştır. Muharrem tertibi toplamı verildikten sonra cemâziyelevvelde tevzi’ edilenlerin¹¹⁶, daha sonra da şa’bunda ödenen iki kıst mevâcibin tertibine¹¹⁷ geçilmiştir.

1223 senesi tertib defteri genel olarak 1222 senesinden pek farklı değildir. Ancak, kıyaslamada verilen 12.820 rûmî kese 306 kûsur kuruşa 4.846 kese 146 kûsur kuruş “ziyade”

109 D.BŞM.d, 6423, s. 14 vd. Bkz. Belge 4.

110 D.BŞM.d, 5766.

111 D.BŞM.d, 5766, s. 19.

112 D.BŞM.d, 5766, s. 18.

113 D.BŞM.d, 5766, s. 18.

114 Bkz. Belge 5.

115 D.BŞM.d, 7497, s. 2.

116 D.BŞM.d, 7497, s. 4.

117 D.BŞM.d, 7497, s. 6.

ilâvesiyle tertib, 17.672 rûmî kese 434 kûsur kuruşa çıkarılmıştır¹¹⁸.

1224 senesine âit defter de yine dört kıst mevâcibe göre düzenlenmiştir. Kıyaslama 1223'e göre yapılmış olup 12.471,5 rûmî keseye 4.121 kese ilâvesiyle 16.593 keseye çıkarılmıştır¹¹⁹. Masar çizyeleri tertibinden sonra “*Bakıye-i sene-i sâbık*” denilerek mukataa gelirleri yazılmış, müteâkiben “*Sene-i sâbika tertibinden gayr-ı ez tahsilât bakaya kalan*” başlığı altında 1223'den ödenmemiş olanlar kaydedildikten sonra cumâdelülâ tertibine geçilmiştir¹²⁰. Gerek cumad, gerekse kısteyn tertibleri de aynı başlıklar altında devam etmiştir. Mukataalar defterde hayli yer tutmakta olup, mîrî mukataalardan Haslar, Avlonya, Maden, Mukataa-yı evvel, Bursa, İstanbul kalemleri mukataaları yine ayrı ayrı yazılmışlardır.

1225 senesinde, ilk defa olarak “*atıyye-i şâhâne*”¹²¹ diye bir gider kalemine rastlanmaktadır. Yıllık mevâcib miktarı, 18.460 kese 364,5 kûsur kuruşa çıkmış görünmektedir¹²². Bunun solunda yine 1224 mevâcibine kıyasen toplam, 347.478 kuruş karşılığı 694 rûmî keselik bir ilâve ile 19.155 rûmî kese 372,5 kûsur kuruşa ulaşmaktadır ki, bunun 166.633 kuruşu “*mevkuf*”¹²³, 177.845 kuruşu ise “*atıyye-i şâhâne*”dir¹²⁴.

1226 senesinde, 1225 senesinin dört kıstlık mevâcib rakamıyla yapılan kıyaslama 20.472 rûmî kese 466 kûsur kuruştur. Bunda da 1226 senesi için ilâvesi lâzım gelen 125.961,5 kuruş mevkuf ve 164.041 kuruş atıyye-i şâhâne ki, toplam 290.002 kuruş=5.800 rûmî keselik bir fazlalıkla rakam, 21.052 rûmî kese 468,5 kûsur kuruşu bulmuştur¹²⁵.

1227'de 1226 ile kıyaslama rakamı 22.284 kese 132 kûsur kuruş, mevkuf ve atıyye tutarı olan 580 kese 8 kûsur kuruşla birlikte 22.864 rûmî kese 136 kûsur kuruşa varmaktadır¹²⁶.

1228 senesinin 1227 senesine kıyas olunan dört kıst mevâcibi 25.644 kese 66 kûsur kuruş, mevkuf ve atıyyesi olan 641 kese 64 kûsur kuruşla birlikte 24.175 kese 130 kûsur kuruşa ulaşmıştır¹²⁷.

1229 senesinde 1228 kısteyn mevâcibine kıyâsen dört kıst mevâcib tutarı 22.379 rûmî kese 10 kûsur kuruş, 641 kese 206 kûsur kuruş mevkuf ve atıyye ilâvesiyle 23.020 rûmî kese 216 kûsur kuruşa yükselmiştir¹²⁸. 1231'de 22.464 rûmî kese, 36 kûsur kuruş mevkuf ve atıyye toplamı olan 574 rûmî kese, 323 kûsur kuruş ki hepsi birlikte 23.038 rûmî kese, 366 kûsur kuruştur.

118 D.BŞM.d, 7529, s. 2.

119 D.BŞM.d, 7718, s. 2.

120 D.BŞM.d, 7718, s. 5.

121 Mevkuf ve atıyye dağıtımı hakkında bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 237.

122 D.BŞM.d, 7754, s. 2.

123 Bu mevkuf, cizye mevkufundan farklı olmalıdır. Zîrâ, cizye mevkufuları, bazı yerlerde ayrıca gösterilmiştir.

124 D.BŞM.d, 7754, s. 2.

125 D.BŞM.d, 7854, s. 2.

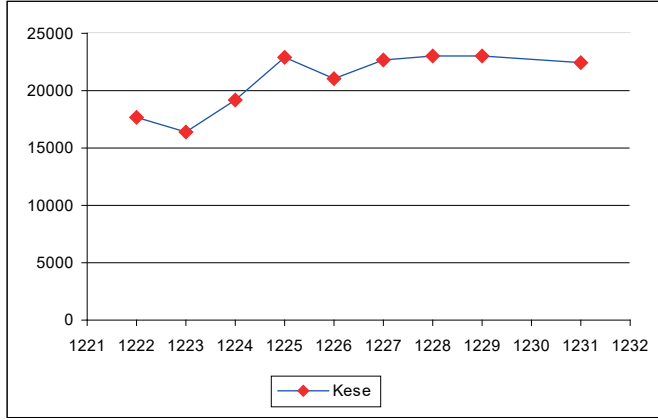
126 D.BŞM.d, 7995, s. 2.

127 D.BŞM.d, 8070, s. 2.

128 D.BŞM.d, 8165, s. 2.

Tablo VI. 1222-1231 (Mart 1807-Kasım 1816) Yıllarında Kapıkulu Mevâcib Rakamları

Yılı	Kıyas	Rûmî kese	Küsur krş	ziyâde		Mevkuf	Atıyye	Toplam		Kaynak (D.BŞM.d)
				Rûmî kese	Küsur krş			Rûmî kese	Küsur krş	
1222	6.570.000	13.000								7497, s. 2
1223		12.820	306	4.846	146			17.672		7529, s. 2
1224		12.471,5		4.121				16.421		7718, s. 2
1225		18.460		326		166.633	177.845	19.155	312,5	7754, s. 2
1226		22.379	10			156.250	164.459	23.020	219	8165, s. 2
1227		22.284	132			125.961,5	164.041,5	22.864	136	7995, s. 2
1228		25.644	66			156.250	159.314	22.644	66	8070, s. 2
1229		22.370	19	641	206	156.250	164.459	23.020	216	8165, s. 2
1231		22.464	36			140.720	146.553	23.038	366	41845, s. 2

Şekil: Dört Kıst Mevacib Tutarlarının 1222-1231 Senelerindeki Seyri

2. Özet Defterler

Mufassal tertib defterlerinden başka bir de özet mahiyetindeki alt alta yazılmış toplamları ihtivâ eden defterler vardır. Bunlardan hazineye teslim tarihinden 1195 muharremine âit olduğu anlaşılanın başlığında “*Bu def’a ihrâc olunacak bir kıst mevâcib tertibinden Hazîne-i Âmir’e teslim olunan*”¹²⁹ denilmekle yetinilmiştir. Defter, iki sayfadan ibâret olup, 6 Zilka’de 1194’den başlamakta ve ay ay yalnız kuruş cinsinden hazineye teslim rakamlarını ihtivâ etmek üzere 4 Receb 1195’de bitmektedir.

1200 senesi 2 saferinden 23 Rebi’ülevveline kadarki devreyi içine alan defter ise üç kolon halinde tertib edilmiş olup önce kuruş olarak miktar, sonra tarih ve solda ise gelirin cizye, mukataat muaccesesi, mukataat taksitleri, peşin ve poliçe gibi cinsleri kaydedilmiş, sonunda toplam verilmiştir¹³⁰.

1211 senesi şa’banında dağıtılacak iki kıst mevâcib tertibinin emvâl-i mîrîyesi olduğu kaydedilen defter ise her birinin kuruş olarak miktarı verilmek üzere, önce Bosna’dan başlayarak cizye mevküfları, İstanbul’dan başlamak üzere taksit-i evvel, mukataat irsâliyeleri, mukataat vezne resimleri, cizye vezne hareları alt alta sıralanmış ve her birinin altında toplamları, sonunda ise “*Tekmil mevâcibe iktizâ eden*” 731 rûmî kese 195 kûsur kuruş verilmiştir¹³¹.

129 D.BŞM.d, 4971, s. 2.

130 D.BŞM.d, 5376.

131 D.BŞM.d, 6535.

3. Tertiblerden Gelen Meblâğların Hazineye Teslimi

Tertiblerden gelen meblâğlar, Bâb-ı Humâyûn Hazinesi'nde toplanır ve buradan Enderun Hazinesi'ne, meşin keseler içine konarak, arka hammalları tarafından taşınırdı. Taşıma karşılığı olarak, mu'ad üzere, hammallara 2.000 akçe atıyye verilirdi. Ödemenin yapılabilmesi için ise başmuhasebeden bir önceki mevâcib ödemesinin kaydı derkenar edilirdi¹³².

IV. Mevâcib Tevzileri

Kapıkulu mevâcib tevzi'leri, Saray-ı Humâyûn'da Kubbealtı'nda Dîvân-ı Humâyûn'un toplandığı salı günleri yapılırdı¹³³. Dîvân toplantılarının sadrazam konağında yapılmasından sonra da bu âdetde değişiklik olmamış, ulûfe tevzii günlerinde saraydaki Dîvân-ı Humâyûn toplantıları devam etmiştir.

Padişahın, ordunun başında seferde olduğu zamanlarda ise mevâcib dağıtımı otağ-ı humâyûn önünde kurulan bir çadırda yapılırdı. Sultan IV. Mehmed'in Kamanice'yi zabtını (3 Cemâziyelevvel 1083 / 27 Ağustos 1672)¹³⁴ müteâkıp askere, masar mevâcibleri, âdet olduğu üzere, otağ-ı humâyûn önünde dağıtılmıştı¹³⁵.

Mevâcib dağıtılması, elçilerin, önce Dîvân-ı Humâyûn'a, sonra da padişahın huzûruna kabul edildiği günkü toplantılarına denk getirilirdi. Rus elçisi, Receb 1114 (Kasım-Aralık 1702)'deki¹³⁶, Dobra-Venedik elçisi, 27 Şa'ban 1115 (5 Ocak 1704)'deki¹³⁷; Kalmuk elçisi, 24 Cemâziyelâhır 1122 (20 Ağustos 1710)'deki mevâcib tevzii günlerinde toplanan Dîvân-ı Humâyûn'u takiben¹³⁸ kabul edilmişlerdi.

Hazinenin dolu olduğu XVI. asır sonlarına kadar ödemeler muntazam olarak ve masar'ın ödemesi muharrem, rececin ödemesi cemâziyelevvel, reşen ve lezezinki ise genellikle bir arada ve kisteyn adıyla şa'banda yapılırdı¹³⁹. 1114 senesi kasımında dağıtılan 1113 reşen ve lezez mevâcibleri ise halk arasında "kasım mevâcibi" olarak adlandırılmıştı¹⁴⁰. Bu iki mevâcibin, reşen¹⁴¹ ve lezez¹⁴² mevâcibi adlarıyla ayrı dağıtıldıkları da oluyordu.

132 Meselâ, arka hammallarının 1241 (Kasım Aralık 1825) cumad mevâcibi için muharrem mevâcibinde hamallara yapılan ödeme derkenar edilmişti. BOA, A.E.SMHD.II, 63/4482.

133 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, TTK Yayınları, Ankara 1943, I, 412.

134 Danişmend, *Kronoloji*, III, s. 441.

135 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 31.

136 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099/1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 183.

137 *Zübde-i Vekayiât*, s. 837.

138 Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgör, İstanbul 2013, II, 840.

139 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 412.

140 *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 183.

141 Meselâ, 1081 senesi reşen mevâcibi 22 ramazanda (2 Şubat 1671) verilmişti, *Tarih-i Râşid*, I, 148; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 412'de reşen ve lezez mevâciblerinin *kisteyn* adıyla şa'ban ayında ödendiğini yazar. Tatbikatta farklılıklar da görülür.

142 *Tarih-i Râşid*, II, 840.

Reşen ve lezez gibi, masar ve recec mevâciblerinin “*kısteyn*” adıyla bir arada ödendiği de vâki’dir¹⁴³. Emin Mehmed Paşa’nın sadareti (3 Ocak 1750-1 Temmuz 1752) ve Halimi Mustafa Efendi’nin defterdarlığında (1. def. 30 Ocak 1751-29 Ekim 1753) *kısteyn* olarak masar ve recec mevâciblerine verilmek üzere padişahın izni alınmıştı¹⁴⁴.

XVI. asrın sonlarında mevâcib ödemelerinde aksamalar başlamış ve artık mevâcibler, âit oldukları devrelerde ödenemez olmuştu. Özellikle seferler ve onları takip eden senelerde mevâcib ödemelerinin çok geciktiği, hatta gecikmenin birkaç seneyi bulduğu da oluyordu. XVIII. asrın sonlarındaki harpler, hazinenin boşalmasına sebep olduğundan bazı mevâcibler dört-beş senelik gecikmelerle verilmişti. 1787 harbi sırasında verilemeyen mevâciblerin sulhun yapılmasından sonra ödenmesi, buna misâl olarak gösterilebilir. Mütেকâit, eşkinci, topçu ve toparabacılarının 1205 senesi mevâcibleri, 1209’dan itibaren ceste ceste ödenmişti¹⁴⁵.

Tablo VII. Mütেকâit, Eşkinci, Topçu, Toparabacı Mevâcibleri (1209-1214)					
Mevacibe hak kazananlar					
Ödeme tarihi	Mütেকaid	Eşkinci	Topçu	Top arabacı	Topçu eşkinci
9 CA 1209	1205 recec	1205 reşen			1209 masar
18 Ş 1210	1205 reşen, lezez	1205 lezez, 1206 masar			1209 recec, reşen
18 M 1210	1206 masar	1206 recec			1209 lezez
5 CA 1210	1206 recec	1210 masar			
21 Ş 1211	1206 reşen, lezez	1207 lezez, 1208 masar		1210 recec, reşen	
14 M 1211	1207 masar	1207 recec	1210 recec	1210 recec	
16 M 1212	1208 masar	1208 recec	1211 lezez	1211 lezez	
19 Ş 1212	1208 reşen lezez	1208 lezez, 1209 masar	1212 rececü reşen	1212 rececü reşen	
22 Ş 1214	1209 reşen lezez	1209 lezez, 1210 masar	1213 recec, ?		

Bazı ödemelerde ise geciken mevâcibler, “*sene-i mâziye*” veya “*sene-i sâbıka*” kelimeleriyle belirtilmiştir. 23 Rebi‘ülevvel 1122’de Dîvân-ı Humâyûn toplanmış ve *sene-i mâziyenin* (1121) reşen mevâcibi¹⁴⁶; aynı sene 24 Cumâdelâhire’deki Dîvân-ı Humâyûn toplantısında yine 1121 senesi lezez mevâcibi dağıtılmıştı¹⁴⁷. 11 Safer 1123’de dağıtılan mevâcib de “*sene-i sâbıkanın*” (1122 senesi) reşen ve lezez devrelerine âitti¹⁴⁸.

143 İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2019, s. 854.

144 *İzzî Tarihi*, s. 854.

145 Vak‘anüvis Halil Nuri Bey, *Nürî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara 2015, s. 152-184, 263, 299, 396, 421, 501, 722, 847.

146 *Tarih-i Râşid*, II, 833.

147 *Tarih-i Râşid*, II, 840.

148 *Tarih-i Râşid*, II, 850.

Aslında mevâcibler, genellikle âit oldukları devre içinde değil, birkaç ay sonra dağıtılıyordu. Meselâ, Dîvân-ı Humâyûn, 1119 senesi ramazanının ancak 19’unda toplanmış ve masar ile recec ulûfeleri o gün dağıtılmıştı¹⁴⁹; 1120 senesinde de yine masar ve recec mevâciblerinin ödenmesi 14 Ramazan’da mümkün olabilmişti¹⁵⁰. O tarihlerde bu bir gecikme değil, “*mutad*” bir durumdu ve genellikle de 27 Ramazan kadir günü masar ve recec mevâciblerinin ödenme günüydü¹⁵¹. Nitekim bundan sonraki tarihlerde de masar ve recec mevâciblerinin ramazan ayı içinde yine kadir günü yahut Dîvân-ı Humâyûn’un toplanabildiği bir günde ödendiği görülmektedir.

Mevâciblerin dağıtılması genellikle Dîvân-ı Humâyûn’un salı toplantılarında yapılmakta¹⁵² idiyse de haftanın diğer bir gününde de tevzi edildiği olmuştur. Meselâ, kapıkulunun masar ve recec mevâcibleri *pazara* rastlayan 27 Ramazan 1115 (3 Şubat 1704), yani kadir günü Dîvân-ı Humâyûn toplantısının sonunda dağıtılmıştı¹⁵³.

Mevâcib tevziinde ilk sırayı yeniçeriler aldığından bazı ocakların mevâcibleri Paşa Kapısı’nda tevzi edilebiliyordu. Tertibin tamamının toplanamaması veya toplananın bir kısmının başka bir işe harcanması hallerinde ise, diğer ocakların ödemelerinin geciktiği oluyor ve o ocaktaki bazı şahısların, hakları olan mevâcibin zamanında ödenmesini istemeleri dolayısıyla huzursuzluk yaratılabiliyordu. Bunlardan biri 1191 senesinde vuku’ bulmuştu. Şa’ban sonlarında (24 Eylül-3 Kasım 1777) ödenecek mevâcib tertibi için toplanan meblâğın büyüğe bir kısmı kale ve serhadlardaki tamirlerle donanmanın teçhizine sarf edildiğinden 400 kese eksik çıkmış, diğer ocakların ulûfeleri ödenmişse de mevcudun, sipah ve silâhdarlarınkine yetmemesi dolayısıyla Defterdar Peykî Hasan Efendi (ilk def. 1776-7/8 Ekim 1778)¹⁵⁴ ulûfelerinin bir kısmının birkaç gün sonra verilmesi hususunda ocak ricali ile gizlice konuşarak rızalarını almıştı. Fakat içlerinden bazıları, diğer ocaklar gibi kendilerine de tam ödeme yapılmasını istemişler, mevâcibleri bir iki gün içinde ödenmişse de 11 Ramazan’da Sipah Ağası Ahmed Ağa Midilli, Silâhdar Ocağı başhalifesi Seyyid Halil Efendi Limni adalarına sürülmüşlerdi¹⁵⁵.

Mevâcib tevzii, bazı formalitelerin tamamlanmasına bağlıydı. Hazırlanan tertib defterlerine göre toplanıp Enderun Hazinesi’ne teslim edilen meblâğlar tevziat günü, dîvân toplantısını müteâkip ulûfe keseleri içinde kubbealtında döşenmeye başlanır, yarıldığında,

149 *Tarih-i Râşid*, II, 797.

150 *Tarih-i Râşid*, II, 787.

151 1112 senesi masar ve recec ödemelerine dair. C.AS, 733/30712.

152 Ulûfe tevziinin salı günleri yapıldığı çeşitli arşiv belgelerinde belirtilmektedir. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 412.

153 *Tarih-i Râşid*, II, 720. Bu değişiklik, kadir gününün pazara rastlamasından dolayı olmalıdır.

154 Danişmend, *Kronoloji*, IV, 616.

155 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Aykut neşri, II/1, 78.

reisülküttap, padişaha sunulacak telhisi sadrazama mühürletir ve kapıcılar kethudası ile padişaha takdim edilerek tevziatın başlaması için hatt-ı humâyûnu alınırdı. Bundan sonra yeniçeri efendisi ve kul kethudası kubbealtına girerler, ruznâmçe-i evvelin elindeki deftere göre keseler sayılır; önce yeniçeri, daha sonra da diğer kapıkullarının mevâcibleri dağıtılırdı. Dağıtma işi bittikten sonra ruznamçe-i evvel ve diğerlerine hil'atlar giydirilirdi¹⁵⁶.

Her mevâcibde atıyye verilen bazı gruplar vardı. Bunlardan biri bâkıkulları idi. Bâkıkulları, atıyyelerinin verilmesi için arzuhal sunarlar ve başmuhasebeden sâbıkı kaydı derkenar edildikten sonra 1.000 akçelik ödeme emri çıkardı¹⁵⁷. Her mevâcibde in'am verilenlerden biri de 12,5 kuruş ile Sipah Ocağı çavuşlarıydı¹⁵⁸.

Sultan II. Mahmud'un (sal. 1808-1839) yeniçeri teşkilâtını lâğvı (1826) ve Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediyye'nin kuruluşundan sonra bu merâsimler de tarihe karışmıştır. Yeni ordunun masraflarının karşılanması yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç gösterdiğinden 1834'de Mansûre Hazinesi adını alacak olan Mukataat Hazinesi kurulmuş ve bazı gelirler buraya aktarılırken¹⁵⁹, yed-i vahid gibi yeni gelir kaynakları da bu hazineye tahsis edilmiştir¹⁶⁰. Yeni ordu mensuplarının zâbit ve neferlerinin maaş ve mâhiyelerinin, her ay ödenmek üzere bu hazineden verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶¹.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kanunname-i Askeri Defteri (A. {DVNS.KNA.d}, 1/2.

Ali Emiri Tasnifi

156 Mustafa Münif, *Defter-i Teşrifat*, İ.Ü. Nadir Eserler, TY. 8892. Bu defterin 77b-151b arası İsmail Kara tarafından tarih mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.

157 Gurre-i Cemâziyelâhır 1241 (11 Ocak 1826) tarihli "tezkiresi verile" emri bulunan arzuhal: A.E.SMHD.II, 63/4480.

158 2 Cemâziyelâhır 1241 (12 Ocak 1826) tarihinde tezkire verilme emri bulunan arzuhal: A.E.SMHD.II, 63/4482.

159 Tafsilât için bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 252 vd.

160 Mübahat S. Kütükoğlu, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyâfeti ve Malzemesinin Temini Meselesi", *Doğumunun Yüzyüncü Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 519-605.

161 BOA, A. {DVNS.KNA.d}, 1/2.

Sultan III. Selim (A.E.SSELİM.III), 350/20116.

Sultan II. Mahmud (A.E.SMHD.II), 63/4480; 63/4482.

Cevdet Tasnifi

Askeri (C.AS), 627/26497; 733/30712; 945/40993.

Maliye (C.ML), 39/1753; 45/2057; 167/7005; 758/30864; 776/31676.

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d), 4808; 4851; 4971; 5243; 5376; 5460; 5619; 5766; 5950; 6423; 6465; 6535; 6682; 6761; 6950; 7103; 7123; 7168; 7230; 7497; 7529; 7586; 7612; 7718; 7754; 7845; 7854; 7995; 8070; 8165; 8339; 8398; 8466; 8529; 41828.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA.E), 858/12.

Kaynak Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz. Şevki Nezih Aykut, II/1, TTK Yayınları, Ankara 2018.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099/1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihi 'l-vüzerâ ve 'l-ümerâ (veya Kitab-ı Güldeste) (Devlet Adamlarına Öğütler)*, yay. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 1969.

_____, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Tarihi. Metin (926-1003/1520-1595)*, I-III, haz. Şevki Nezih Aykut, III, TTK Yayınları, Ankara 2004.

Halil Nuri Bey, *Nûri Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, TTK Yayınları, Ankara 2015.

İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi. (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Mustafa Münif, *Defter-i Teşrifat*, İ.Ü. Nadir Eserler, TY.8892. Bu defterin 77b-151b varakları arası İsmail Kara tarafından Tarih mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, I-III, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

İncelemeler/ Reviews

Apalı, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Mevacib Defterleri ve Bazı Doğu Kalelerindeki Cebeciyanların Mevacib Muhasebe Kayıtları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2) (Haziran 2017), 587-599.

Başarır, Özlem, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Donanma-yı Hümayûn Kalyonlar Mevâcibinin Karşılanması Örneğinde Osmanlı Mali Pratiğindeki Baskı ve Uzlaşma Tavrı”, *ASOS Journal*, sayı 39 (2017), s. 242-257.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Ankara 1986.

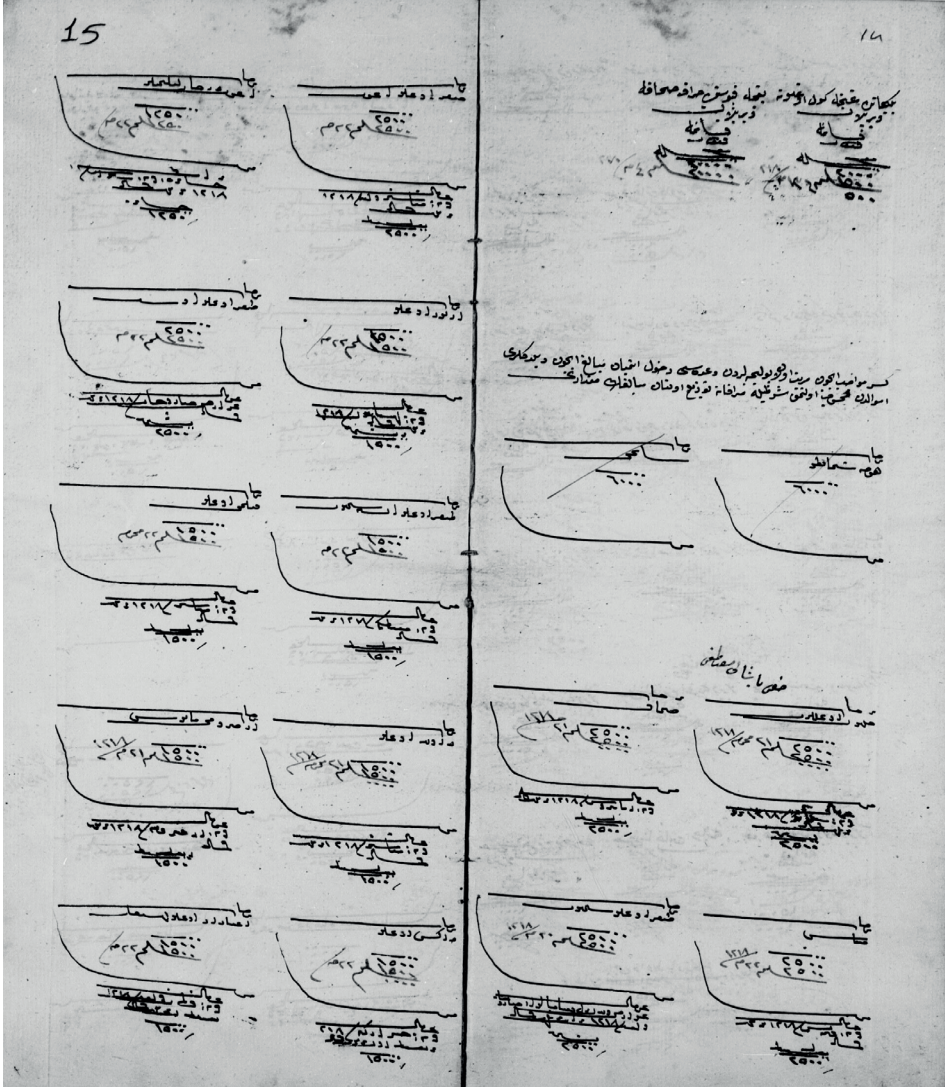
Çakır, Baki, “Kese”, *DİA*, Ek 2, Ankara 2019, s. 42-43.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III- IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950-1955.

Genç, Mehmet, “Malikâne”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 516-518.

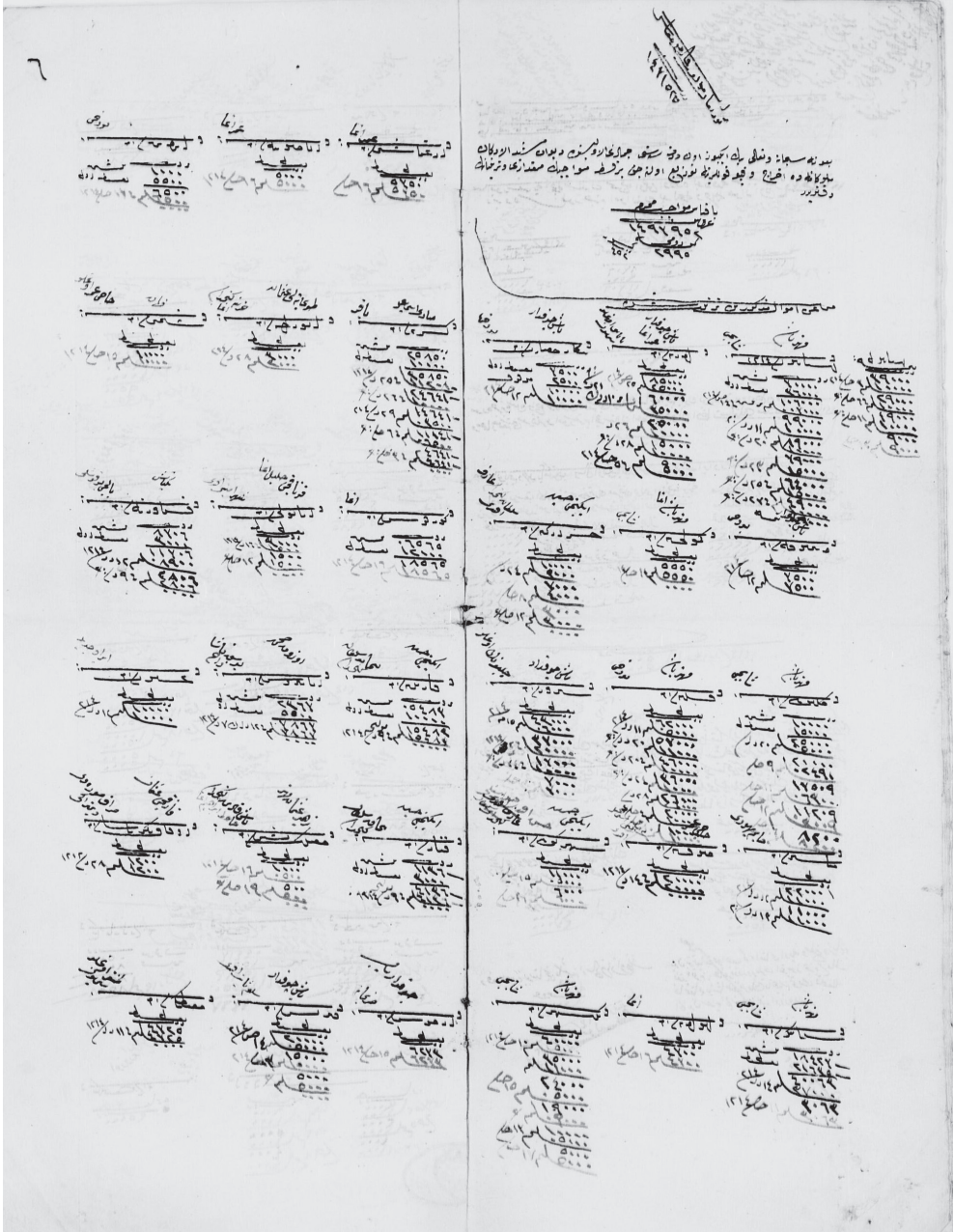
- _____, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Metinler/Tartışmalar. 8-10 Haziran 1973*, Ankara 1975, s. 231-296.
- Kılıç, Orhan, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *OTAM*, XXXI/31 (İstanbul 2012), 87-128. .
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyâfeti ve Malzemesinin Temini Meselesi”, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk’e Armağan*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 519-605.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1950-1956.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I, TTK Yayınları, Ankara 1943.

EKLER

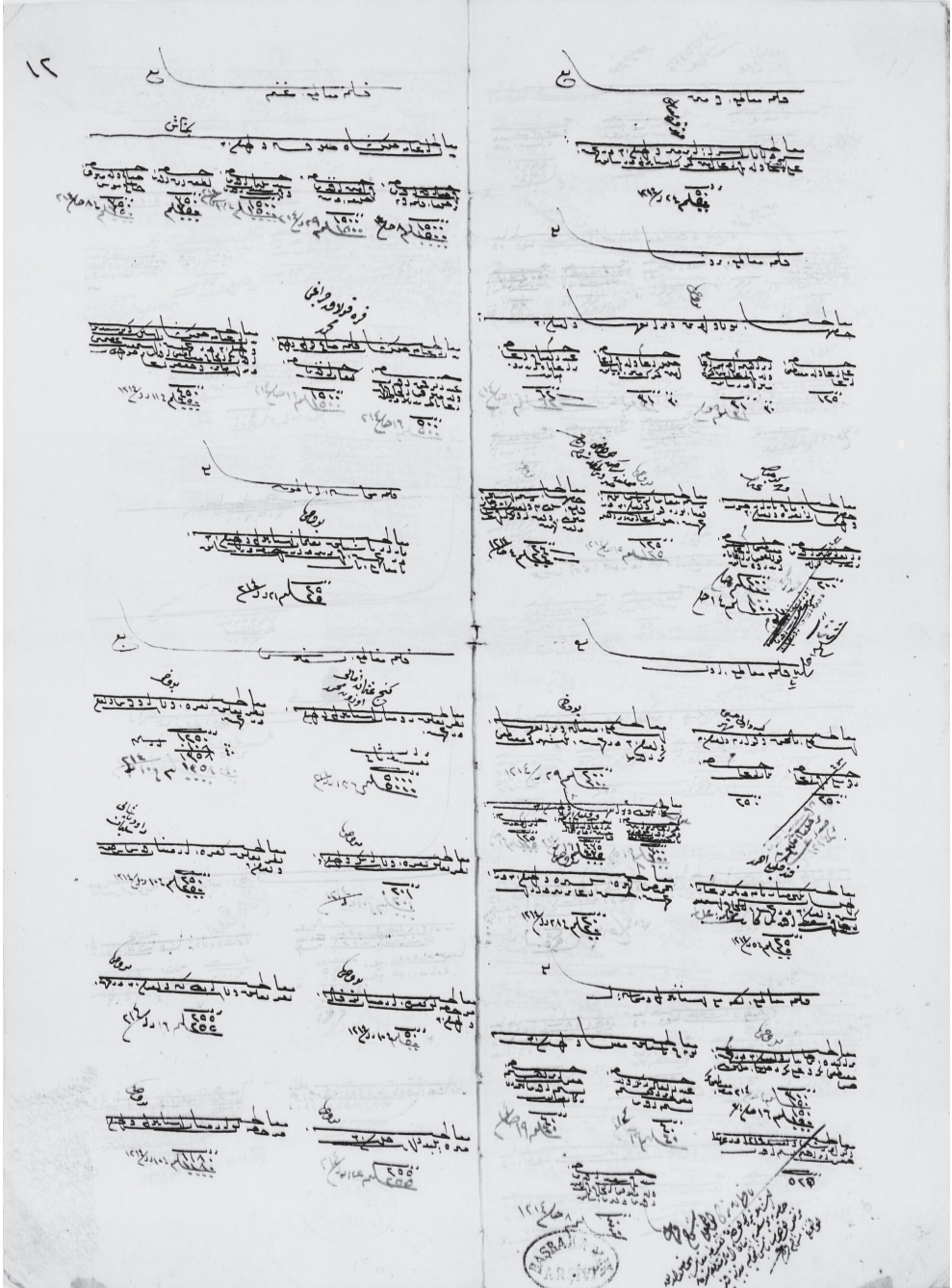
Belge 1

Mevâcib kesrini kapatmak için sarraflara verilen poliçeler karşılığı alınacak miktarlar: D.BŞM.d, 7103, s. 14-15.

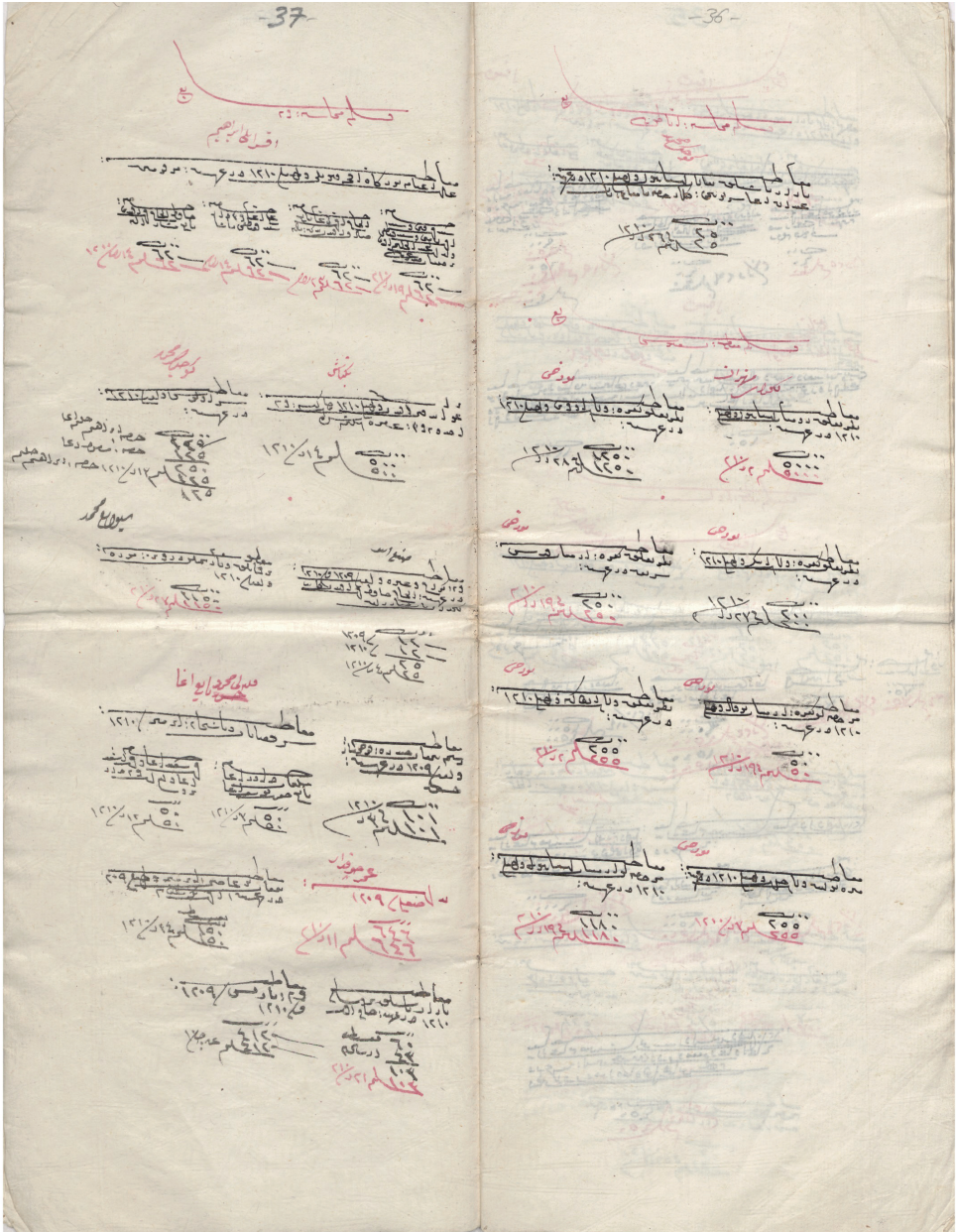
Belge 2

Standart bir tertib defterinin ilk sayfası: D.BŞM.d, 6761, vr. 5b.

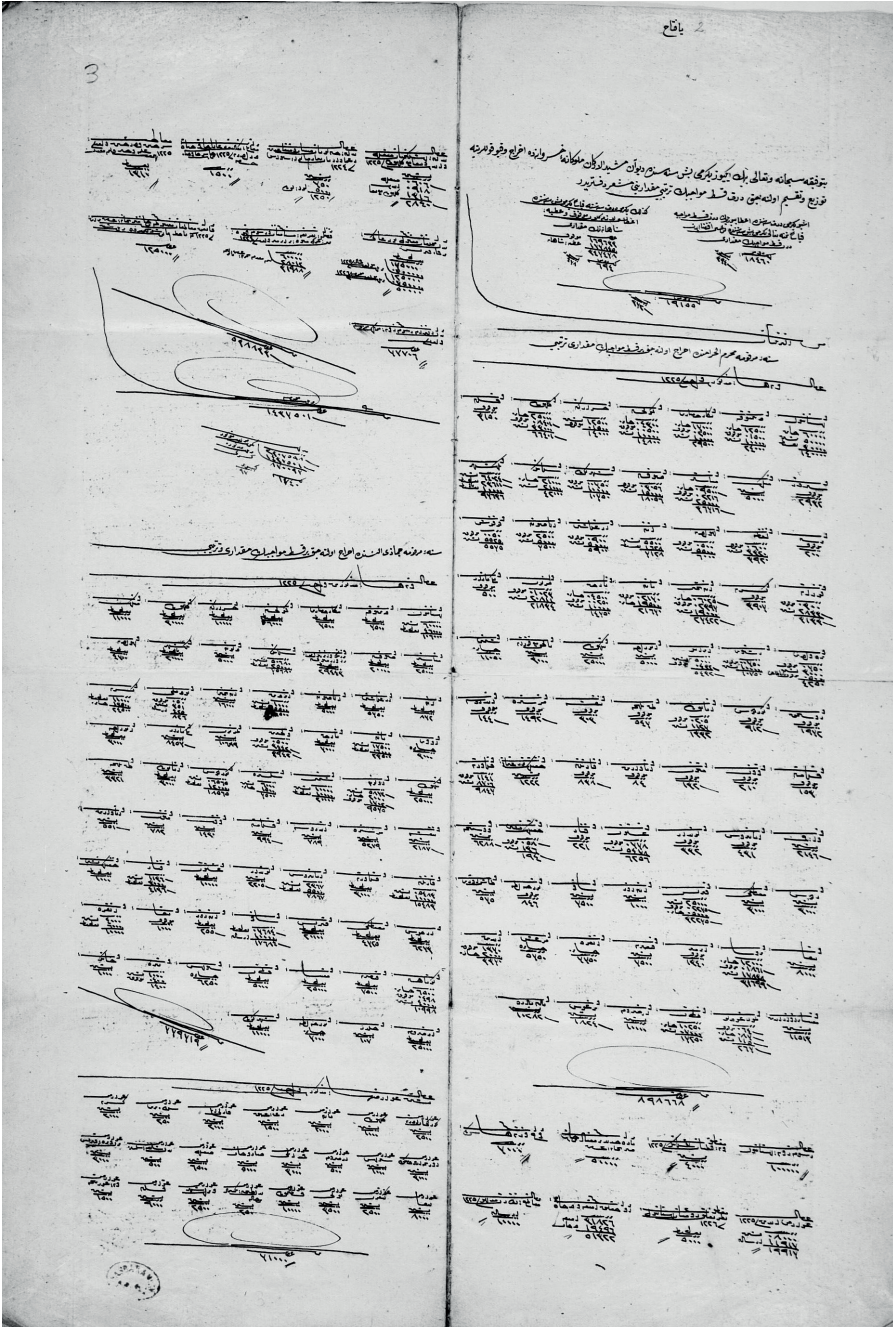
Belge 3

Mîrî mukataaların kalemlerine göre ayrıldığı tertib defteri. D.BŞM.d, 6761, vr. 11b-12a.

Belge 4

Cizye peşin, câize ve mevkuflarının ayrı gruplar halinde yazıldığı 1210 muharremi tertib defteri: BOA, D.BŞM.d, 6423, s. 36-37.

Belge 5

1225 senesi dört kıst mevâcibi tertibinde “mekuf ve “atıyye-yi şâhâne” ilâve edilmiş tertib defteri: D.BŞM.d, 7754, s. 2-3.

The Structure of the Urartian Bureaucracy and a New Suggestion for Royal City Rulers*

Urartu Bürokrasisi'nin Yapısı ve Krâli Şehir Yöneticilerine Dair Yeni Bir Öneri

Armağan Tan**

This article was produced by updating the results of my doctoral dissertation titled "The Social Structure and Bureaucracy in the Urartian Period", which I completed in 2022.

*Res. Asst. Dr., Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History, Istanbul, Türkiye

ORCID: A.T. 0000-0003-1598-5706

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Armağan Tan,
Istanbul University, Faculty of Literature,
Department of History, Istanbul, Türkiye
E-mail/E-posta: armagantan@istanbul.edu.tr

Submitted/Başvuru: 09.03.2023

Revision Requested/Revizyon Talebi:
04.05.2023

Last Revision Received/Son Revizyon:
08.05.2023

Accepted/Kabul: 15.05.2023

Citation/Atf:

Tan, Armağan. "The Structure of the Urartian Bureaucracy and a New Suggestion for Royal City Ruler." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 35-54.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1262729>

ABSTRACT

With the Urartu Kingdom, a new settled culture, which was not seen before, emerged in these geographies. The places where this new culture and state structure were most clearly characterised were the royal cities. These cities, which have been identified through archaeological excavations, reflect the mountainous geographical characteristics of a new state authority north of the Taurus Mountains. In addition to the visible reflections of the Urartian material culture, the evaluation of the records on the administrative and bureaucratic structure as a whole provides important clues about the administrative positions and officials in the cities. The fact that Urartian written records are generally uniform texts of royal propaganda has made it possible to make some determinations only in the details of a few bureaucratic sources. Some "standards" that can be identified in the details of such sources, have enabled new conclusions to be recognised. In this context, especially the governors (^UEN.NAM), who are known to be the administrators of Urartian provinces, and the title ^UNAM, which we propose as the highest administrators of the royal cities, bring out the dissimilarity of provinces and royal cities not only for material culture but also according to administrative structure.

Keywords: Urartian, Bureaucracy, ^UNAM, Royal Cities, Provinces

ÖZ

Urartu Krallığı ile birlikte söz konusu coğrafyalarda öncesinde görülmeyen yeni bir yerleşik kültür ortaya çıkmıştır. Bu yeni kültürün ve devlet yapısının en belirgin biçimde kendisini gösterdiği yerler ise krâli kentlerdir. Büyük çoğunluğu arkeolojik kazılarla tespit edilmiş olan bu kentler, Torosların kuzeyindeki dağlık coğrafyaya yansıyan yeni bir devlet otoritesinin kendine has niteliklerini yansıtır. Urartu materyal kültürünün kentlerdeki somut yansımalarının yanı sıra idari ve bürokratik yapıya ilişkin kayıtların bir bütün olarak değerlendirilmesi bu şehirlerde bulunan idari mevkiler, kişiler ve bürokrasi hakkında da önemli ipuçları sunar. Urartu yazılı kayıtlarının çoğunlukla tekdüze krâli propaganda metinleri olmasına rağmen az sayıdaki bürokratik kayıtların kimi detaylarında önemli tespitler yapabilmek mümkün olmuştur. Bu türden kaynakların ayrıntılarında belirlenen kimi "standartlar" Urartu Bürokrasisi'ne ilişkin yeni çıkarımlar yapabilmeyi sağlamıştır. Bu kapsamda özellikle Urartu eyaletlerinin yöneticileri olduğu bilinen valiler (^UEN.NAM) ve krâli şehirlerin en üst düzey yöneticileri olarak önerdiğimiz ^UNAM ünvanı, Urartu'da eyaletler ve krâli şehirlerin yapısal olduğu kadar idari açıdan da farklılıklara sahip konumuna ışık tutar.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Bürokrasi, ^UNAM, Krâli Şehirler, Eyaletler

The Urartian Kingdom, which was established in the middle of the 9th century BC centered in Tušpa (Van), with its settled cultural structure, ensured an “Urartian Transformation” in every aspect in the regions it was influential. The significant change experienced in these wide geographies with Urartu shows itself clearly in architecture and urbanization. This development process resulted in the emergence of more standard and identifiable cultural and political characteristics with Urartu. The core of this cultural and political structure is the royal cities. These cities, with their planned citadels, standard temples, palaces, royal warehouses and lower settlements spread over large areas, emerged with Urartu as a unique and unprecedented new settlement model. In this new city model, we understand that an entire city was built as a result of royal needs and planning.

These royal needs showed themselves most clearly in the 12 Urartian cities known so far, together with the capital Tušpa¹. These cities are the centers that largely define the Urartian character and culture with their standard features outlined above². It is also necessary to evaluate these cities, whose concrete definitions are possible in terms of archeology, in terms of administrative structure and bureaucratic functions. In this article, it has been tried to present new approaches about the administrative and bureaucratic position of the cities, based on the data provided by written sources, apart from the archaeological definitions of the Urartian royal cities. In order to do this, the written sources, which are the products of the bureaucracy, were evaluated together with the settlements where they were located, and some determinations were made about the functioning of the bureaucracy in details.

Some Considerations on the Royal Cities and Bureaucracy

In terms of Urartu, the concept of central state gains meaning with the existence of an administrative structure where the the royal cities are in the core. This new process of statehood, which started with Urartu, can be considered as the reflection of the Mesopotamian state tradition, where the settled written culture has a deep rooted history of thousands of years, together with Urartu, to the north of the Southeastern Anatolian Taurus Mountains. This “written culture” is represented in the Urartian Kingdom by numerous royal inscriptions and various bureaucratic documents.

Among the resources on Urartian history, the royal inscriptions on the stones constitute the largest group of resources. However, these royal propaganda texts, in which just

1 These cities, where archaeological excavations were carried out; Tušpa, Anzap, K rzt, Aznavurtepe, Armavir (*Argiřtiřinili*), Arinberd (*Erebuni*), avuştepe (*Sarduriřinili*), Toprakkale (*Rusařinili Qilbanikai*), Karmir-Blur (^dIM-ni URU/*Teiřebai* URU), Ayaniş (*Rusařinili Eudurukai*), Kef Kalesi (^d*Haldiei* URU), Bastam (*Rusai* URU.TUR).

2 For the archaeological description of the Urartian city model and settlement typology; Kemalettin K roğlu, “Urartu: Krallık ve Aşiretler”, *Urartu: Doğu'da Değişim*, ed. Kemalettin K roğlu-Erkan Konyar, İstanbul 2020, p. 1-35 (K roğlu 2020); Harun Danişmaz, *Urartu Krallığı Y netim ve Organizasyon*, T rk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020 (Danişmaz 2020).

subjects and regions can change, consist of a large number of stereotyped repetitions and are insufficient in terms of understanding the bureaucratic structure. At this point, although the limited amount of cuneiform clay tablets has critical importance. Such bureaucratic clay inscriptions stand out due to their functional features, unlike royal inscriptions. In order to understand these functional uses, we need to evaluate the relevant sources in detail. For this purpose, in this study, the definition of the bureaucratic resources in question through some of their qualifications allows us to obtain new results regarding bureaucracy and administrative structure.

For now, very few of the bureaucratic clay tablets that give information about the administrative and social structure in Urartu have been unearthed. However, their bureaucratic standards indicate that these few records may be the product of a much older state tradition and part of an extensive collection that has not yet been found³. The scarcity of such inscription examples causes the continuation of philological debates about the meaning of many words mentioned in the content⁴. However, it is possible to make some inferences about the administrative structure based on the existing records as a whole and some details.

Fig. 1: From Karmir Blur, Belonging to a Senior Office/Scribe⁵ (Tablets of sent types)

Fig. 2: From Anzaf, Probably Written by a Trainee⁶ Scribe⁷ (Tablets of not sent types)

Urartian bureaucratic records have some differences at first glance in terms of their features. The presence or absence of seal impression on the tablets is one of these differences. As a matter of fact, the very few Urartian tablets we have can be divided into two different

3 Although we do not have evidence for now, it may have triggered the development of the bureaucracy of the royal cities, which increased in number and began to grow in size, especially with the Minua period. Increasing economic activities in these big cities, which were established at long distances that cannot be reached daily, must have led to an increase in the need for registration and control.

4 Especially for discussions about the Clay of Toprakkale; Mirjo Salvini, “Die urartaische Tontafel VAT 7770 aus Toprakkale”, *Altorientalische Forschungen*, 34/1 (2007), p. 37-50; Y. Grekyan, “A Note on the Toprakkale Tablet”, *N.A.B.U.*, Vol. 1 (2016), p. 54-56.

5 CTU CT Kb-4 (CTU CB/CP/CT: M. Salvini, *Corpus Dei Testi Urartei*, Volume IV, Roma 2012).

6 Or inattentive written.

7 CTU CT An-1.

types as sealed and unsealed tablets. For example, a sealed high-level⁸ tablets (Fig. 1) and an unsealed daily inventory records (Fig. 2) do not have the same type of function. Just as bullas or royal inscriptions in which used for daily practical needs have very different functions from each other. For this reason, such features must be taken into account when evaluating resources.

Especially the fact that a tablet is sealed assumes a critical meaning in terms of understanding the place, authority and people who sent the tablet and who received it. Unsealed tablets show that the document was not sent from one place to another and that there may be accounting or inventory records related to the city in which it is located.

Table 1. Sealed and Unsealed Tablets (CTU)	
Sealed Tablets	Unsealed Tablets
CB An-1; CT Ba-1; CT Ba-2; CT Ba-3; CT Kb-1; CT Kb-2; CT Kb-3; CT Kb-4; CT Kb-5; CT Kb-6; CT Kb-7; CT Kb-8.	Tuşpa Tablet; CT An-1; CT Ay-1; CT Ba-4; CT Çav-1; CT Çav-2; CT Kb-9; CT Kb-10; CT Kb-11; CT Tk-1; CT Tk-2; CT Tk-3; CT Tk-4; CT TK-5; CT Tk-6.

The tablets, which were found in the royal cities of Urartu and understood to have been sealed and sent, are probably written orders sent to other cities by the high-level bureaucracy working on behalf of the king in the center. For this reason, the cities where they are *in situ* should be the destination of the document and therefore the directive¹⁰. Unsealed and unsent documents, on the other hand, provide important information about the functioning and duties of the bureaucracy in the city where it is located.

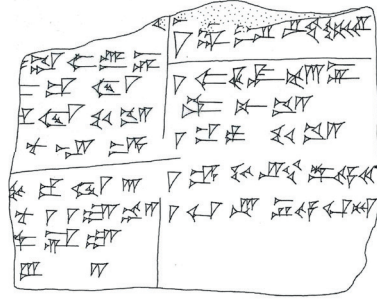

Fig. 3: Clay Tablet from Çavuştepe⁹

8 These are probably documents belong to high-level bureaucracy and in which has been high writing quality.

9 CTU CT Çav-1.

10 An unsealed possibly waste tablet found in the capital Tuşpa is a unique and interesting example in this respect. Kenan Işık, “Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri”, *Colloquium Anatolicum*, XIII (2014) (Işık 2014). It is noteworthy that this tablet, which was found in “waste condition”, was written horizontally. Except for the Tuşpa Tablet, all the Urartian tablets found so far were written vertically and “what a coincidence!” that Tuşpa tablet, which was stated to contain some typos in the content, was recovered in a waste condition. In addition, the fact that it is the first unsealed tablet found *in situ* in Tuşpa indicates that the bureaucratic center may be in the capital. For the detail of the discovery of the tablet; Bülent Genç-Erkan Konyar-Armağan Tan, “The Tuşpa Citadel and Mound Excavations, 2010-2019”, *The Archaeology of Anatolia, Volume IV: Recent Discoveries (2018–2020)*, ed. Sharon R. Steadman-Gregory McMahon, Cambridge 2021, p. 194-209; E. Konyar - C. Avcı - D. Yiğitpaşa - A. Tan - H. Tümer, “Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü 2014 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37, No. 2 (2016), p. 573-590.

For example, a exercise tablet¹¹ shows that writing education¹² may be given in that center¹³. Unsealed documents may be written for inventory records or accounting purposes. Such documents can provide information about the bureaucratic officials in the city in question and the economic functioning. However, unlike the high-level texts that are sealed and sent, such documents do not have an acceptor (address). It could even be argued, based on cursory and primitive cuneiform marks, that some of them might have been written by a “novice scribe” in the relevant city (Fig. 2). In addition, sometimes it can be seen that the tablet surface is used with the content is ordered by drawing horizontal and vertical lines between the lines (Fig. 3).

Although such unsealed documents do not include a person or position to whom they are sent or addressed, they provide important data for understanding the social and bureaucratic structure of the relevant city. These may sometimes be records of a possible tax payment sent to the royal cities¹⁴, or sometimes a tablet declaring the amount of weapons distributed to the soldiers¹⁵. All available sources show that functional cuneiform records such as tablets and bulla were kept in Urartian royal cities, also there were people who could understand and respond to written orders sent from the center. Apart from the inscriptions related to architecture, the presence of a group of people who know the script must be mandatory in order to carry out bureaucratic works¹⁶.

Urartian royal cities are centers where taxes are collected and goods and service activities with economic value are carried out intensively. For this reason, royal cities are the main places that require the use of cuneiform script within the framework of economic and bureaucratic needs. The evidence we have confirming the use of cuneiform for bureaucratic purposes in the relevant city is as follows (Table 2);

11 CTU CT Ay-1.

12 For discussion of the subject, see also; Y. Grekyan, “The Problem of the Origin of the Urartian Scribal School”, *Over the Mountains and Far Away Studies in Near Eastern History and Archaeology Presented to Mirjo Salvini on the Occasion of his 80th Birthday*, ed. P. S. Avetisyan - R. Dan - Y. Grekyan, Oxford 2019, p. 244-262.

13 Although it has been confirmed that writing is taught only in Ayanis for now, it is possible that this education continued in a few cities and capital Tuşpa in which the core region. The cursory writings on the tablets found in Tuşpa (Işık 2014) and Anzaf (Fig. 2) indicate that novice scribes could be found in these cities, just like Ayanis (CTU CT Ay-1).

14 CTU CT Kb-10.

15 CTU CT An-1.

16 In particular, engraved “^mru. URU.TUR” on the rim of a pithoi found in Bastam is another example that may indicate that there were people who can use writing in daily life (CTU CP Ba-1/3).

Table 2. The Urartian Cities as the Origin of any Bureaucratic Cuneiform Document	
<i>Royal City</i>	<i>Type of Bureaucratic Source</i>
Van Lake Basin	
Tuşpa ¹⁷	Unsealed Tablet, Bulla.
Toprakkale	Unsealed Tablets, Chart of Accounts, Bulla.
Anzaf	Inventory Record, Bulla.
Ayanis	Bulla, Inventory Record, Exercise (School) Tablet.
Çavuştepe	Unsealed Tablets.
Aras Basin	
Karmir-Blur	Unsealed Tablets, Bulla.
Bastam	Unsealed Tablets, Bulla, The Pithos Inscription Written After Baking.

Considering that writing was used as a royal necessity in this period, we can say that Urartian scribes were trained especially in royal cities to carry out bureaucratic work and to have royal inscriptions written, and they were directly related to the state and the kingdom. The most common form of correspondence we encounter in bureaucratic documents is the type of cuneiform tablets sealed with a cylindrical seal. In these documents, we can see that the seals were used vertically or horizontally for the purpose of ending the text and for approval (Fig.4);

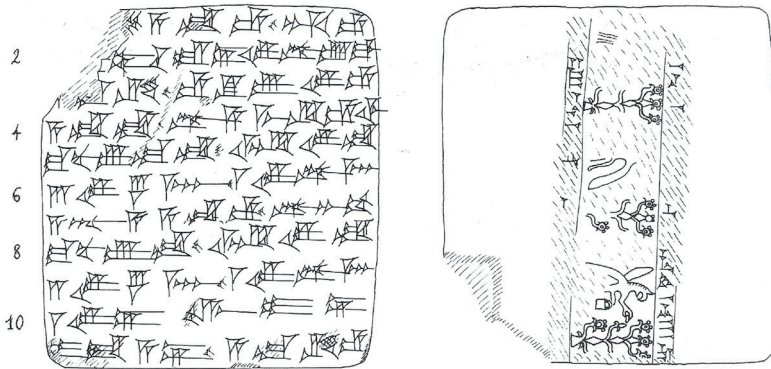

Fig. 4: An Urartian Tablet from Bastam in which Back Side Sealed Vertically¹⁸

17 The fact that few bureaucratic documents have been found in the capital so far does not change the possibility that this place could be the administrative center. Probably the source of most bureaucratic documents found in other centers must have been from the capital. Especially the bullas, tablets and inscribed pithoi fragments (Işık 2014), found in the excavation of which we are team members since 2010, in the Van Castle Mound, which is located in the north of Tuşpa Citadel, indicate that bureaucratic works may be carried out in the lower settlements, especially in the capital city. This may explain why there are more bureaucratic records found in the citadels of other Urartian royal settlements, which have a different characteristic from the capital. If the capital city of Tuşpa can be adequately investigated, much more data can be gathered on this subject.

18 CTU CT Ba-2.

This limitation is a bureaucratic practice that can be seen even today in order to prevent subsequent additions to the documents. Except for such Urartian tablets, all of which were found in the royal cities and most of which were sealed by “^{LÜ}aşuli”¹⁹, we can see that the name of the king is directly included in some of the seal impressions unearthed in Ayanis (*Rusaḫinili Eudurukai*). These seal impressions, unlike ^{LÜ}aşuli, do not have a cylinder seal impression, but have a rectangular stamp seal impression²⁰. But ^{LÜ}aşuli is the official whose seal is on the majority of the tablets, that is, the correspondence. This situation makes us think that these people at the top of the bureaucracy may be running the business as a “chief vizier”²¹. However, the fact that the seal impressions belonging to the kings were found on some bulla and broken clay pieces shows that the king may have sealed some correspondence as an approval authority when necessary²². These seal impressions don’t just have to be on tablets. If we consider that the seal impressions belonging to the kings²³ may have sealed the envelopes after the tablets were prepared²⁴, thus we may explain why such royal seal impressions have been found in small numbers²⁵. However, we see that ^{LÜ}aşuli, who came after the king, was able to seal some of the commands written with the words of the king²⁶.

-
- 19 Although the first line can be read on seal impression CTU CT Ba-3 and CTU CT Kb-5, the second line, possibly with ^{LÜ}aşuli, cannot be read completely, but there is no exception for now. All of the cylindrical seals on the tablets belong to this senior official. For more details on the subject; Ursula Hellwag, “Lu.A.ZUM-li versus Lu.A.NIN-li: some thoughts on the owner of the so-called *Prinzensiegel* at Rusa II’s court”, ed. A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire, *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van 6-10 August 2001* Ankara 2005, p. 91-98 (Hellwag 2005).
- 20 Although there are no examples found yet, it may be a royal seal on the ring.
- 21 The title of this senior official was read logographically as ^{LÜ}A.NIN or ^{LÜ}A.ZUM in the first transliteration. Ursula Seidl, “Die Siegelbilder”, *Bastam I: Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen, 1972-1975*, ed. Wolfram Kleiss, Berlin 1979, p. 135-149 (Seidl 1979); Ursula Seidl, “Die Siegelbilder”, *Bastam II: Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*, ed. Wolfram Kleiss, Berlin 1988, p. 145-154; Igor M. Diakonoff, *Urartskij Pisma i Dokumenty (Urartian Letters and Documents) (UPD)*, Izdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1963; P. E. Zimansky, *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, The Oriental Institute Press, Chicago 1985, p. 84-85; Ursula Hellwag, “<Sohn der Königin> lú A.NIN-li oder <Wasserwirtschaftsminister> lú A.ZUM-li? Überlegungen zu einem <fragwürdigen> Amt am urartäischen Königshof”, *Akkadica*, 117 (2000), p. 21-43 (Hellwag 2000); Hellwag 2005, p. 91-98. However, in recent years it has become more widely accepted that it should be read in the phonetic ^{LÜ}aşuli form and not as a logogram; CTU IV, 212-220; CTU V (M. Salvini, *Corpus Dei Testi Uratei*, Volume V, Paris 2018), p. 378. For a detailed discussion of the subject; Hellwag 2000.
- 22 Altan Çilingiroğlu - M. Salvini, *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusaḫinili Eudurukai 1989-1998*, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma 2001: 327-329; Kenan Işık - M. Işık, “Inscribed Bullae and Bone Layer Discovered at the Ayanis Fortress/Van in 2014”, *Altorientalische Forschungen*, 42 (2015), p. 142-152; CTU IV Sig. 12-3.
- 23 or an official on behalf of the king.
- 24 CTU IV Sig. 12-3/4; 19-1.
- 25 Apart from Ayanis, it is known that there were similar scenes in Bastam and Toprakkale, and that there were probably different seal impressions belonging to the king; Seidl 1979, p. 138. Probably Urartian kings must have used the citadels in different cities at different times (K. Işık - O. Aras - A.A. Aras, “Inscribed Bullae Found During Excavations on the Northern Slope of Ayanis Fortress in 2015 and a New Urartian Building Name, [†]TAMALP”, *Journal of Cuneiform Studies*, 73 (2021), p. 179-191).
- 26 “LUGAL-še: a-li: *The king says/King’s command*”. CTU CT Ba-1; CTU CT Kb-3; CTU CB An-1; CTU CB Ay-52.

Therefore, we can say that the king is at the top of the state in Urartu, but ^{LÚ}aşuli is at the head of the bureaucracy and this official carries out the bureaucratic affairs. In addition to this official, it is possible to understand from the records below that there are lower-level civil servants who ensure the execution of bureaucratic and administrative affairs in the royal centers;

Table 3. Sealed Urartian Tablets ²⁷ (Sent ²⁸ or to be sent to ²⁹)				
Recipient or Addressee Officials ³⁰	Recipient City ³¹ (Discovered location)	Seal Impression (Posted by Authority)	During ³² (If Known)	Inscription (CTU)
^{LÚ} KAD ^{LÚ} aru	Anzaf	^{LÚ} a-şu-li	-	CB An-1 ³³
^{LÚ} NA4.DIB ^{LÚ} É.GAL	Bastam	Rusa (son of Sarduri) ^{LÚ} a-şu-li	-	CT Ba-1
^{LÚ} É.GAL	Bastam	Rusa (son of Sarduri) ^{LÚ} a-şu-li ¹	-	CT Ba-2
^{LÚ} NAM ^{LÚ} NA4.DIB	Bastam	Sarduri (son of Sarduri) [^{LÚ} a-şu-li]?	-	CT Ba-3
^{LÚ} É.TIN	Karmir-Blur	Rusa (son of Sarduri)? ³⁴ [^{LÚ} a-şu-li]?	Sarduri (Rusa oğlu)	CT Kb-1

- 27 Some broken fragments were evaluated as belonging to this genre based on the readable content or their condition.
- 28 The sealed ones are implied.
- 29 In particular, the Tuşpa tablet is implied. For details of the tablet, see Işık 2014.
- 30 The authorities addressed by the document are given in the order in the document. It is possible to say that this order in Urartian documents has hierarchical meaning especially in the first rows.
- 31 The city where such documents are usually located should be the place where the tablet was delivered. Probably, a copy of the inscriptions sent should also be kept in the capital or in the cities sent. Otherwise it would not be possible to verify. However, no duplicate records have been found so far.
- 32 If its name is mentioned at the entrance of the tablet, we can say that the tablet belongs to that king's period. Although the text on the tablets sometimes begins as "LUGAL-še: a-li-e: The king says/King's command", we can say that the name of the king is not mentioned and the person whose name is mentioned as ^{LÚ}aşuli is not the king. For details on this subject; Zimansky 1985, p. 84-85; Hellwag 2000; A. Çifçi, *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, Brill, Leiden-Boston 2017, p. 289-291 (Çifçi 2017). It is even less common for the king's name to be mentioned at the entrance. Some researchers suggest that ^{LÚ}aşuli, whose name is mentioned in the stamp at the end of the text, was not a king and that this official could be a legitimate prince or a member of the king's family. For discussions on issue; Zimansky 1985, p. 84-85; Hellwag 2000; Çifçi 2017, p. 289-291.
- 33 This inscription, which is stated to be in the form of a bulla, is like a small tablet in terms of content and size and directly conveys an order to the king: O. Belli - M. Salvini, "Two Clay Documents from Upper Anzaf Fortress near Van", *Studi Micenei ed Egeo- Anatolici*, XLV/2 (2003).
- 34 Unlike Sarduri, son of Rusa, whose name is mentioned as the king at the beginning of the tablet, it is noteworthy that the name of Rusa, son of Sarduri, is on the seal part. Here the assumption comes to the fore that the legitimate prince might be serving as ^{LÚ}aşuli.

LÚNA ₄ .DIB	Karmir-Blur	Rusa (son of Rusa) LÚa-ʃu-li ¹ -i	-	CT Kb-2
LÚKÙ LÚMUḪALDIM	Karmir-Blur	Erimena (son of Argiṣti) LÚa-ʃu-li ² ?	-	CT Kb-3
LÚNA ₄ .DIB LÚNA.KAD	Karmir-Blur	Rusa (son of Rusa) LÚa-ʃu-li	-	CT Kb-4
-	Karmir-Blur	Sarduri (son of Sarduri) [LÚa-ʃu-li]?	-	CT Kb-5
LÚNA ₄ .DIB	Karmir-Blur	-	-	CT Kb-6 ³⁵
LÚNAM	Karmir-Blur	LÚa-ʃu-li	-	CT Kb-7 ³⁶
-	Karmir-Blur	-	-	CT Kb-8 ³⁷
[LÚ]NAM	Tuṣpa Tablet ³⁸	-	-	

However, an important point we would like to draw attention to here is that the people or authorities addressed in the cities may change from time to time, regarding the event and the content in such Urartian bureaucratic texts. In addition to the content, the fact that the managers to be addressed were not in the city at that time, caused the issue to become more complicated. It is understood that this situation causes confusion in some researchers. Based on documents such as CT Ba-1, CT Kb-1, CT Kb-2, CT Kb-4 above, some researchers think that the highest level manager of royal cities may be a “LÚNA₄.DIB: seal holder”. However, in our opinion, this is not entirely true and we will have a new proposal on this subject, which we will discuss in detail below.

Difference Between Provincial Governors and Royal City Rulers

If we pay attention to the table above (Table 3), it is seen that all of the find places are “Royal Cities” and the authority that sent the document is from LÚaṣuli in the majority. The sending authority is most likely located in the capital city or in one of the royal cities in the Urartian core region. While the data about the city, which is the source of the documents, are so clear, the fact that the addressees in the royal cities they reach differ from time to time must be related to the content of the tablet and the authorized persons in the city at that time. In the directives sent from the center in these correspondences, the authority in the city must be changing, since the authorized interlocutor who is not in the city can not be taken according

35 This tablet, which does not have a stamp on it and a small piece of it was found, is considered in this category due to its similarity with CTU CT Kb-4.

36 It is one of the best preserved Urartian tablets and is sealed by the LÚaṣuli seal.

37 This inscription, a small part of which has survived, has been evaluated in this category because of its similarity in content.

38 This tablet, which is mostly destroyed, must be related to a royal order due to its readable lines. Although there is no seal on it, this tablet, which was found *in situ* by us in 2014, should be a unique example that has not yet been sent and no other example has been encountered. Işık suggested that there may be some mistakes in the tablet; Işık 2014, p. 177.

to periodic special circumstances. As a result of the evaluation of the above-mentioned bureaucratic documents on this subject, it was understood that there was a hierarchical order among the senior officials who were addressed in the Urartian correspondence (Table 4);

Table 4: Hierarchical Order among Senior Officials in Bureaucratic Texts in Urartu

Inscription Number (CTU IV)	Priority Status ³⁹				
	1	2	3	4	5...
CT Ba-3	LÚNAM	LÚNA ₄ .DIB			
CT Kb-7	LÚNAM				
CT Ba-1		LÚNA ₄ .DIB	LÚÉ.GAL		
CT Kb-4		LÚNA ₄ .DIB	LÚNA.KAD		
CT Kb-2		LÚNA ₄ .DIB			
CT Ba-2			LÚÉ.GAL		
CB An-1			LÚKAD	LÚa-ru	
CT Kb-3				LÚKÚ	LÚMUHALDIM
CT Kb-1		LÚNA ₄ .DIB		LÚÉ.TIN	

As can be seen from Table 4, LÚNAM (Royal City Manager) and LÚNA₄.DIB (Bearer of the Seal) should be the highest officials in the administration of royal cities, respectively. Starting from the third order, different people and positions can be mentioned, possibly related to the nature of the subject. It is noteworthy that the hierarchical order takes place unchanged in the first two rows. It is important whether LÚNAM, who we think came first among these administrators, was in the city at that time. For this reason, it shows that the most authoritative addressee, who is addressed in the first place in the documents, can change⁴⁰. So far, it can be seen that LÚNA₄.DIB before the first LÚNAM or other authorities before LÚNA₄.DIB was not addressed in any record. Although LÚNAM and LÚNA₄.DIB are included together in record CT Ba-3 found in Bastam (*Rusai* URU.TUR)⁴¹, the fact that LÚNAM is in the first place must indicate that it has a more important position in terms of hierarchy. According to this theory, the rulers whose names are mentioned as “Šei[.]” and “Urma” on the tablets CT Ba-3 and CT Kb-7 found in Bastam and Karmir Blur (^dIM URU/*Teišebaini*) must have been the highest level officials of these cities at that time. These cities and citadels, which are seen as the property of the king in Urartu, are huge state investments that cannot be built for any

39 There appears to be a standard situation for the first two ranks in the hierarchy, which are specifically addressed. The people and positions in the lower ranks are likely to vary depending on the issue.

40 This theory, which is put forward from existing sources, may change with new tablets if discovered. However, it is valid until the contrary is found.

41 URU.TUR: It is mistranslated in the literature as “*Small City of Rusa*”. However, the ideogram TUR is also used to mean “young/new” as addition to “small” (Assyrian: *ṣaḫāru* see. CDA 335). Therefore, it should be transcription as “*New City of Rusa*”. Such an expression must have been used to distinguish it from other cities of Rusa. Sometimes these differences are described as “*the city across the mountain of...*” (e.g.: Ayanis: *Rusaḫinili Eudurikai*, Toprakkale: *Rusaḫinili Qilbanikai*). Therefore Bastam was probably built at least second one among of them, For this reason it was named “*New City of Rusa*”.

governor. At this point, provincial governors (^{LÚ}EN.NAM), who are often confused with each other, and “^{LÚ}NAM”, which we propose as a new title, should be evaluated differently.⁴² In Urartu, provincial governors are those who are in charge of a province with the title ^{LÚ}EN.NAM, and this position is mentioned together with the ideogram “EN” (lord, owner) denoting a belonging and ownership to the person in question. It can be clearly seen in the examples below that this usage is a conscious choice;

Fig. 5: CTU A 5-8 Ro, Line: 19

However, this title, which is generally mentioned in royal inscriptions⁴³, is not very common in tablets. This shows that the provinces should be evaluated in a different position from the cities directly affiliated to the kingdom in terms of bureaucratic structure. In Urartu, the royal cities are places that will not be left to any person’s “belonging” (EN)⁴⁴, but are directly owned by the kingdom and the king. The administration of these places must be carried out by officials appointed from the center or by some princes belonging to the dynasty.

While the provinces probably have some obligations such as collecting taxes, participating in expeditions and ensuring border security in their region, the royal cities have a different position where these taxes are collected and directly form the core of the kingdom. There is no evidence of mutual correspondence with the royal centers or the capital in important Urartian provincial centers such as Altintepe⁴⁵ and Kayalıdere⁴⁶, where archaeological excavations have been carried out extensively. However, there are known records of large numbers of deliveries and payments from provinces to royal centers⁴⁷. This one-way bureaucratic relationship means that records are kept in the royal cities and there is no established bureaucracy in the provinces.

42 See also for the difference between ^{LÚ}NAM and ^{LÚ}EN.NAM: Mirjo Salvini, “Die urartaische Tontafeln”, *Bastam I: Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, ed. W. Kleiss, Berlin 1979, p. 122; Zimansky 1985, p. 81. Zimansky and Salvini also point to the possibility that these two titles may have been different, but they hesitate to give a clear definition of the rulers of royal cities. See also for the meaning of the word: R. Borger, *Mesopotamisches Zeichenlexikon*, Münster 2004, p. 277-278 (Borger 2004).

43 CTU A 5-8; CTU A 8-2; CTU A 9-3; 9-18; CTU A 10-1; 10-2. (CTU A (CTU I) - M. Salvini, *Corpus Dei Testi Uratei*, Volume I, Roma 2008.

44 Wolfgang Schramm, *Akkadische Logogramme*, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen 2010, p. 44. The mean of the EN ideogram “owner, responsible, lord”. For example; ^{LÚ}EN.GIŠ.GIGIR: *chariot owner* (SAA VII, 5); ^{LÚ}EN.URU-MEŠ: *lords of the city* (SAA VII, 58).

45 T. Özgüç, *Altintepe I, Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Architectural Monuments and Wall Paintings*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966; T. Özgüç, *Altintepe II, Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

46 Charles A. Burney, “A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalıdere”, *Anatolian Studies*, 16 (1966), p. 55-111.

47 CTU CB Ay-10.

A New Suggestion: ^LÚNAM as ruler for Royal Cities

We know from the royal inscriptions that the Urartians had a tradition of organizing annual military campaigns. These administrators (^LÚNAM), who were probably responsible for the administration of the royal cities in times of peace, should have formed the direct central units of the Urartian army with the units under their command in times of war, when needed⁴⁸. In this way, the military units responsible for the security of each city, and therefore the masses living in that city, should have been controlled by the rulers directly subordinate to the king.

However, we can think that ^LÚNA₄.DIB (Bearer of the Seal) could be addressed in correspondence during periods when ^LÚNAM, which we claim to be the highest level managers in royal cities, were not in the city for military campaigns or other reasons⁴⁹. Just like provincial governors, these high-level officials (^LÚNAM), whom we can think of as having military identities, should be leaving the administration of the city to ^LÚNA₄.DIB when they are not in the cities. This should show that the bureaucratic operation is carried out by ^LÚNA₄.DIBs without interruption in the royal cities, just like ^LÚaşli in the center. Thus, during the months-long campaigns of the Urartian troops, economic activities and bureaucracy were operating uninterrupted in the royal cities.

We do not think that the title ^LÚNAM mentioned on the two different tablets found in Bastam and Karmir-Blur, which we mentioned above, is an abbreviation. Although it is known that abbreviations can be made in the determinatives or names in some seal impressions, it is not seen that the EN.NAM ideogram is abbreviated. It is understood that this ruler named “Šei[.]”, whose name can be read on the third line of the Bastam tablet, was addressed directly⁵⁰. As can be seen below, it can be seen that there is no break in the part of the tablet with the title after the name, and the ^LÚNAM determinative and ideogram are fully readable. Therefore, this title that precedes the seal bearer (^LÚNA₄.DIB) must reflect the position of ^LÚNAM, the city’s highest official;

48 For details of the Urartian army: Armağan Tan, *Urartu Dönemi’nde Bürokrasi ve Toplumsal Yapı*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of History, branch of Ancient History, Unpublished PhD Thesis, Istanbul 2022, p. 140-192 (Tan 2022). The provincial military units under the command of ^LÚEN.NAM (Governor) were probably active as Urartian provincial forces and were probably dominantly cavalry. These forces, located more closely to the borders, are sometimes able to engage in prevention and forward military operations suddenly and independent of the central army (SAA V, 88).

49 CTU CT Ba-1; CTU CT Kb-4; CTU CT Kb-2; CTU CT Kb-1.

50 CTU CT Ba-3.

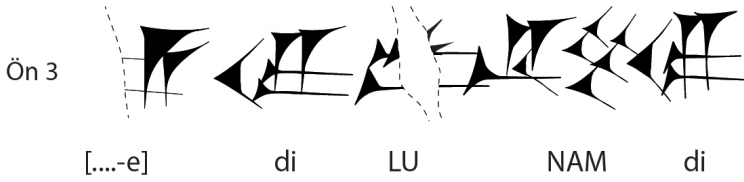

Fig. 6: CTU CT Ba-3, Line: 3

There is a similar phrase in line 2 of another tablet numbered CT Kb-7 found in Karmir-Blur;

Fig. 7: CTU CT Kb-7, Line: 2

It is understood that the official addressed in both tablets, which was sent from the center to the highest official of the royal cities, was people with the title of ^LUNAM named “*Urma and Šei[. . .]*”. It is seen that both of these titles, which are in good condition, have a singular directive and dative suffix “-di” at the end of title⁵¹. Unlike the examples we gave above, the record found in Ayanis, which seems to refer to a provincial governor, is worth mentioning⁵²;

Fig. 8: CTU CB Ay-10

Despite some abbreviations encountered in bulla⁵³ with limited writing surface, it is seen that the ideogram “EN” is clearly written on the bulla⁵⁴. This is another finding that supports

51 G. Wilhelm, “Urartian”, In *The Ancient Languages of Asia Minor*, ed. Roger D. Woodard, Cambridge University, Cambridge 2008, p. 113; CTU V, p. 489.

52 M. Salvini, “Inscriptions on Clay”, *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini, Roma 2001, p. 284.

53 There are many bulla seal impressions with abbreviations (CTU CB Ay-1; Ay-2; Ay-3; Ay-14; Ay-16 etc.).

54 The person named *Úraqi* mentioned in the bulla may have been a governor of the ‘*Aza* region in the Aras Basin; I.M. Diakonoff - S.M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1981, p. 99; K. Işık, *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*, Yüzüncüyıl University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Branch of Protohistory and Archeology of Near East, Unpublished PhD Thesis, Van 2015, p. 86-87.

the use of Karmir Blur and Bastam tablets is not an abbreviation or coincidence. As it can be understood from the examples above, there is no abbreviation in the tablets, on the contrary, there is a conscious use. This confirms that the two titles, the provincial governors and the royal city rulers, should be evaluated differently from each other.

Also the syllable NAM could be read at the end of the second line of a partially damaged tablet that was unearthed in the archaeological excavations we carried out in the Van Castle Mound, the lower settlement of Tuşpa in 2014. It has been suggested that this title should be completed as [L^UEN].NAM due to the unreadable syllables preceding it⁵⁵;

Fig. 9: Tablet from Tuşpa, Line: 2

However, in our view, the title on this tablet found in the capital should be completed as L^UNAM, as it will be sent directly to any of the royal city, as in the examples mentioned above.. As we explained above, there is no any tablet example with which L^UEN.NAM are addressed directly. However, L^UNAMs, who are the rulers of the royal cities, can be the direct subjects of the bureaucracy⁵⁶.

Conclusions

The limited resources regarding the Urartian bureaucracy cause our information on many issues to be limited. However, it is possible to make some determinations with the help of the limited data available. The fact that even a single example of bureaucratic records that emerged as a result of certain functions has been found should be the result of an older bureaucratic development rather than an exceptional practice. When the available resources are evaluated as a whole from this point of view, it has been possible to better understand the bureaucratic functioning and the state mechanism in Urartu. For this purpose, existing resources can be classified according to some of their qualities.

An issue that should be noted is that almost all of the bureaucratic texts uncovered so far have been found in the royal cities. This indicates an important situation for understanding the administrative and bureaucratic scope of the kingdom in Urartu. All kinds of wealth

55 Işık 2014, p. 176-177.

56 Thus, after Bastam and Karmir Blur, which are associated with L^UNAM, the royal city ruler, it can be assumed that the third tablet was also found in the capital in an unsent form.

are kept in these royal cities, which are seen as the property of the king and therefore the state. For this reason, we can assume that the need for enrollment of the bureaucracy is mostly maintained in the royal cities and that there is a bureaucratic operation on the basis of controlling the property of the state. We can say that there are officials who know the script and manage the administrative affairs, especially in the royal cities such as Anzaf, Toprakkale (*Rusaḫinili Qilbanikai*), Ayanis (*Rusaḫinili Eudurukai*), Çavuştepe (*Sarduriḫinili*), which are located around the capital, and in all the royal cities further away from the capital, such as Karmir-Blur (^dIM-ni URU/*Teišebaini*), Armavir (*Argištiḫinili*) ve Arinberd (*Erebuni*) (Table 3). In the country of Urartu, where the royal cities are understood to be in the core, the provincial centers and other settlements outside these cities have a different position. It is understood that especially the provincial centers may not be involved in a royal bureaucratic operation. These provinces, administered by ^LUEN.NAM (governor), should be economically self-sufficient. Long-term harsh climatic conditions lasting for months make this necessary for the survival of the provincial centers at great distances from each other. Therefore, these partially “autonomous” provincial centers are understood to have a local economic administration in their region⁵⁷. Provincial centers such as Kayalıdere, Erzincan-Altın-tepe, Elazığ-Palu, where the inscription of construction and bureaucratic correspondence cannot be found, can be given as examples of such settlements. Although there are many royal elements such as temples and multi-roomed rock tombs, there are no kingdom symbols such as building inscription. These provincial centers, which are planned as local-scale replicas of the royal cities, cannot be compared with the royal cities in terms of size and quality.

The majority of the inscriptions on the bureaucratic system in Urartu aim to protect the assets that are seen as the property of the state and therefore the king. These records, which may be for keeping inventory⁵⁸ and the distribution or consumption of various consumables⁵⁹, are also associated with a type of accounting concern. This bureaucratic structure, which requires settled cities and a certain bureaucratic tradition, should probably have been applied until the regression began on the battlefields and until the royal cities lost their function. These royal cities, especially built near the fertile plains with great agricultural potential, clearly reflect that the state has the largest share in terms of production relations with their large storage capacities. The provincial centers, which are different from the royal cities, are far from being at this level and have only a limited capacity to be sufficient their own needs⁶⁰.

The available sources, which are reflections of this bureaucratic structure and enable us to understand its nature, have significant differences in details. Tablets, which differ in quality

57 Royal cities far from the capital should not be recognized as provincial centers. This refers to provincial centers governed by a governor: ^LUEN.NAM.

58 Weapons, animals and even humans.

59 Breads, cereals, etc.

60 However, the safe location or suitable natural conditions of some provincial centers, such as Erzincan-Altın-tepe, indicate that some provinces may have advantages or disadvantages.

and function, can be evaluated under two main headings; In the “*High Level*” documents, the texts sent from the capital or another royal center in the central region were sealed by ^{LÚ}aşuli (Prime Vizier) with a cylinder seal. In such texts, there are no dividing lines between the lines in terms of form. The typeface is of higher quality and must have been written by an expert scribe from a senior office. In terms of content, it often includes disagreements with high-level people and some important administrative orders⁶¹. However, there are no seals in the “*Lower Level*” texts. Since these records had not be sent anywhere, they did not need to be sealed. From a formal point of view, it is seen that the typeface can sometimes be sloppy and there may be horizontal and vertical separator lines between the lines. These differences indicate that such records may have been written by more inexperienced scribes or sloppy ones. Since there are records that serve a practical purpose related to the city they are in, it shows that there are people who can use writing in the relevant city (Table 2). The subjects they include generally reflect accounting and inventory concerns, and sometimes it can also be a school tablet, possibly showing the training of scribes⁶². However, it should not be ignored that there may be some complicated uses besides this standard uses. For example, while the seal on tablets may have a different meaning, the function and meaning of seal impressions on bulla are different. Also, bullas or other records sometimes can be related to the products received⁶³ by state, or provided products⁶⁴.

Another important issue is that we try to answer with the help of these determinations regarding the classification of the main sources is which position and people are in the administration of the royal cities. Although we do not know for certain whether these people were chosen from the members of the dynasty or from the officers⁶⁵ in charge, we can suggest based on the above data that their titles should be ^{LÚ}NAM. However, this position should not be confused with governors (^{LÚ}EN.NAM), who are provincial administrators. In our opinion, ^{LÚ}NAM should be accepted as a new bureaucratic position in Urartu who are ruler of royal cities. No any bureaucratic or royal document ever found mentions a ^{LÚ}EN.NAM (governor) responsible for the administration of royal cities. Governors (^{LÚ}EN.NAM) should only serve in the provinces and should not be involved in the administration of the royal cities⁶⁶. Urartian royal cities are very costly and large state investments in terms of their structure⁶⁷. It is not possible for such a large investment to had been built for governors.

61 It is likely that lower-level disputes in the cities could have been resolved by the authorities who were settled there.

62 CTU CT Ay-1.

63 CTU CB Ay-10; CTU CT Kb-10.

64 CTU CB An-1; CTU CT An-1.

65 There is no clue that these rulers, known as ^{LÚ}NAM, were nobles or princes: *Urma, Şei[.]* (CTU CT Kb-7; CTU CT Ba-3).

66 For the lexical meaning of the NAM ideogram; Borger 2004: no 134. However, it should not be neglected that concepts and such administrative positions may have their own meanings and specific character in each society to which they belong.

67 For details; Köroğlu 2020. For a comparison of their sizes; Danişmaz 2020, p. 134.

The more magnificent palaces, temples and infrastructure elements found in the newly established cities must have been afforded for the use of only the kings and their families. These cities, which also contain a part of the central army⁶⁸, form the basic dynamic of the Urartian Kingdom. For these reasons, these cities and citadels, which belonged directly to the kings, should probably have been ruled by officials appointed from the center or by princes holding this title. However, among the ^{LÚ}NAM names (Urma, Šei[...]) mentioned above and whose names are known, there is no clue that they are princes⁶⁹.

If we look at the Assyrian examples, it is known that eunuchs were generally preferred for the management of the royal cities⁷⁰. In some of the Urartian cities, it is possible that the princes belonging to the dynasty may be administrators at various levels, while in some of them there may be administrators from eunuchs (^{LÚ}ŠÁ.RĒŠI) or other civil servants. The limited resources available make it difficult for us to draw clear conclusions about lower-level managers. However, for now, there is no evidence showing that members of the dynasty served at lower levels, except for the ^{LÚ}ašuli, who is thought to be located in the capital city or a city in the central region.

There is no similar situation in the provinces. These provinces, which were regional Urartian centers, must have been local Urartian dynasties, possibly inherited from father to son, just as in the center of the kingdom. These governors should be buried in their own multi-chambered rock tombs at their provincial headquarters⁷¹. According to Assyrian sources, these governors, who had ancestry with the Urartian kings, are understood to be the local reflections of the royal lineage in terms of culture. Although these provincial centers, which were “owned” by the governors (^{LÚ}EN.NAM), had a different administrative and economic position from the royal cities, they could have Urartian temples⁷² built for the gods with standard plans, just like in the royal cities, and could rise to the highest ranks (*turtanu*) in the army because they were of royal descent⁷³. While cuneiform writing is widely used on many clay tablets, bullas and pottery found in the royal cities, it is seen that hieroglyphic writing is predominantly preferred especially in the Urartian provincial centers such as Altintepe and

68 SAA V, 86; CTU A 9-3; Tan 2022, p. 145.

69 CTU CT Kb-7; CTU CT Ba-3.

70 A. Kirk Grayson, “Eunuchs in Power. Their Role in the Assyrian Bureaucracy”, *Vom Alten Orient Zum Alten Testament-Festschrift Für Wolfram Freiherrn Von Soden Zum 85. Geburtstag Am 19. Juni 1993*, ed. Manfred Dietrich-Oswald Loretz, Kevelaer, Verlag Butzon & Bercker, 1995, p. 85-98; K. Radner, “Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış”, ed. K. Köroğlu - S. F. Adalı, *Assurhular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, İstanbul 2020, p. 1-23.

71 Köroğlu 2020, p. 1-35.

72 Without building inscriptions.

73 SAA V, 93.

Kayalıdere, which are known in detail with archaeological excavations⁷⁴. There is little to no cuneiform in provincial centers. But there are clues that hieroglyphic writing may have been learned and used in royal centers such as Ayanis and Toprakkale. This clearly shows that cuneiform writing, and thus bureaucracy, was a characteristic of the “multi-centered” royal cities constructed in Urartu.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank the TÜBİTAK Scientific and Technological Research Council of Turkey, which supports my research project for 12 months within the scope of “2214-A During Doctorate Research Abroad Scholarship Programme” and Institute of Assyriology and Hittitology at the Ludwig Maximilian University of Munich for the opportunity to use their academic facilities. Also I would like to thank especially Dr. Birgit Christiansen for all her help.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Doktora çalışmam esnasında 12 ay boyunca "2214-A Yurtdışı Doktora Sırasında Araştırma Burs Programı" kapsamında araştırma projemi destekleyen TÜBİTAK kurumuna ve araştırmalarımın akademik imkanlarını kullanma fırsatı verdiği için Münih-Ludwig Maximilian Üniversitesi Asuroloji ve Hititoloji Enstitüsü'ne çok teşekkür ederim. Ayrıca özellikle tüm yardımlarından ötürü proje danışmanım sayın Dr. Birgit Christiansen'e de çok teşekkür ederim.

Kaynakça/References

- Belli, Oktay - Mirjo Salvini, “Two Clay Documents from Upper Anzap Fortress near Van”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, XLV/2 (2003), p. 141-152.
- Borger, R., *Mesopotamisches Zeichenlexikon*, Ugarit-Verlag, Münster 2004.
- Burney, Charles A., “A First Season of Excavations on the Urartian Citadel of Kayalıdere”, *Anatolian Studies*, 16 (1966), p. 55-111.
- CDA-A *Concise Dictionary of Akkadian*, ed. J. Black - A. George - N. Postgate, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2000.
- CTUA (CTU I) - Salvini, M., *Corpus Dei Testi Uratei*, Volume I, CNR - Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Roma 2008.
- CTU CB/CP/CT (CTU IV) - Salvini, M., *Corpus Dei Testi Uratei*, Volume IV, CNR - Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Roma 2012.
- CTU V - Salvini, M., *Corpus Dei Testi Uratei*, Volume V, Éditions de Boccard, Paris 2018.

74 Also see for the Urartian hieroglyphic script; Paul Zimansky, “Writing, Writers, and Reading in the Kingdom of Van”, *Margin of Writing, Origins of Cultures*, ed. Seth L. Sander, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2006.

- Çifçi, Ali, *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, Culture and History of the Ancient Near East. Vol. 89, Brill, Leiden-Boston 2017.
- Çilingiroğlu, Altan - Mirjo Salvini, eds. *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinli Eiduru-Kai 1989-1998*, Documenta Asiana, vol. 6., CNR - Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma 2001.
- Danişmaz, Harun, *Urartu Krallığı Yönetim ve Organizasyon*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Diakonoff, Igor M., *Urartskij Pisma I Dokumenty (Urartian Letters and Documents) (UPD)*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1963.
- _____ - S. M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1981.
- Genç, Bülent - Erkan Konyar - Armağan Tan, "The Tuşpa Citadel and Mound Excavations, 2010–2019", *The Archaeology of Anatolia, Volume IV: Recent Discoveries (2018–2020)*, ed. Sharon R. Steadman - Gregory McMahon, United Kingdom 2021, p. 194-209.
- Grayson, A. Kirk., "Eunuchs in Power. Their Role in the Assyrian Bureaucracy", *Vom Alten Orient Zum Alten Testament-Festschrift Für Wolfram Freiherrn Von Soden Zum 85. Geburtstag Am 19. Juni 1993*, ed. Manfred Dietrich - Oswald Loretz, Kevelaer 1995, p. 85-98.
- Grekyan, Y., "The Problem of the Origin of the Urartian Scribal School", *Over the Mountains and Far Away Studies in Near Eastern History and Archaeology Presented to Mirjo Salvini on the Occasion of His 80th Birthday*, ed. P. S. Avetisyan - R. Dan - Y. H. Grekyan, Oxford 2019, p. 244-72.
- Grekyan, Y., "A Note on the Toprakkale Tablet", *N.A.B.U.*, Vol. I (2016), p. 54-56.
- Hellwag, Ursula, "Lu.A.Zum-Li Versus Lu.A.Nin-Li: Some Thoughts on the Owner of the So-Called Prinzensiegel at Rusa II's Court", *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-10*, ed. Altan Çilingiroğlu - Gareth Darbyshire, 2005, p. 91-98.
- Hellwag, Ursula, "Sohn Der Königin" Lú A.Nin-Li Oder "Wasserwirtschaftsminister" Lú A.Zum-Li? Überlegungen Zu Einem "Fragwürdigen" Amt Am Urartäischen Königshof", *Akkadica*, 117 (2000), p. 21-43.
- Işık, Kenan, "Van Kalesi Höyüğü Kazılarında Keşfedilen Urartu Yazılı Belgeleri", *Colloquium Anatolicum/Anadolu Sohbetleri*, XIII (2014), p. 173-83.
- _____, *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*, Yüzüncüyıl University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Branch of Protohistory and Archeology of Near East, Unpublished PhD Thesis, Van 2015, p. 86-87.
- _____ - Mehmet Işık, "Inscribed Bullae and Bone Layer Discovered at the Ayanis Fortress/Van in 2014", *Altorientalische Forschungen*, 42, no. 2 (2015), p. 142-152.
- _____ - O. Aras - A. A. Aras, "Inscribed Bullae Found During Excavations on the Northern Slope of Ayanis Fortress in 2015 and a New Urartian Building Name, ^ETAMALP", *Journal of Cuneiform Studies*, 73 (2021), p. 179-191.
- Konyar, E. - C. Avcı - D. Yiğitpaşa - A. Tan - H. Tümer, "Eski Van Şehri, Kalesi Ve Höyüğü 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37, no. 2 (2016), p. 573-90.
- Köroğlu, Kemalettin, "Urartu: Krallık Ve Aşiretler", *Urartu: Doğu'da Değişim*, ed. Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, p. 1-35.
- Özgüç, T., *Altuntepe I, Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Architectural Monuments and Wall Paintings*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.

- _____, *Altuntepe II, Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.
- Radner, K., “Assur Kenti ve Assur Krallığı Tarihine Genel Bakış”, *Assurlular: Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı*, ed. K. Köroğlu - S. F. Adalı, İstanbul 2020, p. 1-23.
- SAA V (State Archives of Assyria), “The Correspondence of Sargon II Part II, Letters from the Norther and Northeastern Provinces”, ed. G. B. Lanfranchi - Simo Parpola, Helsinki 1990.
- SAA VII (State Archives of Assyria), “Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration”, ed. Frederick M. Fales - J. N. Postgate, Helsinki 1992.
- Salvini, Mirjo, “Die Urartaische Tontafeln”, *Bastam I: Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, ed. W. Kleiss, GEBR. MANN VERLAG, Berlin 1979.
- _____, “Inscriptions on Clay”, *Ayanis I: Ten Years’ Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998*, ed. Altan Çilingiroğlu - Mirjo Salvini, CNR Istituto Per Gli Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici, Roma 2001, p. 279-319.
- _____, “Die urartaische Tontafel VAT 7770 aus Toprakkale”, *Altorientalische Forschungen*, 34/1 (2007), p. 37-50.
- Schramm, Wolfgang, *Akkadische Logogramme*, Göttinger Beiträge Zum Alten Orient Band 5, Universitätsverlag, Göttingen 2010.
- Seidl, Ursula, “Die Siegelbilder”, *Bastam I: Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen, 1972-1975*, ed. Wolfram Kleiss, Teheraner Forschungen, Band 4., Gebr. Mann Verlag, Berlin 1979, p. 137-49.
- _____, “Die Siegelbilder”, *Bastam II: Ausgrabungen in Den Urartäischen Anlagen 1977-1978*, ed. Wolfram Kleiss, Teheraner Forschungen, Band 5., Gebr. Mann Verlag, Berlin 1988, p. 145-63.
- Tan, Armağan, *Urartu Dönemi’nde Bürokrasi ve Toplumsal Yapı*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of History, branch of Ancient History, Unpublished PhD Thesis, Istanbul 2022.
- Wilhelm, Gernot, “Urartian”, *The Ancient Languages of Asia Minor*, ed. Roger D. Woodard, Cambridge University, Cambridge 2008.
- Zimansky, P. E., *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, Studies in Ancient Oriental Civilization, The Oriental Institute Press, Chicago 1985.
- Zimansky, Paul, “Writing, Writers, and Reading in the Kingdom of Van”, *Margin of Writing, Origins of Cultures*, ed. Seth L. Sander, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2006, p. 257-276.

İlmiye Mesleği İstihdamında Usülsüzlük İddiaları Üzerine Kanuni'nin Emriyle Yapılan Kapsamlı bir Tahkikat*

A Comprehensive Investigation on Allegations of Irregularities in the Employment of the Learned Profession in the Age of Suleyman the Magnificent

Mehmet İpşirli**

*Bu tahkikat dosyası, M. İpşirli tarafından "Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi" (İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VIII/ 1-4 (1984), s. 205-218) başlıklı bir makale ile daha önce tanıtılmıştır. Bu çalışmada ise tahkikat dosyasının daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olan tam metni verilmektedir.

**Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.P. 0000-0002-1665-1620

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet İpşirli,
İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: mipsirli@medipol.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.05.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
31.05.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.06.2023

Kabul/Accepted: 29.06.2023

Atıf/Citation:

İpşirli, Mehmet. "İlmiye Mesleği İstihdamında Usülsüzlük İddiaları Üzerine Kanuni'nin Emriyle Yapılan Kapsamlı bir Tahkikat." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 55-113. <https://doi.org/10.26650/iutd.20231641>

Öz

Osmanlı Devlet teşkilatında kazaskerler Divan-ı Hümayun üyesi olmanın yanında yargı ve öğretim sisteminin düzenlenmesi ve işleyişinden sorumlu idi. Kazaskerlerin zaman zaman sorumluluklarını ihmal etmeleri, usülsüz davranmaları sebebiyle görevden alındıkları, hatta haklarında tahkikat ve teftiş yapıldığı bilinmektedir.

Bu konuda üzerinde durulmağa değer bir misâl 1551 yılında Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi'nin kazaskerlikten azli ve sonra dört yıllık kazaskerliği dönemindeki idari uygulamalarının teftiş edilmesidir. Bu tahkikatta 196 şikâyetçi, uğradıkları haksızlıkları tek tek dile getirmekte ve Sinan Efendi'ye her bir şikâyet hakkındaki cevabı sorulmaktadır. Öne sürülen şikâyetler ve kazaskerin verdiği cevaplar ilmiye teşkilatının işleyişini tanıtmaya ve olayların perde arkasını yansıtmaya bakımından son derece önemlidir.

Bu örneklerden hareketle ilmiye teşkilatını ve mensuplarını şiddetle eleştirmek mümkündür. Ancak bu olumsuz misallerden genel hükümler çıkararak, imparatorluk çapında yargı ve eğitim teşkilatına sahip olan ilmiye kariyeri hakkında karamsar sonuç ortaya koymak ciddi bir metodoloji hatasına düşmek olur. Burada haksızlığa uğrayanların şikâyetlerinin toplanıp bir dosya oluşturulduğunu düşünerek değerlendirme yapmak gerekir.

Anahtar sözcükler: Tahkikat, teftiş, yargılanma, mülazemet, kadı, müderris, kazasker, Sinan Efendi, Kanuni Sultan Süleyman

ABSTRACT

In the Ottoman administrative system, alongside being members of the Imperial Council (*Divan-ı Hümayun*), *kazaskers* were also responsible for the regulation and functioning of the judiciary and education system. *Kazaskers* were sometimes dismissed from their posts and subjected to investigations and inspections on the grounds that they failed to fulfill their responsibilities or engaged in inappropriate behavior. An example worth mentioning in this regard is the dismissal of Sinan Efendi, the *Kazasker* of Anatolia, from the office in 1551 and the subsequent inspection of his administrative practices during his four years of service. In this investigation, about two hundred complainants individually expressed the injustices they had exposed and Sinan Efendi was asked to respond to each complaint. The complaints raised and the responses given by the *Kazasker* are extremely important in terms

of introducing the functioning of the *ilmiye* institution and reflecting the behind-the-scenes events. The terminology utilized in the *ilmiye* career, as well as the richness of their meanings and the forms they took in practice are also noteworthy. Based on this and other examples, it is possible to criticize the *ilmiye* organization and its members severely. However, it would be a serious methodological error to draw general conclusions from these negative examples and to present a pessimistic picture about the *ilmiye* career, which operated as an empire-wide judicial and educational organization. Here, this issue should be assessed by considering how the complaints of those who had been wronged were collected and how the files were created.

Keywords: Investigation, inspection, judgement, *mulazemet*, judge, *muderris*, *kazasker*, Suleiman the Magnificent

Extended Abstract

From the very beginning, the Ottoman Empire attached great importance to the judicial and educational organizations and the scholars who performed these duties. Many regulations were made to ensure that both institutions functioned systematically and properly. In the beginning, the judge of Bursa was in charge of the judiciary and the education organization as the chief judge. As the Ottoman geography grew with new conquests and the number of problems increased, an independent authority was needed to deal with these issues. Thus, the *kazasker* office was established at the beginning of Murâd I's reign in 1362. Later, at the end of Sultan Mehmed II's reign in 1481, the number of *kazaskers* was increased to two, namely Anatolia and Rumelia.

Initially, the *kazaskers* were in charge of all the procedures related to the profession of *ilmiye*, but from the end of the sixteenth century onwards, the administration of high duties was entrusted to the *sheikhulislams*. The duties and responsibilities of the *kazaskers*, should be analyzed in two parts: legal and administrative. Their administrative duties need to be evaluated under three headings: those related to internship (*mülazemet*), those related to *müderris*, and finally those related to *kadıs*. This article aims to examine the problems encountered in the performance of these three duties through a comprehensive trial of Sinan Efendi, the *Kazasker* of Anatolia.

The judiciary and the education system constituted a vast organization scattered throughout the Ottoman Empire, and in both areas there were constant movement and occasional problems. This situation greatly increased the duties, powers and responsibilities of *kazaskers*. Although many auxiliary personnel were employed in the *kazasker* office to fulfill all these duties, the ultimate responsibility rested with the *kazaskers* themselves.

To what extent did the *kazaskers* fulfill their heavy and responsible duties in a fair and orderly manner, and to what extent were they able to act in accordance with the principles, given that they were sometimes subjected to interventions? The *kadıs* and *müderrises* were in contact with a large number of people and were therefore subject to complaints and unrest. Complaints, especially about the judiciary, reached the center from all over the Empire

and from a wide variety of people. The Imperial Council, and often the sultan himself, was involved in the investigation and inspection of these complaints. Special commissions were sometimes organized for this purpose, and the results of the inspections were submitted as a report to the Imperial Council.

Candidates and members of the educational and judicial professions would complain about *kazaskers* concerning their personal rights. *Kazaskers*, who were at the top of the *ilmiye* class, were always complained about for abusing their vast powers. The historians of the 16th and 17th centuries, in particular Mustafa Âlî of Gelibolu, Selanikî Mustafa Efendi, and Koçi Bey, addressed the problems and complaints that arose in the field of the *ilmiye*, especially in the issues of *mülâzemet* and employment, and criticized them severely.

Kazaskers were frequently dismissed for neglecting or abusing their duties. It is also known that investigations and inspections were carried out against them upon their dismissal and the cases, involving large numbers of complainants were heard in public. An example worth mentioning in this regard is the dismissal of Sinan Efendi, the *Kazasker* of Anatolia, from the office in 1551 and the subsequent inspection of his administrative practices during his four years of service.

During this incident, which is referred to in the sources as the Famous Mill Case (*Da`vâ-i Meşhûre-i Âsiyâb*), Bostan Efendi, the *Kazasker* of Rumelia; Sinan Efendi, the *Kazasker* of Anatolia; and Saçlı Emir Efendi, the *kadı* of Istanbul, were dismissed from their posts. Upon their dismissal, a decree was issued that they should be inspected. Bostan Efendi's inspection was handed over to the retired *kadı* of Damascus, Ahmed Efendi. The inspection of Sinan Efendi was placed in the hands of Martolos Mehmed Efendi, the *müderris* of Sahn-ı Seman, and the inspection of the *kadı* of Istanbul, Saçlı Emir Efendi was given to Alâeddin Ali Efendi. After days of inspection at the Fatih Mosque, all three scholars were cleared and restored to their former reputations.

Nev'î-zâde Atâ'î writes that all three scholars were dismissed because of Rüstem Pasha's grudge, and not content with that, he even caused their inspections. The information provided by the historian Matrakçı Nasuh as a witness of the events is important. He implies that this case was initiated by Rüstem Pasha.

As a result, this investigation file contains about two hundred complaints and the responses given to these complaints. When these are examined in detail, an extremely negative view emerges regarding the *ilmiye* institution. It is noteworthy that these complaints took place in the middle of Kanuni's reign and ten years after Ebussuud Efendi radically reorganized the employment system in the *ilmiye* class in 1547. Based on these examples, one could criticize the *ilmiye* organization and the authorities of the period. However, it would be a serious methodological mistake to draw general conclusions from these negative examples and to express pessimistic views about the *ilmiye* career. It should not be forgotten that among

the tens of thousands of normal appointments, dismissals, promotions and transfers, the complaints of a group of people who suffered injustice were filed collectively.

The complaints and the *Kazasker*'s responses to them are extremely important in terms of introducing the functioning of the *ilmiye* institution and reflecting the background of the events. These cannot be found in normal *ilmiye* documents or files. Additional benefit is that the complaints were compiled by searching dozens of *ruznamçe* registers, and the responses given to them were presented collectively. The language and style of the text is extremely simple and understandable.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde İlmîye, Seyfiye ve Kalemîye kendisine has ilke ve kurallarıyla oldukça erken dönemlerde teşekkül etmiş üç temel meslek olup, bunlar arasında ilmîye Türk İslam devletlerinden intikal eden köklü geleneğiyle daha güçlü ve ayrıcalıklı bir konumda bulunup eğitim ve yargı alanında imparatorluk çapında yaygın bir teşkilata ve toplumla devamlı iç içe olan bir hizmet ağına sahip olmuştur. Mesleğin itibarlı, toplumda karşılığı olan bir konumda olması geniş kitlelerin bu alana rağbetini artırmış, medrese eğitimini tamamlayan adaylar XVI. yüzyıl ortalarına kadar geniş Osmanlı coğrafyasında müderrislik, kadılık ve müftülük hizmetlerine tayin edilip uzun süre görev yapmışlardır.

XVI. asrın ikinci yarısından itibaren sadece medreseden değil Enderun'dan yetişenlerin de sayılarının çok artmasıyla istihdamda sıkıntılar yaşanmaya başlanmış, bunun üzerine devlet idari ve toplumsal boyutları olan bu problemin çözümü için bazı tedbirler geliştirmiştir.

Bu çözümler arasında en etkilisi ilmîye mensuplarının zaman-ı ittisal adıyla belirli bir süre vazifede kaldıktan sonra zaman-ı infisal tanımlamasıyla görevden ayrılıp kısa veya uzunca bir süre bekleyip tekrar tayin edilmesinin bir sistem haline getirilmesidir. Mülâzemet adı verilen bu uygulama her bir ilmîye mensubunun kariyerinde birkaç kere tekrarlanmıştır. En büyük izdiham, sıkıntı ve haksızlıklar mülâzemet sisteminin uygulanmasında yaşanmıştır. Kanuni'den itibaren hemen her padişah döneminde sistemin uygulanmasında hakkaniyete riayet edilmesini, mağduriyetlere meydan verilmemesini emreden fermanlar, kanunnameler çıkarılmış ise de bu konuda usulsüzlükler tamamen önlenememiştir¹.

Eğitim ve yargı mesleği adayları ve mensupları kendi özlük hakları ile alakalı olarak kazaskerlerden şikâyetçi olurlardı. İlmîye sınıfının üst mevkiinde bulunan kazaskerlerin sahip oldukları geniş yetkileri kötüye kullanmaları daimâ şikâyetlere sebep olmuştur. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl tarihçileri özellikle Gelibolulu Mustafa Âli², Selaniki Mustafa Efendi³ ve Koçi Bey⁴, ilmîye alanındaki bozuklukları, mülâzemet ve istihdam konularındaki aksaklıkları, şikâyetleri kendi değerlendirmelerini de ekleyerek vermişler, ağır tenkitlerde bulunmuşlardır.

Kazaskerlerin görevlerini ihmâl etmeleri veya kötüye kullanmaları gibi sebeplerle azledildikleri sıkça görülmektedir. Görevden alındıktan sonra haklarında tahkikat ve teftiş

-
- 1 Devlet, mülâzemet sistemi yanında pâye usulünü uygulamaya koyarak ayrıca yeni yeni görevler, makamlar ihdas ederek istihdamı artırmaya çalışmıştır.
 - 2 Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-nefâ'is fi kavâ'idü'l-mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, TTK, Ankara 1997, s. 312-316.
 - 3 Anadolu mülâzimlerinin Kazasker Damad Muhyiddin Efendi'nin rüşvet ve irtikabı hakkında Sultan III. Mehmed'e ve Valide Safiye Sultan'a arzuhal ve mahzarlar sunup, şikâyetleri üzerine azledilerek, mülâzimlerin istediği Ahizade Abdülhalim Efendi Anadolu kazaskerliğine tayin olunmuştur, Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selâniki*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 826-827.
 - 4 *Koçi Bey Risâlesi*, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2021, s. 155-156.

yapılmasıyla ilgili örnekler de bulunmaktadır. Çok sayıda şikâyetçinin olduğu davaların halka açık olarak yapıldığı bilinmektedir⁵. Bu konuda üzerinde durulmağa değer bir misâl Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi'nin kazaskerlikten azli ve dört yıllık kazaskerliği dönemindeki idarî uygulama ve tasarruflarının teftiş edilmesidir.

Kanuni devrinin tanınmış alimi, Kadı Beyzavi'nin *Envarü't-tenzil ve esrâru't-te'vil* adlı ünlü tefsirine yazdığı haşiye sebebiyle Muhaşşi İakabiyle tanınan Sinan Efendi çeşitli müderrislik ve kadılık görevlerinden sonra 1547-1551 tarihleri arasında dört yıl Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuştur. Görevden ayrıldıktan sonra kazaskerliği dönemindeki idari icraatı hakkında yapılan yoğun şikâyetler üzerine Kanuni'nin emriyle hakkında tahkikat yapılmıştır. Kaynaklarda “Da'vâ-yı Meşhûre-i Âsiyâb” olarak geçen⁶ olay münasebetiyle Rumeli Kazaskeri Bostan Efendi, Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi ve İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi görevlerinden alınmıştır. Bundan sonra da teftiş olunmaları fermân olunmuştur. Bostan Efendi'nin teftişi mazul Şam Kadısı Ahmed Efendi'ye; Sinan Efendi'nin teftişi Sahn-ı Seman Müderrisi Martolos Mehmed Efendi'ye; İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi'nin teftişi ise Alâeddin Ali Efendi'ye fermân olunmuştur. Fatih Camii'nde halka açık olarak günlerce devam eden teftiştten sonra her üç alim de temize çıkmış ve eski itibarlarına kavuşmuşlardır. Matrakçı Nasuh, ismini zikretmemekle birlikte bu olayın Rüstem Paşa'nın tertibi olduğunu ima etmektedir. İddia sahiplerinden iddialarını isbat için deliller, şahidler istendiği halde kimse şahidlik etmemiştir⁷. Nev'î-zâde Atâ'î her üç âlimin de Rüstem Paşa'nın garazı ile azledildiğini, hatta bununla da yetinmeyerek teftiş edildiklerini yazmaktadır⁸.

Tahkikat Defteri: Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi hakkında açılan tahkikat ve yapılan teftişte, şikâyetçilerin ma'zûl kazaskere tevcîh ettiği sorular ve Sinan Efendi'nin verdiği cevaplar bir defter halinde toplanmıştır⁹. Hadiseden iki asır kadar sonra 1178/1764-5'de istinsah edilmiş olan bu defterin başında, teftişte takip edilen usul hakkında şu bilgi verilmektedir: Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanı gereği olarak mazul kazasker Sinan Efendi'nin teftişine başlandığında önce kadılardan ve müderrislerden resmi süresini tamamlamadan görevden alınanlar, sonra nice yıllar mülazametle görev bekleyip, uygun yerler çıktığı halde görev verilmeyenler, garazkar kimselerin sözleri yüzünden görevden

5 XVI. yüzyıl kazasker ruznamçelerinde mutad ve yerleşmiş usul haricinde iltimas ve şefaath yoluyla mesleğe giren birçok kimsenin olduğu görülmektedir. Nitekim, Y. Beyazıt, ilmiye mesleğine hariçten girenler, diğer hizmet alanlarından girenler, şefaath yoluyla mesleğe girenler, hile ile mesleğe girenler başlıkları altında her bir grupta ilgili özellikle Meşihat Arşivi ve Nuruosmaniye Kütüphanesi Kazasker ruznamçelerinden tesbit edilmiş örnekler zikretmektedir, Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014, s. 86-97.

6 Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, haz. A. Özcan, İstanbul 1979, s. 130; M. Gel, “Kanunî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde Vakfa İlave Mülkün Satışı Üzerine Hukukî Tartışma: Da'va-yı Asiyâb”, *Belleten*, LXXXVII/280 (2013), s. 927-953.

7 H. G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, s. 65-67 arasında bu olaydan bahsetmektedir.

8 Atâ'î, *a.g.e.*, s. 130-131. Ayrıca bk. F. M. Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara 2022, s. 424-426.

9 *Tahkikât Defteri (Mecmû'a-yı Muhâkemât-ı Defter-i Eslâf)*, TSMK, R. 1506 Mükerrer.

alınanların şikâyetleri belirlenmiş; sonra Anadolu medreselerinde bir anda bir kaç derece yükselenler; mülâzim olmadığı halde görev alanlar tesbit edilmiştir. Daha sonra Arap ve Acem kadılıklarından mülâzim olmadıkları halde mülâzim mansıplarına dahil olanlar; Arap kadılıklarından hiç ara vermeden ve beklemeden Anadolu kadılıklarına geçenler ve devlet büyüklerinin aracı olmasıyla görev alanlar tek tek kaydedilmiştir.

Bu teftiş görevini daha sağlıklı yapabilmek için özellikle önemli görevlere gelmiş olanların ilmiye mesleğine nasıl dahil olduklarını tesbit amacıyla atik ruznamele ve mülâzim defterlerine bakılması gerekiyordu. Bununla birlikte, onlara ulaşılamadığının bildirildiği dikkati çeker. Mülâzemetinde şüphe olanlar tesbit edilip devlet merkezinde kontrollerinin yapılması için gönderildiği de belirtilir.

Sahn Müderrisi Martolos Mehmed Efendi, “Padişah Allah’ın yer yüzündeki gölgesidir. Her haksızlığa ve zulme uğrayan ona sığınır” sözü gereği olarak, haksızlığa uğramış, kimsesiz mülâzimlerin Padişah kapısına arzuhaller sunmaları üzerine, durumlarının araştırılmasının emredildiğini ve mazul Anadolu kazaskerinin teftişinin kendisine verildiğini ifade etmektedir.

Bu yargılamada, ilmiye mesleği mensubu, adayı veya haricten iltimasla mesleğe giren 196 şikâyetçi, istihdam konusunda uğradıkları haksızlıkları tek tek dile getirmekte ve herbirinin cevabı mazul kazaskerden sorulmaktadır. Öne sürülen şikâyetler, kazaskerin verdiği cevaplar ilmiye teşkilatının işleyişini tanıtmaya ve olayların arka planını yansıtmaya bakımından son derece önemlidir. Ayrıca ilmiye alanında kullanılan terimler ve bunların anlamları ve uygulamada aldığı şekiller açısından da bu defter dikkat çekicidir.

Kazaskerlerin görev ihmâli sebebiyle azledildikleri sıkça görülmekte, ancak azli müteakib haklarında tahkikat ve teftiş yapılması, şikâyete sebep olan icraât ve bunların cevaplandırılması gibi hususlarda kaynaklardaki bilgiler sınırlı olup tatminkâr olmaktan uzaktır. Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi’nin kazaskerlikten azli ve sonra dört yıllık kazaskerliği dönemindeki idarî icraâtının teftişi bu manada önemli bir örnek teşkil etmektedir¹⁰.

Tahkikat sırasında mülâzemetle ilgili meseleler kısa başlıklar halinde verilmektedir: Nitekim mülâzemeti şüpheli adaylara terakki ile medrese tevcîhi, mülâzim olmadığı kesin olarak sabit olanlara mansıb verilmesi, mülâzemet sırasına riayet edilmemesi şikâyete konu olmaktadır. Terakki ile ilgili olarak, tafra hareket, yerinde terakki, yeden bi-yedin terakki, mâ-dûn-ı aşereye aşere verilmesi¹¹, iki kaza birleştirilerek terakki verilmesi, bir müddette üç defa terakki, diyâr-ı Arab’dan Rum’a (Anadolu’ya) yeden bi-yedin terakki, diyâr-ı Arab kazalarından terakki ile Anadolu kazalarına geçme, diyâr-ı Arab kazalarından misli ile Rum’a

10 İlmiye, seyfiye, askeriye alanında teftiş ve yargılama ile ilgili münferid olaylar olmakla birlikte mükaleme ve muhakemelerin kayıt altına alınması pek rastlanılan bir durum değildir.

11 Mesela, on akçenin altında olduğu halde on akçelik medrese tevcîhi veya on akçelik medresenin dokuz akçe ile tevcîh olunması gibi.

geçiş, diyâr-ı Arab'dan misli ile iç-ile geçme¹², başlangıçta kanuna muhâlif olarak otuz akçe ile mansıb verilmesi, kazaskerin yeğeninın beş kere terakki görmesi, peş peşe azil sebebiyle iki kere berat harcı ödenmesi ayrıca yol meşakkatı çekmesi, müderris medresenin tamiri için kendi cebinden para sarf ettiği halde bunu geri alamaması¹³, şart-ı vâkıf üzere “ber vech-i iştirak” medresede müderris iken azledilmesi şikâyet konusu olmuştur.

Kazaskerin bu şikâyetlere verdiği cevaplar XVI. asırda Osmanlı ilmiye teşkilatının mahiyeti hakkında hayli bilgilendiricidir. Cevaplar çoğu kere şikâyetlere açıklık getirmekle birlikte, zaman zaman kazasker, davaların tafsilatını hatırlamadığını söylemekte veya konunun aydınlanması için rûznâmeye bakılmasını istemektedir. Birçok şikâyete cevap olarak ise tayinlerin devletlülerin mektubu ve iltiması ile veya padişah emri ile yapıldığını söyleyerek, bu konuda elinde bulunan arzları göstermesi dikkati çekmektedir.

Kadınların azil sebepleri olarak belirtilen hususlar da ilmiye teşkilatının işleyişini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Yazdığı bazı hüccetlerde karışıklık olması, bir görev için iki kimsenin tayinini arz etmesi, vakıf kurucunun koyduğu şartlara kadının riayet etmemesi, mütevellinin bilgisi olmadan cihet tevcihi, kadılık bölgesinden ayrılması, halkın kadı aleyhine arzuhal sunarak şikâyeti, rüşvetle itham edilme, vergi toplama konusunda halka eziyet etmesi, zulmetmesi veya zulme alet olması, avarızı eksik teslim etmesi, beytülmal davasını kendi kazâsında görmesi, muhalledfât yazarken tamahkâr davranması gibi örnekler zikredilmektedir. Sancakbeyi olan şehzadelerin, defterdar, vezir, kaptanpaşa, beylerbeyi gibi yüksek seviyeli yetkililerin arzı ile kadınların azledildiğine dair örneklerde bilhassa dikkat çekmektedir.

Müderrislerle ilgili şikâyetlere gelince; danışmend tutamayıp dersleri tatil etmesi, medrese hücrelerinden bazılarını kiraya vermesi, derse kâdir olmaması, medresenin mu'attal bırakılması, müderrisin kadılığa geçmek istemesi, medresenin aslında tekke olması gibi sebeplerle azledildikleri görülmektedir. Kadı ve müderris, bir yetkilinin arzı veya halkın şikâyeti üzerine görevden alınıp ancak isnat edilen suçlar asılsız ise, iftira ile mağdur olan kimse bizzat merkeze gelerek veya bir arz göndererek durumu izah etmekte, merkezden görevlendirilen müfettişler mahallinde teftiş ve tahkikat yaparak, şahitler dinleyerek neticeyi arz etmektedir. Suçsuz olduğu halde gadre uğrayanların tekrar münasip bir göreve tayin edilmeleri genellikle ferman olunmaktadır.

Bir ilmiye mansıbı boşaldığında birden fazla aday olması halinde bizzat kazasker veya yetkili âlimler huzurunda imtihân yapılması, en başarılı olanın alınması genel bir kaide olmakla birlikte buna pek riayet edilmediği görülmektedir. XVI. yüzyılda çok sık olmamakla

12 İç-il: İstanbul, Edirne, Bursa medreseleri ile bu yerlerin civarındaki önemli medreselerdir.

13 *Defter*, nr. 21; Kazasker cevabında buna mukabil “müddet-i örfiye”sinden altı ay ziyâde tasarruf ettiğini belirlemektedir.

birlikte adaylar arasında imtihânların yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Tahkikat Defteri'nde imtihânlara dair örnekler bulunmaktadır. Ancak gerek rûznâmçede gerekse bu defterde imtihândan seyrek bahsedilmesi, bunun her zaman uygulanmadığını, mülâzemet süresinin esas alınmış olduğunu göstermektedir.

Kazaskerlerin idari görevini yürütürken kadı-müdris ve mülâzimlerin tayin, terfi (terakki), nakil, becayış gibi işlemleri için tuttıkları rûznâmelerin herhangi bir ihtilaf halinde esas kaynak oldukları bilinmektedir. Tahkikat Defteri'nde sıkça atıfta bulunulması rûznâmelerin önemini göstermektedir. Ancak rûznâmeye de zaman zaman işlemlerin hatalı olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Kazasker bazan rûznâmeye azil sebebinin doğru yazılmadığını belirtmektedir.

Kadı ve müdrisler daha münasip bir yere geçmek istediklerinde şehzadelerin, defterdar, kapı ağası, yeniçeri ağası, kaptanpaşa, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yetkililerin mektûbu, arzı, tavsiyesi ile daha iyi bir yere tayin edildikleri görülmektedir. Kazaskerin bu nevi tavassutları açıkça belirtmesi hatta bunların bazılarının rûznâmeye bile işlenmiş olması bunun bir tezkiye ve referans mahiyeti taşıdığı kanaatini uyandırmaktadır. Defterde şikâyet sahibi ilmiye mensuplarının kimden mülâzim oldukları genellikle zikredilmektedir¹⁴.

Sonuç olarak, bu tahkikat dosyası ilmiye mesleğinin işleyişini, perde arkasını tanımaya vesile olacak iki yüz kadar şikâyet ve bunlara verilen cevapları ihtiva etmektedir. Bunlar tek tek incelendiğinde ilmiye teşkilatı açısından olumsuz bir manzara ortaya çıkmaktadır. Bu şikâyetlerin Kanuni'nin saltanatının ortalarında, üstelik de Ebussuud Efendi'nin 1537 yılında mülâzemet ve ilmiyede istihdam sisteminde yapmış olduğu köklü düzenlemeden on sene gibi kısa bir süre sonra meydana gelmesi gerçekten dikkate değer bir durumdur. Bu örnekleri esas alarak ilmiye teşkilatını ve dönemin yetkililerini şiddetle eleştirmek mümkündür. Ancak bu olumsuz misallerden genel hükümler çıkararak, imparatorluk çapında yargı ve eğitim teşkilatına sahip olan ilmiye kariyeri hakkında karamsar bir tablo ortaya koymak büyük bir metodoloji hatasına düşmek anlamına gelecektir. Bunun bir tahkikata, bir soruşturmaya ait bulunduğunu, on binlerce normal tayin, azil, terfi, nakil muamelesi arasında haksızlığa uğrayanların şikâyetlerinin topluca verildiği bir dosya olduğunu hatırd tutarak değerlendime yapmak gerekir.

Burada dile getirilen şikâyetler, kullanılan kavramlar ve kazaskerin cevaplarının önemli bir kısmı mutad ilmiye belgelerinde ve vekayinamelerde rastlanması pek mümkün olmayan bilgiler olup sistemin işleyişini tanımak ve tahlil etmek açısından önem taşımaktadır. Defterin en önemli özelliği ve faydası, onlarca ruznamçe defterini tarayarak elde edilecek olumsuzlukların, şikâyetlerin topluca burada verilmesi, daha da önemlisi resmi belgelerde bulunmayacak olan kazasker cevaplarının yine topluca bir arada yer almasıdır.

14 Burada kısa ve topluca ifade edilen şikâyetler metinde açıklamalarıyla birlikte verilmektedir.

Metindeki dil, ifade ve üslup son derece sade, açık ve anlaşılır olup, karmaşık ve ağır hukuk dili ve üslubu ile yazılmamıştır. Tahkikatın üzerinden iki asırdan fazla zaman geçtikten sonra 1178/1764'de Sultan Mustafa devrinde konunun önemine binaen temize çekilmiş olması şükranla yad edilecek bir hizmet olmuştur¹⁵.

Mustafa Han bin Ahmed Han el-muzaffer dâ'imâ (Sultan III. Mustafa Tuğrası)

Fermân-ı şerîf-i cihân-mutâ' mücebine Anadolu kâdiaskerliğinden ma'zûl olan Mevlânâ Sinan Efendi'nin teftîşine şurû' olundukda evvelâ kuzâtdan ve müderrisinden müddet-i örfiyyesi tamâm olmadın ma'zûl olanlar ve nice yıl mülâzemet etdikden sonra hâline münâsib mansıb düşüp verilmeyenler ve ashâb-ı aġrâz sözü ile azl olunan müteşekkîlerin kazâyâsı tahrîr olunup;

ba'dehû, rûznâme mücibince Anadolu medârisinde tafrâ hareketler edenler ve mülâzım olmayıp mülâzım mansıbına dâhil olanlar ve bir müddetde nice mertebe terakkî ile mansıb tevcîh olunanlar;

ba'dehû, Anadolu kadılıklarında mülâzım olmayıp manâsıb-ı âliyye dâhil olanlar ve bazı kimesne iltimâsıyla yeden bi-yedin mansıb tevcîh olunanlar;

ba'dehû, Arab ve Acem kâdılıklarında mülâzım olmayıp mülâzım mansıbına dâhil olanlar ve Arab kâdilığından yeden bi-yedin terakkî ile Rum kâdilığına dâhil olup ve ba'zı misli ile getirilenler ve ekâbir dileġiyle terakkîler ile tafrâ hareket edenler sınıf sınıf ketb olundu.

Lâkin atîk rûznâmeler ve mülâzımlar defteri bu cânibe irsâl olunmamaġın ba'zı yolsuz kimesne manâsıb-ı âliyye bulunup ibtidâ mansıba ne tarıkla duhûl etdiġi bilinmek mümkün olmayıp mülâzemetinde iştibâh olunanlar deftere kayd olunup bi'z-zarûre der-i devletde olan rûznâmeye ve mülâzım defterine mürâca'at lâzım gelmiştir.

Bâkî emr re'y-i âlem-ârânındır. (1b)

*Es-Sultânu zillu'llâhi fi'l-arz ye'vî-ileyhi küllü mazlûmün*¹⁶ müktezâsınca Pâdişâh-ı âlempenâh *-hullidet hilâfetuhû-* hazretinin Rikâb-ı hümâyûnlarına mülâzımından bî-kes olan bendeleri arz-ı hâl etdikde mezkûrların hâllerine nazar-ı sa'âdet-medâr-ı pâdişâhî vâki' olup Anadolu kâdiaskerliğinden mütekâ'id olan Mevlânâ Sinan Efendi'nin teftîşiyçün bu fakîre emr-i celiflü'l-kadr vârid olup imtisâlen li'l-emri'l-âlî atebe-i ulyâdan irsâl buyurulan rûznâme ve ehl-i şekvânın da'vaları mücibince zâhir olan mevâd sınıf sınıf ketb olunup pâye-i serîr-i a'lâya irsâl olundu.

15 Defterin başına "*İşbu Muhâkemât Defteri eslâf-ı kirâmın tefakkud-ı ahvâlin, ehl-i kemâlde olan dikkatlerini min gayri nihâyetin beyân eder. Muharrem 1178/ Temmuz 1764 Sahh*" kaydı düşülmüş.

16 Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, zulme uğrayan herkes ona sığınır.

1- Kazâyâ-yı Müteşekkiyân

Yevmî otuz akçe ile Hısn-ı Mansûr kâdısı olan Mevlânâ Budak gelip kazâ-i mezbûre bana sadaka olunup dahi iki yıl beş ay bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeb beni azl edip yerimi Veli nâm kimesneye tevcih eyledi deyü tazallüm edip mezkûr Kâdiasker Efendi'den sebebi su'âl olduğunda;

Cevâb verip: Arab Defterdârı Mehmed Çelebi on dokuz kazâ defter edip kâdıları avâızların eksik teslim etdiler deyüp ve eksik teslim edenlere azl emr olundukda zikr olan defterde kâdıların esâmîsi yazılmamağın avâızın eksik teslim edeni Mevlânâ-yı mezbûri anlayıp yeri mezkûr Veli'ye tevcih olundu. Meğer avâızı teslim eden bundan evvel kâdi olanmış. Vâkı'â sehv olunup buna hayf olunmuşdur dedikde; mezkûr Budak bi'l-mukâbele niçün rûznâmeysi görüp tamâm hakikat-i hâle vakıf olmadın azl edersiz dedi.

2- Def'a-i Sâniye

Mezkûr Budak tekrâr takrîr-i kelâm edip “Bir kâdi ki hilâf-ı vâki' cürm isnâd olunmağla azl oluna, bî-günah olup bilâ-sebeb azl olduğü zâhir olıcak, geri yeri mukarrer olmak kânûn-ı (2a) pâdişâhî iken ben yerimi taleb eyledim vermedi. Ba'dehû Biga kazâsı mahlûl olup taleb eyledim vermeyip, Taşkôprüzâde'den mülâzim bir Yeniçeri'ye verdi” dedikde;

Cevâb verip: Zikr olan kazâ-i mezkûr yeniçerilikden mülâzim olana tevcih olunmağı Kapu Ağası murâd edindikde dahi eski müstahik kimesneler vardır dedim, “Hele siz anlarınıza bile arz eylen deyü ibrâm eyledi. Cümlesin bile Padişah-ı âlem-penâh hazretine arz etdikde ana sadaka buyuruldu dediler¹⁷.”

3- Kazıyye-i Uhrâ

Tarsus kâdısı olan Mevlânâ Muslihiddin dahi gelip kazâ-i mezbûr bana sadaka buyurulup dahi iki yıl üç ay bakiyye-i müddetim var iken beni bilâ-sebeb azl edip, yerimi mülâzim olmamış ve mevâlî hizmetinde olmamış ve kâdi nâ'ibi olmuş Alâeddin nâm kimesneye tevcih etdi deyü tazallüm etdikde sebep-i azli mezkûr Efendi'den su'âl olunıcak;

Cevâb verip: Bunun azlinde dahi sâlifü'z-zikr defterdârın defterinde avâızı teslim eden kâdıların esâmîsi yazılmamağın mezkûr Muslihiddin zan olunup sehv ile azl olundu. On dokuz nefer kâdi mezkûr defterde esâmî kayd olunmamağın bilâ-sebeb azl olundu ve mezkûr Muslihiddin'in yeri tevcih olunan Alâeddin'i Şam'da yevmî yigirmi beş akçe ile Takviyye Medresesi'nden ma'zûl bulduk ve sâhib-i devletlerin mezkûr Alâeddin'e hayli nazarları vardır dediler. Ve mezkûr Muslihiddin “Benim cürmüm var mı?” dedikde, “Sana dahi hayf olmuşdur” dediler.

17 Kazasker Sinan Efendi'nin bu ifadesi, kadı ve müderris tayinleriyle ilgili resmi evrak ve kayıtlar dışında Kazasker'in hususi olarak tuttuğu kayıtların olduğunu ortaya koymaktadır. Tahkikat sırasında kendi hususi notlarına bakarak cevaplar verdiği anlaşılmaktadır.

4- Kazıyye-i Uhrâ

Kayseriyye'de Dârüşşifâ Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ İsâ gelip, benim dahi yedi ay bakıyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb beni azl eyledi. Bir yıl üç aydır ki mülâzemet ederin, iltifât (2b) eylemez dedikde;

Cevâb verip: Karaman Beylerbeyisi, mezkûr İsâ için “Kazâya tâlibdir” deyü i'lâm edip yerini bir kimesneye murâd etmeğin mezkûrun hâline münâsib kazâ görülmek üzere yeri âhara tevcîh olunmuşdur dedikde, mezkûr İsâ bi'l-mukâbele ben aslâ kazâya tâlib olmadım. Beylerbeyi yerimi murâd edindiği kimesneye alıvermek için hilâf-ı vâkı i'lâm etmiş deyip ve rûznâmeye nazar olundukda mezkûr İsâ kazaya talib idiğini mektûbu ile i'lâm etmeğin yeri Mevlânâ Mehmed'e tevcîh olundu” deyü mezkûr Efendi'nin takrîrine muhâlif mukayyed bulundu¹⁸.

5- Kazıyye-i Uhrâ

Merkûm Kemalpaşazâde mülâzimlerinden Mevlânâ Bedreddin gelip kazâ-i Selendi'den kademle ma'zûl olup, bir yıl müddet mülâzemetim var iken matlabımda kazâ-i Kandırı mahlûl olup taleb etdiğimde bana vermeyip sâbıkâ kazâ-i İshaklu'dan yeden bi-yedin terakkî ile kazâ-i Ayaş'ı tevcîh etdiği Şemseddin'e girü yeden bi-yedin mahlûl olan Kandırı kazâsını verdi deyü şekvâ etdikde;

Cevâb verip: Mezkûr Şemseddin için “kazâ-i Ayaş'dan kazâ-i Kandırı arz oluna” deyü kapu ağası, Sultân Cihângîr hazretinden mühürlü tezkire vermeğin ana tevcîh olundu dedikden sonra, mezkûr Bedreddin matlabımda Eski-İl kazâsı mahlûl olup taleb etdiğimde vermeyip zamânen benden üç ay mu'ahhar olan Hamdi'ye tevcîh eyledi dedikde¹⁹ Ebü'l-Fazl Efendi Eski-İl kâdisının fevtin i'lâm edip kazâ-i mezkûru Hamdi'ye olmak murâd edinip ve Sultan Bâyezid hazretinden dahi mektûb gelip kapu kethüdası defe'âtle ibrâm edip Hamdi'ye tevcîh olundu deyü cevab verdiler. Mektûblar Der-i Devlet'dedir dediler²⁰. (3a)

6- [Kazıyye-i Uhrâ]

Yevmî otuz akçe ile Bagdad kurbunda Derteng ve Derne kazâsından ma'zûl olan Seydî Ali gelip “Benim dahi sekiz ay bakıyye-i müddetim var iken zikir olunan Derne nâhiyesin

18 Kazâ ve tedris mesleği adaylarından gelen farklı taleplerin ruznameye not olarak kaydedildiği örneklerden anlaşılmaktadır.

19 Yargı ve eğitim görevine tayin için bekleyen adayların dikkatli bir şekilde boşalan görevleri takip ettikleri ve talep dilekçelerini kazaskerlik makamına gönderdikleri ve genellikle bekleme sürelerini, yapılan tayinlerde kurallara uyulup uyulmadığını yakından takip ettikleri isim, mekân ve süre vererek yaptıkları şikâyetlerinden anlaşılmaktadır.

20 Hanedan mensuplarının ve devlet ricalinin bazı kişilerin tayinleriyle ilgili göndermiş olduğu mektupların birer referans mektubu niteliğinde olup, resmi evrak olarak muhafaza edildiği görülmektedir. Dönemin istihdam sistemini anlamak açısından bunlar önem taşımaktadır.

kazâmdan ifrâz edip beni azl edip yerimi yevmî yigirmi akçe ile Şîrzâde nâm mülâzim olmamış ve bu diyara gelmemiş bir câhile verdi” deyü şekvâ etdikde;

Cevâb verip: Mezkûr Şîrzâde bu diyara gelmedi ve mülâzim dahi değildir, ammâ ol diyârın sancâğı beyi mezkûr Şîrzâde kemal-i ilm ve salâhla mevsûf icrâ-i şer‘a kâdirdir deyü murâd edinip vukû‘u üzere arz olundukda yigirmi akçe ile sadaka buyuruldu dediler, ammâ rûznâmede mezkûr bey murâd edindiği ve nâhiye-i Derne Derteng’e tâbi‘ iken ifrâz olunduğu yazılmamıştır. Arz Der-i Devlet’tedir dediler.

7- Kazıyye-i Uhrâ

Ankara’da Yeşil Âhî Medresesi’nden ma‘zûl olan Pîr Nazar gelip medrese-i mezbûre vakfına Karıköy nâm vakıf karye Defter-i Hâkanî’de zamîme kayd olunup bu **fakîre** sadaka olunup, iki buçuk yıl bakıyye-i müddetim var iken zamîme olan Karıköy’ü Ankara’da Saru Hatîb Medresesi’ne zamîme edip, Bedreddin nâm kimesneye verip bana on beş akçe ile Kazıroğlu Medresesi’n tevcîh edip, sekiz ay geçmedin bu medrese asl vaz‘ında tekye imiş deyü girü cihet tarîki ile âhara verdi, hâliyâ iki yıl vardır ki mülâzemet ederin mansıb tevcîh eylemez, iki def‘a berât harcın ve yollar ta‘bın çekdirip ziyâde hayf etdi dedikte;

Cevap verip: Mezkûr Bedreddin kırk akçe ile medreseye **müstahık**, ehl-i ilm olup, ana medrese lazım oldukda zikr olan Karıköy’ü mezkûr Sarı Hatîb Medresesi’ne zamîme olup, tevcîh olunmaktan âsân tarîk bulunamayıp, vech-i **meşrûh** üzere kılınmıştır. Ammâ Kazıroğlu Medresesi mezkûr Pîr Nazar elinde iken tekye kılındığı **ma‘lûmum** değil, sebebi cihât rûznâmesinde görüle dediler. (3b)

8- [Kazıyye-i Uhrâ]

Mezkûr Pîr Nazar tekrâr tazallum edip matlabımda Koyluhisâr kazâsı mahlûl olup ve mansıbım bilâ-sebebe alınıp iki yıl müddet-i mülâzemetim var iken bana vermeyip, Edirne’de Tütünsüz Medresesi’nde müderris olan Muslihiddin’e yeden bi-yedin tevcîh eyledi. Ba‘dehû Kara İsalu kazâsı mahlûl olup taleb ettim, bana vermeyip Eskihisâr kâdısı Tâceddin’e yeden bi-yedin tevcîh eyledi dedikte;

Cevâb verip: Hâliyâ Rumeli Kazaskeri olan Abdurrahman Efendi Koyluhisâr kazâsını mezkûr Muslihüddin’e murâd edinip ve Kara İsalu mahlûl oldukda mezkûr Tâceddin’in yeri Ömer nâm bir pîrçeğize verilmek için Kara İsalu Tâceddin’e tevcîh olundu dediler.

9- Kazıyye-i Uhrâ

Kazâ-i Kars’dan ma‘zûl olan Muhyiddin gelip benim dahi bir yıl dört ay bakıyye-i müddetim var iken, bilâ-sebebe azl edip, bî-günah ma‘zûl olduğum pâye-i serîr-i a‘lâya arz olundukda terakkî ile mansıb emr olunmuş idi. Terakkîsiz kazâ-i Niğde tevcîh olunup

anda dahi bir yıl sekiz ay bakıyye-i müddetim var iken bî-günâh azl etdi. Hâliyâ bir yıldan ziyâdedir ki mülâzemet ederin iltifât olunmaz dedikde;

Cevâb verip: Diyâr-ı Arab'dan Rum'a terakkî ile gelinmez. Ana binâ'en misli ile Niğde kazâsı verilmişdi. Sonra Hayra Beyoğlunun muhallelâtın yazdıkdâ livâ 'alemin bile yazıp resmin aldı deyü Divân-ı Âlî'de bundan şikâyet olunup emr ile azl olundu. Ammâ mezkûr Muhyiddin sonra Der-i Devlet'e gelip ol târîhde ben emr-i şerifle Kayseriyye'de teftiş üzere idim, nâ'ib bilmezlikle etmiş resm deyü alınan akçayı ber gerü sâhibine verdim, ben bî-günâh ma'zûl oldum deyü da'vâsın tashîh etdikde buna âhar kazâ görölmek emr olunmuş idi, müyesser olmayıp, bu zamâna değin te'hîr olundu ve rûznâmedeki Muhyiddin'in azlin îcâb eder bazı husûsu olup azl olundu denilmiştir, bu alem husûsudur dediler. (4a)

10- Kazıyye-i Uhrâ

Kangırı kazâsından ma'zûl olan Mevlânâ Dede gelip bundan akdem Ulu Yörük kâdısı olup bir buçuk yıl bakıyye-i müddetim var iken bî-günâh azl edip girü bir buçuk yıl mülâzemetden sonra kazâ-i Kangırı sadaka olunuşdu. Anda dahi bir yıl yedi ay bakıyye-i müddetim var iken, gerü bî-günâh azl edip, hâliyâ bir yıldır mülâzemet ederin, iltifât eylemez dedikde;

Cevap verip: Ulu Yörük kazâsı Sultân Mustafa hazretleri arzı mûcibince, üç kâdılık olmak fermân olunup, buna âhar kazâ tevcîh olunmak üzere ma'zûl olmuş idi. Ba'dehû Kangırı sadaka olundukda Der-i Devlet'de istimâ' olunacak Beytül-mâli hilâf-ı emr istimâ' etdi deyü Yukarı Pazarı kâdısı Mevlânâ Hüseyin hükm-i şerifle görüp arz etdikde erkân-ı devlet emirleriyle azl olundu. Ammâ sonra kendi Der-i Devlet'e gelip ol husûsu kendiden evvel kâdı olan görüp anın medhali olmadığı zâhir olup, bî-günâh idüğü ma'lûm olıcak buna âhar kazâ tevcîh olunmak emir olunmuş idi, münâsib düşmemeğin te'hîr olundu dediler.

11- Kazıyye-i Uhrâ

Mezkûr Dede tekrâr şekvâ edip, kazâ-i Ayıntâb mahlûl oldukda, zâten ben mukaddem iken Mes'ud nâm mülâzim olmamış bir câhil şahsa verdi deyip ve sâbıkâ Niğde kâdısı olan Muhyiddin hâzır olup, vâkı'â mezkûr Mes'ud mülâzim olmamışdır, Celâl kâdının sâbıkâ nâ'ibi idi deyü haber verdikde;

Cevâb verip: Ol vakit mezkûr Dede'nin yedi ay müddet-i mülâzemeti olup, Mesud'un iki yıldan ziyâde müddet-i mülâzemeti olup, kazâ-i mezbûru Dede seksen akçe ile isteyip pâyesi olmamağın yetmişle Mesud'a tevcîh olundu. Ammâ mülâzim midir ma'lûmum değil, eski kâdıdır dediler.

12- Kazıyye-i Uhrâ (4b)

Mekke kâdısı olup fevt olan Muslihiddin Efendi mülâzimlerinden Alâeddin gelip, Kavak kâdısı iken bir yıl bir ay bakıyye-i müddetim var iken bilâ-sebeb azledip, hâliyâ bir yıl üç aydır ki mülâzemet ederin, iltifât eylemez dedikde;

Cevâb verip: Hâliyâ Kapudan olan Sinan Paşa hazretleri arzı mûcibince kazâ-i mezbûr Samsun'a zamîme olmak fermân olunup ve mezkûr Alâeddin'e münâsib kazâ düşmemegin te'hîr olundu dediler. Arz Der-i Devlet'e sâ'ir arzlarla gitmişdir dedi.

13- Kazıyye-i Uhrâ

Sâbıkâ Anadolu Kâdiaskerliği'nden mütেকâ'id olup fevt olan merhûm Mehmed Çelebi mülâzimlerinden Ömer gelip, Burdur kazâsında benim üç ay bakıyye-i müddetim var iken, bilâ-sebeb azl edip bir yıl yedi aydır ki mülâzemet ederin, iltifât eylemez dedikde;

Cevap verip: Mezkûrun müddet-i örfiyyesi tamâm olmağa karîb olduğundan gayri bir cihet için iki kimesneye arz vermiş ve ba'zı hüccetinde ihtilâl olup arz olundukda azl emir olunmuşdur, ol arzlar ve hüccetler ma'zûl olduğumuzda elimizden alınan evrâk ile bile gitmişdir dediler.

14- Kazıyye-i Uhrâ

Kazâ-i Sanduklu'dan ma'zûl olan Alâeddin gelip, kazâ-i mezbûrdan ma'zûl olup mansıb recâsına sefer-i hümâyûna müteveccih olmuşdum kâdiasker beni İstanbul'da zann edip mühürlü mektûbu ile Yedi Dîvân kazâsı bana verildiğin i'lâm edip mektûb İstanbul'da ba'zı tevâbi'imize vâsıl oldukda ol mektûb mûcibince âdemlerimiz varup Yedi Dîvân kazâsını iki ay benim için zabt etdiklerinden sonra mektûbda hatâ vâki' olup bana sadaka olunan On İki Dîvân kazâsı idüğü zâhir olıcak ol mâ-beynde Yedi Dîvân kazâsından zabt olunan mahsûl girü evvelki kâdısına redd olunup ba'dehû ben On İki Dîvân kazâsını zabta şurû' etdim. Ol mektûb sebebi ile benim üç aylık mahsûlum (5a) On İki Dîvân'dan ma'zûl olan kimesnede kalıp, zâyi' oldu dedikte;

Cevâb verip: Vâki'â / mektûbda sehv olunmuş, On İki Dîvân yazılacak yerde Yedi Dîvân kazâsı yazılmış dediler. Kendü mührüyle mektûb defterleriyle irsâl olundu.

15- Kazıyye-i Uhrâ

Rûm Kal'ası'ndan ma'zûl olan Abdurrahim gelip, bir yıl bakıyye-i müddetim var iken, bilâ-sebeb azl edip iki yıldan ziyâdedir ki mülâzemet ederin, Yalâk Âbâd kazâsı mahlûl olup taleb etdim, vermeyip, zamânen benden bir yıla karîb mu'ahhar olan Hüsâm'a tevcîh etdi dedikde;

Cevâb verip: Mezkûr Abdurrahim sancağı beyi arzı ile ma'zûl olup ba'dehû teftiş olundukda iki maddede cürmü zâhir olmuşdu. Mezkûr Hüsâm'ın yerine mâl-ı pâdişâhî için âhar kimesne lâzım olup, bilâ-sebebe azl olunmağın, misli ile Yalâk Âbâd kazâsı Hüsâm'a tevcîh olundu dedikde, mezkûr Abdurrahim bi'l-mukâbele ol iki madde ki benim üzerime cürm add olunmuşdur, teftiş olunduğumda, hilâfı vâki' idüğü zâhir olup arz verilmişdir dedi.

16- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Muhyiddin Efendi mülâzimlerinden Bursa'da İsâ Bey Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ Yahya gelip medrese-i mezbûrda bir yıldan ziyâde bakiyye-i müddetim var iken ol târîhde Bursa kâdısı olan Mevlânâ Mehmed Çelebi hilâf-ı vâki' benimiçün medreseden ferâgat etdi deyü mektûb göndermekle beni azl etdi, bir yıla yakındır, mülâzemet edirin matlabında Bursa'da Veliyyüddinoğlu Medresesi mahlûl oldu. Zâten ve zamâmen kıdemim var iken bana vermeyip Ramazan nâm kimesneye tevcîh etdi dedikte;

Cevâb verip: Mezkûr Ramazan'la anı imtîhân etmedim ammâ Ramazan'ı mezkûrdan eyü anların ve sâbıkâ Kütahya'da ve âhar yerde medrese görevim dedim. Mezkûr Yahya Bursa'dan gayri yerde olmağa razı olmamağın Bursa'da (5b) Mevlânâ Yegan Medresesi'nin müddeti tamâm olmağa tevakkuf olunmuşdu dediler.

17- Def 'a-i Sâniye

Mezkûr Mevlânâ Yahya tekrâr şikâyet edip azlimden kırk gün sonra İnegöl Medresesi mahlûl oldukda bana vermeyip Bursa'da Çendik müderrisi Mevlânâ Mahmud'a yeden bi-yedin tevcîh etdi dedikte;

Cevâb verip: Mezkûr Mehmed Çelebi'nin mektûbu mûcibince biz mezkûr Yahya'yı medresesinden ferâgat etdi bilip mansıbından ferâgat edene kırk gün içinde Bursa'da medrese verilmek mühim olmaz ve mezkûr Mevlânâ Mahmud vâcibü'r-ri'âye kimesne olup yerinde terakkîyçün arz getirmişdi. Yerinde terakkî müyesser olmayıp zikr olan İnegöl Medresesi tevcîh olundu dediler.

18- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Muhyiddin Çelebi mülâzimlerinden Mevlânâ Kudbiddin gelip Ayazmend kazâsında bir yıl bakiyye-i müddetim var iken bî-günâh azl edip, bir yıl sekiz aydır ki mülâzemet ederin, iltifât olunmaz dedikte;

Cevâb verip: Mezkûr Kudbiddin'den Dîvân-ı Âlî'de nice kimesneler şikâyet edip, vüzerâ emirleriyle arz olundukda azl buyurulup teftîşi için hüküm-i şerif verilmişdi. Sonra kendî Der-i Devlet'e gelip ahvâlini tashîh etmek istedikde teftîşine hüküm gitdi, anda varıp görülmeyince ahvâlin tashîh olunmaz denilince varıp teftîş olunup aslâ kimesne şikâyet

etmedi deyü müfettişleri arz etmeğin hâline münâsib kazâ tevcîh etmek üzere idik dediler. Ammâ rûznâmede müşekkîleri olup ve fi'l-vâki' fâsid izâlesi lâzım olmağın yeri âhara tevcîh olundu deyü mukayyed bulundu.

19- Kazıyye-i Uhrâ

Merhûm Müftü Ahmed Paşa mülâzimlerinden Mevlânâ Muhyiddin ki Hümâyûn (6a) demekle meşhûrdur, gelip İnönü kazâsi sadaka buyurulup, beş aydan ziyâde bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeb azl etdi deyü şekvâ etdikde;

Cevâb verip: Merhûm Kasım Paşa kazâ-i mezbûrda olan evkâfının cihâtını kâdı, mütevellîsi ma'rifetinsiz tevcîh etmeye deyü vakfiyesinde kayd etdirmiş ve bunun üzerine hükm-i şerîf dahi vardır, mezkûr Muhyiddin için mütevellîsi memnû' olmayıp benim ma'rifetimsiz cihât tevcîh eyler deyü arz eyleyip, pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine arz olundukda emr-i şerîfle azl olundu dediler. Rûznâmede dahi bu minvâl üzre mukayyed buluncak mezkûr Muhyiddin bi'l-mukâbele dedi ki mütevellî-i mezbûrun muhâsebesin görmek için bana hükm-i şerîf geldikde mütevellî gaybet edip, ihzârı mümkün olmamağın, kâtibinin defterleri getirilip, mümkün oldukça muhâsebesi görülüp, mütevellînin üzerine tahminen yigirmi bin mikdârı akçe zâhir olup arz olunmak sadedinde mezkûr mütevellî kendiyi halâs etmek için Der-i Devlet'e gelip, benim marifetimsiz cihet tevcîh eyler demiş. Bâ-vücûd ki vakfın vekîl-i harcı bir yıl vardı ki gelmeyip edâ-i hizmet etmez ve imâmeti dahi âhara tevcîh olunsun deyü mütevellî murâd edinmeğın tevcîh eyledim. Bir sâhib-i garaz mütevellî arzı ile ma'zûl edip bir yıl sekiz aydır ki mülâzemet ederin, iltifât eylemez dedi.

20- Kazıyye-i Uhrâ

Kazâ-i Mar'aş'da Alâüddevle Medresesi'nde sâbıkâ müderris olan Mevlânâ Mesud gelip, medrese-i mezbûre ceddîm Ümmet'e ba'dehû evlâdına meşrût olup, ber-mûceb-i şart-ı vâkıf zikr olan medrese ammim oğlu Ebubekir ile ikimize ber-vech-i iştirâk sadaka olunup tasarruf ederken bilâ-sebeb ikimizi bile azl edip, Mahmud nâm ecnebiyye verip bize gadr eyledi dedikde (6b) rûznâme görülüp medrese-i mezbûrede müderris olan Ebubekir'in müddet-i örfiyyesi tamâm olmağın yeri nefis-i Âmid'de Şücâ'iyye Medresesi'nden ferâgat eden Mahmud'a bilâ-ta'yîn sadaka buyuruldu deyü mukayyed bulunup, ammâ atık rûznâmede mezkûr Mesud'a ve şerîki olan Ebubekir'e şart-ı vâkıf üzre verildiği mastûr bulunup Kâdıasker Efendi'den sebebi su'âl olundukda;

Cevâb verip: Vâkıfın oğlu olup, vakfına mütevellî olan Durak gelip ol medrese mezkûr Ümmet'e ba'dehû evlâdına meşrût olmak sahîh değıldir ve mezkûrlar derse **kâdir** olmamağın medrese mu'attal olmuşdur demeğın arz olunup sadaka buyuruldu dediler.

21- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Hoca Efendi mülâzimlerinden Mevlânâ Süleyman gelip, yedi yıl mülâzemet ettikten sonra yigirmi beş akçe ile Taşköprü Medresesi sadaka olunup iki yıl bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb azl etdi dedikte;

Cevâb verip: Medrese-i mezbûreye bundan esbak müderris olan Seydî ba'zı kimesneleriyle gelip bunun hakkında kazâya tâlibdir deyü haber verip yeri âhara tevcîh olundu. Buna dahi kazâ arz olunmak üzere idi dediklerinde, mezkûr Süleyman mûmâ-ileyh Seydî benim düşmanımdır, bana mazarrat kasd edip, hilâf-ı vâki' nakl etmiş dedi.

22- Def'a-i Sâniye

Mezkûr Süleyman tekrâr şekvâ edip, mülâzemet için Der-i Devlet'e geldikde bana, medrese vereyim istersen kazâ vereyim deyip matlabımda Sart kazâsı mahlûl olup taleb etdim, bana vermedi, Muhyiddin nâm kimesneye tevcîh eyledi. Ba'dehû Tokat'da Hâtûniyye Medresesi mahlûl olup taleb eyledim Temennâ nâm kimesneye tevcîh eyledi dedikde;

Cevâb verip: (7a) Zıkr olan kazâ mezkûr Muhyiddin'e olmak için Vilâyet Nâzırı mektûb gönderip ve Defterdâr Efendi dahi murâd edininip tevcîh olundu. Ve Hâtûniyye Medresesi mahlûl oldukda Temennâ'ya tevcîh olunmağa sebeb budur ki Süleyman'ın müddet-i azli dört ay ve Temennâ'nın iki yıldan ziyade, âna binâ'en Temanna'ya olundu dediler. Mektûb Der-i Devlet' dedir dediler.

23- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Kemalpaşazâde mülâzimlerinden Mevlânâ Yahya gelip, Kastamonu'da Çay Medresesi'nden ma'zûl olup iki yıl iki aydır mülâzemet ederin. Tokat'da Düz Bedreddin Medresesi mahlûl olup taleb etdim, bana vermeyip, müddet-i mülâzemeti benden iki ay eksik olan İlyas'a tevcîh etdi. Bunun birle ki ma'zûl olduğum medresede altı bin iki yüz elli dokuz akçe hakkım rakabesine sarf olunup çendan müntefi' olmadım dedikde;

Cevap verip: Mezkûr Yahya medresesinin rakabesi için müddet-i örfiyyesinden altı ay ziyâde tasarruf etdirilmişdir ve mezkûr medreseye bununla nice kimesne tâlib olmuşdu. Cümlesin imtihân edip mezbûr İlyas'ı cümleden evceh bulup âna tevcîh olundu dediler.

24- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Merhabâ Efendi mülâzimlerinden Mevlânâ Ahmed gelip Üzeyr kazâsında on bir ay bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb azl eyledi dedikde, rûznâmeye nazar olunup, mezkûrun azlin icâb eden bazı husûsu olup ve kâdılığın koyup sılasına gitdiği mu'temedün-aleyh kimesneler haberiyle ma'lûm olmağın ma'zûl olduğu mukayyed bulunıcak mezkûr

Ahmed ben kādılığımın sılaya gitmek vâki' olmamıştır ve azlim icâb eden ne husûsdur dedikde;

Cevâb verip: Şimdi ne idüğü hatırımda değil dediler. Ve ol diyârın sancağı beyi mezkûr Ahmed kādılığın koyup gitmedi, fukaraya müşfik (7b) ve mâl-ı mîrîde sâ'î vü mücidd ve müstâkim kâdır, bu gamz eden kimesneler müfsidler ve müzevvirler olmağın hâliyâ terk-i vatan edip gitmişler deyü mektûbla i'lâm etmeğın vâki' -i hâl ketb olundu.

25- Kazıyye-i Uhrâ

Merhûm Şeyh Muhyiddin mülâzimlerinden Mevlânâ Carullah gelip dokuz yıldır ki Der-i Devlet'de mülâzemet ederin, matlabımda nice yer mahlûl olup, taleb etdim, bana vermeyip zâten ve zamânen benden mu'ahharlara tevcih edip bana hayf etdi deyü tazallüm etdikde;

Cevâb verip: Vâki'â mezkûr Carullah hayli zamândan beri mülâzemet eder ammâ İznikmid Medresesi'nden ma'zûl olup İç-ilde terakkî ile müderris olmak ister, terakkîsiz kabul etmez ve hâliyâ bu cânibe mülâzemetden ferâgat edip Rumili semtine mürâca'at etmişdir dedikde, mezkûr Carullah bu kadar zamândır mülâzemet edip me'yus oldum bi'z-zarûre Rumili semtine mürâca'at etdim dedi.

26- Kazıyye-i Uhrâ

Mahrûsa-i Konya'da Nizâmiyye Medresesi'nde müderris olan Taceddin gelip, bir yıl beş ay bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb yerimi âhara tevcih etdi deyü şikâyet etdikde;

Cevâb verip: Konya kâdısı olan Hâcî Ali azeb teslimine geldikde mezkûr Tâceddin dânişmend tutmayıp ta'fil-i evkât eder, medrese hücrelerinden ba'zını icâreye verip içine galle dökmüşler deyü haber verip Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine arz olundukda azl buyurulup yeri âhara sadaka buyuruldu dedikde mezkûr Taceddin bi'l-mukâbele merhûm İbrahim Bey **İmâreti**'nin tevliyeti Konya kâdısına meşrût olup ve imâret-i mezbûre evkâfı mahsûlünden medrese-i mezbûre vakfına her ayda iki yüz seksen dört akçe ücret-i zemin verilirken mezkûr Kâdî Ali zikir olan ücret-i zemîni nakd akçe vermeyip bahâsından ziyâde ile (8a) bazı esbâb verip ve nice bunun emsâli emirde mâbeynimizde şikâk ve adâvet vâki' olmağın hilâf-ı vâki' kelimât etmiş ben eyyâm-ı mu'tâdede aslâ ders fevt etmek vâki' olmamıştır, a'dâ gamzıyla azl lâzım mı gelir deyüp ve sâbıkâ Haleb kâdısı olan Abdülkerimzâde Efendi ve Perviz Efendi mezkûr Ali'nin benim hakkımda isnâd etdiğı hilâf-ı vâki' idüğın bilip benim derse müdâvemetime şehâdet edip mektûb vermişlerdir deyü mezkûrân efendilerin mektûbların getirdi.

27- Kazıyye-i Uhrâ

Merhûm Mevlânâ Çelebi İstanbul'da binâ ettiği medresede sâbıkâ müderris olan Seydî Yahya gelip medrese-i mezbûreyi buçuk yıl tasarruf ettiğimden sonra medrese sâhibi medresesini eczâ tilâvet olunmak için süknâ tayin etmeğin ben ma'zûl olup bir buçuk yıl müddet-i azlim olduktan sonra kazâ-i Turhal sadaka buyurulmak ricâsına Şehzâde Sultân Mustafa *-tâbe bekâhu-* pâye-i serî-i a'lâya arz ve mezkûr Kâdiasker Efendi'ye mektûb gönderip arzımı pâdişâha okumamağın kâdılık âhar kimesneye sadaka olundu. Ba'dehû kazâ-i Gedegara sadaka olunmak ricâsına Şehzâde-i müşârün-ileyh girü arz sadaka buyurup bana vermedi dedikde;

Cevâb verip: Gedegara kazâsıyçün gelen arz Pâdişâh hazretine okunup mezkûr kazânın müddetin sordukda müddeti tamâm olmağa dahi hayli zamân var diyecek, pâdişâh sükût etmeğin verilmedi. Arzları dergâh-ı mu'allâdadır dediler.

28- Kazıyye-i Uhrâ

Tire'de Lutfi Paşa Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ Taceddin gelip, iki buçuk yıl mülâzemet etdikden sonra medrese-i Agras sadaka buyurulup dersime meşğûlken Mardin'de Kasımiyye müderrisi olan Ahmed fevt oldu deyü medrese-i mezbûreyi yevmî elli akçe cihet-i (8b) tedris ve yigirmi akçe cihet-i nezâret ki cem'ân yetmiş akçe ile bana tevcîh edip sadaka buyurulup dahi medreseye varmadın mezkûr Mevlânâ Ahmed'in hayâtı ma'lûm olmağın medrese girü anlara mukarrer kılıp bana tekrâr Lutfi Paşa Medresesi'ni tevcîh edip sadaka buyurulup vardıkda Paşa-i müşârün-ileyh medresesin bana vermeyip men' etdikde bu medreselerin hiç birisinden müntefi' olmadım, bana hayf olmuşdur deyü ızhâr-ı fakr etdikde;

Cevâb verib: Bilâd-ı Selâse'de medâris-i aliyeye tâlib olur. Ol medreselerin tevcîhi bizim elimizde değildir dediler.

29- Kazıyye-i Uhrâ

Bolavadin kazâsından ma'zûl olan Mevlânâ Kemal gelip kazâ-i mezbûrda üç buçuk ay bakıyye-i müddetim var iken bilâ-sebeb azl edip bir yıl beş ay müddet-i mülâzemetim var iken iltifât eylemez deyü şikâyet etdikde;

Cevâb verip: Mezkûrun yerine tâlib olan kimesne mezkûr Kemal ferâgat üzre kâdılığın koyup gitdi deyü birkaç kimesne ile gelip haber verdiklerinde yeri âhara tevcîh olundu dedikde, husûs-ı tefîşde mübâşir olan fâhrü'l-akrân Pîr Ali Çavuş *-zîde mecduhû-* ol târîhde kazâ-i mezbûre kurbunda köpri yapırmak üzre idim. Mezkûr Mevlânâ Kemal azl olunduğu zamâna değin kazâsında mukîm idi, biragup gitdi denildiği hilâfdır, a'dâsı sözüdür deyü haber verdi.

30- Kazıyye-i Uhrâ

Merhûm Pîr Ahmed Çelebi mülâzimlerinden Mevlânâ Cârullah gelip Homa kazâsından ma‘zûl olup bir yıl yedi ay müddet-i mülâzemetim var iken matlabımda Şuhûd kazâsı mahlûl olup taleb etdim vermeyip benden dört ay te‘hir-i zamânîsi olan İvaz’a tevcîh etdi, ba‘dehû kazâ-i Silifke mahlûl oldu, taleb etdim bana vermeyip benden zamânen mu‘ahhar olan Muhyiddin’e tevcîh eyleyip, defa‘âtle bana hayf (9a) etdi dedikde;

Cevâb verip: Şuhûd kazâsı mahlûl oldukda mezkûr Carullah tâlib olduğu ma‘lûmum değil, ammâ mezkûr İvaz’ın yedi ay bakiyye-i müddeti var iken yerini Sultân Mustafa hazretleri âhar kimesneye murâd edinin bilâ-sebeeb ma‘zûl olmuşdu. Ve sâhib-i devletlûden nice kimesne İvaz’a olmasını murâd edindiler ve kazâ-i Silifke mahlûl oldukda mezkûr Muhyiddin mukaddemâ mutasarrıf olduğu Devrekânî kazâsında altı ay mukim olmadın yeri Küre kazâsına zamîme olmak fermân olunup ma‘zûl olmağın nice zamânen kadîm kimesneler ile bile tezkire olunup arz olundukda Muhyiddin’e sadaka buyuruldu deyip rûznâme dahi âna muvâfik bulundu.

31- Kazıyye-i Uhrâ

Tosya kazâsından ma‘zûl olan Muhyiddin gelip bir âhar kâdı ile bu fakire ba‘zı kimesnenin teftîşi fermân olup teftîşlerinde üzerlerine ba‘zı cerîme hükm olunmuşdu. Mezkûr mücrimlerin bizden şikâyetlerin istimâ‘ edip hilâf-ı vâki‘ sözleri ile iki yıl bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb azl edip, sekiz aydır ki mülâzemet ederin iltifât eylemez dedikde;

Cevâb verip: Kâdılığından nice kimesneler gelip bunun hakkında “Zalemeye mâ’ildir, ehl-i örfün bizim üzerimize telbîs naklin kabûl eyledi” deyip, hattâ birisi tazallüm edip cariyemden olan kızımı âhara hükm etdi deyüp nice bunun emsâli şenâyi‘ isnâd edip, Paşa hazretleri emriyle arz olunup azl olundu. Ve ol teftîş ettiği husûs tekrâr görülmek emr olunmuşdu. Hâliyâ tekrâr gören kâdıların cevâbi gelmedi dediler. Ammâ rûznâmede sebeb-i azl ancak zalemeye mâ’il olup, telbîs nakillerin kabûl ettiği kayd olunmağın Kâdiasker Efendi rûznâme sahîh yazılmamış, sebeb-i azl asıl şikâyetçilerin şikâyeti olmuşdur dediler. (9b)

32- Kazıyye-i Uhrâ

Zeyrekzâde mülâzimlerinden yevmî on üç akçe ile Konya’da Celâleddin Medresesi’nden ma‘zûl olan Sinan gelip benim altı ay mikdârı bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebeeb azl etdi, üç buçuk yıldır ki mülâzemet ederin, hâlîme iltifât eylemez ve matlabımda Seferihisar’da Melik Mehmed Medresesi mahlûl olup taleb etdikde bana vermeyip, benden zamânen bir yıl yedi ay mu‘ahhar olan Mustafa’ya tevcîh etdi dedikde;

Cevâb verip: Mezkûr Sinan ile Mustafa'yı birer vakitte imtihân etdim, Muslihiddin'i andan eyi buldum ve hem mezkûr Sinan terakkî ile tâlib olup, Muslihiddin misli ile istemeğın âna tevcîh olundu dediler.

33- Kaziyye-i Uhrâ

Merhûm Küçük Bedreddin mülâzimlerinden yevmî on akçe ile İznikmid Medresesi'nden ma'zûl olan Muzaffer gelip matlubımda Yedi Âbâd kazâsında Bane Medresesi mahlûl olup taleb etdim, bana vermeyip kasaba-i Ebî Eyyub el-Ensârî'de merhûm Mahmud Çelebi Zâviyesi'nde Muhaddis Şeyh adına olan Nasrullah ki nice fesâdı zâhir olmak ile zâviye-i mezbûreden redd olunmuşdur ve mülâzım dahi olmamışdır. Âna tevcîh etdi deyüp ve mezkûr Nasrullah mülâzım olmadığı zâhir olup Kâdiasker Efendi'ye zikr olan medrese mülâzım var iken mülâzım olmamış kimesne tevcîh olunmağa sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Mezkûr bir sâlih ehl-i ilimdir ve medrese sılasında olmağın münâsib görülüp tevcîh olundu.

34- Kaziyye-i Uhrâ

Sarı Görez Efendi mülâzimlerinden Seyyid Muharrem gelip Kırşehir kazâsından ma'zûl olup bir yıl altı ay mikdarı müddet-i mülâzemetim olupda matlubımda Tarsus kazâsı mahlûl oldu, zamânen benden yedi ay (10a) mu'ahhar olup ve mansıba hâricden duhûl eden Alâeddin'e tevcîh etdi deyü tazallüm etdikde;

Cevâb verip: Pâdişah hazreti Şeyzer'de şikâr üzere iken mezkûr Alâeddin'in hizmetinden şâkir olup ve iyiliğini vüzerâ dahi ma'lûm edinmişlerdi. Biz ânı Şam'da yigirmi beş akçe ile Takviye Medresesi'nden ma'zûl bulduk defterdârlar murâd edinip âna tevcîh olundu dediler.

35- Kaziyye-i Uhrâ

İbrahim Bey nâm sipâhî gelip mahrûsa-i Bursa'da iltizâmla muhtesib olan Yusuf üzerime nakl-i şehâde îrâd edip, benden yedi bin iki yüz akçe da'vâ etdikde ben mahrûsa-i İstanbul'da sâkin olup Rumeli Kâdiaskeri huzûrunda görülsün der iken mezkûr Sinan Efendi müdde'inin benim üzerime da'vâsın cebrî istimâ' edip meblağ-ı mezkûru benden hükm edip aldırdı dedikde;

Cevâb verip: Vâkı'â müdde'inin nakli İstanbul kâdisına yazılmış idi, ammâ vâli *küllü men yasılı ileyh* ile mukayyed olmağın kazıyye nice def'a Dîvân-ı Âlî'de dinlenüp sonra kendü bizim görmemiz murâd edinip ve erkân-ı devlet sen görüver demeğın kazıyyeyi şer'le görüp nakl-i şer'î mûcibince hükm olundu dedikde, mezkûr İbrahim ben sizin dinlemenize rızâ göstermedim deyicek mûmâ-ileyh Efendi dahi kendi bizi istediğın erkân-ı devlet ma'lûm edinmişlerdir, su'âl olunsun dediler.

36- Kazıyye-i Uhrâ

Samsunîzâde mülâzımlerineden Mevlânâ Receb gelip Artukâbâd kazâsında yedi ay on gün bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebebe azl edip hayf etdi dedikde;

Cevâb verip: Ol târîhde Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Bıyıklı Çavuş ve ba'zı kimesneler mezkûr için kâdılgın bırakup gitdi, kendi yeri hâlidür deyü haber (10b) vermeğın yeri âhara tevcîh olundu dediklerinde mezkûr Receb kizb etmişler, ben kazâmı koyup gitmek vâki' olmamışdır, ashâb-ı ağrâzın gamzı ile azl lâzım gelicek kimse mansıb tasarruf etmeğe kâdir olmaz dedi.

37- Kazıyye-i Uhrâ

Merhûm Zeyrekzâde umûmundan mülâzım olan Seyfullah gelip kazâ-i Divriği bana sadaka buyurulup dahi bir yıl on ay bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebebe azl edip iki yıldır ki mülâzemet ederin, matlabımızda sılam civârında Eski-il kazâsı iki def'a mahlûl olup taleb eyledim vermedi dedikde,

[**Cevap verip**]: Rûznâmeye nazar olundukda Sivas Beylerbeyisi Hızır Paşa mezkûr Seyfullah'ın irtişâsın ve nüzul husûsunda halka ta'addısın arz edip azline emr olunduğu mukayyed bulunup ve Kâdiasker Efendi beylerbeyinin arzını getirip Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretinin hatt-ı şerifi ile sadrında mezkûr Seyfullah için azl fermân olunduğu mastûr bulundukda mezkûr Seyfullah takrîr-i kelâm edip, "Ben ma'zûl oldukda emr-i şerifle teftiş olduğumda üzerime bir habbe çıkmadı, cümle re'âyâ benden rızâ ve şükran gösterdiler ve azlimden sonra iki ay kâdılgımda durdum, bir kimesne benden hak taleb etmedi bu vech üzere Malatya ve Divriği kâdıları arz dahi verdiler, arzları el-ân elimde mevcûddur" dedi, arzları gösterdi. (Cevabı yok.)

38- Kazıyye-i Uhrâ

İskilib kazâsından ma'zûl olan Abdülğaffar gelip kazâ-i mezbûrda yedi ay bakiyye-i müddetim var iken bilâ-sebebe azl edip bir yıl dokuz aydır ki mülâzemet ederin, iltifât eylemez edikde;

Cevâb verip: Ol diyârdan bazı kimesneler Müftî Efendi hazretine mezkûr Abdülğaffar'ın zulm ve ta'addısın nakl edip (11a) anlar dahi giderilmesin murâd edinmeğın yeri âhara tevcîh olunmuşdu, ammâ sonra Müftî Efendi mezkûrdan şikâyet edenler sâhib-i garaz idüğın ve mezkûr kâdıının bî-günâh idüğın bilip, girü mansıb tevcîh olunmak murâd edindiler ve nice def'a mansıb dahi tevcîh olunmuşdu, tali'inde müyesser olmadı dediler.

39- Kazıyye-i Uhrâ

Sâbikâ Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından olan Yakub Bey gelip ber-müceb-i hükm-i şerif Hısn-ı Mansur kâdısı ile Kahta kâdısı Hasan'ı teftiş edip müfettiş kâdı- mezkûr Hasan'ın üzerine sâbit olan mehâyifini defter edip arz ile bana teslim edip Âsitane-i sa'âdete îsâl ettiğimde mezkûr Hasan'a min-ba'd mansıb verilmemek emr olunmuşdu. Sonra mezkûr Hasan Der-i Devlet'e gelip benden şikâyet edip emrsiz teftiş etdi deyü gamz edip çavuşluğum aldırdı. Paşa hazreti mezkûrun defterde ve arzda yazılan mehâyifi rûznâmeye kayd olunsun deyü defteri ve arzı benimle mezkûr Kâdiasker Efendi'ye göndermiş idi. Şimdi husûs-ı kazıyye Paşa hazretinin hâtırından gitmiş ben bî-günâh ma'zûl oldum. Defteri ve arzı Efendi bana vermez ki, emr-i şerifle teftiş olunduğu zâhir olup bana yerceğizim mukarrer ola dedikde müfettiş olan Hısn-ı Mansur kâdısı dahi gelip kazıyye bu minvâl üzere olmuştur deyicek ol defter ve arz Kâdiasker Efendi'den su'âl olundukda,

[Cevâb verip]: Bana gelmemiştir, Dergâh-ı Mu'allâ'ya giden evrâk arasında görülmüş dediler.

40- [Kazıyye-i Uhrâ]

Mısır kâdısı iken fevt olan Abdi Efendi'nin cümle talebesi ba'zı nevbetden ve ba'zı intihâbdan ve bazı umûmdan mülâzım olmak üzere ta'yin oluna deyü fermân olundukdan sonra henüz dahi imtihân etmeyip, nevbet ve müntehab ve umûm mülâzımleri kimlerdir, ta'yîn itmedin merhûmun (11b) Hüseyin danışmendine yevmî on beş akçe ile Mekke -şerrefhallâhû- kurbunda Sevakin kazâsın tevcîh eylemiş ve Abdullah nâm danışmendine dahi yevmî on iki akçe ile Şam'da Nasrullah Civâniye Medresesi'ni tevcîh eylemiş, mertebeleri tayin olunmadın bunlara mansıb tevcîh olunmağa sebab ne denildikde;

Cevâb verip: Birkaç kere imtihân etmek kâdî mevânî' düşdü edemedik, lâkin cümlesinin mülâzemeti emr-i şerifle mukarrer olmuşdur. Mezkûrân Hüseyin ve Abdullah mülâzemetinin ednâ mertebesi ki umûmdur, biz kabul ederiz deyüp ve sâbikâ Mekke kâdısı olan Abdülbaki Efendi Sevakin kâdıya muhtâcdır deyü i'lâm etmeğin mezkûr Hüseyin'e on beş akçe ile tevcîh olundu ve mezkûr Abdullah imtihân edip zikr olan medreseye müstahik buldum, on iki akçe ile sadaka buyuruldu dedikde:

Merhûm-ı mezbûrun Emir Hüseyin nâm danışmendi gelip merhûmun cümle danışmendleri bana intihâb mansıbı verilmeğe râzî olmuşlar idi. Ben dahi bir mahlûl olmuş medrese için Kâdiasker Efendi'ye arz getirdim, arzımı dört ay saklayıp sonra girü bana verdi dedikde;

Cevâb verip: Arz getirdiği medrese yevmî yigirmi akçe yazar, asl mülâzım mansıbı olup, mezkûr Emir Hüseyin henüz dahi imtihân olunup mertebesi ta'yîn olunmamış idi, âna binâ' en asıl mülâzım mansıbın tevcîh etmeğe ikdâm edemedim ve mezbûrun sâ'ir danışmendleri râzî

olmak buna müntehab mansıbı verilmek îcâb eylemez dedikde mezkûr Emir bi'l-mukâbele niye cümlemizi imtihân edip merâtib-i mülâzemetimiz ta'yîn olunmadın mezkûrân Hüseyin ve Abdullah'a mansıb verilmeğe sebep ne. Bâ-vücûd ki mezkûr Hüseyin merhûmdan ders okumamışdır ve ders okumayan mâ-dûn-ı aşara olmak üzere Rumili Kâdıaskeri deftere kayd etmişdir ve nevbet-i mülâzemeti müntehab mülâzım dururken umûmdan olmağı kabul edene mansıb verip tertîb-i ri'âyet olunmamağa sebep ne dedikde cevâb verip Rumili Kâdıaskeri yazdığı defteri ben kabûl etmedim ve mezkûr Hüseyin merhûmdan ders okumadığı ma'lûmum değil ve Abdullah'ı imtihân etdim, eyi buldum. Mertebe-i umûmu kabûl etdikleri pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda zikr olan kazâ ve tadrîs minvâl-i mezkûr üzere sadaka buyuruldu dediler. (12a)

Medâris-i Anadolu

41- Bir Müddetde Yigirmi Beş Akçeden Kırk Akçe Medrese

Tafra Hareket

Mevlânâ Tayyib nâm mülâzime yigirmi beş akçe ile Beğpazarı Medresesi tevcîh olunup, beş aydan sonra vakfında müsâ'ade vardır deyü beş akçe terakkî ile medrese-i mezkûre merkûm Tayyib'e yevmî otuz akçe ile sadaka olunmağa münâsibdir deyü kâdısı arz edip tevcîh olunmuş, yedi ay yevmî otuz akçe ile mutasarıf olunup ferâgat edip bir yıldan sonra Tire'de yevmî kırk akçe ile Abdülganî Medresesi tevcîh olunup bir müddetde terakkî ile yigirmi beş akçe medreseden kırk akçe medreseye tevcîh olunmuş, ziyâde tafra hareketdir, bî-nazar ehl-i ilimler nice yıllar mülâzemet edip mansıb verilmez;

Cevâb: Müstahık ehl-i ilimdir dediler.

42- Hilâf-ı kânûn tevcîh:

On beş akçe Bacı kazâsından ma'zûl olan Hâcî Emrullah'a yevmî on beş akçe ile Kastamonu'da Koyunlu Medresesi tevcîh olunmuş on beş akçe kazâdan on beş akçe medrese tevcîh olunmak hilâf-ı kânûndur denildikte;

Cevâb: Ders demekden mahzûz bir pîr-i ehl-i ilimdir, tevcîh olundu dediler.

43- Mülâzım Olmayana Mansıb Tevcîhi

Emrullah nâm kimesneye mülâzım olmadın Lapseki'de Çardak Medresesin yevmî on akçe ile tevcîh eylemişler mülâzım olmayana mülâzım mansıbı tevcîh olunmağa sebep ne denildikte;

Cevâb verip: Sâbıkâ kâdıaskerlikden tekâ'üd eden Mevlânâ Muhyiddin'in danışmendi imiş, merhûm kendi hayatında murâd edinmeğın (12b) tevcîh olundu dediler.

44- Arab'dan Rum'a Misli ile

Elbistan'da Ashâb-ı Kehf Medresesi'nde, yevmî on beş akçe ile müderris olup ma'zûl olan Alâeddin'e Manisa'da Veled Bey Medresesi yevmî on beş akçe ile tevcîh olunmuş, Arabistan'dan diyâr-ı Rum'a misli ile mansıb tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb verip: Gâyet eyi ehl-i ilimdir dediler.

45- Tafra Hareket

Yevmî on akçe ile Karahisâr'da Fazlullah Paşa Medresesi'nden ma'zûl olan Hamza'ya yevmî on beş akçe ile Ayasuluğ'da Darülhadis Medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım mıdır ki beş akçe terakkî ile medrese tevcîh olunmuşdur denildikde;

Cevâb: Ma'lûmum değil dediler.

46- Arab'dan Misli ile Rum'a

Yevmî yigirmi akçe ile Haleb'de Esediyye-i Cuvvânî Medresesi'nden ma'zûl olan Haydar'a yigirmi akçe ile Amasya'da Alaca Hamâm Medresesi tevcîh olunmuş, Arab'dan misli ile Rum'a getirmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Mevâlinin birinden mülâzım-ı ekâbirin ammâ tafsîl üzere hatırımda yok dediler. Eski rûznâmelerde görülsün dediler.

47- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on akçe ile Erim'de Kadı Medresesi'nden ma'zûl olan Pîrî'ye Tire'de Ali Bey Medresesi on iki akçe ile tevcîh olunmuş, mülâzım mıdır ki terakkîyle medrese tevcîh olunmuş denildikde;

Cevâb verip: Mülâzemetin bilmezsin on akçe medreseden ma'zûl bulduk iki akçe ile terakkî etdirdik dediler.

48- Mülâzım Değildir (13a)

Alâ'iyye Obapazarı Medresesi'nde dokuz akçe ile müderris olup ma'zûl olan Hasan'a yevmî on akçe ile Peçin'de İlyas Bey Medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım değildir, terakkîyle mülâzım mansıbına idhâl olunmağa sebep ne denildikde;

Cevâb: Şimdi hâtırımda değil dediler.

49- Tafra Hareket

Yevmî on iki akçe ile Sinop Medresesi'nden ma'zûl olan Abdülvehhab'a yevmî on dört akçe ile Manisa'da Kara Halil Medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb tevcîh olundu denildikde;

Cevâb verip: Mülâzemetin bilmezsin on iki akçe ile medreseden ma'zûl bulup iki akçe terakkî etdirildi dediler.

50- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on akçe ile Mihaliç'de Toyhisâr Medresesi'nden ma'zûl olan Rıdvan'a yevmî on dört akçe ile Karahisar-ı Sâhib'de Tuzpazarı Medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım mıdır ki dört akçe terakkî ile mülâzım mansıbı tevcîh olundu denildikde;

Cevâb verip: Görüp vermişizdir ammâ mülâzemet şimdi ma'lûmum değil dediler.

51- Yerinde Terakkî

Yevmî on iki akçe ile Ayasluğ'da Tuyûrân Bey Medresesi'nde müderris olan Şemseddin yevmî on dört akçe ile girü medrese-i mezkûrede müderris olmuş, yerinde terakkî memnû' değil mi denildikde;

Cevâb verip: Ayasluğ kâdısı vakfının müsâ'adesin arz etmiş, iki akçe terakkî olundu, mülâzemetin bilmezsin dediler.

52- Arab'dan Rûm'a

Yevmî on iki akçe ile Erzurum'da Sultân Medresesi'nden ma'zûl (13b) olan Şemseddin'e on akçe ile Seferihisâr'da Melik Mehmed Medresesi verilmiş, mezkûr mülâzım mıdır ki Erzurum'dan İç-il'e getirildi denildikde;

Cevâb verip: Mülâzım anlarınız mutasarrıf olduğu mansıbdan eksikle Rum'a getirilir dediler.

53- Yerinde Terakkî

Ankara'da Kara Medrese'de yigirmi akçe ile müderris olan Şucâ'a vakfının müsâ'adesi vardır, yigirmi beş akçe ile müderris olmağa layıktır deyü kâdi arz edip tevcîh olunmuş, bir müddetde yerinde terakkîye sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Kâdılar arzu ile bu vechile terakkî ola gelmiştir. Lakin Pâdişâh-ı âlempenâh hazreti sonra yerinde terakkîyi nehy edip, memnû' olduk dediler.

54- Mâ-dûn-ı Aşereye Aşere

Dokuz akçe ile Kestel'de Pîrî Fakih buk'asından ma'zûl olan Abdi'ye on akçe ile Mihaliç'de Toyhisâr Medresesi tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzimin mertebelerinde mâ-dûn-i aşere yazılmış, hâliyâ on akçe medrese verilmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Verildikde görüp terakkîye istihkakın anlamış etmişizdir ammâ şimdi hâtırında değil dediler.

55- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî on üç akçe Amasya'da Halfet Medresesi'nden ma'zûl olan İshak'a Niksar'da Yağibasın Medresesi on beş akçe ile tevcîh olunmuş, ne asl kimesnedir ki terakkî ile mülâzım mansıbı verildi denildikde;

Cevâb: Ma'lûmum değil dediler.

56- Tafra Hareket

Yevmî on beş akçe ile Uluborlu Medresesi'nden ma'zûl olan Alâeddin'e on dokuz akçe ile Balıkesri'de (14a) Hoca Medresesi tevcîh olunmuş, ne asl kimesnedir ki dört akçe terakkî olundu denildikde;

Cevâb verip: On beş akçe medreseden ma'zûl bulduk, bir eskice ehl-i ilimdir dediler.

57- Dokuz Akçe ile On Akçelik Medrese Tevcîh Olunmuş

Yevmî dokuz akçe ile Obapazarı Medresesi'nden ma'zûl olan Dede'ye Osmancık'da yevmî on akçe yazar, Feraşâd Medresesi dokuz akçe ile tevcîh kılınmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb verip: Ol medresenin vakfında vüs'at yokdur ve bundan esbak dahi dokuz ile verilmiştir anlarız. Atik rûznâmeler görüle dediler.

Tafra Hareket

58- Mülâzemeti Meşkûk

Karahisâr-ı Sâhib'de yevmî on akçe ile Otpazarı Medresesi'nden ma'zûl olan Taceddin'e yevmî on beş akçe ile Kütahya'da Balabaniyye Medresesi sadaka bulunduğu rûznâmede mastûr bulundu. Mezkûr mülâzım mıdır ve on akçe medreseden on beş akçe ile medrese verildi denildikde;

[Cevâb verip]: Ben anı mezkûr Otpazarı Medresesi'nde on üç akçe ile müderris olmuş anların. Rûznâmede on akçe yazıldığı yanlıştır, üçü kalmıştır dediler.

59- Mülâzım Olmadığı Sâbitdir

Nefs-i Aksaray'da Meydân Medresesi'ni yevmî dokuz akçe ile mevâlî hizmetinde olmamış ve mülâzım olmamış Sinan nâm kimesneye tevcîh etmiştir ki, el-ân Konya'da niyâbet üzere olup, medrese-i mezkûre mu'attaldır derler. Mevâlî mülâzimlerinden ol asl medrese tâlib çok kimesne var iken mülâzım olmamış bir hatîbe tevcîh etmeğe sebep ne denildikde mezkûr Sinan sâbıkâ Tarsus'da Çakmakiyye Medresesi'nden ma'zûl olup Aksaray kâdısı arzı mûcibince tevcîh olundu dediler. (14b) Ve mezkûr kâdiasker hemşiresi oğlu Muhyiddin'e bir müddetde beş kere terakkî ile masıb tevcîh edip hâliyâ yevmî kırk akçe ile Çorum kâdisıdır, mezkûr Muhyiddin mülâzım olmayıp ve beyne'n-nâs cehl ile meşhurdur, sebebden su'âl olundukda;

Cevâb verip: Mukaddemâ Şehzâde-i civân-baht ve semere-i devha-i sa 'âdet Sultân Mustafa -*tâle bekâhû*- hazretleri murâd edip üç def'a anların iltimâsıyla terakkî olunup, iki def'a dahi benim kendi re'yimle tevcîh olunmuşdur dediler.

60- [Kazıyye-i Uhrâ]

Hazret-i Ebî Eyyub Ensârî civârında merhûm Defterdar Mahmud Çelebi Zâviyesi'nde şeyh adına olan Nasrullah nâm kimesne ki nice fesâdı zâhir olup zaviyesinden red olunmuşdur derler, yevmî on iki akçe ile Boyabad'da Mana Medresesi'ni tevcîh etmiştir, mülâzım olmamış kimesneye mülâzım mansıbı verilmeğe sebep ne denildikde;

[**Cevâb verip**]: Ol zâviyede muhaddis adına bir kimesnedir, vuku'u üzre arz olundukda sadaka buyuruldu dediler.

61- [Kazıyye-i Uhrâ]

Mustafa nâm kimesne gelip İznik'de Mahmud Çelebi Cami'i'nde yevmî üç akçe kayyım iken kasaba-i mezbûrenin ma'zûl olan kâdisının arzı ile elimden alıp âhara tevcîh etdi deyü şikâyet etdikde;

Cevâb verip: İznik kâdisına hükm-i şerîf vârid olup zikir olan cihete kangısı ehakk ise âna tevcîh edesiz deyü buyurulmuş idi. Mezkûr kâdi zamân-ı kazâsında görüp, hâliyâ mutasarrıf olan diğerk Mustafa'yı ehakdır deyü arz etmiş, lâkin arzı Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine kâdi ma'zûl oldukdan sonra okunup, sadaka buyuruldu dediler. Lâkin zikir olan arz, kâdının zamân-ı kazâsında yazıldığı ma'lûm değıl. (15a)

Kazâ-i Rûm

Yeden Bi-yedin Hareket

62- Mülâzemeti Meşkûk

Seksen akçe ile Niğde kâdısı olan Sinan'a yüz akçe ile Karahisar-ı Sâhib tevcîh olunmuş.

63- Arab'dan Rûm'a Misli ile Yeden Bi-yedin

Arab'da yetmiş akçe ile Sermin kâdısı iken girü yetmiş akçe ile Niğde'ye gelen Ali ne asl kimesnedir ki misli ile Arab'dan getirildi denilip;

Cevâb verip: Şimdi hâtırında yok dediler.

64- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî elli akçe ile Rize kâdısı iken altmış akçe ile kazâ-i Alâ'yye verilen Sinan ne asl kimesnedir?

65- Mülâzemeti Meşkûk Yeden Bi-yedin

Yevmî altmış akçe ile Moriçe kâdısı iken yetmiş akçe ile Seferihisâr tevcîh olunan Sinan ne asl kimesnedir?

66- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî elli akçe ile Aksaray kâdısı iken altmış akçe ile Demirci kâdısı olan Şemseddin ne asl kimesnedir?

67- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî kırkbeş akçe ile Şeyhlü kâdısı iken elli akçe ile Aksaray kâdısı olan Seyfullah ne asl kimesnedir?

68- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî kırk akçe ile Kula kâdısı olan Muhyiddin ne yevmî kırk beş akçe ile Seydişehir tevcîh olunmuş.

69- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî otuz akçe ile Kalecik kâdısı olan Şemseddin'e otuz beş akçe ile Gerede tevcîh olunmuş.

[Cevâb verip]: Bu cümle için verildikde görüp işitmişizdir, ammâ şimdi hatırında değil dediler. (15b)

70- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî elli akçe ile Muğla kâdısı olan Süleyman'a yevmî altmış akçe ile Elmalu tevcîh olunmuş.

71- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî otuz beş akçe ile Ayaş kâdılığında, yevmî kırk akçe ile Kandırı kazâsı tevcîh olunan Şemseddin için câhildir, terakkîye müstehak değildir derler, bu kadar mansıba neden müstahak oldu denildikde;

Cevâb verip: Köpricekzâde i'âdesinden mülâzımdır, ehl-i ilm anlarız dediler.

72- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî elli akçe ile Harbut kâdısı olan Şeyhî ki kırk akçe ile kazâ-i Pasin verilmiştir, mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb verildi denildikde;

Cevâb verip: Mülâzemetin bilmezsin, ammâ Harbut ılgarında Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretine kulaguz oldu, vukû'ı arz olundukda sadaka buyuruldu dediler.

73- Mülâzemeti Meşkûk

Yevmî yedi akçe ile Mar'aş'da Hâtûniyye Buk 'ası'nda müderris olan Mirzâ ne asl kimesnedir denildikde;

Cevâb verip: Hâliyâ kim idiğini bilmeyüz, bir buk'adır mansıb değildir, tevcîh olunmak ola gelmiştir dediler. Ammâ münâsib, cihet rûznâmesine yazılmak idi dediler.

Mahalli değildir. [Derkenar]

74- Mülâzemeti Meşkûk

On üç akçe ile Mardin'de Sultân İsâ Medresesine müderris olan Abdüllatif ne asl kimesnedir ki mülâzım mansıbına idhâl olundu denildikde;

Cevâb verip: Mevâlî-i Acem'dir, ibtidâ mansıbı Elkas Mirzâ şefâ'ati ile olmuştur, ve hatt-ı zâtında eyi ehl-i ilimdir derler.

Mahalli değildir. [Derkenar] (16a)

75- Bir Müddetde Üç Def'a Terakkî ile Yeden Bi-yedin Mansıb

Mahmud nâm kimesneye dokuz yüz elli beş Safer'inde yevmî altmış akçe ile Balat kazâsı tevcîh olunup ve dokuz yüz elli yedi Cumâde'l-âhir'inde yevmî yetmiş akçe ile yeden bi-

yedin kazâ-i Küre-i Nuhâs tevcîh olunup ve dokuz yüz elli yedi Zi'l-ka'de'sinde yeden bi-yedin yevmî doksan akçe ile Küre-i Nuhâs'a Devrekânî zamm olunmağla tevcîh olunmuş, mezkûr Mahmud'a üç yıl içinde yeden bi-yedin üç def'ada altmış akçeden doksan akçe ile kazâ tevcîh olunmağı icâb eden nedür denildikde;

Cevâb verip: Mezkûr mâl-ı mirîde sâ'î olmağın defterdârlar murâd edininp terakkî olundu dediler.

76- Tafra Hareket

Yigirmi akçe ile Eski-hisar kâdısı olan Osman'a ki Arabistan'da yigirmi akçe ile Kerek ve Şebek kazâsından ma'zûl olmuşdur. Yeden bi-yedin yigirmi beş akçe ile Bayburd kazâsı verilmiş, evvelâ diyar-ı Arab'dan misli ile Rûm'a getirdilip, ba'dehû yeden bi-yedin terakkî ile mansıb verilmek tafra hareketdir, ne asl kimesnedir ki bu vechle hareket etdirildi denildikde;

Cevâb verip: Hâliyâ kimidüğü hâtırında yok dediler.

77- İki Kazâ Birikdirilip Terakkî Olunmuş

Otuz beş akçe ile Kandırı kâdısı olan Gülabî'ye bir müddetde yevmî yigirmi beş akçe yazar Ede kazâsı zamîme kılınıp, yevmî elli akçe ile tevcîh olunmuş, bir müddetde on beş akçe terakkî ile ve bir müstakil kâdılık âhar kazâyâ zamm olunmak hilâf-ı kânûndur denildikde;

Cevâb verip: Mâl-ı mirî hususunda sa'yi olup Paşa hazretleri ma'rifetiyle olmuşdur dediler. (16b)

78- Yeden Bi-yedin Terakkî

Mevlânâ Fethullah nâm kimesne yevmî seksen akçe ile Eğridir kâdısı iken yüz akçe ile kazâ-i Kite tevcîh olunmuş, bir müddetde bu vechile terakkîye bâ'is nedir denildikde;

Cevâb verip: Terakkîye kabûl olan kimesneleri terakkî etdirmek me'mûrdur. Mezkûr terakkîye layıktır dediler.

79- Yeden Bi-yedin Terakkî

Muslihiddin nâm kimesne elli akçe ile Karaca Koyunlu kâdısı iken bir müddetde on akçe terakkî olunup altmış akçe ile Mazun kâdısı olmuş, bir müddetde terakkîye sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Terakkîye layıktır dediler.

80- Yeden Bi-yedin Terakkī

Kazâ-i Ayandon'da otuz akçe ile kâdı olan Şa'ban'a yeden bi-yedin otuz beş akçe ile kazâ-i Selendi tevcîh olunmuş, yeden bi-yedin terakkī olunmaya sebep ne denildikde;

Cevâb: Yeri bir âhar fakire verilmek için âna terakkī ile âhar kazâ verildi dediler.

81- Yeden Bi-yedin Terakkī

Yevmî kırk akçe ile Sart kâdısı olan Muhyiddin'e yevmî kırk beş akçe ile Bergama kazâsı tevcîh olunmuş, yeden bi-yedin terakkī ile mansıb verilmeye sebep ne denildikde;

Cevâb: Müstahaktır dediler.

82- Yerinde Terakkī

Yevmî yigirmi beş ile Turhal kâdısı olan Nurullah'a mezkûr kazâ otuz akçe ile tevcîh olunmuş, yerinde terakkī memnû'dur, niçin etdiniz denildikde;

Cevâb verip: Sultân Mustafa -*tâle bekâhu*- hazretleri murâd edindi dediler ve rûznâmede Şehzâde -*tâle bekâhu*- hazretleri iltimâsı ile deyü yazılmış.

83- Misliyle Arab'dan Rûm'a Gelmiş (17a)

Yevmî yigirmi akçe ile Ekrâd-ı İzzeddin kazâsından ma'zûl olan Şemseddin'e yigirmi akçe ile kazâ-i Amasra tevcîh olunmuş, Arabistan'dan bu diyâra misli ile gelmek kânûna muhâlifdir denildikde;

Cevâb: Şimdi ma'lûmum değildir ammâ verildikde görüp dururuz dediler.

84- İbtidâ Otuz Akçe Kânûna Muhâlifdir

Abdülğafur nâm mülâzıma ibtidâ'en otuz akçe Yenişehir kazâsı tevcîh olunmuş, ibtidâ'en otuz akçe ile mansıb kânûna muhâlifdir denildikde;

Cevâb: Elkas Mirzâ murâd edinip, vukû'ı üzere arz olunup sadaka olundu dediler. Rûznâmede dahi Elkas Mirzâ dileğiyle denilmiştir.

85- Arab'dan misli ile İç-ile Gelmiş

Yigirmi beş akçe Birecik kazâsından ma'zûl olan Fazlullah'a yigirmi beş akçe ile Satılmış kazâsı verildi. Arabistan'dan misli ile iç-ile getirmeğe sebep nedir denildikde;

Cevâb: Hâtırında yok denildi.

86- [Kazıyye-i Uhrâ]

Yevmî on beş akçe ile Kayseriyye'de Melik Mehmed Medresesi'nden ma'zûl olan Seyyid Mehmed'e yigirmi akçe ile Of kazâsı verilmiş,

[Cevâb:] Mülâzemeti ma'lûm değil deyü cevap verdiler.

87- Arab'dan Misli ile Rum'a

Kazâ-i Harir'de yevmî yigirmi akçe ile kâdı olan Sinan'a yigirmi akçe ile Kepsud kazâsı tevcîh olunmuş, Arab'dan misli ile iç-ile gelmiştir,

[Cevâb:] Hâliyâ hâtırında yok dediler.

88- Tafra hareketdir, Mülâzemeti meşkur

On beş akçe ile Güzelce-hisar kâdısı olup ma'zûl olan Pîrî'ye kazâ-i Kepsud yigirmi akçe ile tevcîh olunmuş,

[Cevab verip:] Hâtırında yok dediler.

89- Arab Kazâsından Terakkîyle Rûm'a Kânûna Muhâlif (17b)

Yevmî yigirmi beş akçe ile diyar-i Arab'da Tercan kâdılığı Şemseddin nâm kimesneye hamse ve hamsîn ve tis'a mi'e Cumâde'l-evvel'inin yigirmisinde tevcîh olunup, sene-i mezbûre Ramazan'ındaki mâbeynde üç ay geçer, beş akçe terakkîyle diyar-ı Rûm'da Yenice- il kazâsı ki Sivas kazâsından ifrâz olunmuşdur, tevcîh olunmuş, diyâr-ı Arab'dan yeden bi-yedin terakkî ile Rûm'a getirilmek kânûna muhâlifdir.

90- Tafra Hareket

Yigirmi dokuz akçe ile Zile'de Tavâşî Buk'ası'ndan ma'zûl olan Seyyid Ali'ye dokuz yüz elli beş Rebiü'l-âhir'inde yevmî on beş akçe ile Tokat'da Kazâbâd Medresesi tevcîh olunup, ba'dehû dokuz yüz elli altı Receb'inde yevmî yigirmi akçe Gümüş kazâsı tevcîh olunmuş, bir buçuk yılda dokuz akçe buk'adan yevmî yigirmi akçe kazâ sadaka buyurulmuş, bu asl tafra hareket etdirmeğe sebep nedir denildikde;

[Cevâb]: Hazret-i Sultân Mustafa -*tâle bekâhu*-nun hizmetkârları hocasıymış, murâd edinip ve Der-i Devlet'e arzlar irsâl etmişler, bu vech üzere arz olundukda sadaka buyuruldu deyü cevâb verdiler arzlar taleb olundukda bende değildir dediler ve rûznâmeden Sultân Mustafa -*tâle bekâhu*- hazretleri iltimas ile olduğu mastûr bulundu.

91- Kürdistan'dan Misliyle Rum'a Gelmiş

Yevmî yigirmi beş akçe ile Kürdistan'dan Habur kazâsından ma'zûl olan Muhyiddin'e Rûm'da yevmî on beş akçe yazar Bacı kazâsı yevmî yigirmi beş akçe ile tevcîh olunmuş, mülâzım olmuş değildir, Kürdistan'dan misli ile iç-ilde mansıb verilmeğe ve on beş akçe yazar kazâ yigirmi beş akçe ile tevcîh olunmağa sebep ne denildikde;

[Cevâb]: Ol kazânın ziyâdeye tehammülü vardır, vukû'ı üzre arz olundukda sadaka buyuruldu dediler. (18a)

92- Yerinde Terakkî Memnû'dur

Yevmî kırk akçe ile Gekbuze'de Mevlânâ Muhyiddin kâdı iken yerinde beş akçe terakkî olunup, kırk beş akçe ile tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Hâliyâ bilmezem dediler.

93- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yetmiş akçe ile Alaşehir kâdısı Kâmil'e yeden bi-yedin seksen akçe ile kazâ-i Meğri tevcîh olunmuş;

Cevâb: Hâliyâ bilmezim dediler.

94- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Nıksar kâdısı olan Siyami'ye yevmî otuz beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i On iki Divan tevcîh olunmuş.

95- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile İshaklu kâdısı olan Abdülgaffar'a yevmî otuz beş akçe ile yeden bi-yedin İskilib kazâsı tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Hâliyâ bilmezem derler.

96- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi beş akçe Kargu kâdısı olan Şaban'a yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i İshaklu tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Hâliyâ hâtırımında yok derler.

97- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî kırk akçe ile Sart kâdısı olan Siyami'ye yevmî kırk beş akçe yeden bi-yedin kazâ-i Seydişehir tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Şimdi ma'lûmum değil dediler.

98- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi akçe ile Milân kâdısı olan Ayni'ye yigirmi beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i İvrindi tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Şimdi hâtırimda yok dediler.

99- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on beş akçe ile Güzelcehisâr kâdısı olan Muhyiddin'e yevmî yigirmi akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Yeni-il tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Şimdi hâtırimda değil dediler.

100- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi beş akçe ile Pazarcık kâdısı olan Bedreddin'e yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Sanduklu tevcîh olunmuş;

Cevâb: Verildikde görüp dururun, ammâ şimdi hâtırimda değil dediler. (18b)

Kazâ-i Arab ve Acem

101- Yeden Bi-yedin Terakkî

Elli ile Minye ve Eşmuneyn kâdısı olan Mehmed Gelbeşâviyye? altmış akçe ile Cebele kazâsı sadaka buyurulmuş, mezkûra yeden bi-yedin terakkî olunmağa bâ'is ne denildikde;

Cevâb: Ahâlî-i Mısır'dandır, Sultan Cihângîr *-tâle bekâhu-* hazretleri murâd edinmişdir dediler.

102- Yeden Bi-yedin Terakkî

Elli akçe ile Sayda kâdısı olan Hasan altmış akçe ile kazâ-i Bayburd tevcîh olunmuş, yeden bi-yedin terakkîye sebep ne denildikde;

Cevâb: Yeri bir âhar mülâzıme açılmak için terakkî ile tevcîh olundu dediler.

104- [Mülâzemeti Meşkûk]

Otuz akçe ile Hizo kazâsından ma'zûl olan Muslihiddin'e kırk akçe ile Arabkir kazâsı tevcih olunmuş, on akçe terakkîye sebep nedir, mülâzım midir dedikde;

Cevâb: Mülâzemetin bilmezsin ammâ otuz kırk akçe kazâdan ma'zûl bulduk dediler.

105- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yigirmi akçe ile Amik kâdısı olan Mûsâ'ya yeden bi-yedin yigirmi beş akçe ile kazâ-i Tercil tevcih olunmuş, yeden bi-yedin terakkîsine sebep ne denildikde;

Cevâb: Verildikde görüp etmişizdir, ammâ şimdi hâtırında yokdur dediler.

106- Kânûna Muhâlif

Yetmiş akçe ile Hille kazâsından ma'zûl olan Abdülganî'ye Kal'a-i Van ve İhtimâr biriktirilip yevmî yüz akçe ile tevcih olunmuş, otuz akçe bir yerden terakkî olunmaya sebep ne denildikde;

Cevâb: Gayetde eyi ehl-i ilimdir, ziyâde müstehakdır dediler.

107- [Mülâzım Değil]

Yigirmi beş akçe ile Kulb kâdılığından ma'zûl olan Receb'e (19a) otuz akçe ile Kosun kazâsı tevcih olunmuş, mülâzım mıdır, terakkî olundu denildikde;

Cevâb: Şimdi hâtırında yok dediler.

108- Mülâzım Değildir

Yigirmi beş akçe ile Hani kazâsından ma'zûl olan Şaban'a otuz akçe ile Oltu ma'a Bebtok/Pertek? tevcih olunmuşdur, terakkîsine sebep nedir denildikde;

Cevâb: Verildiğın görülmüşdür, ammâ şimdi hâtırında yok dediler.

109- Tafra Hareket

Otuz akçe ile Karalar kazâsından ma'zûl olan Abdülkerim'e kırk akçe ile Nablus verilmiş, terakkî ile mansıb verilmeğe bâ'is nedir denildikde;

Cevâb: Mülâzımdır ammâ şimdi kimdiğı hâtırında yok dediler.

110- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Budaközü kâdısı olan Yahya'ya yevmî kırk akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Derende tevcîh olunmuş;

[Cevab verip]: Hâliyâ hâtırında değil dediler.

111- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi akçe ile Meşhed-i Ali kâdısı olan Abdülhayy'a yevmî otuz akçe ile yedin bi-yedin kazâ-i İspir tevcîh olunmuş;

[Cevâb verip]: Hâliyâ hâtırında değil dediler.

112- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yetmiş akçe ile Sermin kâdısı olan Ebubekir'e yevmî seksen akçe ile yeden bi-yedin Hire ma 'a Buhayra tevcîh olunmuş;

[Cevâb verip]: Verildikde görülmüşdür, ammâ şimdi hâtırında değil dediler.

113- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile 'Akka kâdısı olan Mevlânâ Hasan'a yevmî kırk akçe ile yeden bi-yedin Arabkir Kazâsı tevcîh olunmuş;

[Cevâb]: Şimdi hâtırında değil dediler. (19b)

114- Hilâf-ı Kânûn ve Tafra Hareket

Yevmî yigirmi akçe ile Oltu kazâsından ma'zûl olan Abdülhayy'a yevmî otuz akçe yazar Meşhed-i Ali kazâsını yigirmi beş akçe ile tevcîh edip, dört aydan sonra otuz akçe ile kazâ-i İspir vermiş, evvelâ bu ki otuz akçe yazar kuzâtı yigirmi beş ile vermiş, sâniyen bu ki bir müddetde yeden bi-yedin terakkî etdirmiş nice ehl-i ilm vardır ki dört beş yıl mülâzemetden sonra mansib verilmez.

115- Arab'dan Rûm'a misli ile

Kırk akçe ile Derende kazâsından ma'zûl olan Muhyiddin'e sene sitte ve hamsîn ve tis'a-mi'e Zi'lka'desi'nde elli akçe ile Harburt kazâsı verilip, ba'dehû sene seb'a ve hamsîn ve tis'a mi'e Safer'inde diyâr-ı Rûm'da Kırşehir kazâsı elli akçe ile verilmiş, mezkûr Muhyiddin bir müddetde yeden bi-yedin misli ile diyâr-ı Arab'dan Rum'a gelmek tafra harekettir. Ma'a hâzâ mukaddemâ dahi on akçe terakkî ile Harburt verilmiştir.

116- Mülâzım Değil ve Tafra Hareket

Hasan nâm kimesne ki mülâzım olmamışdır, yigirmi akçe ile Adilcevaz kazâsından otuz akçe ile Ahlat-ı Muş verilmişdir. Mülâzım olmayan şahıs terakkî ile otuz akçe kazâyâ neden müstahak oldu denildikde;

Cevâb: Van Beylerbeyisi Ferhad Paşa dileği ile oldu, ehli- ilimdir dediler.

117- Mülâzım Değil, Mülâzım Mansıbı Tevcîh

Zekeriyya nâm kimesneye yigirmi akçe ile Mısır'da Sultan Selahaddin Medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım olmamış kimesneye yigirmi ile medrese verilmek neden denildikde;

[**Cevâb:**] Mukaddemâ dahi ol medreseden (20a) ma'zûl olmuştur ve mevleviyyeti mu'temedün aleyh kimesnelere haberiyle ma'lûm olmuştur deyü cevâb verdiler.

118- Tafra Hareket

Yevmî on beş akçe ile Tokat'da Hisâriye Medresesi'nden ma'zûl olan Hasan'a hâliyâ yevmî otuz akçe ile kazâ-i Hîzan tevcîh olunmuş, on beş akçe medreseden otuz akçe kazâ tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Rûm medreselerinden Arab kâdısı olıcak zı'fî ile kânündür dediler.

119- [Kazıyye-i Uhrâ]

Bursa'da Sırçalı Medrese'nin yigirmi akçe ile müderrisi olup ma'zûl olan Abdülkerim'e kırk beş akçe ile Kemah kazâsı tevcîh olunmuş, Rûm medreselerinden Arab kazâsı verilir olsa zı'fî ile verilir dediniz, niçin zı'fından ziyâde ile tevcîh olundu ve Amasya'da Kâdı Medresesi'nde yigirmi akçe ile müderris olan Alâeddin'e yevmî otuz akçe ile Gündüzlü kazâsı tevcîh olunmuş, bunda zı'fından eksikle tevcîh olunmağa sebep nedir denildi.

120- Tafra Hareket

Yevmî otuz akçe ile Rûm'da Arhova kazâsından ma'zûl olan İskender'e diyâr-ı Arab'da elli akçe yazar Zamantı kazâsı yevmî kırk akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûra otuz akçe kazâdan on akçe terakkîyle elli akçe yazar kadılık kırk akçe kılımp tevcîh olunmağa bâ'is ne denildikde;

Cevâb: Kazâ-i Zamantı'dan Köstere nâhiyesi ifrâz olunup kırk akçe ile tevcîh olundu. Rûm'dan Arab'a gidicek on akçe terakkî âdetdir dediler.

121- [Kazıyye-i Uhrâ]

Yevmî yetmiş akçe ile kazâ-i 'Ayntab'dan (??) ma'zûl olan Mes'ud'a mukaddemâ (20b) elli akçe ile Harbut/ kazâsı verilip ve andan ma'zûl olduktan sonra girü yetmiş akçe ile kazâ-i 'Ayntab sadaka olduğu rûznâmede mukayyed bulunup. Mezkûra yetmiş akçe kazâdan elli akçe kazâ tevcîh olunup sonra girü elli akçeden yetmiş ile 'Ayntab tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Mezkûr sâbıkâ 'Ayntab'dan ma'zûl iken kazâ verilmeli oldukda hâzır elli akçe yazar Harbut kazâsı bulunup yetmiş hükmünde olmak ile kabul etmiş idi. Ba'dehû ol ecilden yetmiş ile 'Ayntab verildi. Bu rûznâmede tafsîl olunmamış Mehmed Çelebi Efendi rûznâmesinde görülsün dediler.

122- Tafra Hareket

Yevmî yigirmi akçe ile Berendi kazâsından ma'zûl olan Seydî Han'a otuz akçe ile kazâ-i Amik tevcîh olunmuş, on akçe bir yerden terakkî olunmağına sebep ne denildikde;

Cevâb: Defterdâr istihdâm etdiğim yarar kimesnedir demeğın tevcîh olunmuşdur, mülâzemeti ma'lûmum değil dediler.

123- [Kazıyye-i Uhrâ]

Kuvvet-i kâhire ile feth olunan diyârdan kazâ-i San'a gibi ve kazâ-i Moha gibi ve bunlar emsâli bazı kâdırlıklar Mekke ahâlîsinden mülâzım olmamış kimesnelere tevcîh olunmuş. Mülâzım ehl-i ilimlere niçin tevcîh olunmadı denildikde;

Cevâb: Mülâzımlardan ol diyâra tâlib bulunmaz ve anlar dahi icrâ-i şer'a kâdir kimesnelere dediler.

124- Mülâzım Olmamış

Abdüllatif nâm kimesneye seksen akçe ile kazâ-i Hama tevcîh olunmuş, mülâzım olmuş kimesne değildir. Bu asl a'lâ mansıba duhûl ettirmek neden denildikde;

Cevâb: Âna Kara Kâdı derler, bi'l-fi'l yüz elli akçe ile Trablus kâdısındır, mâl-ı mirîye sâ'idir dediler.

125- Mülâzım Değil (21a)

Yevmî 40 akçe ile Hizan kâdısı olan Abdülgaflar mülâzım olmamışdır. Ol asl mansıba neden müstahak oldu denildikde;

Cevâb: Ol diyâr âdemisidir. Bu diyârdan mülâzımlar ol kazâyı kabûl etmez ve mezkûr

Abdülğaffar'ı sancağı beyi Ahmed Bey murâd edinip mektûb göndermiş idi, tevcîh olundu dedi.

126- Yeden Bi-yedin Arab'dan Rûm'a Terakkî İle

Kazâ-i Bozulus ki altmış akçe yazar, yevmî kırk akçe ile Tırnova kâdısı olan Şuca'a elli akçe ile tevcîh olunmuş, nice zamândan mülâzımlar dururken altmış akçe yazar kâdılık yeden bi-yedin elli akçe ile mezkûr Şuca'a tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Mezkûr Şuca'a terakkîye lâyük kimesnedir dediler.

127- Yedin Bi-yedin Terakkî

Elli akçe ile Tarsus kâdısı iken altmış akçe ile yeden bi-yedin Şehriban kazâsı tevcîh olunan Musa ne asl kimesnedir ki yeden bi-yedin terakkî olundu denildikde;

Cevâb: Mülâzımlardan bir fakire yer açılmak için silsile ola gelmişdir dediler.

128- Yedin Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Nehriye kâdısı olan Sinan yevmî elli akçe ile Menufiye kazâsı yeden bi-yedin tevcîh olunmuş nice zamândan mülâzımlar dururken yeden bi-yedin terakkîye bâ'is nedir denildikde;

Cevâb: Anın yeri Feyyum kazâsından ma'zûl olan Mustafa'ya tevcîh olunmak için gelip âna tevcîh olundu dediler.

129- Yeden Bi-yedin Mansıb

Yevmî on beş akçe ile Mardin'de Sultan İsa Medresesi'nde olan Şemseddin'e yigirmi beş akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Tercan tevcîh olunmuş, kânûna muhâlif terakkîdir denildikde;

Cevâb: Ehliyet ile mevsûf kimesnedir, bu vechle arz olunup sadaka (21b) buyuruldu dediler.

130- Yeden Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Divriği kâdısı iken yeden bi-yedin elli akçe ile Bozulus kâdısı olan Tâceddin'e ne asl kimesnedir ki yeden bi-yedin terakkî ile mansıb tevcîh olundu denildikde;

Cevâb: Terakkîye müstahak kimesnedir dediler.

132- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî otuz akçe ile Karalar kâdısı iken kırk akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Rûm kal'a verilen Alâeddin'e ne asl kimesnedir ki yeden bi-yedin otuz akçe kazâdan kırk akçe kazâ tevcih olunmuş denildikde;

Cevâb: Verildikde görülmüşdür ammâ şimdi hâtırımında yok dediler.

132- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi beş akçe ile Amik kâdısı iken yeden bi-yedin otuz beş akçe ile Behisni kazâsı tevcih olunan Abdülkerim ne asl kimesnedir ki yeden bi-yedin on akçe terakkî olmuşdur denildikde;

Cevâb: Bundan akdem Kâdiasker olan merhûm İmam Ali'nin karındaşı oğludur. Defterdâr dahi istihdâm kâbidir deyü murâd edinmeğin tevcih olundu dediler.

133- Yeden Bi-yedin Terakkî

Kırk akçe ile Karahisâr-ı Şarkî kadısı iken yeden bi-yedin elli akçe ile Bayburd kâdısı olan İvaz kimdir ki nice zamândan beri yürür mülâzımler var iken âna yeden bi-yedin tevcih olunmağa sebep ne denildikde,

Cevâb: Yeri âhar kimesne lâzım olmuş ve Rum'dan Arab'a gidene on akçe terakkî ri'âyet değildir dediler.

134- Yeden Bi-yedin Terakkî

Altmış akçe ile Cebele kâdısı olan Veli'ye yeden bi-yedin kazâ-i Sermin yetmiş akçe ile tevcih olundu, mülâzım değildir. Bu kadar terakkîye neden müstahak oldu denildikde;

Cevâb: Biz anı elli akçe kazâdan ma'zûl bulduk (22a) hem iyi kâdıdır dediler.

135- Yedi Ay Bâkî Müddeti Var İken Azl

Yevmî elli akçe ile Mazun kâdısı olan Edhem'in yedi ay bakiyye-i müddeti var iken yeri Bursa'da yigirmi beş akçe ile Hâcî İvaz müderrisi olan Kasım'a verilmiş, evvelâ mezkûr Edhem'in yedi ayı var iken azl edip ve sâniyen mezkûr Kasım'a yeden bi-yedin mansib verilmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Sefer üzerinde iken altı yedi ay kalanın yeri verilmek emr olunmuşdur. Kendi mülâzımlerimizden birisi sefere bile gitmiş idi. Mezkûr medrese bizim mülâzımımız olmak için müderrisi Kasım'ı kâdı etmek münâsib görüldü dediler.

136- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî yigirmi akçe ile Eskihişâr kâdısı olan Taceddin'e yevmî otuz akçe ile yeden bi-yedin kazâ-i Karaisalı tevcîh olunmuş ve yevmî kırk akçe ile Ulubor'un kazâsından ifrâz olunan nahiye-i Şarkıyan kâdısı olan Mevlânâ Ramazan'a yevmî elli akçe ile kazâ-i Üzeyr yeden bi-yedin tevcîh olunmuş. Altı yedi yıldan beri mülâzemet eder fukarâ var iken yeden bi-yedin küllî terakkîler ile mezkûrlara tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Terakkîye layık kimesnelerdir dediler.

137- [Kazıyye-i Uhrâ]

Yevmî yüz akçe ile Hasan Keyf kâdısı olan Muhyiddin'e yeden bi-yedin yevmî yüz yigirmi akçe ile kazâ-i Cezîre tevcîh olunmuş, nice zamândan beri mülâzemet edenler yürürken yeden bi-yedin mezkûra tevcîh olunmağa sebep ne denildikde;

Cevâb: Terakkîye ve ri'âyete layık kimesnedir dediler.

138- Mülâzım Değil

Basra'da livâ-i Garaf'da icrâ-i şer' için kâdı lazımdır deyü beylerbeyisi i'lâm etdikde mezkûr efendi kendi danışmendlerinden mülâzım olmamış Nurullah'a yigirmi akçe ile tevcîh eylemiş. (22b)

139- Bir Müddetle Yeden Bi-yedin Terakkî

Hasan nâm kimesneye elli akçe ile Tarsus kâdısı iken dokuz yüz elli bir Muharrem'inde yeden bi-yedin altmış akçe ile Musul kazâsı sadaka buyurulup ma'zûl olduktan sonra dokuz yüz elli yedi Cumâde'l-âhîr'inde yetmiş akçe ile kazâ-i Ruha tevcîh olunmuş altı yedi yıldan beri mülâzemet eden fukarâ durur iken üç yıl içinde iki def'a yeden bi-yedin terakkî ile mezkûr Hasan'a mansıb tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Terakkîye layık kimesnedir dediler.

140- Mülâzım Olmayıp Mülazım Mansıbı Verilmiş

Yakub nâm kimesne ki mülâzım olmamışdır, yevmî yigirmi akçe ile Babakoru kazâsı tevcîh olunmuş. Mülâzım olmayana yigirmi ile mansıb verilmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb verip: Ol diyârın kâdısı olmayıp ve bu diyârdan kimesne kabûl etmeyip, Bağdad Beylerbeyisi kâdı lâzımdır demegin âna tevcîh olundu dediler. Ammâ umûm mülâzımından anda nice kimesne varmışdır.

141- Tafra Hareket

Yevmî on altı akçe ile Erzincan'da Melek Muhyiddin Medresesi'nden ma'zûl olan Muhyiddin'e yevmî yigirmi beş akçe ile kazâ-i Zekiyye tevcih olunmuş. Yevmî on altı akçe medreseden ma'zûl olunca kazâ verilecek âdet yigirmi akçe kazâdır, yigirmi beş ile verilmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb: Erzincan Rum haddidir. Zekiyye aksâ-i arzdır. Bundan ol diyâra kimesne gitmemenin ana tevcih olundu dediler.

142- Kânûna Muhâlif

Yevmî on üç akçe ile Erzincan'da Dârüilm Medresesi'nden ma'zûl olan Müstecab'a yigirmi akçe ile Mihranî kazâsı tevcih (23a) olunmuş, on üç akçe medreseden yigirmi akçe kazâ kânûna muhâlifdir denildikde;

Cevâb: Verildiği vaktin görmüşüzdür ammâ şimdi hâtırımında yok dediler.

143- Zamîme-i Kaza Be-kazâ

Yevmî otuz beş akçe ile Mendelçin kâdısı olan Veli hâliyâ Kelhor kazâsını kazâ-i mezbûra zamîme olmağla yevmî kırk akçe ile tevcih olundu. Mezkûr kâdı iken kazâ-i mezbûre kâdilîğine zamîme olup terakkî ile tevcih olunmağa sebep ne denildikde;

Cevâb: Bagdad sancağı beyi Şâh Rüstem Bey ve Bagdad kâdısı arzları mûcibince tevcih olundu dediler.

144-Kânûna Muhâlif

Yigirmi akçe ile Karaulus kazâsından ma'zûl olan Murâd'a otuz akçe ile Ahlat ve Muş kazâsı tevcih olunmuş, on akçe terakkîye sebep nedir denildikde;

Cevâb: Mülâzim ekâbirin ve on akçe terakkî Arab'da ola gelmişdir dediler.

145- Yerinde Terakkî

Kırk akçe ile Harim kâdısı olan Ahmed için Şam Beylerbeyisi Pîrî Paşa kazâ-i mezbûrun ziyâdeye tehammülü vardır deyü arz göndermeğin elli akçe ile tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki tevcih ile mansıbı verildi denildikde;

Cevâb: Ol diyârın ehl-i vukûfudur. Müstakim ehl-i ilimdir. Beylerbeyi arz etmeğin tevcih olundu dediler.

146- Medaris-i Arab ve Acem

Şemseddin nâm kimesne Bagdad'da yevmî yigirmi akçe ile Mustansırıyye Medresesi'nden ma'zûl olup, ba'dehû girü yigirmi iki akçe ile medrese-i mezbûre tevcîh olunmuş, mülâzımından ehl-i ilimler tâlib iken mülâzım olmayana terakkî ile a'lâ mansıb verilmek neden denildikde;

Cevâb: (23b) İmtihân etmedim ammâ eskice âdemdir dediler.

147- Mülâzım Olmayana Mülâzım Mansıbı

Yevmî on akçe ile Bayburd'da Mahmudiyye Medresesi'nden ma'zûl olan Zeyneddin'e yevmî on iki akçe ile Tarsus'da Rüstem Bey Medresesi tevcîh olunmuş, ne asl kimesnedir ki terakkî olundu denildikde;

Cevâb: Mülâzemetin bilmezim ammâ imtihân etdim, eyi buldum dediler.

148- Mülâzım Olmayana Terakkî İle Mansıb

Abdüllatif nâm kimesne mülâzım olmadın ibtidâ'en Elkas Mirzâ dileği ile yevmî on akçe ile Kul Hasan Medresesi tevcîh olunup, ba'dehû on üç akçe ile Mardin'de Sultan İsa medresesi tevcîh olunmuş, mülâzım olmayana terakkî etdirip mülâzım mansıbına idhâle sebeb ne denildikde;

Cevâb: Ehl-i ilimdir, Elkas Mirzâ dileği ile olmuş dediler.

149- Mülâzım Olmayana Terakkî İle Mansıb

Yevmî yigirmi akçe ile Bagdad'da Mustansırıyye Medresesinden ma'zûl olan Mehmed'e yigirmi beş akçe ile hazreti İmâm Hüseyin âsitânesinde Abbâsiyye Medresesi tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki beş akçe terakkî ile medrese tevcîh olundu denildikde;

Cevâb: Yigirmi akçe medreseden ma'zûl bulduk, imtihân etmedim, zâhir yolu olmasa mukaddemâ yigirmi akçe medrese tevcîh olunmazdı dediler.

150- Yeden Bi-yedin Terakkî

Karahisâr-ı Sâhib'de Otpazarı Medresesi'nde on üç akçe ile müderris olan Abdurrahman'a yeden bi-yedin Azraviye Medresesi on sekiz akçe ile tevcîh olunmuş, ne asl kimesnedir, bir def'ada yeden bi-yedin beş akçe terakkî ile medrese verildi denildikde;

[Cevâb]: Müstehakdır, amma ol medreseye gitmedi anların dediler. (24a)

151- Mülâzım Olmayıp Mülâzım Mansıbına Dâhil Olanlardır ki Zikr Olunur

Mısır'da Sargıtmış Medresesi'nden on akçe ile müderris olup ma'zûl olan Bedreddin'e kırâ'at-i Hadis için ta'yîn olunan beş akçe ile zamîme kılınmağla on beş akçe olup, tevcîh olunmuş. Mezkûr ne asl kimesnedir ki beş akçe terakkî olunup, on beş akçe ile mülâzım mansıbı verilmişdir denildikde;

Cevâb verip: Ol diyâr âdemidir, tafsîli ma'lûmumuz değildir dediler.

152- Buk'a

Haleb'de Firdevsiye Buk'ası sâbıkâ yedi akçe ile mutasarrıf olup ma'zûl olan Alâeddin'e buk'a-i mezbûre yevmî dokuz akçe ile tevcîh olunmuş. Ne asl kimesnedir ki tevrakki ile buk'a verilmiş denildikde;

[Cevâb]: Verdikde görülmüşdür, ammâ şimdi kim idiği hatırımda değildir dediler.

153- İki Buk'a Birbirine Zam Olunmuş ve Mülâzım Değil

Haleb'de Cemâliye Medresesi'ne on iki akçe ile müderris olup ma'zûl olan Muhyiddin'e Haleb'de Atâ Bey Civâniye Buk'ası ve Atâ Bey Burrâniye Buk'ası birbirine zam olunup, yevmî on beş akçe ile tevcin olunmuş mezkûr Muhyiddin ne asıl kimesnedir ki iki buk'a birikdirilip üç akçe terakkî ile ana verildi denildikde;

Cevâb verip: Haleb halkındandır ammâ şimdi tafsîli üzere hâtırımda değildir dediler.

154- Mülâzım Olmayana Terakkî ile Mansıb

Yevmî on iki akçe ile Bidlis'de Hamza Bey Medresesi'nden ma'zûl olan Alâeddin'e girü Bidlis'de Şükriyye Medresesi on beş akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki terakkî ile mansıbı verildi denildikde;

Cevâb verip: Mülâzemetin bilmezsin, imtihân etdim zan ederin dediler.

155- Mülâzım Olmayana Terakkî ile Mansıb

Yevmî on iki akçe ile Haleb'de Şihabiyye Medresesi'nden ma'zûl olan (24b) Hasan'a girü Haleb'de Erguniyye Medresesi on iki akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki terakkî ile mülâzım mansıbı verildi dedikde;

Cevâb verip: Kim idiği hatırımda değil dediler.

156- Mülâzım Olmayana Mülâzım Mansıbı

Şeyh Muvaffakuddin nâm kimesneye yevmî on beş akçe ile Haleb'de Salâhiyye Medresesi tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki hâricden getirilip on beş akçe ile mülâzım mansıbına idhâl olundu denildikde;

Cevâb: Haleb ulemâsından Şeyhu'ş-şuyûh demekle ma'rûf ehl-i ilimdir dediler.

157- Mülâzım Değildir

Mardin'de Şehidiyye Medresesi'nden on iki akçe ile müderris olup, ma'zûl olan Bedreddin'e girü Mardin'de Sittü'l-Vusûbe?? Medresesi on beş akçe ile tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki terakkî ile on beş akçe medreseye verildi denildikde;

Cevâb: İmtihan etdim, ehl-i ilimdir dediler.

158- Mülâzım Değil

Bayburd'da yevmî on iki akçe ile Ya'kubiyye Medresesi'nden ma'zûl olan Muhyiddin'e yevmî on beş akçe ile Haleb'de Salâhiyye Medresesi tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki terakkî ile mansib verildi denildikde;

Cevâb: Kim idüğü şimdi hâtırında değil dediler.

159- Mülâzım Değildir

Yevmî on beş akçe ile Es'ar'da Cemaliyye Medresesi'nden ma'zûl olan İlyas'da Bagdad'da İsfahaniyye Medresesi yigirmi ile verilmiş, beş akçe terakkî edip yigirmi ile medrese tevcih olunmağa sebep nedir, mülâzım mıdır denildikde;

Cevâb: Hâliyâ hâtırında yok dediler.

160- Mülâzım Değil

Alâeddin nâm kimesneye yevmî on akçe Haleb'de Şihabiyye Medresesi verilmiş, mülâzım olmamış kimesneye mülâzım mansıbı verilmeğe sebep nedir denildikde;

Cevâb: Mısır ulemâsındandır, müstahaktır dediler (25a)

161- Mülâzım Değil

Nefs-i Burhan Sultân Buk'ası yevmî sekiz akçe ile Seyyid Hasan nâm kimesneye kâdi arzi ile tevcih olunmuş, mülâzımı geriye imtihân etdiniz mi ki sekiz akçe buk'a tevcih etdiniz denildikde;

Cevâb: İmtihân etmedim, bir Âl-i Resûl'dür, kâdısı arz etmiş, tevcih eyledim dediler.

162- Mülâzım Değil

Erzincan'da İftiharüddin Medresesi ki on üç akçe yazar, kâdısı arzı ile Hayreddin nâm kimesneye on beş akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki on beş akçe ile medrese verildi denildikde;

Cevâb: Kim idüğü hatırımda yok, kâdı arzı ile olmuş, eksi eski mi acaba? rûznâme kapudadır, görülsün dediler.

163- Mülâzım Değil

Kazâ-i Ağrad İğrad'da Beytutiyye Medresesi ki, on akçe yazar, kâdı arzı ile Abdülkâfi nâm kimesneye dokuz akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ve imtihân olunmuş mudur ki hâricden getirip on akçe yazar medreseyi dokuz akçe ile tevcîh etdiniz denildikde;

Cevâb: Ol diyâr halkındandır, ehli- ilimdir, kâdı arz etmiş, tevcîh olunup sadaka buyuruldu dediler.

164- Mülâzım Değil

Rahmetullah Halhafî nâm kimesneye Haleb'de Asruniyye Buk'ası sekiz akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki Buk'a verilmişdir dedikde;

Cevâb: Haleb ulemâsındandır, ehl-i ilmdir dediler.

165- Mülâzım Değil

Yevmî sekiz akçe ile Hama'da Tavaşiyye Medresesi'nden ma'zûl olan Şemseddin'e Humus'da Nuriyye Medresesi kâdı arzıyla on akçe ile tevcîh olunmuş, (25b) sekiz akçe ile Buk'a'dan ma'zûl olan mülâzım olmamış kimesneye on akçe ile mülâzım mansıbı verilip, mülâzimîne muzâhame verilmeğe sebep ne denildikde;

Cevâb: Zû-fünûn ehl-i ilimdir ve istihkākını kâdısı arz edip arz olundukda sadaka olundu dediler.

166- Mülâzım Değildir

Antab'da Zülkadiriyye Medresesi yedi akçe ile Şemseddin nâm kimesneye kâdı arzı ile tevcîh olunmuş, mezkûru imtihân edip istihkākını bildiniz mi dedikde;

Cevâb: Bu asl Buk'alar kâdılar arzı ile verili gelmişdir. Ammâ imtihân etmeyip dururın dediler.

167- Mülâzım Değil

Antab'da Hâcı Musa Buk'ası beş akçe ile Ali nâm kimesneye tevcîh olunmuş, mülâzım mıdır denildikde;

Cevâb: Buk'adır, kâdısı arzıyla tevcîh olunmuşdur dediler.

168- Mülâzım Değildir

İdris nâm kimesneye (silik)'de Hâcı Baytar Buk'ası sadaka olunmuş, mülâzım olmamıştır, Buk'a tevcîh olunmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Kim idüğü hâtırında değildir dediler.

169- Mülâzım Değildir

Küdûs-i şerîfde yevmî on beş akçe ile Molla Fenarî Medresesi'nden ma'zûl olan Mesud'a Şam'da Nâsiriyye-i Cuvaniyye Medresesi tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki dört akçe terakkî ile medrese tevcîh olundu denildikde;

Cevâb: Verildiği zamânda görülmüşdür, ammâ şimdi hâtırında değildir dediler.

170- Mülâzım Değil

Ahmed nâm kimesneye nefis-i Âmid'de Emirlü?? Hâcı Medresesi yevmî on beş akçe ile tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki mülâzım mansıbı verildi denildikde;

Cevâb: (26a) Verildikde görülmüşdür, ammâ şimdi hâtırına gelmedi dediler.

171- Mülâzım Değil

Şam'da medrese-i Nasiriyye'de yigirmi akçe ile müderris olup ma'zûl olan Nebi'ye yigirmi beş akçe ile Haleb'de Tanrı Vermişiyiye Medresesi verilmiş, mezkûr mülâzım mıdır ki terakkî ile mansıb verildi denildikde;

Cevâb: Yigirmi akçe medreseden mazıl bulduk, Mülâzemetin bilmezsin dediler.

172- Tafra Hareket

Haleb'de Makdemiyye Medresesi'nden yigirmi beş akçe ile müderris olan Muhyiddin'in medresesine, Haleb'de yevmî sekiz akçe yazar Hicâziyye Buk'ası zam olunup, yevmî otuz akçe kılınıp tevcîh olunmuş, mezkûr Muhyiddin ne asl kimesnedir ki bu kadar terakkîye müstahak oldu ve Buk'a medreseye zam mı olunur denildikde;

Cevâb: Mevâlî-i Haleb'dendir, Hanbelî-zâde'dendir. Dahi ziyâdeye müstahaktır dediler.

173- Mülâzım Değil

Yevmî on akçe Âmid'de Anbarlu Medresesi'nden ma'zûl olan Hasan'a on dört akçe Malatya'da Şihabiyye Medresesi verilmiş, mezkûr mülâzım mıdır dört akçe terakkîye müstahik oldu denildikde;

Cevâb: On akçe medreseden ma'zûl bulduk, dört akçe terakkî ile tevcîh olundu, Mülâzemeti ma'lûmumdur dediler.

174- Mülâzım Değildir

Hama'da yevmî yigirmi beş akçe ile Nureddin Şehid Medresesi'nden ma'zûl olan Seyyid Mehmed'e Mısır'da yigirmi beş akçe yazar Şeyhuniyye Medresesi'ne beş akçe bir cihet zamm olunup yevmî otuz (26b) akçe kılınmak ile tevcîh olunup sadaka buyurulmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki bu mertebe terakkîlere müstahak olmuşdur denildikde;

Cevâb: Semaniye'de danışmend olduğın kendi söyler idi, ammâ mülâzemetin bilmezsin dediler.

175- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on akçe ile Mardin'de medrese-i Şehdiyye'de müderris iken beş akçe terakkî ile Mardin'de Hatuniyye Medresesi on beş akçe ile tevcîh olunan Abdülvehhâb ne asl kimesnedir ki, yeden bi-yedin beş akçe terakkî olunup mülâzım mansıbı verilmiş denildikde;

Cevâb: Tebriz'den Mevlânâ Ahmed ile bile gelmişdir, ahâlî-i Acem'dendir deyü pâye-i serîr-i a'lâya arz olunup sadaka buyuruldu dediler.

176- Mülâzım Olmayana Terakkî

Yevmî on beş akçe ile Trablus'da Kul Hasan Medresesi'nden ma'zûl olan Alâeddin on üç akçe ile Şam'da Cevheriyye Medresesi tevcîh olunmuş, mezkûr mülâzım mıdır ki terakkî ile mülâzım mansıbına dâhil oldu denildikde;

Cevâb: Mülâzemeti ma'lûmum değildir, eski rûznâmelerde ne tarikle verildiği mastûrdur dediler.

177- Mülâzım Değil

Yevmî yedi akçe ile Haleb'de Keltaviyye Buk'ası'ndan ma'zûl olan Şeyh Ahmed yevmî on üç akçe ile Haleb'de Sâhibiyye Medresesi verilmiş, mezkûr Şeyh Ahmed yedi akçe Buk'adan on akçe mülâzım mansıbına dâhil olmağa sebep nedir denildikde;

Cevâb: Ahâlî-i Haleb'dendir, ol vechle arz olunup sadaka buyuruldu dediler. (28a)

178- Kānûna Muhâlif

Yevmî on beş akçe ile Ladik'de Tatar Kal'ası müderrisi olan Mesud Erzurum'da yigirmi akçe yazar Hundî Hatun Medresesi on yedi akçe kılınıp tevcîh olunmuş, mezkûra yeden bi-yedin terakkî ile mansıb verilmiş, istihkâkı ne vechledir ki yigirmi yazar medrese on yedi ile verilmeğe bâ'is nedir denildikde;

Cevâb: Mezkûru mevâlinin birinden mülâzım bilirin, ammâ imtihân eylemedim dediler.

179- Yerinde Terakkî

Haleb'de Esediyye-i Cuvvâniyye'de yevmî otuz beş akçe ile müderris olan Seydî Hüseyin nâm kimesneye, Haleb kâdısı arzı ile yerinde beş akçe terakkî ile kırk akçe edip tevcîh olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki yerinde beş akçe terakkî olundu denildikde;

Cevâb: Mezkûra Nasîbizâde derler hayli fâzıl kimesnedir dediler.

180- Mülâzım Değildir

Sekiz akçe ile Antab'da Mestûriyye Buk'asından ma'zûl olan Zekeriya'ya yevmî on akçe ile Haleb'de Halvetiyye Medresesi tevcîh olunmuş, mezkûr Zekeriya terakkî etdirilip mülâzım mansıbına idhâle sebep nedir denildikde;

Cevâb: *Mutavvel* dersin demeğe kadir ehl-i ilmdir dediler.

181- Mülâzım Değildir

Yevmî on akçe ile Şam'da Nâsiriyye Medresesi'nden ma'zûl olan Alâeddin nefsi-i Remle'de Hasekiyye Medresesi ki on akçe yazar on dört akçe ile tevcîh edip sadaka buyurulmuş, mezkûr medrese on akçe yazarken on dörtle verilmeğe ve mezkûr Alâeddin def 'aten dört akçe terakkî edip mülâzım mansıbı verilmeğe bâ'is nedir denildikde;

Cevâb: Ahâlî-i Mısır'dandır, ehl-i ilimdir, dört akçe terakkî olundu dediler. (27b)

182- Mülâzım Değil

Haleb'de Keltaviyye Medresesi yevmî on akçe ile Muhyiddin nâm kimesneye tevcîh olunmuş, ne asl kimesnedir ki mülâzım mansıbı tevcîh olundu denildikde;

Cevâb: Haleb'den bir ehl-i ilimdir, müstahaıkdır dediler.

183- Yeden Bi-yedin Terakkî

Yevmî on akçe ile Keltaviyye Medresesi'nde müderris olan Halîmî'ye Rum-kal'a'da Rumâhiyye Medresesi'ni ki on dört akçe yazar, on dört akçe ile tevcih olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki yeden bi-yedin üç akçe terakkî ile medrese verildi denildikde;

Cevâb: Şirvânîler'in gâyet eyisidir, müstahakdır dediler.

184- Mülâzım Değil

Harpurt'da Mevlânâ Ahmed Medresesi'nde on akçe ile müderris olup ma'zûl olan Ebubekir'e Bidlis'de Şükriyye Medresesi on üç akçe ile tevcih olunmuş, mezkûr ne asl kimesnedir ki üç akçe terakkî olundu denildikde;

Cevâb: On akçe medreseden ma'zûl bulduk, üç akçe terakkî etdirdik, ammâ mülâzım değildir dediler.

185- Mülâzım Değildir

Mardin'de Şehîdiyye Medresesi'nde müderris olup ma'zûl olan Abdülvehhâb'a âhar medrese verilmeğin yevmî on akçe ile (??) Medresesi'nden ma'zûl olan Mevlânâ Seydî'ye yevmî on iki akçe ile sadaka buyuruldu, mezkûr Seydî ne asl kimesnedir ki terakkî ile medrese tevcih olundu denildikde;

Cevâb: İmtihân etdim, müstahakdır, mülâzemeti ma'lûmum değildir dediler.

186- Mülâzım Değil

Şeyhuddin bin Îsâvî nâm kimesne Şam'da Tâhiriyye Buk'ası yevmî altı akçe ile tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki Buk'aya (28a) idhâl olundu denildikde;

Cevâb: Şam ahâlisindedir, dahi ziyâdeye müstahakdır dediler.

187- Mülâzım Değildir

Yevmî yigirmi akçe ile Ali *-kerreme'llâhu vechehû-* âsitânesinde türbe-i selâtinde müderris olan Hamza'ya mezkûr âsitânedeki Dârüssiyade Medresesi yigirmi akçe ile tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki mülâzım mansıbına dâhil olmuşdur denildikde;

Cevâb: Çokdan müderrisdir, mülâzemeti ma'lûmum değildir, ammâ ehl-i ilimdir dediler.

188- Mülâzım Değil

Yevmî on iki akçe ile Bagdad'da Yamanca Hatun Medresesi'nde müderris olan Nâsîrüddin ne asl kimesnedir ki mülâzım mansıbına duhûl etmiş denildikde;

Cevâb: İmtihân etdim, gâyet eyi ehl-i ilimdir dediler.

189- Arab'dan Misli ile İç-ile

Malatya'da yevmî onbeş akçe ile Şehâbiyye-i Kübrâ Medresesi'nden ma'zûl olan Muslihiddin'e yevmî on beş akçe ile Mihaliç'de evvelâ Toyhisâr Medresesi tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki Arab Medresesi'nden misli ile iç-ile getirildi denildikde;

Cevâb: Mülâzemeti ma'lûmum değildir ammâ ehl-i ilimdir dediler.

190- Mülâzım Değildir

Nefs-i Mısır'da ulemâ-i Şâfi'iyye'ye meşrût Şerîfe Medresesi'ne yevmî yigirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Mehmed, eş-Şafi'î cihete tadrîsi tezkire ile mutasarrıf olup, hâliyâ berât taleb etdikde, Mısır hâfızı Ali Paşa arz etmeğın sadaka buyuruldu. Mezkûr Mehmed zikr olan tadrîse istihkâkı imtihân ile ma'lûm oldu mı [ki] berât verildi denildikde;

Cevâb: Kendisi bunda gelmeyip, beylerbeyisi arz eylemişdir, Allahu a'lem tezkiresi bile gelmişdir dediler. (28b)

191- Yerinde Terakkî

Antab'da Şeyh Abdurrahman Medresesi'nde yevmî on iki akçe ile müderris olan Alâeddin'e medrese-i mezbûre on beş akçe ile tevcih olunmuş, ne asl kimesnedir ki on iki ile mutasarrıf olduğu medrese on beş akçe ile tevcih olundu denildikde;

Cevâb: İmtihân etdim, gâyet eyi buldum ve vâkıf-ı vakfına dahi vakf ilhâk edip on beş ile tevcih olunmak murâd edildi dediler.

192- Mülâzım Değildir

Yevmî altı akçe ile Şam'da Mervâniyye müderrisi olan Ahmed ne asl kimesnedir ki Buk'aya duhûl etdi denildikde;

Cevâb: Ehl-i ilimdir, Edirne'de Eski Cami'i'de hatîb dahi olmuş dediler.

193- Mülâzım Değildir

Ba'lbek'de Nureddin Şehid Medresesi'nde beş akçe ile müderris olan Alâeddin, Buk'aya duhûl etmeğe sebep nedir denildikde;

Cevâb: Görülmüşdür ammâ şimdi ma'lûmum değildir dediler.

194- Mülâzım Değildir

Haleb'de Cami'-i Ahmer'de dört akçe ile müderris olan ne asl kimesnedir ki tevcîh olundu denildikde;

Cevâb: Ma'lûmum değildir dediler.

195- Mülâzım Değildir

Yevmî dört akçe ile Maraş'da Hazînedâr Buk'ası'na müderris olan Musa ne asl kimesnedir ki Buk'aya idhâl olundu denildikde;

Cevâb: İmtihân etmedim ammâ ol bir Buk'adır evvelden verili gelmiştir dediler.

196- Yerinde Terakkî

Hama'da 'Asrûniyye Medresesi'nde yevmî on akçe ile müderris olan Şeyh İzzeddin ta'tîl-i evkât etmeyip terakkîye layık kimesnedir ve evkâfın (29a) müsâ'adesi vardı, beş akçe terakkî ile müderris olmak çün kâdısı arz etmeğin teveccüh olunup on akçe ile sadaka olunmuş, mülâzım mıdır ki terakkî ile medrese verildi denildikde;

Cevâb: Hama halkındandır, mülâzemetin bilmezsin dediler.

Ve Rûşenîzâde'nin iki danışmendine mülâzım olmadın mansıb verip Arab'dan bu diyara gelmeye deyü kayd etmiş.

EK: (Vr. 29a-30b)

**Mülâzimler mansıbın mutasarrıf olup
mülâzemetleri ma‘lûm olmayanların esâmîsidir ki,**

- Yevmî on akça kazâ-i Kavak’dan ma‘zûl hâliyâ Koyulhisâr kâdısı olan Ali
- Yirmi akça ile Casan kâdısı olup hâliyâ Mendelcin kâdısı Yahyâ
- Yirmi akça ile bir Türk kâdı.
- Yevmî altmış akça ile Kilis kazâsından yetmiş akça ile Cîra ma‘a Bahîra Buhayra kâdısı Sâlih
- Akka’dan yevmî otuz akça ile Arabgir kâdısı Hüseyin
- Sâbıkâ Mendelcin kâdısı olan Veli
- Yirmi beş akça ile
- Yevmî otuz akça ile Gündüzlü kâdısı olan Süleyman (silik) kazâsı kırk akça ile tevcîh olunmuş.
- Yevmî yirmi akça ile (silik) kâdısı olup hâliyâ otuz akça Hisnımansur kâdısı olan Abdurrezzak
- Yevmî yirmi akça ile kazâ-i Bakras’dan ma‘zûl olup hâliyâ yirmi beşle Atâk kâdısı olan Cafer.
- Yevmî yirmi akça ile Ahtamar’dan ma‘zûl yirmi beşle Berendi kâdısı Şucâ‘
- On akça ile Samsun’da Sa‘di Bey Medresesi’nden on dört akça ile Samsun’da Arifi Çelebi müderrisi olan Mustafa
- İzmir’de Faik Paşa Medresesi’nde yevmî on beş akça ile müderris olan Hamza Küçük Bedreddin mülâzimidir dendi. Görüle.
- Alaçehir’de İbrahim Bey Medresesi’nde on beş akça ile müderris olan Süleyman, Mehmed Bey umûmundan mülâzim denilir. Görüle.
- On akça ile Taşköprü’de Şeyh Alâ’eddin Medresesi’nden mülâzim müderris olan Ahmed, Vâsi‘ İsâ mülâzimidir. Görüle.
- Bursa’da Sarrafiye Medresesi’nde on beş akça ile müderris olan Hacı. Görüle.

-Yevmî on üç akça ile Erzincan'da Darü'l-mu'allim müderrisi olan Sinan sâbıkâ Tokat'da Tüz [Düz] Bedreddin Medresesi'nden müderris olmuştur.

-Yevmî on akça ile Konya'da Kemâliye müderisinde müderris olan Musa Hatib Kâsım oğlu mülâzimi denildi.

-Yevmî dokuz akça ile Kastamonu'da Koyunlu müderrisi Fazlullâh.

-Kuds-i şerîf'de Dikeniyeye Medresesi'nden Ladik'de Kâğala Medresesi'ne on beş akça ile müderris olan Yusûf.

-Ankara (silik) medresesinde yirmi akça ile müderris olan Hüseyin

-Konya'da Celâleddin Medresesi'nde on iki akça ile müderris olan Muslihiddin

-Niğde'de Köhne medresesinde müderris olan Ömer Karazâde mülâzim midir? Görüle.

-Yirmi akça ile Mihaliç'de Karaca Paşa hatunu müderrisi olan Musâ.

-Akhisâr'da Sarıca Paşa müderrisi olan Seyfi.

-Bursa'da Türbedâr Medresesi müderrisi olan Bilâl'in mülâzemeti görüle.

-Bafra'da Hacı Murada Medresesi'nde yirmi ile müderris olan Mustafa, Küçük Bedreddin mülâzimi midir? Görüle.

-Bursa'da Arabiyye müderrisi Hasan ve Hasan Paşa müderrisi Ali, Pîr Ahmed Halife mülâzimi midir? Görüle.

-Yirmi akça ile Torul kâdısı olan Hüsrev ki hâliyâ yirmi beş ile Kürtün kâdısı olmuştur. Görüle.

-On beş akça ile Bacı kazâsından yirmi akça ile Seydigazi kâdısı olan Ahmed.

-Kırk akça ile Turgan kazâsından kırk beş ile Yalvaç kâdısı olan Pîr Mezîd.

-Karahisâr-ı Sâhib'de Atpazarı Medresesi'nde on üç ile müderris olan Kemâl.

-Karahisâr-ı Sâhib'de Atpazarı Medresesi'nde müderris olan Tâceddin.

-Otuz akça ile kazâ-i Merzifon'dan ma'zûl olup otuz beş akça ile Belviran kâdısı olan Derviş Mehmed.

-Yevmî kırk beş akça ile Samsun kâdısı olup sâbıkâ Kavak kazâsı zamîme olup elli akça ile kâdı olan Gülâbi.

- Yevmî beş akça ile Lapseki kâdısı olan Atâullâh ki yerinde beş akça **terakkî** olunmuştur.
- Bender-i Kili kâdısı olan Sinân Hâfız Acem i'ânesinden mülâzim denildi.
- Göktepe'de otuz akça ile kâdı olan Pîrî.
- Otuz akça ile Yenişehir kâdısı olan İsâ.
- Güzelhisâr'da yirmi akça ile kâdı olan Muslihiddin.
- Sâbıkâ on beş akça ile Kıbrıs kâdısı olup hâliyâ yirmi akça ile Bolu yürüğü kâdısı olan Mustafâ.
- Elli akça ile Hazîre kazâsından elli akça Kırşehir'ne kâdı olan Mehmed.
- Koçhisâr'dan yirmi akça ile Güzelcehisâr kâdısı olan Hayreddin.
- On beş akça ile Eğrigöz kazâsından yirmi akça ile Çak? Kâdısı olan Hüseyin.
- Yirmi beş akça ile Çerkeş kâdısı olan Abdullâh.
- Kulâksüsü demekle meşhûr Gönen ve Keçiözü kâdısı olan Musâ.
- Otuz beş akça ile Köyceğiz kazâsından kırk akça ile Kula kâdısı olan Nureddin.
- Mardin'de Şâh Hatûn müderrisi olan hâliyâ Pazarsuyu kâdısı olan Siyâmî, Pîr Ahmed Halîfe mülâzimlerinden midir?
- Erzincan'da Atabeg medresesinde müderris olan Mustafâ ki on beş akça ile Koyulhisâr kâdısı olmuştur.
- Yirmi beş akça ile Kürtün kâdısı olan Mustafâ. (30a)
- Söğüd kazâsından kazâ-i Akyazı verilen Mehmed.
- (...) kazâsından (silik).
- Gümüş kazâsında (silik) kazâsı verilen Cafer.
- Elli akça ile Gerger kazâsından altmış ile Ba'albek kâdısı olan Ebû'l-leys.
- Rakka kazâsından yirmi beş akça ile Bakras kâdısı olan Murtezâ.
- Birecik kazâsından Gönenderli kazâsı olan (silik).
- Alâdağ kazâsından Hısn-ı Mansûr kâdısı olan Veli.
- Berendi kazâsından Tercil kâdısı olan İsmail.

- (...) kazâsından (...) kâdısı olan Alâ'eddîn.
- Menfelut kazâsından kırk akça ile Sis kâdısı olan
- Hama kazâsından Mardin kâdısı olan Abdüllatif.
- Feyyum? kazâsından (...) kâdısı olan Sefer.

Meclise şikâyet edip sonra gelüp da'vâ etmediler anlardır.

-Şemsi Bey oğlu Ahmed meclise gelüp kâdiasker Sinân Çelebi Efendi yeni binâ ettiği ev bana ve karındaşlarıma hâlimden mîrâs değmiştir. Ben gâ'ib iken vekîl nasb etdi? şahid ikâmet idüp satun aldık deyü habs idüp hüccet almışlar kat'ân cebrim yoktur. Ben ol zamânda seferdeydim. Ve iki yüz bin akça kıymetlü evimizi yetmiş sikkeden eksiğe aldılar gabn-i fâhişdir bana hayf oldu deyü davâ etdi ba'dehû gelmeyüp ferâgat etdi. Sonra bu fakîr buluşup karındaşım oğlunu benim tarafımdan vekîl ve (...) müşâhid etmişler (...) zarar â'id ola deyü ferâgat etdim dedi.

-Ve bir suhte meclise gelüp Kâdiasker Efendi'nin oğlu Hüseyin Çelebi'ye üç vaşak derisi ve üç (...) verdim ve Kâdiasker Efendi'nin kendisine elli filori verdim deyü da'vâ [edip] sonra gelmedi.

-Ve Lârende'den Mehmed nâm kimesne gelüp babam fevt oldukda senin kassâmın ki biz Bezircioğlu demekle ma'rûfdur, kismet ref' olundukdan sonra otuz beş filorim aldı deyü Kâdiasker Efendi'den taleb etdikde cevab verüp dedi ki defterimi göre defterde yoğsa kassâm gayr yerde sâkindir ana mektûb gönderüp bilelüm dedi. Yirmi beş filoriye sulh olduğunu Mehmed i'tirâf etdi.

-Şâh Hubân (...) sulbiye kızı tarafından vekîl gelür Kâdiasker Efendi'nin yeni binâ olunan ev bana dahi hâlimden ırsla intikâl etmiş evi ben kimesne vekîl etmedim verisiye almadım deyü vekîl ettiği kimesne da'vâ etdirüp ba'dehû gelmedi. Ol dahi karındaşım Ahmed (silik) men' etdi deyü i'tirâf etmiş.

-Bir er kişi bir hâtûnla gelüp Hüseyin Çelebi ki Kâdiasker Efendi'nin oğludur, benim babamdan ırsla intikâl eden evimi gasb edüp beni kış gününde taşra çıkarup evimi yıkdı taşını alup ve eşcâr-ı müsmiresini kesüp hayf-ı azîm etdi, deyü şikâyet etdi. (...) ikâmet etmek sadedinde iken pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinden hükm-i hümâyûn gelüp şimdi da'vâ istimâ' olunmasın hak talep eden kâdiya verüp (...) deyü fermân oldukda te'hîr etdiler.

Ketebehû ez'afü'l-'ibâd

Şeyh Mehmed el-Müderriş

Bi-ihda's-Semân

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Kütüphane Kaynağı

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK)

Tahkikat Defteri (Mecmû'a-yı Muhâkemât-ı Defter-i Eslâf), R. 1506 Mükerrer.

Kaynak Eserler ve Araştırma Eserleri

Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, haz. A. Özcan, İstanbul 1979.

Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014.

Emecen, F. M., *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara 2022.

Gel, M., "Kanunî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde Vakfa İlave Mülkün Satışı Üzerine Hukukî Tartışma: Da'vayı Asiyâb", *Belleten*, LXXXVII/280 (2013), s. 927-953.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-nefâ'is fi kavâ'idü'l-mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, TTK, Ankara 1997.

Koçi Bey Risâlesi, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2021.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999.

Yurdaydın, H. G., *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963.

Osmanlı'da Vergi İndirim Talepleri, Müzakere ve Uzlaşma (1648-1687)

Tax Deduction Requests, Negotiations, and Consensus in the Ottoman Empire (1648-1687)

Murat Tuğluca*

*Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID: M.T. 0000-0002-4472-1059

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Murat Tuğluca,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

E-posta/E-mail: tugluca@gmail.com

Başvuru/Submitted: 22.03.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 05.06.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 13.06.2023

Kabul/Accepted: 20.06.2023

Atıf/Citation:

Tuğluca, Murat. "Osmanlı'da Vergi İndirim Talepleri, Müzakere ve Uzlaşma (1648-1687)." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 115-147. <https://doi.org/10.26650/iutd.2023000>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, IV. Mehmed döneminde Osmanlı'da vergi indirim taleplerine karşı merkezin politikasını açığa çıkartmaktır. Bu maksatla Osmanlı Arşivindeki konuyla ilgili dilekçeler, arzlar ve bazı mali kayıtlar incelenmiştir. Başvuru sahiplerinin fakirlik, nüfusun azalması, kıtlık, pahalılık ve hatalı kayıt gibi gerekçeler öne sürerek indirim talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Merkez, gelen başvurular hakkında mali kayıtları inceleyerek, başvurularda belirtilen hususları yerinde teftiş ettirerek ya da yeni tahrirler yaptırarak karar vermiştir. Çalışmada birkaç istisna dışında neredeyse tüm indirim taleplerinin tam ya da kısmen kabul edildiği tespit edilmiştir. İndirimlerin bir kısmının ise talep edilen indirim miktarının başkalarının üzerine yüklenmesi suretiyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar sözcükler: IV. Mehmed, yüksek vergi, avarız hanesi, cizye, dilekçe hakkı

ABSTRACT

The objective of this study is to reveal the governmental policy toward tax deduction demands in the Ottoman Empire during the reign of Mehmed IV. For this purpose, the study examines some relevant petitions, arzs [submissions], and financial records found in the Ottoman Archive. Applicants were found to request discounts on the grounds of poverty, depopulation, scarcity, expensiveness, and faulty registration. The government made decisions regarding incoming applications by examining financial records, conducting on-site inspections of the issues raised in the applications, or using the new tahrir [census]. The study found that, with a few exceptions, almost all requests for deductions were granted in full or in part. Some deductions were understood to have been provided by charging the amount of the requested reduction to others.

Keywords: Mehmed IV, high tax, household tax, poll tax, right to petition

Extended Abstract

This study attempts to reveal the governmental policy toward tax deduction requests in the Ottoman Empire. For this purpose, the study has chosen the reign of Mehmed IV (1648-1887) as an example and analyzed the petitions, *arz*s [submissions] and financial records from this period. Requests for deductions were generally related to cash taxes such as *avariz* [drifter] and *jizya* [non-Muslim tax]. While some applicants submitted their deduction requests directly to the *Divan-ı Hümayun*, a significant number used intermediaries, with *qadis* being most frequently encountered in the role of intermediaries. In addition, *dirlik* [fief] owners, provincial officials, and administrators of some foundations acted as intermediaries to protect the inhabitants of the villages under their control.

The complainants put forward various grounds in almost all tax-deduction applications, with poverty and inability to pay being the most common. The most frequently used argument for inability to pay was population decline. Various reasons were found for population decline in a settlement, with documents mostly mentioning desertion (i.e., abandonment of villages). The main reason for abandonment was the burden of taxes. Excessive deaths from diseases such as the plague were another reason for population decline. The complaints about population decline in relation to taxes were related to the lump sum taxation. The fact that some taxpayers of collectively paid taxes had fled or died increased the tax burden of those left behind. Therefore, those who remained demanded that the tax burden of those who left be cancelled. For the same reason, Islamization within a non-Muslim community became a problem for *jizya* taxpayers. When the *jizya* was collected as a lump sum, the tax burden of those who had converted to Islam was transferred to the remaining non-Muslims. Non-Muslims who wanted to correct this situation demanded a deduction.

Other arguments for deductions included famine, high costs, and war. These were grounds for deductions as they reduced the ability of the population to pay taxes. Erroneous census registration was another reason for a deduction demand. Some of the scribes involved in determining taxes either intentionally or unintentionally recorded more taxes than the population could pay. In this case, the residents who were unable to pay demanded a deduction. In addition, the implementations of new taxes in contravention of previous exemptions were another justification for the deduction. When demanding a deduction on the grounds listed so far, residents would also use the threat of desertion, the only device at their disposal to increase their bargaining power. In an economy based on agriculture, the abandonment of land is a hit to the most important pillar of the economy. This threat seemed to carry risks that the central government could not afford to take. Aware of this, residents frequently used the threat of desertion after listing their reasons for a deduction.

The government developed two main methods in its decision-making process in response to tax deduction demands. The first was to examine the records held by the finance bureaucracy.

The second was to conduct an on-site investigation or a recount to determine whether the grounds in the applications reflected reality. Following these reviews and investigations, four types of responses to the requests were provided. The first was to accept the full amount of the deduction requested. The second was to grant a lesser amount of the deduction than was requested. The third was to shift part of the tax burden of those claiming a deduction onto others. With this method, the Treasury did not suffer any loss of revenue. Although the application did not look like a deduction, it was in fact a deduction for those who applied. For others, it meant more taxes. This transfer was of course based on the other party's ability to pay. The fourth type of response to a deduction request was rejection. Although very rare, the government did sometime reject a deduction request. The government could also reduce taxes without any public demand for a deduction. Various officials in the provinces would inform the central bureaucracy about the people's inadequacy, and then the government would grant a deduction. In addition, especially for the *jizya* tax, a census was conducted every three years to determine the current status of the tax unit. In the meantime, if the number of taxpayers was found to have decreased, the amount of tax in the records was automatically reduced. In other words, even if no tax deduction demand came from the population, a deduction could occur as a result of the system's self-functioning, although this did not always mean an actual deduction in taxes.

In conclusion, this study has demonstrated that negotiations and bargaining processes took place between the people and the state when determining the amount of tax to be paid, and mostly with regard to excessive taxes until a certain level of consensus was finally reached. Thus, the Ottoman government has been determined to have not been indifferent to the demands of the people regarding tax deductions and to have made deductions to satisfy taxpayers to a certain extent, which it would do in accordance with the general Ottoman policy of maintaining a balance in taxation. The Ottoman government made efforts to maintain this policy, even in times of financial and political crisis. Although some evidence outside the period under review points to rare instances of deviation from this approach in times of major crisis, nothing of a scale that could harm the overall policy is ever seen to have emerged.

Giriş

Osmanlı'da vergiler, şer'i ve örfi olmak üzere iki dayanak çerçevesinde belirlenir. Bu vergiler her tür üretimden, ticaretten, gümrüklerden, pazarlardan, paraya çevrilmiş cezalardan, günlük hayatın faaliyetlerinden ve burada sayılamayan başka birçok kaynaktan, çeşitli adlarla ve bölgesel miktar farklılıklarıyla tahsil edilir. Vergilerin bir kısmı bireysel bir kısmı da ortak yükümlülükle ödenir. Mesela cizye gayrimüslim reayadan alınan bireysel bir baş vergisidir. Ancak bazı durumlarda cizye ortak bir şekilde toplanır. Bir diğer bireysel ödemenin gerçekleştiği vergi ise raiyyet rüsumudur. Raiyyet rüsumu, toprağa bağlı bir vergidir ve ödeme miktarı, tasarruf edilen toprağın miktarına ve şahısların medeni durumuna göre belirlenir. Başlangıçta olağanüstü durumlarda toplanırken daha sonra olağan bir vergiye dönüşen avarız, belirli miktardaki gerçek hanenin birleşiminden oluşan avarız hanesi hesabına göre ortak ödenir. Vergi tahsilatında ödemeler, aynî ve nakdî olurken bazen bedenî yükümlülükler şeklinde gerçekleşir. Çoğunlukla ziraî üretimden alınan ve öşür olarak adlandırılan vergiler genellikle aynî tahsil edilir. Raiyyet rüsumu ve cizye nakit olarak tahsil edilirken, avarız hem nakdî hem de bedenî hizmetle ödenir. Devlet vergilerin tahsilat işlemi için iki temel yöntem uygular. İlki, dolaylı tahsilat diyebileceğimiz tımar sistemi kapsamındaki bazı vergilerin toplama hakkının sipahilere tahsis edilmesidir. Bu yöntemle ödemeler hazineye ulaşmaz. Sipahi tarafından toplanan vergi, kendisinin maaşı olur. İkincisi ise vergi gelirlerini doğrudan hazineye aktaran iltizam ve emanet usulleridir. Bu yöntem vergi çeşitliliği bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Vergi toplama hakkını ihaleyle alan ve kâr elde eden mültezim ile devletin vergi memuru sıfatıyla görev alan ve çoğunlukla kâr amacı gütmeyen emin, birçok aynî ve nakdî vergiyle çeşitli mukataaların gelirlerini tahsil ederler¹.

Osmanlı'da vergi tahsiliyle ilgili birçok mesele merkezin gündemine gelmiştir. Vergi tahsildarlarının mükelleflerle ve mükelleflerin birbirleriyle anlaşmazlıkları, vergi muafiyet talepleri, tahsildarların zulümleri ve tahsilatın gerçekleşmemesi gibi konular Dersaadet'in çözmek zorunda kaldığı belli başlı problemler olarak sıralanabilir. Bu tür meseleler, şikâyet mekanizması bağlamında bazı çalışmalara konu olmuştur. Tahsildarların haksız taleplerle reayanın vergi yükünü artırmaları mekanizmanın en önemli meselelerindendir². Osmanlı hukukunda bu duruma "zulüm" denir. Aslına bakılırsa Osmanlı hukukunda ve belgelerinde zulüm kavramı, daha geniş kapsamlı şekilde devlet yetkililerinin halka karşı gerçekleştirdikleri

1 Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), s. 581; Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, s. 46; Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, XXII, s. 154; Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yay., İstanbul 2019, s. 44-46.

2 Murat Tuğluca, *17. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK, Ankara 2020, s. 176-215.

her tür haksız uygulama için kullanılır³. Konu vergi olunca zulüm, ahalden kanuna aykırı bir şekilde fazla vergi talebinde bulunulması ya da alınması anlamına gelmektedir. Osmanlı siyaset düşüncesinde, Türk-İslam siyaset nazariyelerinden miras alınan hükümdarlığın ya da başka bir deyişle egemenliğin devamının adalete sıkı sıkıya bağlı olduğu fikri merkezi konuma sahiptir⁴. Bu yüzden devletin en temel vazifelerinden birisi her tür zulmü önlemektir. Osmanlı siyasetname yazarları da kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi devlet yöneticilerine (ve padişaha) zulmün önlenmesi ve adaletin sağlanması için tavsiyelerde bulunurlar. Netice itibarıyla Osmanlıların yönetim zihniyeti, adalet temelli ilkeler çerçevesinde hayat bulmuş ve devlet içerisindeki birçok idari ve bürokratik mekanizma, zulmü önlemeye yönelik tedbirler olacak şekilde dizayn edilmiştir.

Osmanlı reayasının en önemli meselelerinden birisi vergi zulmüdür. Tahsildarların kalkıştığı zulüm yukarıdaki çerçeveye uygun şekilde kanunlar, fermanlar, adaletnameler ve şikâyet mekanizmasıyla engellenmeye çalışılmıştır. Ağır vergilerin ve zulmün müsebbibi, tahsilatla görevli şahıslar olunca merkezin politikası şaşmaz bir şekilde haksızlığın giderilmesi olmuştur. Bu noktada ahali tarafından itiraz, bu tür haksız tahsilat uygulamalarına değil de kanun çerçevesinde ve merkezce belirlenmiş vergilerin ağırlığına yapıldığında, devletin nasıl bir tavır sergilediği veya nasıl bir politika yürüttüğü merak uyandırmaktadır. Mesela Kutsal İttifak ordularına karşı ardi ardına savaş ve toprak kaybı verildiği bir ortamda 1688-1689'da Rumeli'de uygulanan “nefir-i âmm bedeli”nin tahsilatında birçok köy ve kaza ödeme güçlüğüne öne sürerek indirim talebinde bulunmuştur. Ancak merkez bu konuda tavizsiz bir politika yürütmüş ve her tür indirim talebini gerekçesine bakmaksızın reddetmiştir⁵. Bu bulgu, acaba merkezi hükümet taşrada vergi tahsilatında görev alan elemanlarının vergiyle ilgili haksız uygulamalarına gösterdiği hassasiyeti, merkezi hazineyi doğrudan ilgilendirdiği için vergi indirim taleplerine karşı göstermiyor muydu sorusunu akla getirmektedir. Aslına bakılırsa Darling, 17. yüzyılın başındaki kriz çağında dahi Osmanlı merkezi yönetiminin ahalden gelen indirim taleplerine olumlu cevaplar veren bir politika yürüttüğünü tespit

3 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 4.

4 Kökenleri Sasanilere kadar giden “adalet dairesi” teorisine göre hükümdarın saltanatını sürdürmesi için askere/orduya ihtiyacı vardır. Ordu hazine ile elde edilebilir. Hazine reaya/halktan temin edilir. Halkı elde tutmanın yolu ise adaletten geçer. Dolayısıyla adalet olmazsa, halk olmaz, halk olmazsa servet elde edilemez, servet yoksa asker temin edilemez, asker olmayınca da hükümdar saltanatını sürdüremez. Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar -Kınalı-zâde Ali'nin Medine-i Fâzıla'sı-*, Lotus Yayınevi, Ankara 2004, s. 59, 60.

5 Nefir-i âmm, devletin muvazzaf askerinin ya da ordusunun düşman saldırılarına karşı yetersiz kaldığı durumlarda bir nevi seferberlik usulüyle ahalinin savaşa sürülmesine denir. Osmanlılar 1686'da Kutsal İttifak ordularına karşı nefir-i âmm ilan etmişler, 1688 yılında da bu ilana istinaden “nefir-i âmm bedeli” adıyla yeni bir vergi ihdas etmişlerdir. Bu vergi ertesi yıl yürürlükten kaldırılmıştır. Reayanın ödeme güçlüğü sebebiyle indirim talepleri ve verilen cevaplar için bkz. Murat Tuğluca, “Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşlarında Bir Savaş Finansman Kaynağı Olarak Nefir-i Âmm Bedeli (1688-1689)”, *Osmanlı Araştırmaları*, LXI (2023), s. 101-105.

etmiştir⁶. Bu tespitten mülhem olarak çalışmada yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünü kapsayan ve Köprülülerin yönetime gelmelerine kadarki ilk yıllarıyla son yıllarını saymazsak hem mali hem de siyasi açıdan yüzyılın ilk yarısına nazaran daha istikrarlı bir yönetimi temsil eden IV. Mehmed döneminde bu politikanın nasıl işlediğini görmek amaçlanmıştır. Bu maksatla ahalinin vergi indirim taleplerine karşı merkezin verdiği cevaplar incelenmiştir.

Tarih boyunca vergiyle karşı karşıya kalan toplumlar, vergi ödemek istemediklerinde veya daha az ödemek istediklerinde vergiyi reddetme, vergiye direnme, isyan, vergiden kaçma (göç etme), indirim talep etme gibi çeşitli mücadele yöntemleri geliştirmişlerdir. Aktif bir şekilde vergiyi reddetme ve direnme beraberinde isyanı getirebilir. Her iki taraf (devlet-toplum) için de ciddi tehditleri barındıran vergi isyanlarının tarihte birçok siyasal yapıyı çatırdattığı bilinmektedir. İsyana giden yolda hükümetin vergi mükellefleriyle olan ilişki biçimi önem arz etmektedir. Bu noktada konuyla ilgili anahtar kavramlar “müzakere” ya da “uzlaş” olmalıdır. Osmanlı Devleti’nde vergi konusunda müzakere ve uzlaşya imkân tanıyacak mekanizmalar bulunur. Öyle ki şikâyet hakkı, sadece vergi tahsilatındaki usulsüzlükler (zulüm) için değil devletin belirlediği vergi miktarı için de kullanılacak bir açık kanal olarak Osmanlı reayasının hizmetindedir⁷. Müzakere ve uzlaşya imkânına rağmen Osmanlı Devleti de vergiye direnme ve isyandan tamamen azade değildir. Kuşkusuz Osmanlı tarihinin çeşitli dönemlerinde vergiye direnme ve isyan kategorisine girebilecek faaliyetlerle karşılaşılır⁸. IV. Mehmed döneminde de bunlara örnek teşkil edebilecek bazı olaylar belgelere yansır. Direnç hadiselerinin bir kısmında köylüler, tahsildarlara çeşitli bahaneler ileri sürüp vergi ödemekten “imtina” ederler⁹. Bazı olaylarda ise yüzlerine karşı ferman okunmasına rağmen ödemeye iktidarımız yoktur diyerek toplanıp, fermana itaat etmeyeceklerini alenen bildirirler¹⁰. Böylesi bir tavır esasen isyan anlamına gelmektedir. Nitekim bazı belgelerde

6 Darling, s. 348, 349.

7 Darling’in tespitlerine göre; Kâmil Kepeci 2576 numaralı maliye defterinde vergi tahsilatıyla ilgili şikâyet sayısı, vergi miktarı belirlemesiyle ilgili şikâyet sayısından azdır ve hemen hemen hepsi belirleme defterlerindeki sorunlarla ilgilidir. Darling, s. 331.

8 Türkiye’de özellikle tarih alanı dışındaki bazı uzmanlar, bu konuda belirli ölçüde literatür oluşturmuş görünüyor. Bu çalışmaların ortak noktası, Osmanlı tarihindeki Celali ve Patrona Halil İsyanı gibi belli başlı isyanları Avrupa’daki köylü ve vergi isyanlarıyla aynı kefeye koymuş olmalarıdır. Bazısı için bkz. Zeynep Ağdemir, *Vergi, Sınıf ve İsyân: 16.-18. Yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi İsyanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017; *İlkesiz Vergilere Tepkiler Vergi İsyanları*, ed. Özgür Saraç - Gamze Yıldız Şeren, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2022; Yaprak Bacanlı, “Osmanlı Devleti’nde Vergi İsyanları”, *Vergi Sorunları Dergisi*, 391 (2021), s. 98-109. Bu çalışmalardaki yaklaşıma benzer başka birçok örnek sıralanabilir. Halbuki bu literatürde incelenen isyanların büyük bölümünün Avrupa örneklerindeki gibi vergi isyanı kategorisine gireceğini iddia etmek güçtür. Osmanlı’daki bu isyanların toplumsal, askeri, idari ve iktisadi sebepleri vardı ve bu sebeplerden birisi de vergiydi. Ancak bu, isyanların temel motivasyonunun vergi olduğu anlamına gelmez. Celali isyanlarının köylü isyanı olmadığına yönelik bir açıklama için bkz. Darling, s. 29, 30.

9 BOA, AE.SMMD.IV, 17/1861.

10 BOA, AE.SMMD.IV, 90/10694. Başka bir örnekte “virmeziz diyüb itâ-at-ı emr eyleme”mişlerdir. BOA, AE.SMMD.IV, 21/2400.

direnç hadiseleri, “şekâvet”, “fesâd”, “şirrete sülûk etmek” ve “isyan” ifadeleriyle tanımlanır. Gerçekten de olayların bazısında itirazcılar, eşkıya ile iş birliğine giderek dirençlerini küçük çaplı bir isyana dönüştürür. Bu olaylarda mahkeme basma, tahsildarı ve adamlarını darp etme ve yağma gibi faaliyetlerle karşılaşılabilir¹¹. Bu tip durumlar için belgeler, vergi ödemeyenlerin itaatten çıkıp isyan ettiklerini (asiler) ifade etmektedir¹². Dahası bazı örneklerden hadiselerin birkaç köyle sınırlı kalmadığı birçok kazayı içine alacak şekilde büyüdüğü anlaşılmaktadır¹³. Ancak IV. Mehmed döneminde karşılaşılan ve vergi isyanı olarak nitelendirilebilecek bu hareketlerin çapı başladığı yerle sınırlıdır, merkez ve taşra yönetimini sarsacak büyük bir bölgeyi kapsayacak boyutlara erişmez. Bunda; devletin bu tür dirençlere karşı etkin bir şekilde müdahale edebilecek mekanizmalara ve kuvvete her zaman sahip olmasının etkisi büyük olmalıdır. Nitekim tahsildarlar, kadılar veya diğer yetkililer, isyankâr bir tutumla karşılaştıklarında durumu hemen merkeze bildirirler, merkez de ilgililerin haklarından gelinmesini emreder ve bölgedeki askeri güçleri (mesela sancakbeyi) tahsilat için harekete geçirir¹⁴.

Vergiyle mücadelenin aktif direnç ve isyandan daha güvenli yöntemleri de vardır. Vergiden kaçma ya da diğer bir deyişle firar, bunların başında sayılabilir. Reayanın yaşadığı ve vergi ödemekle mükellef tutulduğu köyü veya kasabayı terk etmesi, Osmanlı tarihinde sık görülen vergiyle mücadele yöntemlerindedir. Mükellefler bu yolla raiyyet rüsumu, avarız ve cizye gibi vergilerden kurtulmayı bekler¹⁵. Osmanlı’daki göç olgusu, vergilere karşı en etkili pasif mücadele yollarından birisi olarak tanımlanabilir¹⁶.

Vergiyle mücadele sayılabilecek bir diğer yöntem ise vergi indirim talebinde bulunmaktır. Vergi indirimi için dilekçe yazmak, silahlı isyandan kesinlikle daha güvenlidir. Zira isyanın başarısızlığı idamlar ve cezalarla sonuçlanabilir. Osmanlı’da dilekçenin başarı ihtimali isyandan daha yüksektir¹⁷. Osmanlı reayasının vergi indirim talepleri ile bu taleplere verilen cevaplar, verginin belirlenmesindeki müzakere ve uzlaşma süreçlerine ışık tutmaktadır. Bu yüzden bu çalışma vergi miktarının belirlenmesinde, aslında daha çok yeniden belirlemelerde reayayla devlete müzakere imkânı tanıyan dilekçeler (ya da başka kanallar vasıtasıyla yapılan başvurular) üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı’da vergi indirim talepleri, çoğunlukla

11 BOA, AE.SMMD.IV, 16/1798.

12 “...nâmun karyeler... min ba’d biz avâriz bilmeziz ve virmeziz deyü ... isyânları vukû’u üzere...” (BOA, İE.DH, 3/274); “gelüb ahâli-i kazâdan ... biz avâriz virmeziz ve viregelmiş değiliz virmeğe iktidârımız yokdur ... virmeğe aslâ itâ’at itmeyüb...” (BOA, İE.DH, 3/276); “mâl-ı pâdişâhiyi virmeziz ve fermân-ı şerife dâhi itâ’atimiz yokdur” (BOA, AE.SMMD.IV, 22/2488).

13 BOA, İE.DH, 6/577.

14 Darling, s. 328, 329.

15 BOA, A.DVNS.MHM (Mühimme Defteri), 97, s. 1, h. 3; BOA, TS.MA.d, 8315/4, s. 1; 8315/6; BOA, TS.MA.d, 9655/1, s. 6.

16 Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri I. Göç Bolu Subaşılık Aidatı”, *Çele*, 33 (1966), s. 9.

17 Darling, s. 369.

meşru kanallarla ve yöntemlerle ama bazen pazarlık, bazen tehdit, bazen de teslimiyet içeren süreçlerle hayat bulmuştur. Bu çalışmada bu süreçlere odaklanılmıştır. Yani burada vergiyle mücadele yöntemlerinden vergiye itiraz, isyan, direnme ya da fırla değil, meşru indirim talepleriyle ilgilenilmiştir. Bu bağlamda aşağıda; reayadan gelen vergi indirim taleplerinin başvurudan nihayete erene kadarki işleyişi, basamak basamak ele alınacaktır. Böylelikle meseleyle ilgili yerel dinamikler, indirim gerekçeleri, iletişim kanalları, merkezin meseleyi çözmeye biçimi ve elbette en önemlisi, konu vergi indirim talebi olduğunda merkezin yürüttüğü politika görülecektir.

A. Başvurular

Başvuru sürecine geçmeden evvel indirim taleplerinin hangi vergilerle ilgili olduğu üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Zira bazı vergi kalemleriyle ilgili indirim talebiyle karşılaşılma, bazılarında ise yoğunlaşma görülmüştür. Bu durumun incelenen dönemle doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Bilindiği üzere 16. yüzyılın sonlarından itibaren para sistemindeki değişim ile akçenin değerinin düşmesi, devlet gelirlerinin azalmasına etki etmiştir. Hükümet buna mukabil geleneksel vergileri artırmak yerine olağanüstü zamanlarda toplanan avarızı nakit tahsil edilen düzenli bir vergi haline dönüştürmüştür¹⁸. Bu süreçte askeri güçler ile toprak arasındaki ilişkinin değişmesi ve bu değişimin sonucu nakde olan ihtiyacın sürekli artması, 17. yüzyılın başından itibaren avarız, cizye ve iltizama verilen vergilerin devlet nezdinde öneminin artmasına, başka bir deyişle merkez maliyesinin en büyük gelir kaynakları haline gelmesine etki etmiştir¹⁹. Sürecin sonunda nakit tahsil edilen ve düzenli bir vergiye dönüşen avarız, merkezi hükümetin en büyük gelir kaynağı olurken aynı zamanda Osmanlı reayasının da vergi yükünün önemli bir bölümü haline gelmiştir. Bu durum esasen IV. Mehmed dönemine dair konuyla ilgili incelenen belgeler içerisinde başvuruların büyük bölümünün (yaklaşık 3/2) avarızla ilgili olmasını açıklamaktadır. Ayrıca nüzul²⁰, sürsat²¹, iştır²², celebkeşan ağnamı²³ ve menzil beygiri için maktu ödeme²⁴ gibi yine avarız sınıfına girebilecek türde yükümlülükler, indirim ya da muafiyet taleplerine konu olmuştur. Bunların dışında göze çarpan bir diğer vergi ise yine nakdî hazine gelirlerinin öneminin artmasına binaen cizye olmuştur²⁵.

İndirim taleplerinin bir kısmı bireysel başvuru şeklinde gerçekleşir. Birkaç örneği bulunan böylesi başvurularda şahıslar, yaşadıkları ödeme güçlüğüne gerekçe göstererek üzerlerindeki

18 Halil İnalçık "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 312, 313, 315.

19 Darling, s. 34, 45, 110, 111.

20 BOA, AE.SMMD.IV, 39/4468.

21 BOA, İE.DH, 4/357.

22 BOA, İE.ML, 10/885; BOA, TS.MA.e, 522/1.

23 BOA, AE.SMMD.IV, 22/2418.

24 BOA, AE.SMMD.IV, 1/103.

25 BOA, AE.SMMD.IV, 102/11919.

vergi yükünün kaldırılmasını talep ederler. Bunlar, indirim önemli bir mesele teşkil etmeyecek miktardaki taleplerdir. 1651’de Halep’te Çukurcuk mahallesi sakinlerinden Hacı Ahmed’in başvurusu buna örnek verilebilir. Ahmed, ödemeye gücü yetmediği için üzerine kayıtlı “nısf” avarız hanesinin kaldırılmasını istemektedir. Maliye kayıtlarındaki defter incelemesinde Hacı Ahmed üzerindeki yarım hane belirlendikten sonra, ödeme gücünün olup olmadığına yönelik bir soruşturma yapılmaksızın veziriazam tarafından yarım hane ref’ edilir²⁶.

Bu çalışma, yukarıdaki örnekteki gibi bireysel muafiyet başvurusundan ziyade hazine için grece yekûn tutabilecek köy veya daha büyük yerleşim yerlerinden genellikle topluca yapılan indirim taleplerine odaklanmıştır²⁷. İster bireysel olsun ister topluca olsun başvuru sahipleri çoğunlukla aracilar vasıtasıyla bazı örneklerde ise kendileri bizzat Divan’a arzuhal sunarak indirim talebinde bulunmuşlardır. Müştekillerin herhangi bir sebeple Divan’a bizzat başvuru yöntemleri birçok çalışmanın konusu olmuştur²⁸. Bu yüzden burada bir kez daha başvuru yöntemleri üzerinde durulmayacaktır. Ancak vergi indirim taleplerinin merkeze ulaşmasında aracılık rolü üstlenenlere yakından bakmakta fayda bulunmaktadır. Zira aracılının kimliği ve motivasyonları, işleyişi daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bekleneceği üzere indirim taleplerinde en önemli aracilar kadılardır. Mutat bir uygulama olarak köy veya kasaba halkı yahut da ileri gelenler (ya da canı en çok yananlar), kadı mahkemesine başvuruda bulunur. Ahali birçok örnekte görüldüğü üzere taleplerinin merkeze iletilmesi için kadıya ısrarcı (ilhâh) olur. Böylesi durumlarda zaten kadıların temel görevi gelen başvuruyu dinlemek ve merkeze arzla iletmeştir. Başvuruların çoğunluğu (5/3) bu şekilde gerçekleşmiştir. İncelenen bazı arzlarda; kadıların, ahalinin gerçekten de zor durumda olduğuna dolayısıyla indirim talebinin haklılığına işaret eden kişisel kanaatleri görülür. Çoğu zaman bunu kalıplaşmış ifadelerle (vâki’ haldir, bu dâ’ilerin dahi ma’lûmu olmağın, hakikat hal) aktarırlar. Bazı durumlarda ise kadıların ahalinin beyanının gerçeği yansıtıp yansıtmadığını tespit için bir soruşturma yaptıkları, bu bağlamda bölgedeki bilirkişilere (ehl-i vukuf) meseleyi sordukları anlaşılmaktadır. *Ehl-i vukuf* ahaliyi onarsa kadı meselenin iyice araştırıldığını (tefahhus) bildirir. Kadıların konuyu gizlice soruşturdukları da vakidir²⁹.

26 BOA, AE.SMMD.IV, 25/2814. 1657’de Mora sancağının Arhos kazasında bulunan Cihan Çiftliği’nin sahibinin yarım hanenin ref’iyle ilgili başvurusu aynı şekildeki bir süreçle sonlandırılmıştır (BOA, AE.SMMD.IV, 22/2401). Bazı durumlarda yerinde incelemelerle indirim veya muafiyet kararı alındığı görülmüştür. Mesela Çatalcalı Ahmed’in 1677’deki talebi üzerine durumu mahalleliye sorulmuş, gelirinin olmadığı, avarızı gerektirir arazisinin bulunmadığı ve bunun yanında fakir olduğuna dair şahadet edilmesiyle Ahmed, tüm vergilerden muafiyet elde etmiştir (BOA, AE.SMMD.IV, 34/3905). Ayntab’da Kanalıcı Mahallesi’nde Şeyh Mehmed’in başvurusu da ahalden soruşturularak çözülmüştür (BOA, İE.ML, 11/968).

27 Ancak bazı durumlarda bir köyde sadece bir ya da birkaç kişinin kalması da vakidir. Rusçuk’ta Yağçı adlı köyde 8 avarız hanesi kayıtlı olmasına karşın ahalinin neredeyse tamamı perakende olduğundan sadece iki kişi kalmıştır. Bu iki kişinin talebi 7 hanenin ref’ edilmesidir. BOA, İE.ML, 26/2454.

28 Bazısı için bkz. Halil İnalıcık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 33-54; Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010; Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*.

29 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 14680.

Kadılar dışında bazı başka görevliler de meselenin merkeze ulaşmasında aracı rol oynarlar. Bu tür araçlardan birisi de Darüssaade Ağasıdır³⁰. 1675'teki böylesi bir başvuruda Darüssaade Ağasının kendi nezaretindeki köylerin reayasını korumaya yönelik tavrını görmek mümkündür. Onun ricasıyla veziriazam, Atik Valide Sultan Evkafı köylerinden bulunan Hamzaviran köyünün 191 celepkeşan mükellefiyetinden 46 baş koyun indirim yapar³¹. Darüssaade Ağasının korumacı tavrına benzer bir yaklaşım dirlik sahiplerinde de görülür. Zeamet veya tumar sahipleri, avarız altında ezilen köylüsünün yüklerini hafifletmeye çalışırlar. Zeamet sahibi Amcazade'nin 1659'da verdiği arzuhalı buna örnek gösterilebilir. Amcazade, tasarrufunda bulunan Akseki ve Başköy'ün avarız hanelerinde indirim yapılmasını istemektedir. Çünkü *bi-hâsıl* harabe köyleri tasarruf eden Amcazade'ye göre öşür veren sadece bu iki köy kalmıştır ve bunlar da avarız yüzünden harabe olmak üzeredir. Zaimin isteği, köyleri harap olmaktan (nüfusun dağılmasından) kurtarmak adına 5,5 hane olan Akseki'den ve beş hane olan Başköy'den ikişer hane indirim yapılmasıdır³². Aksi takdirde bu iki köy de boşalacak, dirliği tasarruf eden Amcazade öşür gelirinden olacaktır³³. Amcazade'nin kendi menfaatinin şikâyet sürecine doğrudan etki ettiğini gözden ırak tutmamak gerekir³⁴. Darüssaade Ağası da hemen hemen aynı motivasyona sahip görünür. Nezaretinde bulunan vakıfların sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi elbette reayanın mevcudiyetine bağlıdır ve reayaya karşı bu yüzden korumacı bir tavır sergilediği söylenebilir.

Reyanın toprağı terk etmesi, hiç kimsenin istemeyeceği tehditler barındırır. Bazen bu mesele birkaç kişinin sorunu olmaktan öteye geçme potansiyeline sahiptir. Daha geniş çaplı bölgeleri uhdelerinde bulunduran valilerden de bu yönde arzlar merkeze ulaşır. Mesela Budin'i tasarruf eden Vezir Mahmud Paşa'nın 1680'de sunduğu arzında olduğu gibi. Maden-i İpek kadısı ve ayarı, Divan-ı Budin'e arz ve mahzar gönderir. Buna göre Omol nahiyesinin reyası firadadır. Sebep olarak da reyanın üzerindeki 370 nüzul hanesi gösterilir. Mahmud Paşa kendisine gelen bu şikâyeti merkeze iletir. Sonuç olarak mevkufat defterleri merkezde incelenir ve talepler makul görülerek 170 hane indirim yapılır³⁵.

30 BOA, İE.SH, 2/134.

31 BOA, AE.SMMD.IV, 22/2418. Mütevelliler de reyanın bu tür taleplerini merkeze iletmıştır. BOA, AE.SMMD.IV, 9/917.

32 BOA, TS.MA.e, 321/45. Başka örnekler için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 22/2450; BOA, İE. ML, 8/646.

33 Bu dönemde bazı köyler hâsılsız kaldıklarından dolayı tumarlılar tarafından rağbet edilmez hale gelmiş ve tasarruf edecek dirlik sahibi uzun süre bulunamamıştır. Örnekler için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 37/4230; BOA, AE.SMMD.IV, 93/11006; BOA, AE.SMMD.IV, 89/10597; BOA, AE.SMMD.IV, 37/4227.

34 Bazen tumarlıların bu korumacı tavırları hadlerini aşmalarına sebebiyet vermiştir. Korumacı tavrın altında yatan motivasyonu Darling şu örnekle izah eder: "*Kendi reyalarından gelirlerini elde etme imkânları hakkında endişeli olan tumar sahipleri, merkezi hükümetin vergi tahsildarlarıyla rekabete girerler. Ohri bölgesindeki birkaç kazanın avarız tahsildarı, reyanın vergilerini ödemeye hazır olmalarına rağmen tumar sahipleri Hocaoğlu Ali ve Kapıcıoğlu Ali'nin tahsilatı engellediklerini görür.*" Darling, s. 332, 333.

35 BOA, İE.ML, 10/869.

Bu tür sorunların merkeze aktarımı sadece resmî kanallar veya şahıslar vasıtasıyla gerçekleşmez, informal yollar da kullanılır. Hac yolculuğundan dönen hacılardan konuyla ilgili gelen enformasyona dair güzel bir örnek bulunmaktadır. 1673'te Şam'ın mahalleleri mevkuat defterlerinde 3.050,5 hane olarak kayıtlıdır. Ancak Şam'dan geçen hacılar, ahalinin fakirliğini ve özellikle son birkaç senedir perişan halde bulduklarını bir şekilde merkeze iletirler. *Haremeyn-i muhteremeyn* hürmetine fukaranın hallerine merhamet gösterilerek 500 hanenin indirilmesi istenir. Merkez, indirim talebini kabul eder³⁶.

B. Gereçekler

Bireysel ya da toplu başvuru fark etmez, itiraz edenlerin veya indirim talebinde bulunanların istekleri bellidir; üzerlerindeki vergi yükünün hafifletilmesi. Birçok durumda müşterekler, isteklerini haklı göstermek adına bazı gerekçeler öne sürerler. Bunları belli başlı başlıklar altında toplamak mümkündür.

1. Fakirlik veya ödeme güçlüğü

Merkezden vergi indirim talebinde bulunma gerekçelerinin başında fakirlik veya ödemeye gücün yetmemesi gelir. Arşivde fakirlik merkeze alınıp ödeme güçlüğü çeken reayayla ilgili birçok kayıt görülebilir. Bu kayıtlar fakirlik sebebiyle vergilerin tahsilinin mümkün olmadığına işaret etmektedir³⁷. Ancak çoğu durumda “fakirlik” veya “gücün yetmemesi” genel geçer ifadeler olarak görülür ve aşağıdaki gerekçeler, fakirlikle beraber indirim taleplerinde asıl belirleyici etken olur.

2. Nüfusun azalması

İndirim talebinde bulunanlar, çoğunlukla nüfusun azalması argümanını kullanırlar. Bu durum avarız, nüzul ve cizye gibi vergilerin ortak ödenmesiyle ilgilidir. Vergi, ortak mükelleflerden bir kısmının ortalıkta bulunmamasıyla, başka bir deyişle ödeme yapacak nüfusun azalmasıyla mevcut nüfus üzerine yüklenir. Mesela 17. yüzyılda avarız kişi başına hesaplanırken tahsilat toplu bir şekilde (maktu) gerçekleşir ve *namevcut* avarız mükelleflerinin borcu, kalanlar arasında pay edilir. Cizye vergisi de bir baş vergisi olup bireysel yükümlülük çerçevesinde belirlenip tahsil edilmesi gerekirken bazı bölgelerde maktu sistem tercih edilir. Cemaatin lideri maktu miktarı şahıslar arasında bölüştürür. Uygulama bu yönüyle hazine açısından nüfusun azaldığı dönemlerde eksiksiz tahsilat avantajı sağlarken nüfusun arttığı dönemlerde eksik tahsilat riski getirir³⁸. Mükellef açısından ise avarızdaki ve cizyedeki maktu sistem, nüfusun azalması durumunda reyanın ödeyeceği miktarın artması

36 BOA, MAD, 14709, s. 3.

37 Bazısı için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 94/11091; BOA, AE.SMMD.IV, 90/10678; BOA, MAD, 6630, s. 6, 7; BOA, MAD, 8477, s. 9-12, 15, 16, 28, 29, 31.

38 Darling, s. 131, 137-139.

anlamına gelir. Çünkü mevcut olmayanların borcu, kalanlar arasında paylaştırılır. Yani geride kalanların yükü azalan nüfus oranınca artar, dahası bu artış zaman zaman kalanlar için kaldırılabileceği yükten çok daha fazlasıyla karşı karşıya kalmaları anlamına gelebilir³⁹. 1671'de Rodosçuk'ta Büyükkırcamuradlı adlı köyde yaşayan Abdülkerim'in başvurusu bu gerekçeye tam uymaktadır. Öyle ki Abdülkerim'in söylediğine göre nüfusun dağılmasıyla beş hane üç rub'luk köyde vergi mükellefi olarak yalnız başına kalakalır ve tüm tekâlif-i örfiye onun omuzlarına yüklenir⁴⁰.

Nüfusun azalmasının toprakları terk, ölüm, veba salgını, kıtlık ve ihtida gibi çeşitli sebepleri bulunmaktadır⁴¹. Bir bölgede nüfusun azalmasının en önemli ve yaygın sebebi "celâ-yi vatan" olarak adlandırılan reyanın köyünü-toprağını terk etmesidir. Toprağı terk, Osmanlı gibi ekonomisi tarıma dayalı bir imparatorlukta en son istenecek şeylerdendir. Bu yüzden köylülerin toprağı terk etmemesi ve başka işlerle meşgul olmaması için kanunî bazı önlemler alınır. Klasik tımar sistemi içerisinde çiftbozan vergisi ve kaçanların zorla eski yerlerine geri getirilmeleri bu önlemlerin başlıcalarıdır. Tımar sistemi bu tür tedbirlerle köylüyü toprağına bağlar⁴². Ancak bazı köylüler, bu kanunî düzenlemelere rağmen vergilerin fazlalığı, toprak yetersizliği, işsizlik, eşkıyalık ve ehl-i örfün zulme varan baskısı gibi sebeplerle köylerini terk etmek zorunda kalırlar. Özellikle Celali isyanları sürecinde bu olgu "büyük kaçgunluk" olarak ifade bulmuş ve Anadolu'da birçok köy boşalmıştır⁴³. Köylerin terk edilmesine aynı yoğunlukta olmasa bile Osmanlı tarihinde hem IV. Mehmed hem de başka dönemlerde karşılaşılmaktadır. Öyle ki bazı yerlerden bu yüzden uzun yıllar vergi tahsili gerçekleştirilememiştir⁴⁴.

Büyük kaçgunlukta köylerin boşalmasında başat faktör eşkıyalık ve isyanlardır. Bu çapta olmasa da IV. Mehmed döneminde köylerin boşalmasında eşkıyanın etkisi bazı örnek olaylarda görülmektedir. Eşkıyanın köylüyü bunaltması köylünün vergiyi ödeyemeyecek duruma düşmesine ve toprağı terk etmesine sebep olur⁴⁵. Ancak bu dönemde toprağı terk sebebinin daha çok vergilerin ağırlığıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere kaçak köylü, yakalandığı takdirde sipahisi tarafından köyüne geri getirilebilir yahut da çiftbozan vergisi ödemek zorunda kalır. Meselenin bu yönüyle ilgili olarak IV. Mehmed döneminde bazı belgelerle karşılaşmakla birlikte bu dönemde kaçak köylü meselesinin kayıtlara yansımaya sebebi, çoğunlukla mükelleflerin toprağını terk etmesiyle

39 BOA, AE.SMMD.IV, 83/9837.

40 BOA, AE.SMMD. IV, 42/4765.

41 Bazı örneklerde köylerin "hâli" ve "harâbe" olduğu vurgulanır. Ancak buna neyin sebep olduğu bildirilmez. Buna benzer yakınmalar için bkz. BOA, İE.ML, 67/6310; BOA, İE.ML, 5/356; BOA, AE.SMMD.IV, 5/363.

42 Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Samet Matbaası, İstanbul 1964, s. 40, 50.

43 Mücteba İlgürel, "Celâ-yi Vatan", *DİA*, VII, s. 238; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlük ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Barış, Ankara 1999, s. 488-496.

44 BOA, AE.SMMD.IV, 92/10863; BOA, AE.SMMD.IV, 92/10864.

45 BOA, TSMA.e, 476/21; BOA, TSMA.e, 1135/50.

cizye, avarız, nüzul gibi ortak ödenen (maktu) vergilerin geride kalanlar üzerine fazladan yük oluşturmaktadır. Yani kaçaklarla (girihte) ilgili bu dönem belgelerin kayda giriş sebebi genellikle kalanların yaşadığı mağduriyettir⁴⁶. Zira geride kalanlar, girihtelerin ödemesi gereken meblağı tazmin etmek zorundadır⁴⁷. Aslına bakılırsa bulunabildikleri takdirde kanun gereği kaçakları eski topraklarına geri yerleştirme imkânı vardır. Bu konuda 17. yüzyılın ortalarına doğru bir gevşemeye gidilmiş olsa da⁴⁸ yüzyılın ikinci yarısında hâlâ kaçakların yerlerine yerleştirilmesiyle ilgili birçok şikâyet, hüküm ve buyurulduyla karşılaşmaktadır⁴⁹. Elbette girihteler bulunabilirlerse ya da başka bir yerin defterine kaydedilmemişlerse geri getirilebilirler. Netice itibariyle toprağı terk, kaçanlar için vergiden kurtulma anlamına gelebilirken, kalanlar açısından vergi miktarını artıran bir sonuç yaratmaktadır. Bu haliyle girihtelerden kaynaklı ekstra vergi yükü, şikâyetlerin ve indirim taleplerinin temel sebeplerinden biri haline gelmektedir.

Bazı örnek olaylardan köylerin boşalmasının birkaç köyle sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Mesela Ankara'da Bacı kazasından gelen şikâyete göre 38 köyün (ki bu köylerde 50,5 avarız hanesi kayıtlıdır) 33'ü perakende ve perişan, arazileri de muattal durumdadır. Yani geri kalan beş köy, 33 köyün avarız bedelini ödemekle uğraşmaktadır. Bu durumdan kurtulmak üzere köylüler kadılarına başvurmuşlardır⁵⁰. Örnekteki gibi girihtelerin fazla olması, tahsildarlar için de ciddi bir sorun teşkil eder. Mesela merkezden ellerine verilen defter doğrultusunda tahsile giden bazı cizyedarlar, defteri boş bir şekilde geri getirip merkeze iade etmek zorunda kalırken görünürler. Bunlar arzuhallerinde girihtelerin çokluğundan dolayı tahsilatın gerçekleşmediğinden yakınır. Böylesi durumlarla karşılaşan cizyedarlar, girihtelerin indirilmesini (fürü nihâde) merkeze önererek gerçekçi bir tahsilat sağlamaya çalışırlar⁵¹.

46 BOA, MAD, 8477, s. 14, h. 2, 3.

47 İnalçık, "Cizye", s. 48; İnalçık, "Military and Fiscal Transformation", s. 316. Çirmen'e gönderilen bir fermanda; "bir defter ve bir vakıf re'âyâ birbirlerinin girihtelerin çekmek kânûn-ı kadim olmağla" ifade edilerek kaçakların hesap edilerek deftere eksik gelmeyecek şekilde tevzi edilmesi emredilmiştir (BOA, İE.ENB, 2/241). Kanun-ı kadimin bu konuda uygulamalara yansımaya dair örnekler için bkz. BOA, İE.ŞKRT, 1/65; BOA, İE.ŞKRT, 1/45.

48 Darling bu konuda 17. yüzyılın ortalarına doğru ciddi bir gevşeme olduğunu tespit etmiştir. Artık mesela tahrir yazıcılarına evkaf serbest ve muaf bölgelere taşınanları eski köylerine geri döndürmek yerine yeni yurtların avarızhane ve cizyehanelerine kaydetmeleri söylenmektedir. Darling, s. 128, 129.

49 BOA, AE.SMMD.IV, 98/11478; BOA, İE.ML, 5/369; BOA, MAD, 8477, s. 5, h. 1, 3; s. 14, h. 2, 3; BOA, MAD, 15979, s. 9; BOA, MAD, 15563, s. 1; BOA, TSMA.e, 723/43; BOA, *Mühimme Defteri*, 97, s. 33, h. 151.

50 BOA, İE.ML, 21/1968.

51 BOA, TSMA.d, 9661/2. Buradaki sorun, fark edileceği üzere verginin maktu bir şekilde tarh edilmesiyle ilgilidir. Bilindiği üzere cizye vergisinde IV. Mehmed sonrasında 1691'de bir reforma gidilecektir. Reform ile çoğu zaman haksızlığa sebep olan hanelere dayalı maktu yöntemle cizye tahsiline son verilmiştir (Burak Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, Berikan Yay., Ankara 2018, s. 23, 24). Yani kişi başına ve maddi güce dayalı vergi verme kuralına geçilerek maktu sistem yürürlükten kaldırılmıştır (İnalçık, "Cizye", s. 47). Dolayısıyla herkes bireysel olarak kendi cizyesinden sorumlu tutulacağı için girihte meselesinin sonraki süreçte en azından cizye mükellefleri açısından sorun olmaktan çıkmış olabileceği varsayılabilir.

Kaçaklar, kanun gereği köylerine geri getirilmeye çalışılır. Ancak geri getirme işi, her zaman mümkün olamaz. Zira bazı kaçaklara hiç ulaşılamaz. Ayrıca ulaşılsa bile asla geri döndürülemeyecekler de vardır: Ölüler. Nüfusun azalmasına ve dolayısıyla ahali üzerindeki vergi yükünün artmasına sebep olan olgulardan birisi de normalden fazla gerçekleşen ölümlerdir. Mesela Hüdavendigâr sancağının Yenişehir Kazası Ebe karyesi ahalisinin yakınması ölümle ilgilidir. Birkaç senedir reayanın kimisinin ölümü kimisinin de firar etmesiyle köyde ancak 10 nefer adam kaldığı görülür. Kalanlar da 12 avarız ve altı piyade hanesini çekmeye güçlerinin olmadığını dile getirirler. Köylülerin beyanına göre bu şekilde vergi alınmaya devam edildiği takdirde kalanların da “perâkende ve perîşan” olması kaçınılmazdır⁵².

Nüfusun azalma sebeplerinden birisi de veba (taun) gibi salgın hastalıklardır. Birçok belgede indirim talebine gerekçe olarak veba salgınları gösterilmiştir. Veba hem ölümlerin artmasıyla hem de hastalıktan korkanların bölgeyi terk etmesiyle vergi ödeyecek nüfusun azalmasına etki eder. Mesela 1652’de Beypazarı piyade ve müselleme reayası kadıya giderek “tâ’ûn-ı ekberden” dolayı fakirleştiklerini bildirerek “ancak iki hâneye bir âdem” kaldığından dert yanmaktadır⁵³. Bazı durumlarda taunun vurduğu bölgeleri, iltizama alacak cizyedar bulunması önemli bir sorun haline gelmektedir⁵⁴.

Nüfusun azalmasına dayalı vergi indirim taleplerinin gerekçelerinden birisi de İslamlaşmadır. Elbette bu durum cizye vergisiyle ilgilidir. Mesela Of kazasında cizye tahsil edilecek gayrimüslim sayısı, *celâ-yı vatan*, ölüm ve İslamlaşma yüzünden azalır⁵⁵. İslamlaşma mevcut gayrimüslim ahali için altından kalkılamaz yük haline geldiği vakit, bunlar müslümanlaşanların *fürû nihâde* olması için başvuruda bulunur. Bu durum sadece cizye ile mükellef reayanın değil cizyedarların da ciddi bir sorunu haline gelebilir. İskenderiye’deki has gelirleri içerisinde bulunan cizyelerin tahsiline giden İbrahim Ağa böyle bir sıkıntı içerisindeydi. Kendisine verilen defter gereğince vergi tahsiline kalkıştığı anda ahalinin Müslüman olduğunu görür ve dört senelik cizyeyi toplayamaz. İbrahim’in durumu ilgili ifadesi şu şekildedir: “bana küllî gadr olmuşdur”⁵⁶.

52 BOA, AE.SMMD.IV, 40/4559. Bu tür başka örnekler için bkz. BOA, MAD, 1408, s. 1; 15059, s. 1.

53 BOA, AE.SMMD.IV, 23/2589. Buna benzer şekilde Göynük kazasına tâbi Boyalıca köylüleri de taundan dolayı ölümler ve kaçanlarla köyde sadece üç nefer âdem kaldığından dert yanmakta ve hanelerinin miktarında indirim talep etmişlerdir (BOA, C. SH. nr. 25/1204). Taun’un vurduğu yerlerden birisi de Üsküp’tü. Üsküp’te 1652’de taun-ı ekber ve girih teler yüzünden 189,5 hane ref’ olunmuştur (BOA, MAD, nr. 14680, s. 6). Başka örnekler için bkz. BOA, İE.ML, 10/858; BOA, İE.SH, 1/65; BOA, AE.SMMD.IV, 83/9828; BOA, YB.04, 2/53.

54 Kocaoğlu, s. 39.

55 BOA, MAD, 1198, s. 4.

56 BOA, AE.SMMD.IV, 26/2935. İşpat kazası cizye defterinde Müslümanlaşan köylerin listesi bulunmaktadır. BOA, MAD, 15028, s. 2.

3. Hatalı tahrir kaydı

Nüfus azlığı şikâyetleri, bazı durumlarda tahrirle ilişkilendirilir. Bu başvuruların bazılarında göre; yeni gerçekleşen tahririn hemen ardından, köydeki reayanın bir kısmı köyü terk etmektedir⁵⁷. Burada sorun tahrir değil, tahrir işi bittikten sonra köy veya kasaba nüfusunun azalmasıdır. Yani bu durum yine nüfusun azalmasıyla ilgili bir vakıdır. Tahrirlerin indirim taleplerinde gerekçe olmalarının asıl sebebi ise sayım işlemlerinde yazıcıların bilerek ya da bilmeden “avarız” hanelerinin miktarını olması gerekenden fazla kaydetmeleridir. Dolayısıyla indirim taleplerinin gerekçeleri bazen tahrir esnasında hane sayısının fazla yazıldığı iddiasına dayandırılır. Yukarıda değinildiği üzere bir avarız hanesi bölgesel olarak farklılık arz edecek şekilde 4 ilâ 50 “gerçek” hanenin birleşiminden meydana gelir. Belirli miktarlardaki gerçek haneler, yazıcılar tarafından ünitelere bölünür ve her biri birer avarız hanesi olarak belirlenir. Mesela 20 gerçek hanesi bulunan bir köyde her beş gerçek hane bir avarız hanesi olarak belirlenir ve toplamda bu köy için dört avarız hanesi kaydedilir. Bunlar avarız hanelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşıp ödedikleri⁵⁸ için eğer farazi köyümüzdeki 20 gerçek hane beş avarız hanesi olarak kaydedilirse ahalinin üzerlerindeki vergi yükü artar. Zira yeni durumda aynı miktardaki nüfus üzerine fazladan bir avarız hanesi daha yüklenmiş olur. Böylesi bir örnek Samakov’da verilebilir. Samakov kazasına bağlı Alioğlu köyü ahalisi, tahrir yazıcısı Cafer Efendi’nin köyün avarız hanesini 15 hane (gerçek hanenin kaç olduğunu bilmiyoruz) yazmasından şikâyetçidir. Çünkü köylüye göre ancak 14 haneye “tahammülleri vardır” ve bir hane tenzilat yapılmazsa köy perakende ve perişan olacaktır. Bu başvuru doğrultusunda tahrir kayıtları incelenir, 15 hane yazıldığı anlaşılır ve başka bir araştırmaya gerek duyulmaksızın köylünün talebi doğrultusunda hane sayısında indirimde gidilir⁵⁹.

Eğer köylünün iddiasına inanacaksa bazı durumlarda yazıcılar tahrir esnasında ahaliye kaldıracabileceklerinden daha fazlasını bilinçli bir şekilde yüklerler. Gümölcine kazasında Manendeli ma’a Divan-ı Nasuh ahalisinin iddiası bu yöndedir. Ahali, üzerlerine kayıtlı bulunan beş haneyi dahi ödemede güçlük çekerken, tahrir memuru, “bazı ashâb-ı ağrâz sözüyle gadr idüb” evvelkinden daha fazla hane kaydeder. Merkezi hükümet, başka bir tahkikata lüzum görmeksizin 14 hane kaydedilen köyün altı hane indirim talebinin dördünü kabul eder⁶⁰. Böylelikle tahrir yazıcısının kasıtlı hatası telafi edilmiş ve bir kez daha merkezi yönetim, taşradaki adamların zulme varan yanlısını düzeltme erdemini göstermiş olur.

57 Silistre’ye bağlı Tilkimusa köyü ahalisi bu durumdan muzdariptir. Yeni yapılan tahrirde köy 4,5 avarız hanesi olarak kaydedilmiştir. Ancak tahrir esnasında bulunan reayanın bir kısmının tahrir sonrasında gitmesiyle geriye kalan reaya zor durumda kalmıştır. Kadıya şikâyetlerini bildiren reaya, 4,5 hane avarızı ödemeye kudretlerinin olmadığını, dolayısıyla 3 hanenin indirilmesini talep etmiştir. Defter incelemelerinin ardından ikinci bir incelemeye lüzum görülmeden 1,5 hane indirimde gidilmiştir (BOA, İE.ML, 8/645). Benzer durumlar için bkz. BOA, İE.ML, 8/647; BOA, İE.ML, 5/362.

58 Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, IV, s. 108.

59 BOA, AE.SMMD.IV, 22/2512. Benzer şekilde bir şikâyet için bkz. BOA, İE.ML, 10/858.

60 BOA, İE.ML, 15/1399.

4. Kıtlık ve pahalılık

Ahalinin indirim talebine gerekçe gösterdiği meselelerden birisi de kıtlık ve pahalılıktır (kaht u galâ). Kıtlık ve pahalılık bazı durumlarda nüfusun azalmasına tesir edebilir⁶¹. Doğa olaylarından kaynaklı kıtlık ve kıtlığa bağlı bir şekilde fiyatların artması, insanlar için ödeme güçlüğü anlamına gelir. Fiyat artışı, ahalinin yurdunu terk etmesi için bir bahaneyeye ya da zorunluluğa dönüşür. Netice itibarıyla kıtlık ve pahalılık, ahalinin ödemek zorunda olduğu vergileri ödeyemez hale getirir. Mesela Bihlişte ahalisi, her sene ödemekle mükellef tutuldukları vergi konusunda herhangi bir muhalefetleri ve kusurları yokken 1660 senesindeki “kaht ü galâ” yüzünden güçleri ödemeye yetmez ve bir miktar indirim talep isterler. Mevkufat defterleri incelemeleri neticesinde 200 akçelik indirim elde ederler⁶².

5. Savaş

Vergi ödeme gücünü etkileyen faktörlerden birisi de savaştır. Hatta savaş ortamı iki yönlü olarak etkili olur; yeni vergiler doğurabildiği gibi avarızın artmasına da sebep olabilir. Mesela Kutsal İttifak savaşlarının başında avarız hane sayısı yükseltilmiş ve savaş boyunca bu durum olabildiğince sürdürülmeye çalışılmıştır⁶³. Manastır köylülerinin yaşadığı durum savaşın etkisine işaret etmektedir. Manastır'da 20 haneli köylerinde normal şartlarda vergi ödeme konusunda bir kusurları olmayan köylüler, sefer-i hümayun sebebiyle tekâliflerinin arttığından dert yanarlar. Merkeze artık vergi ödeyemeyecek hale geldiklerini bildiren köylüler sorunlarına çözüm olarak üç hanenin üzerlerinden alınıp başka köylere yüklenmesini teklif ederler⁶⁴.

6. Kadime muhalif vergi ya da mükellefiyet ihdası

Daha önce ifade edildiği üzere ahalinin vergiyle ilgili mutad şikâyetleri, merkezi hükümet dışındaki aktörlerin (taşradaki ehl-i örf, ehl-i şer', mültezim, emin, sipahi vs.) haksız uygulamalarıyla ilgilidir. Taşra yetkililerinin haksızlığına uğrayan ahali, kendilerine karşı zulüm suçu işlendiği gerekçesiyle merkezi hükümete şikâyete gider ve haksızlık Divan tarafından giderilir. Bu noktada ahalinin nezdinde/zihninde vergiyle ilgili haksızlığın kaynağı merkezi yönetim olduğunda ne olurdu sorusu akla gelmektedir. Ahali bu duruma da itiraz edebilmiş midir? Reaya *kadimden* mükellef olmadıkları vergilerin (avarız ve türevleri) merkezi hükümet tarafından sonradan üzerlerine yüklenmesini haksızlık olarak algılamış ve itiraz etmiştir. Peki nasıl? Bilindiği üzere Osmanlı hukukunda ve idaresinde, idari işlemlerin

61 Güçer, s. 11.

62 BOA, AE.SMMD.IV, 83/9840. Gerede ile ilgili bir örnek için bkz. BOA, TSMA.e, 522/1.

63 Süleyman Polat, “Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek”, *Belleten*, LXXXII/295 (2018), s. 858.

64 BOA, İE.MT, 1/71.

yürütülmesinde kullanılan dayanaklardan birisi de “kadîm” olmuştur. Bir şahıs veya ahali daha önce yürürlükte olan veya olmayan bir uygulamaya dayanarak buldukları zamana ilişkin hak iddiasında bulunabilmiştir. Bu, elbette vergi itirazları için de geçerli bir dayanak olmuştur. Kadimden bir vergi için elde edilmiş muafiyetin (özellikle avarız için), şartlar değişmediği müddetçe devam etmesi kabul görmüştür. Bu yüzden ahali, kadime muhalif şekilde ihdas edilmiş bir vergiye de itiraz etme hakkını kendisinde bulmuştur⁶⁵. Dahası itiraz gerekçesi her zaman sadece eskiden elde edilmiş muafiyetle değil, ödeme gücüyle de ilgili olmuştur. Bu tür dayanaklarla yapılan itirazlardan reayanın haklı görülüp indirim elde ettiği de anlaşılmaktadır⁶⁶. Dolayısıyla vergi konusunda hak arama işi, merkez dışı aktörlere karşı olduğu kadar merkezin kendisine karşı da gerçekleştirilmiştir. Arşivde bu konuda yazılmış epeyce dilekçe görülmektedir. 1657 tarihli Malkara ahalisinin arzuhalı böylesi bir duruma örnek gösterilebilir. Ahaliye göre; daha önceden burada kereste bulmaya imkân olmadığından dolayı tersane-i amire için kazalarından kereste kesilmesi istenmezken şimdi “emr-i âli” ile kaza ahalisinden kereste bahası adıyla 115.000 akçe tahsilat yapılır. Köylülere göre bu durum haksızlık ve zulüm (külli hayf ve gadr) anlamına gelmektedir. Bu yüzden köylüler bu talebin ref’ edilmesini arzuhalde isterler⁶⁷.

Yukarıdaki itirazlara bakarak sonradan ihdas edilen avarıza her zaman itiraz edildiği veya direnç gösterildiği sonucuna varılmamalıdır. Zira sonradan ihdas edilen avarızlara itiraz edilmediği ya da edilemediği yönünde bulgularla da karşılaşılabilir. Böyle bir örnek Ereğli kazası ve buraya bağlı köylerin itirazında görülür. Bu kaza ve köyleri Haremeyn-i Şerifeyn evkafındandır ve buna bağlı bir şekilde “avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i ‘örfiyyeden min-külli’l-vücûh serbest ve mu’âf ve müsellemler”lerdir. Dolayısıyla arzı sunan Darüssaade Ağası Süleyman’ın da iddia ettiği üzere bu köylere avarız yükümlülüğü yüklenmemesi gerekir. Hal böyleyken 1641/2 senesinde Karaman Eyaletini tahrir eden Şerhi Mehmed Efendi, kasaba ve köylerdeki reayanın bir kısmını menzil hizmetine, geri kalanını da avarız hanesine kaydeder. Darüssaade Ağası, serbest vakfın menzile ve avarıza kaydedilmesinin haksızlık (külli gadr) olduğunu ifade etmesine rağmen ilginç bir şekilde bu haksızlığa istinaden avarız hane kaydı ile menzil hizmetinin ilga edilmesini talep etmez. Yani durumu haksızlık olarak görür, ancak itirazın dayanağını buna değil başka meselelere bağlar. Şerhi Mehmed Efendi’nin bu kasaba ve köyleri kaydettiği tarih 1641/2 olmasına rağmen itiraz tarihi 1651/2’dir. İtiraza gerekçe ise haksız bir şekilde avarıza kaydedilmiş olmak değil, bölgede 1646/7 senesinde taun-ı ekber olması, reayanın çoğunun ölmesi, kalanının bir kısmının askerî toprakta ikamet etmesi ve geri kalanların da fakir kalması gösterilir. Yani bu dertler dolayısıyla ahalinin hem menzili hem de avarızı ödemeye kudretlerinin kalmadığından, perişan ve perakende olduğundan dert yanar Süleyman Ağa. Dolayısıyla bu ana kadar “haksız” yere de olsa avarız ve nüzule

65 BOA, AE.SMMD.IV, 67/7880.

66 Örnekler için bkz. BOA, MAD, 8477, s. 12, h. 1; s. 18, h. 1; s. 27, h. 2; s. 38, h. 1.

67 BOA, AE.SMMD.IV, 44/5026.

kaydedilmiş olmak bir şekilde kabul edilmiş görünmektedir. Köyler boşalmaya başlayınca ve ödeme güçlüğü ortaya çıktıktan sonradır ki itiraz kayıtlara geçer. Süleyman Ağa'nın önerisi, yine de serbestlik gereğince avarız ve menzil mükellefiyetinin her ikisinin sona erdirilmesi değil, avarız hanelerinin “fûrû nihâde” olunması, menzile ise zam yapılmasıdır. Bu yapılsa ancak Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları “ma‘mûr ve âbâdân” olacaktır. Merkezi hükümet, talebi kabul eder, avarız hanelerini ref' edip menzili devam ettirir ve ayrıca serbestiyet üzere vakıf devam ettiği için bir daha avarız hanesi talep edilmemesi için hüküm verir⁶⁸.

Süleyman Ağa'nın anlatımında bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. İlk, serbest vakıf reayasının avarıza kaydedilmesine neden en başta itiraz edilmediği, ikinci olarak da itiraz edildiğinde neden kayıp nüfusa ve fakirleşmeye odaklanıldığı merak uyandırır. Aslına bakılırsa Şerhi Mehmed Efendi'nin serbest bir vakıf bölgesini avarız olarak kaydetmesi, avarızın yaygınlaştırılması ve düzeltilmesi (avarız mükellefi tabanının genişletilmesi) politikası çerçevesinde yapılan bir işlemdir. 1640'lardan itibaren reformlarda adı zikredilmese de avarızda yaygınlaşma eğilimi arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir. Ancak bu yaygınlaşma uygulamasının, merkezin gelirlerini artırma çabası çerçevesinde *keyfî* bir şekilde hayata geçirildiği anlamına gelmemektedir. 1640'lardaki yeni tahrirler ve avarız kayıtları; vergiden kaçmak için padişah haslarına, vakıf arazilerine veya diğer serbest arazilere sığınanları, eskiden bir şekilde elde ettikleri muafiyete gerekçe olan hizmeti artık sunmayanları ya da hizmetlerine ihtiyaç kalmayanları ve bunlar gibi deftere kayıtlı olmayan ancak herhangi bir muafiyeti bulunmayanları tespit edip vergilendirmeyi (yaygınlaştırma ve düzeltme) hedeflemektedir⁶⁹. Bu tür düzenlemelerin meşru bir dayanağı vardır, bir haksızlık barındırmamaktadır ve dolayısıyla itirazı da gerektirmez. Bu yüzden de reaya tarafından kabul gördüğü ve genel olarak itiraz edilmediği söylenebilir. Neticede yapılan, gelişen şartlara ve avarızın daimî hale gelişine yönelik bir düzenleme çalışmasıdır. Süleyman Ağa'ya gelecek olursak; Ağa, 1641/2'de Şerhi Mehmed Efendi'nin mezkûr vakıf köylerini avarıza kaydetme sebebini, aradan geçen 10 yılın ardından unutmuş görünüyor yahut da bilinçli bir şekilde göz ardı etmektedir. Zira Şerhi Mehmed Efendi Karaman'a gönderilirken eline verilen emirde; avarızdan muaf vakıf bölgelerine muaf olmayan göçmenlerin yerleştiği ve bunları eski tahrir kayıtlarıyla mukayese ederek yeni avarız defterine kaydetmesi gerektiği bildirilir⁷⁰. Dolayısıyla ortada bir haksızlık yoktur, sadece nüfus hareketliliği sonucu yapılan

68 BOA, İE.SH, 2/134; BOA, MAD, 8477, s. 25, h. 1.

69 Darling, s. 126-128.

70 Darling, s. 131, 132.

bir düzenleme vardır⁷¹. Süleyman Ağa'nın haksızlık olduğunu ifade edip buna dayanarak sonradan ihdas edilen vergilerin ilgasını istememesi, olayın aslını bildiğinin ama ifade etmediğinin göstergesi olsa gerektir. Haksızlık söylemiyle Ağa, sanki isteğini elde etmek için yani vakfın hayatını sürdürebilmesi için manipülasyon yapıyor izlenimi vermektedir.

7. Köylerin “perakende ve perişan” olacağı gerekçesi, söylemi ya da tehdidi

Vergi indirimi için yapılan başvurularda genellikle ahali, fakirlikten, girihtelerin çokluğundan, ödeme güçlüğünden yahut da ödemeyi zorlaştıran yukarıdaki diğer olumsuz şartlardan bahsederek indirim taleplerinin gerekçelerini sıralarlar. Kuşkusuz gerekçelerin ortak noktası, ahalinin vergiyi ödemeye gücünün yetmemesidir. Bu noktada mevcut şartların devam etmesi durumunda ahali, kaçınılmaz surette köylerinin perakende ve perişan olacağına yani boşalacağına dikkat çekmektedir. Nüfusun (vergi baskısı, taun, ölüm, İslamlaşma, kıtlık veya pahalılıkla) azalması, köylerin tamamen boşalmasıyla sonuçlanacak bir sarmala dönüşme riskini barındırmaktadır. Çünkü nüfus azaldıkça kalanların vergi ödeme gücü düşer, bu durum girihteleri tekrar artırır, girihteler çoğaldıkça da kalanların kaçma eğilimi artar⁷². Kısacası nüfusun çeşitli sebeplerle azalması, reayanın üzerindeki vergi yükünü artırdığı için kalanların da topluca kaçmasına ve köylerin tamamen boşalmasına sebebiyet verebilir. Reaya indirim talep ettiği birçok başvuruda bu duruma işaret etmek üzere köylerin tamamen boşalma riskinin altını ısrarla çizer.

Bugünden bakıldığında ahalinin, acizliklerine vurgu yaparak padişah ya da veziriazamdan “ihsân” veya “merhamet” çerçevesinde vergi indirim talebinde bulunması beklenir. Nitekim birçok başvuruda bu tür yaklaşım görülür. Bu şekilde duygulara hitap eden yöntemlerden birisi de duadır. Fakir durumdaki köylüler, isteklerinin kabul edilmesi halinde padişaha dua edeceklerini söylerler. Mesela Çatalcalı Ahmed, padişaha sunduğu arzuhalinde ihtiyarlığı dolayısıyla vergilerden muafiyet elde ettiği takdirde “ömrü oldukça hayr du'â” edeceğini bildirir⁷³. İndirim taleplerinin birçoğunda ihsan, merhamet ve dua dışında başka bir yaklaşım görülür. Bu yaklaşımı işaret etmek üzere birçok başvuruda klişe olarak karşımıza köylülerin “perâkende ve perişan olmamız mukarrerdir” ifadesi çıkmaktadır. Bu klişe, indirim talebinin haklılığını ikna için kullanılan masum bir vurgu ifadesi gibi görünse de esasında hükümete gözdağı veren ince bir mesaj ya da doğrudan tehdit maksadı içermektedir. Bir

71 Tırhala'da Mir Mehmed Paşa evkafı reyası avarızdan muaf olmalarına rağmen tahrir yazıcısının kendilerini avarıza kaydettiğini şikâyet etmiştir. Şikâyet hükmünde yazıcıya nasıl bir işlem yapması gerektiği izah edilmiştir. Buna göre; eskiden beri muaf olan reaya hizmetine devam ettiği müddetçe üslub-ı sabık üzere muafiyetleri devam edecek ve bunlardan fazla hariç ez-defter olanlar ile sonradan vakıf köylerine yerleşenler kanun üzere avarız defterine kaydedilecektir. Dolayısıyla bu tür bir uygulamada kanuna aykırılık ve haksızlık söz konusu olmayacaktır. BOA, MAD, 8477, s. 22, h. 2.

72 BOA, AE.SMMD.IV, 83/9828; BOA, TSMA.d, 9655/1, s. 6.

73 BOA, AE.SMMD.IV, 34/3905.

yönüyle köylerin boşalması endişesi veya riskinin vergi indirim taleplerinde gerekçe olarak sunulduğu kabul edilebilir. Ancak bu beklentiyi veya endişeyi ortaya koyan söyleme dikkatlice bakıldığında bunun gerekçe sunmak maksadından ziyade bir tehdit unsuru ve pazarlık aracı olarak kullanıldığı aşikârdır⁷⁴. Burada kullanılan dil ve söylem, kimi zaman bir meydan okuma şeklinde ortaya konmuş olsa da devlet, bunu bir meydan okuma değil, reyanın sıkıntısını dile getirme biçimi olarak görme eğilimindedir ve bu bağlamda şikâyete dair sorunu çözmeye gayret eder⁷⁵. Müştekilere, bu klişeyle vergi yükünün altında ezildiklerini, vergilerin aynı oranda alınmaya devam edilmesi halinde köy veya mahallerinden daha fazla firar yaşanacağını dahası köyün boşalacağını ifade ederler. Dahası “cümlemiz firâra karâr virüb” ya da köyün “bi’l-küllîye perâkende ve perîşan” olacağı gibi ifadelerle, köylü merkeze “aba altından sopa gösterir”⁷⁶. Talepler kabul görmezse geride kalanlar da köyü terk edecek ve hiç kimseden vergi toplanamayacak bir durum ortaya çıkacaktır⁷⁷. Dolayısıyla vergi ünitesi tamamen çökecek ve asıl zararlı çıkan hazine olacaktır⁷⁸. Böylesi bir durumdan sadece merkezi hazine değil yukarıda değinildiği üzere buralardaki vergiyle geçimlerini sağlayan dirlik sahipleri ve vergi geliriyle varlığını sürdüren vakıflar da zarar göreceklerdir⁷⁹.

Köylülerin kırsaldan kaçışının hazine üzerindeki potansiyel etkisi korkunçtur⁸⁰. Kaçışın yaratabileceği muhtemel tehditler, reyanın eline önemli bir pazarlık kozu verir. Köylülerin bu süreçte gösterdiği performanslarına, ortaya koydukları söylemlerine, yerel dinamiklerin destek veren ifadelerine ve sonuçta merkezi hükümetin karşılık olarak verdiği tavizlere bakıldığında köylünün pazarlık gücü daha iyi anlaşılır⁸¹. Gerçekten de vergi indirimine ilişkin elde edilen (aşağıda görülecek tam ya da yarım) kazanımlar, pazarlık sonucu köylü lehine

74 İlgürel, “Celâ-yı Vatan”, s. 239.

75 Suraiya Faroqhi, “Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanate Legitimation”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35 (1992), s. 27, 28.

76 Sorun çözülmeye geride kalanlar da köylerini terk etme tehdidinde bulunurdu. Mesela bir arzuhalde şu ifadeler yer almıştır: “hâne-i mezkûre fûrû nihâde olursa her birimiz karye-i mezkûrede dururuz ve illâ perâkende ve perîşan olmamız mukarrerdir” diyerek köyü terk etme düşüncesini bir pazarlık aracı olarak kullanmışlardır (BOA, İE.ŞKRT, 1/4). Başka örnekler için bkz. BOA, TS.MA.e, 831/23; BOA, YB.04, 2/92; BOA, AE.SMMD.IV, 77/9074.

77 BOA, AE.SMMD.IV, 22/2418.

78 Bazı köylerde yaşayanlar peyderpey azalmakta ve vergiye esas olan hane sayıları da buna bağlı bir şekilde merkezce peyderpey indirilmekteydi. Tripolice’ye bağlı Londi köyünün önce 20 hanesi, ardından 10 hanesi vergi mükellefiyetliğinden kaldırılmıştır. BOA, AE.SMMD.IV, 22/2401.

79 Bu durum tımarlara zarar verdiği gibi seferlere ve muhafazaya da zarar verebiliyordu (BOA, AE.SMMD.IV, 28/3167). Bu korku mültezimler için de geçerliydi. Bir mültezimin henüz tahsilatını gerçekleştirmediği köyün köylülerce terk edilmesi, tahsilatı gerçekleştirilmeyeceği için iltizam taahhütlerini yerine getiremeyeceği anlamına gelirdi (Darling, s. 253).

80 Darling, s. 360.

81 17. yüzyılın sonunda Bolu ahalisinden seçilen temsilcilerle defterdarın devir, selamiye ve subaşılık adı altındaki vergiyle ilgili doğrudan yaptıkları pazarlık ve pazarlığa ilişkin belgeleri için bkz. Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri II. Pazarlık (Bolu Subaşılık Maktuı, Devam)”, *Çele*, 35 (1966), s. 25-31.

gelişen uzlaşya işaret eder⁸². Mesela 1651’de Samakov kazasına tâbi Alioğlu köyü ahali bu durumu çok güzel formüle eder. Ya da formül, onlar adına meseleyi merkeze ileten kadının marifetidir: “bizim karyemiz ancak on dört hâneye tahammülü var muharrir-i cedid Ca’fer Efendi karyemizi on beş hâne tahrir idüb ol ecilden on beş hâneye tahammülümüz olmayub tâkat getiremeyüb eğer on dört hâneye tenzîl olmaz ise perâkende ve perîşan olmamız mukarrerdir.” Başvuru, merkezde olumlu karşlanır ve bir hane indirimi gerçekleşir⁸³. Netice itibariyle örnekteki gibi pazarlıklar, bir bölgenin ödeyeceği son vergi miktarını belirlemektedir. Zaten avarızın ahali üzerinde oluşturduğu yükün farkında olan merkezi hükümet “uzlaştırıcı bir jest” olarak genellikle vergi hanelerini belli ölçüde düşürmeyi kabul eder⁸⁴.

C. Karar süreci

Hangi aracı vasıtasıyla olursa olsun yahut da aracısız doğrudan başvuru ile yapılmış olsun, bir vergi indirim talebi (yukarıda görüldüğü üzere genellikle hane indirim talebi olmuştur) merkeze ulaştığında karar verme sürecinin iki temel yöntemle yürütüldüğü görülmüştür.

1. Defter incelemesi

Başvuruların büyük bölümünün çözümünde (yaklaşık 5/4) şikâyet konusuyla ilgili defterlerin incelendiği görülür. İncelemelerde başvuru sahiplerinin iddiasına temel teşkil edecek mükellefiyete dair cizye, avarız ve mevkufat gibi defterlere bakılır. Bilindiği üzere Divan’a gelen arzuhal üzerine çıkarılan derkenarlardan bürokratik işlemleri takip etmek mümkündür. İndirim taleplerinde maliye bürokrasisi, genellikle başvuru sahiplerinin arzuhallerinde bildirdiği rakamları defterlerden teyit eder ve mutat olduğu üzere indirim kararını veziriazama bırakır. Bazı örneklerde defter incelemesi beraberinde defterdar tarafından telhis sunulduğu görülmektedir. Telhislerin mantığına uygun şekilde defterdar, kendisine kadar gelen süreci özetledikten sonra derkenara dayanarak önerisini ortaya koyar⁸⁵.

Defter incelemesi meselenin çözümü için yaygın bir yöntemmiş gibi görünse de dilekçe derkenarlarındaki işlemler bu işin usulen yapıldığı izlenimi vermektedir. Yani defter incelemelerinin, verilen karara doğrudan bir tesiri yok gibidir. Hemen hepsinde; dilekçe sahiplerinin ifadelerini doğrulayan kayıtların çıkartılması ve beraberinde talep edilenin kısmen ya da tamamen kabul edildiği buyurulunun verilmesi şeklinde bir izlek takip edilmektedir. Dilekçe sahiplerinin ifadeleriyle defterlerdeki rakamlar neredeyse hiç şaşmamaktadır. Anlaşılan defterler, ahalinin dilekçelerinde belirttiği rakamların teyidi için mahzenden

82 Bazı örnekler için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 21/2395; 25/2831; 25/2829.

83 BOA, AE.SMMD.IV, 22/2512. Bir başka örnekte köylüler, eğer istedikleri gibi birer haneleri *fürü nihâde* olursa eskiden olduğu gibi padişaha ve devlete bir kusurlarının olmayacağını bildirmişlerdir. BOA, İE.ML, 8/647.

84 İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 315.

85 BOA, İE.ML, 26/2454.

çıkartılmaktadır. Defterler, ahalinin ödeme güçlüğüne ilişkin bir veri sunamayacağına göre sadece bu şekilde yapılan işlem, ahalinin ödeme güçlüğüne yönelik iddialarının incelenmediği anlamına gelmektedir. Peki, bu durumda karar neye göre verilmektedir? Defter incelemesinin ardından başka herhangi bir inceleme yapılmadığına göre ahalinin iddialarının merkez tarafından zımnen kabul edildiği söylenebilir. Darling, 17. yüzyılın başındaki bütçe açığının farkında olan maliye yetkililerinin mümkün mertebe gelirleri artırmak zorunda iken indirim taleplerini sorgusuz sualsiz kabul etmesinin gerekçesini meşruiyet kaygısında bulur. Darling bu tutumu 17. yüzyılın başlarındaki ihtiyaç hissedilen meşruiyet ihtiyacının para bulmaktan daha önemli bir menfaat olduğu inancına bağlar⁸⁶. Anlaşılan o ki aynı yaklaşım yüzyılın ikinci yarısı için de geçerlidir. Zira burada incelenen dilekçelerin büyük bölümünde indirim taleplerinin ahalinin durumu tahkik edilmeden kabul edildiği görülmektedir.

2. Yerinde inceleme veya tahrir

Yukarıdaki mutad uygulamanın dışında bazı durumlarda sancak, kaza veya köyün tahrirden geçirilmesi veya yerinde incelenmesi kararı göze çarpmaktadır. Yani indirim taleplerinde ahalinin mağduriyet iddiası her zaman sorgusuz sualsiz kabul edilmiş değildir. Özellikle nüfusun azalmasıyla ilgili iddiaların açığa çıkartılması için merkez tarafından bu köylerin veya kazaların sayımlarının (tahrir) yapıldığı anlaşılmaktadır. İşleyişin detaylarıyla verildiği bir ferman suretine yakından bakmakta fayda var. 1680/1'de Hırsova kazasına bağlı köylerin ahali avarız hanelerindeki girihteler yüzünden perişan olduklarını kazanın naibine bildirirler. Naip de gelen şikâyet doğrultusunda; kazanın çoğu köyünün harap hale geldiğini, dörder beşer nefer reyanın ikamet ettiği birkaç pare köy kaldığını, onların da hallerinin zayıf olduğunu, bedel-i nüzülü vermeye güçlerinin yetmediğini arz ile merkeze aktarır. Merkezde tutulan mevkufat defterleri incelenince bölgede 178 hane olduğu görülür. Köylerin durumunu incelemek üzere vezir serasker Mehmed Paşa tarafından bölgeye *âdemler* tayin edilir. Bölgeye giden adamların incelemeleri neticesindeki tespitleri, naibin arzındaki ifadelerle uymaktadır. Bu yüzden köylülerin hallerine merhamet edilerek kazada bulunan 178 avarız ve nüzul hanesinin 28 hanesi *fürû nihâde* olunur. Bundan sonra 150 avarız hanesi kaldığına ve daha fazla talep edilmemesi gerektiğine dair ferman hazırlanır. Ayrıca Hazine-i Âmire'den ahalinin eline mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti verilir⁸⁷.

Kraguyofça ahalsinin şikâyeti üzerine 1686'da hazırlanan bir defter, nüfusun azalması ve yeniden sayım yapılmasına dair çalışmalara ilişkin süreci daha detaylı şekilde sunmaktadır: Kraguyofça kazası ahali, kadiya gelip cizyeyi ödemeye gücümüz yoktur, diye şikâyetlerini dile getirirler. Bunun üzerine durumu tetkik etmek için Ahmed Ağa mübaşir olarak gönderilir. Ağadan istenen; reyanın ahvalini öğrenip kaydetmek, teftiş etmek, yoklamak ve sıhhatli bir şekilde arz etmektir. Ağa, kazada konuyla ilgili bilgisi olanlarla görüşür, köy köy gezerek

86 Darling, s. 349.

87 BOA, TSMA.e, 723/68.

yoklamalar yapar ve elde ettiği bulguları tahrir ederek bir deftere kaydeder. Defterin ilk dört sayfası boşalmış köylerin listesiyle doludur. 147 pare boş köyün, neden ve ne zamandan beridir boş olduğu isimleriyle beraber teker teker kayıtlıdır. Kayıtlardan bir seneden 40 seneye kadar boş olan köylerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle yakın tarihlerde (yani birkaç yıldır boş olan) boşalmış köylerde ne kadar reaya olması gerektiği ve bunların hangi kazalara kaçtığı belirlenebilmiş görünür. On, yirmi, otuz ve kırk yıllık boş köylerdeki reayanın izinin sürülemediği, bunlara ilişkin bilgi notlarının olmamasından anlaşılır. Defterin son üç sayfasında ise reayası mevcut olan köyler bulunmaktadır. 164 köyde toplamda 660 cizye mükellefi sayılıdır⁸⁸.

İndirimlerde genellikle gihrteler yüzünden hane sayılarının azaltılması talebiyle karşılaşılmıştır. Ancak bazı örneklerde mesele kaçaklar değil, genel ödeme güclüğü olmuştur. Böylesi durumda ise ödeme miktarında indirimle gidilmiştir. Mesela 1673'te 12.029 cizye hanesi bulunan Kıbrıs'ta ahaliden ödeme güclüğüyle ilgili şikâyetler gelmiştir. Şikâyetler doğrultusunda yapılan tahrirde hane sayıları öncekinden daha fazla çıkmıştır. Bunun üzerine daha önce hane başına 451'er akçe ödenirken yeni durumda ahalinin haline merhameten 400 akçeye indirilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, hazineye giren toplam miktarda düşüş olmamıştır⁸⁹.

D. Cevaplar

Ahaliden gelen indirim taleplerine merkezi yönetimin dört tür cevap verdiği tespit edilmiştir. Bunlar aşağıda örnekler üzerinden kısaca incelenecektir.

1. Tam indirim

İndirim başvurusunda bulunanlar, genelde indirilmesini istedikleri verginin (çoğu durumda hanenin) miktarını bildirirler. Bu isteklere verilen cevaplarda karşımıza ilk çıkan ve en çok hayata geçirilen (başvuruların yarıya yakını) uygulama indirim talebinin ve miktarının merkezce olduğu gibi kabul edilmesidir. Mesela 1657'de Bolu sancağına bağlı Bakırlıçaşa köy ahalisi, üzerlerine kayıtlı altı hanenin üçünün indirilmesini isterler. Gerekece olarak da köylerindeki ölümler ile komşularının bazısının yeniçeri olması gösterilir. Bu durumda vergi ödeyecek altı hanede ancak beş nefer reaya kaldıklarını, altı haneyi çekecek takatlerinin kalmadığını ve bu yüzden üç hanenin "bâri merhamet-i şehri-yâri ile ref" olunmasını talep ederler. Kadı merkeze gönderdiği arzda köylünün durumunu teyit eder. Kayıtları defterlerden de incelenen köye istediği verilir ve altı hanenin üçü ref edilir⁹⁰.

88 BOA, AE.SMMD.IV, 102/11919. Benzer süreçlerin farklı örnekleri için bkz. BOA, MAD, 14709, s. 1; BOA, AE.SMMD.IV, 102/11952.

89 BOA, MAD, 3618, s. 3, 4.

90 BOA, AE.SMMD.IV, 41/4666. Başka örnekler için bkz. BOA, İE.SH, 1/65; BOA, AE.SMMD.IV, 22/2450; BOA, İE.ML, 26/2454.

2. Talep edilenden daha az indirim yapılması

İkinci uygulama ise pazarlık algısına da uyacak biçimde köylünün istediği indirim miktarının tamamı değil bir kısmının verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Mesela Dimetoka'da Cebel nahiyesine bağlı Kızıldeli köyü ahalisi, üzerlerine yüklenen üç araba mükellefiyetine itiraz etmişlerdir. Üzerlerinden tamamen kaldırılmasını istemişlerdir. Bunu yaparken de zaten avarız ödediklerini ve bu zamana kadar araba mükellefiyetleri yokken sonradan yükümlü kılınmasının haksızlık olduğunu vurgulamışlardır. Tüm bu iddialar ayrıca kadı tarafından da teyit edilmiştir. Asıl itiraz gerekçeleri ise üç araba mükellefiyetinin köylerini "perâkende ve perîşan" edeceği yönündeki endişeleridir. Mutat olduğu üzere defter incelemesi yapılmıştır. sekiz avarız hanesi yanında üç araba mükellefiyetleri defterde görülmüştür. Buyuruldudan anlaşıldığına göre merhamet gösterilmiş ve mükellefiyetleri iki arabaya indirilmiştir. Böylelikle Cebel nahiyesinde devlet ile reaya arasındaki pazarlık bu şekilde son bulmuştur⁹¹.

3. İndirim talebinde bulunanların yükünü başkalarına yükleme ve dengeli tevzi

Köylülerin indirim taleplerine karşılık merkezin hayata geçirdiği bir diğer yöntem ise vergi yükünün başka köylere, birimlere veya şahıslara yüklenmesidir (tahmil). Bu durum başvurusu kabul edilen köylüler için indirim anlamına gelirken, diğer köyler için yeni veya ekstra bir mükellefiyet anlamına gelir. Bu yöntemle hazine gelir kaybına uğramaz ama başvuranlar açısından bir şekilde indirim gerçekleşmiş olur. 1657'de Hüdavendigâr sancağı Yenişehir Kazasına bağlı Ebe köyü ahalisinin indirim talebi bu şekilde çözülmüştür. Köylüler ölümler ve firarlar yüzünden üzerlerine yüklü 12 avarız ve altı piyade hanesini ödeyemeyeceklerini bildirmişlerdir. Merkez, üç hanenin ref' edilmesine karar vermiş; ancak indirilen haneler Trabzon Sancağında Akçaabad nahiyesinde bulunan Vahanus? adlı köye yüklenmiştir. İlginç bir şekilde ref' edilen haneler Hüdavendigâr sancağında iken tahmil edilen köy Trabzon sancağında olmuştur⁹².

İndirimlerin başka köye tahmil edilmesi uygulaması bazen indirim talebinde bulunan köylerin teklifi ile gerçekleşmiştir. Yani merkezden indirim talebinde bulunan bazı köyler, üzerlerindeki vergi yükünün bir kısmının başka köylere aktarılmasını önermişlerdir. Anlaşılan o ki bu köylüler böylesi bir uygulamayla devletin geliri azalmayacağı için daha garanti olan bu yolu tercih etmişlerdir. Başka köyü öneren köylüler kimi zaman ellerini

91 BOA, AE.SMMD.IV, 21/2395. Benzer indirim uygulamaları şu şekilde olmuştur: Silistre kazasına tâbi Tilkimusa köyü reayasının 3 hane indirim talebinin 1,5 hanesi (BOA, İE.ML, 8/645); Babadağı mülhakatından Turhanlar karyesinde de 2,5 ve rub' hane indirim talebinin 2 hanesi (BOA, İE.ML, 8/646); Karasu kazasında Göldavudlar köyünün bir avarız hane indirim talebinin yarım hanesi (BOA, İE.ML, 8/647); Larende Hoca Mahmud Mahallesinde 3 hane indirim talebinin 2 hanesi (BOA, İE.ML, 10/858) kabul görmüştür.

92 BOA, AE.SMMD.IV, 40/4559. Benzer başka örnekler için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 44/4977; BOA, D.MKF.d, 27487, s. 2, 3, 6, 16, 17, 17/1a.

daha da güçlendirmek adına önerdikleri köylerin ödemeye güçlerinin olduğunu özellikle vurgulamışlardır⁹³. Bunlar, hazine gelirinin azalması anlamına gelecek indirim talebinin merkez tarafından uygun görülmeceği ihtimaline karşı, bu yolu tercih etmiş olmalılar⁹⁴. Zira böylelikle miriye de zarar gelmemiş olacaktır. Mesela Niğbolu sancağında bulunan İvraca nahiyesine bağlı Bokofça köyü ahalisi, köylerinin avarız hanesinin fazlalığından şikâyet etmişlerdir. Köylerinin perakende ve perişan olma durumunu bildiren köylüler üzerlerindeki hanelerden dokuzunun civarda bulunan ve “hâriç ez-defter” durumundaki üç köye paylaştırılmasını istemişlerdir. Talep doğrultusunda Bokofça köyüne kayıtlı 20 hanenin dokuzu diğer üç köye kaydedilmiştir. Bu süreçte Bokofça köyü ahalisinin durumunu teyit etmek üzere inceleme yapılmamış, doğrudan köylünün arzuhalindeki beyanı esas alınmıştır⁹⁵.

Aslına bakılırsa yükün başka köylere kaydırılması talebi, tam anlamıyla bu çalışmada çerçevesi çizilen türde bir indirim talebi anlamına gelmez. Ancak yine de başvuranlar açısından ödenen miktarda azalma yaşanır ve onlar için nihayetinde indirim gerçekleşmiş olur. Bu uygulamaya benzer şekilde vergi yükünün muaf şahıslara yüklenmeye çalışıldığı da görülür. Köylüler, yüklerini hafifletmenin bir yolu olarak birlikte yaşadıkları muafların kendileriyle beraber vergi ödemelerini talep ederler⁹⁶. Mesela köylerindeki tekaütlerin ya da hariç ez-defter olanların haneye dahil edilmesini isterler⁹⁷. Bu işin bir diğer boyutu da vergilerin adil tevziidir. Esasında yine bu da bir vergi indirim talebi olmasa da verginin tevziinde yaşanan yanlış veya haksız uygulamalar giderilerek bazı reyanın yükü hafifletilmiş olur. Bu tür durumlarda şikâyetçilerin talebi genellikle tevzinin adil bir şekilde gerçekleşmesi ve vergi yükünün güçlerinin yeteceği miktarca yeniden düzenlenmesidir. Böyle durumlarda şikâyetçiler, tevzi işinde diğer köylerin ya da şahısların maddi açıdan daha güçlü oldukları iddiasını etkili bir argüman olarak kullanırlar. Netice itibariyle dengeli bir tevzi, zor durumdaki reyanın vergi yükünü hafifletir ve onlar için bir şekilde indirim sağlanmış olur⁹⁸. Tevzinin bir diğer yönü de haksızlıktan ziyade ödeme güçlüğü çeken köylerle ilgilidir. Şöyle ki; farazi olarak 100 hanelik bir defterdeki 10 hanelik köyün ödeme yapamayacağı taşradaki pazarlıklar esnasında anlaşılabilir olsun. Bu durumda kadı, ayan-ı vilayet, sipahiyan, zuama ve iş erlerinden oluşan pazarlık heyeti, oybirliğiyle 10 haneyi tevziden çıkarır ve 90 hanelik yeni bir tevzi defteri hazırlar. Sonrasında pazarlık meclisi, hazineye girecek vergi

93 Mesela Silistre’de Prevadi kazasına bağlı Kozluca köyünün ahalisi, başka üç köyü önerirken, bunların birer ya da yarımşar hane ödemeye kudretlerinin bulunduğunu arzuhallerinde bildirmişlerdir. BOA, İE.ML, 67/6311.

94 Bazı durumlarda ahalinin üzerlerindeki yükü bir başka köye tahmil talebi, hayata geçirilmeden de doğrudan indirim gerçekleştirilebiliyordu. BOA, İE.ML, 8/651.

95 BOA, AE.SMMD.IV, 30/3388. Benzer örnekler için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 40/4541; BOA, İE.ML, 11/973; BOA, İE.MT, 1/71.

96 İvraca hassı ahalisinin şikâyetine göre köylerinde 30’u aşan voynuk peydahlanmıştır. Bunların kendileriyle beraber vergi ödemelerini istemektedirler. BOA, İE.ŞKRT, 2/115.

97 BOA, MAD, 8477, s. 26; BOA, İE.DH, 5/423.

98 “salyâneye tahammüllerimiz olmayub sâyir kuralar izdiyâd üzere olub anların salyâne kalil ve bizim kesir vâki’ olmağla bize hayf ve gadr olmuşdur.” BOA, AE.SMMD.IV, 1/103.

miktarını düşürmemek adına her hanenin payını %11,1 yükselterek 90 haneye pay eder. Yük diğerlerinin üzerine pay edildiği için ödeme güçlüğü çekenler için indirim gerçekleşmiş olurken 90 hane fazladan ödeme yapmış olur⁹⁹.

Son cümleden hareketle meselenin bir de karşı tarafı olduğu unutulmamalıdır. Yani avarız hanelerinin sonradan tahmil edildiği diğer köyler. Bu durumdaki bazı köyler yeni gelen vergi yükünün ağırlığından şikâyetçi olurlar. Onikidivan kazasına bağlı Şahne köyü ahalisi 1650'de bu şekilde üzerlerine sonradan yüklenen üç haneden muzdariptir. Köylülerin kadıya aktardıklarına göre defter-i atikte üzerlerinde yedi hane varken, ödemede kusurları yokken ve ancak bu yedi haneye güçleri yeterken, yeni tahrir yazıcısı üç farklı köyün birer hanesini Şahne köyüne yükler. Yeni hesapta 10 avarız hanesine çıkan köylüler soluğu kadı mahkemesinde alırlar. Köylüler mutat tehditlerini burada oldukça açık bir şekilde dile getirirler: “Tahmil olunan üç hâne yine aslına tahmil ile üzerimizden ref³ olunmaz ise mevcûd olanlarımız dâhi perâkende olmamız mukarrerdir.” Kadı köylünün durumunu teyit eden arzı merkeze iletir. Mevkufat kayıtlarının incelenmesinin ardından bu üç köy başka yerlere aktarılarak Şahne köyü tekrar yedi haneye düşürülür¹⁰⁰.

4. Ret

Merkezi hükümet indirim başvurularını yukarıdaki örneklerde görüldüğü şekliyle kabul etmiştir. Bazı ender durumlarda ise indirim veya muafiyet taleplerini doğrudan reddetmiştir. 1658'de Kale-i Sultaniye ahalisinden talep edilen nüzul bedeline ahali mahkemede itiraz etmiştir. Bunun için zaten sürekli kale hizmetinde bulduklarını, menzil bargirleri için harç çektiklerini, çeşitli şekillerde tekâlif-i şakka ödemeleri yaptıklarını ve dahası istenen nüzul bedelini ödemeye imkânlarının olmadığını gerekçe göstermişlerdir. Ancak defter incelemeleri ardından herhangi bir gerekçe göstermeksizin indirim talebi reddedildiği gibi engel olanların da merkeze gönderilmeleri istenmiştir¹⁰¹.

Talebi Doğrudan Reayadan Gelmeyen İndirim Uygulamaları

Yukarıda vergi yüküne dayanamayan reayanın indirim talebinde bulunması ve buna karşılık merkez tarafından verilen cevap ile bu sürecin bürokratik işleyişi ele alındı. Ancak

99 Dahası Ursinus'a göre bu bir sarmala dönüyordu. Zira bu şartlar altında başka köyle zor duruma düşecek ve onlar da indirim talebinde bulunacaklardır. Bu yeni köylerin de yükü hafifletildiğinde geriye kalan vergilendirilebilir hanelerin ödeyeceği miktar daha da artacak ve kaçınılmaz bir şekilde kalan köylerin konumunun yeniden görüşülmesi zorunluluğu doğacaktır. Bu süreç bir kez başlayınca böylece devam edecektir. Michael Ursinus, “Doğal Afetler ve Tevzi: Sel, Dolu ve Fırtınalar Karşısında Oluşturulan, Klasik Çağ Sonrası Yerel Vergi Sistemleri”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou, çev. G. Ç. Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 289.

100 BOA, İE.ML, 15/1400; BOA, İE.ML, 15/1400. Trabzon Sancağına bağlı Maçka kazasında Teraşanos köylüleri, üzerlerine sonradan yüklenen ve Galyane köyüne ait buçuk haneye itiraz etmişler ve kayıtların incelenmesinin ardından istekleri kabul edilmiştir. BOA, İE.ML, 20/1853.

101 BOA, AE.SMMD.IV, 39/4468. Benzer bir örnek için bkz. BOA, AE.SMMD.IV, 103/12052.

bazı durumlarda bu tür bir süreç işlemeden de yani herhangi bir resmi indirim talebi olmadan da vergi hanelerinde (vergide) indirime gidildiği bilinmektedir. Üstelik bu tür uygulamalar birkaç örnekle sınırlı değildir. Bunların çoğu, sistemin işleyişinden başka bir ifade ile sistemin içerisine yerleştirilmiş mekanizmaların çalışmasından kaynaklı bir örüntü ile gerçekleşmektedir.

Bu tür indirim uygulamalarında ilk hareketi yine kimi araçlar başlatmıştır. Bazı örneklerde vergi indirimine ya da hane indirimine gidilmesi gerektiğine dair kanaati taşraya vergi tahsiline giden görevliler merkeze aktarmışlardır. Ahali tarafından resmi bir başvuru olup olmadığına dair bir veri olmasa da mükelleflerin vergi ödeme konusundaki sıkıntılarını şifahi olarak tahsildarlara aktardıkları düşünülebilir. Köylü tahsildarlara direnç de göstermiş olabilir. Yahut da tahsildarlar sadece gözlemlerine dayanmaktadır. Zira bazı durumlarda tahsildarlar ya tahsilat yapacak hane bulamamışlar ya da köylünün ödemeye mecalinin olmadığını gözlemlemişlerdir. Tırnova örneğinde olduğu gibi. Burada kaçaklardan dolayı cizye tahsilatı gerçekleşmediği için cizyedarın önerisiyle indirime gidilmiştir¹⁰². Cizyedarların bu şekilde indirim gerekliliğini merkeze iletmeyi kendilerine görev bellemelerinin temel sebebi elbette çoğu zaman kendi yaşadıkları sıkıntılar olmuştur. Zira uhdelere aldıkları cizyeyi tahsilata giden bu durumdaki cizyedarlar zarar etmişlerdir. Herhangi bir kaza ya da sancağa ilişkin merkezdeki kayıtlar ile gerçekte mevcut olan hane adedi arasındaki fark bu sıkıntının temel sebebi olarak görünmektedir. Cizyedarlar/mültezimler ellerindeki kayıt doğrultusunda tahsilata gittiklerinde karşılaştıkları manzara sonucunda hüsrana uğramıştır. Bekledikleri miktarı tahsil edemeyen cizyedarlar mağdur olmuş ve durumun düzeltilmesi için gerekli başvuruları yapmışlardır. Bu tür durumlarla karşılaşmak istemeyen mültezimler, böylesi yerlerin iltizamına talip olmamış ve uzun süreler buralardan gelir de elde edilememiştir¹⁰³. Dolayısıyla yukarıda da değinildiği üzere girihlerden hem reaya hem de cizyedarlar muzdarip olmuştur. Bu durumdan, hazine gelirleri düştüğü için elbette merkezi yönetim de rahatsızlık duymuştur. Sonuç olarak bu tür durumlarla karşılaşmamak adına ve herkesin çıkarı gereği (devlet, tahsildar ve reaya) hane sayısının gerçeği yansıtması gerekliliği ortadadır. Bu yüzden taşradan hane sayılarıyla ilgili tutarsızlıklara dair bilgi hangi kanaldan gelirse gelsin merkez tarafında dikkate alınmıştır.

Cizyedarların dışında taşraya çeşitli sebeplerle gönderilen mübaşir, toprak kadısı, müfettiş, mültezim ve emin gibi görevlilerin kişisel gözlemleri (muhtemelen bu görevlilere ahalden sözlü şikâyetler geliyordu) merkeze aktarılır. Bu görevlilerden gelen raporlar veya taşradaki diğer görevlilerin arzları yeni tahrirlere sebebiyet verir ve gerekli görüldüğü

102 BOA, TS.MA.d, 9661, s. Ek 2.

103 Mesela, Avlonya cizye gelirlerini 1650 yılına gelindiğinde 4 yıldır kimsenin deruhte etmediği anlaşılıyor (BOA, MAD, 1552, s. 6). Of kazasında da benzer durum yaşanmış ve üç-dört sene talibi çıkmamıştır (BOA, MAD, 1198, s. 7).

durumlarda hane indirimlerine gidilir¹⁰⁴. Bunların dışında herhangi bir talep olmadan da durum tespiti için yapılan tahrirler de görülür. Bilindiği üzere klasik tahrirlerin yapıldığı dönemlerde ara ara yapılan tahrirlerle vergi birimlerinin durumları gözden geçirilir. Avarız hanelerinin belirlenmesinde de aynı durumu görmek mümkündür¹⁰⁵. Buna benzer şekilde cizye örneğinde cizye gelirlerinin düzenli bir şekilde tespit ve tahsili için üç yılda bir “nev-yafte” adıyla sayımlar yapılır. İlk kez deftere kaydedileceklerin tespiti için yapılan bu sayımların amaçlarından birisi de vergi bölgesinde kayıttan düşenlerle kaçakların tespit edilerek mükellefiyetlerin yeniden gözden geçirilmesidir¹⁰⁶. Birçok kayıta görüldüğü üzere bu sayımlarda özellikle kaçakların yoğun olduğu yerlerde girihteler fûrû nihâde edilerek vergi indirimlerine gidilir. Dolayısıyla reayadan herhangi bir talep gelmeden de *nev yafte* sayımlarıyla cizye ödeyecek mükelleflerin sayısı azaltılabilmektedir. Bununla ilgili defterlerde görülen indirimler reayadan herhangi bir şikâyet gelmeden sistemin işleyişiyle kendiliğinden gerçekleşen indirimler olarak tasniflenebilir. Bu tür eksikliklerin giderilmesi ile daha dengeli bir vergi düzeni sağlanmış olur. Aslına bakılırsa ahalden talep gelsin ya da gelmesin, vergi miktarının belirlendiği defterleri halkın şartlarıyla uyumlu hale getirmek, ama aynı zamanda hükümetin de ihtiyaçlarını ihmal etmemek, Osmanlı mali yönetiminin hayata geçirmeye çalıştığı kesintisiz yürüttüğü işlem olarak görülebilir¹⁰⁷.

104 Ancak bu, her zaman hane sayısının indirileceği anlamına gelmeyebilirdi. Mesela yaşanan bir taun neticesinde vergi mükelleflerinin sayısının azalacağı muhakkaktır. Dolayısıyla avarız gelirleri de hanelerin azalmasına paralel olarak düşecektir. Bu tür durumlarda yapılan yeni tahrirlerle hükümet, nüfus azalsa da avarız hanelerinin sayısını azalmadan korumanın yollarını da geliştirmiştir. Bir örnek olay Erzurum'da yaşanmıştır. Erzurum'da yaşanan büyük veba salgınının ardından tahrir yapılmış ve vebadan ölen hane sahiplerinin ve harap olan köylerin haneleri, salgın olmayan, tahammülü olan ve hariç ez-defter bulunan yerlere yüklenmiştir. Böylelikle asıl haneye noksan ve miriye eksiklik gelmemiştir. BOA, MAD, 14739, s. 50.

105 Bazı avarız sayım defterlerinde hanelerin indirildiğine dair fûrû nihâde kayıtları görülebiliyor. BOA, MAD, 18177, s. 6, 9, 15.

106 İnalçık, “Cizye”, s. 46.

107 Darling, s. 330.

Sistemin işleyişi sonucu defterlerde hane sayılarının azaltıldığına dair birçok örnek arşivde görülür¹⁰⁸. Ancak hane indirimi her zaman tam olarak vergi indirimi anlamına gelmeyebilir¹⁰⁹. Yani hane indirimleri, her zaman ahalinin totalde ödeyeceği vergi miktarında indirim yapıldığı ve dolayısıyla hazine gelirinden vazgeçildiği anlamına gelmez¹¹⁰. Netice itibarıyla bu tür hane tenzilatlarını, doğrudan bir vergi indiriminden ziyade “vergilendirmede denge gözetilmesi” ya da “vergide dengeli dağılım sağlama” gibi ilkeler doğrultusunda yapılmış düzenlemeler olarak görmek daha doğru olacaktır. Ancak yine de bu düzenlemelerin ahali nezdinde özellikle zayıflayan (nüfusu azalan) köyler açısından vergide indirim anlamına gelebileceği göz ardı edilmemelidir.

Sonuç

Bu çalışmada vergi (ya da vergi matrahı olarak hane) miktarının belirlenmesinde ama daha çok belirlenmiş miktar üzerinde ahaliyle devlet arasında ortaya konan müzakere ve pazarlık süreçleri ile nihai olarak mutabakata varan işlemlerin detayları incelendi. Böylelikle merkezin, tahsildarların vergi zulmüne karşı gösterdiği tavizsiz tavrını, kendisine yapılan

108 IV. Mehmed dönemine dair incelenen bazı cizye defterlerinde indirim miktarları yer almaktadır. Defterlerdeki tenzil kararlarının bazısında ahalinin talebi ifade edilse de birçoğunda buna dair bir işaret görülmemiştir. Dolayısıyla bir başvuru olmaksızın sayımlar vasıtasıyla nüfus azalmaları (girihte) sebebiyle indirimlere gidilmiştir. Örnekler şu şekilde sıralanabilir: Kalkandelen’de 1649/50’de 3.264 hanenin 350 hanesi indirilmiş, geriye 2.914 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15042, s. 4. Novabırda köylerinde 1650’de 1.360 hanenin 260 hanesi indirilmiş, geriye 1.100 hane kalmıştır. BOA, MAD, 1045, s. 8. Vidin kazası ve köylerinde 1650’de 2.591 hanenin 200 hanesi indirilmiş, geriye 2.391 hane kalmıştır. BOA, MAD, 14747, s. 7. İznepol’de 1650’de 2.660 hanenin 408 hanesi indirilmiş, geriye 2.252 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15039, s. 6. Avlonya’da 1650’de 810 hanenin 210 hanesi indirilmiş, geriye 600 hane kalmıştır. BOA, MAD, 1552, s. 6. Avlonya köylerinde 1656’da 513 hanenin 335 hanesi indirilmiş, geriye 178 hane kalmıştır. BOA, MAD, 1053. Köstendil’de 1650’de 1.528 hanenin 228 hanesi indirilmiş, geriye 1.300 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15203, s. 3. Perterek’te 1651’de 157 hanenin 57 hanesi indirilmiş, geriye 100 hane kalmıştır. BOA, MAD, 1408, s. 2. Malakas Köylerinde 1656’da 740 hanenin 240 hanesi indirilmiş, geriye 500 hane kalmıştır. BOA, MAD, 1059, s. 7. Lofça köyleri ile İzladi kazasında 1657’de 3.700 hanenin 823 hanesi indirilmiş, geriye 2.877 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15198, s. 5. Dimetoka ve Cısr-i Ergene’de 1679/80’de 3.699 hanenin 45 hanesi indirilmiş, geriye 2.654 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15071, s. 4. Prespa’da 1686/87’de 270 hanenin 90 hanesi indirilmiş, geriye 180 hane kalmıştır. BOA, MAD, 15010, s. 2.

109 Nitekim Polat’ın nüzul örneğinden işaret ettiği üzere 17. yüzyılda genel olarak vergilendirmeye esas hane sayıları düşerken toplanan vergi miktarı artıyordu. Polat, s. 854.

110 İndirim ve beraberinde yaşanan gelir artışı örneği Zihne’den verilebilir. Zihne’de 3.179 cizye hanesi bulunmaktadır. Ödeme gücü açısından zamanla bazı köyler zayıflamış bazıları güçlenmiştir. Tahsilat, zayıflayan köyler için sorun haline gelmiştir. Bu yüzden yeniden sıhhatli bir tahrir yapılmış ve hane sayıları tashih edilmiştir. Sayımda 2.796 cizye hanesi kaydedilmiştir. Dolayısıyla önceki durumdan 383 hane azalmıştır. Bu noktada ahaliyi korumak üzere 383 hanenin 183’ü tenzil edilmiş, yani bu miktardaki yük ahali üzerinden kaldırılmıştır. Ancak sonuç tam olarak öyle olmamış ve miriyi de korumak adına bir formül geliştirilmiştir. Geri kalan 200 haneden dolayı miriyeye eksik gelmemesi için mevcut hanelere 30’ar akçe zam yapıp tüm hanelere taksim edilmiştir. Sonuç olarak hane sayıları yeniden düzenlenerek yük dengeli dağıtılmış, böylelikle yeni durum ödeme sıkıntısı çeken bölgeler için indirim anlamına gelmiştir. Devlet tarafından bakıldığında ise hane sayısı azalmış, ama vergi geliri azalmamış, aksine az da olsa artmıştır. BOA, MAD, 5483, s. 1.

indirim taleplerine karşı gösterip göstermediği ya da indirim taleplerine karşı nasıl bir politika yürüttüğü anlaşılmaya çalışıldı.

Bu sürecin işleyişinde belli başlı aktörler, gerekçeler ve bürokratik işlemler gözlemlenmiştir. İndirim talep edilen vergiler çoğunlukla nakdi tahsil edilen avarız ve cizye ile yine avarız kategorisine giren bazı mükellefiyetler olmuştur. Başvurular genellikle kadılar vasıtasıyla gerçekleşmiş, bunun yanında bizzat yapılan başvurular olduğu gibi dirlik sahipleri ile vakıf yöneticileri de talebin merkeze ulaşmasında aracı rol üstlenmişlerdir. Kadılar vazifeleri gereği bu işi yaparken sonuncular çoğunlukla kendi tasarruflarındaki bölgelerin gelirlerinin devamını sağlamak adına reyaya karşı korumacı bir tavır sergilemişlerdir. Bunların dışında başka aktörler ve kanallar vasıtasıyla da talepler merkeze ulaşmıştır. Başvuru sahipleri indirim talebini gerçekleştirirken genellikle fakirlik, ödemeye gücün yetmemesi, vergi mükellefi nüfusun firar, ölüm, veba ve İslamlaşma yüzünden azalması, tahrirlerde sayımların hatalı kaydedilmesi ile kıtlık, pahalılık ve savaş gibi gerekçeler öne sürmüşlerdir. Bunların yanında merkez tarafından kadime aykırı bir şekilde vergi ihdas edilmesi de bir diğer itiraz gerekçesi olmuştur. Başvuruların karara bağlanma sürecinde; çoğunlukla usulen de olsa defter incelemesi yapılmış, bazı durumlarda yerinde incelemeler ve tahrirler de gerçekleşmiştir. İndirim taleplerinin neredeyse tamamına yakını kabul edilmiştir. Bu yapılırken çoğu zaman talep olduğu gibi kabul görmüş, bazı durumlarda ise istenenden daha az indirim gerçekleşmiştir. Ayrıca indirim talebinde bulunulan miktarı başka mükelleflerin üzerine yüklemek ya da verginin tevziinde dengeli bir dağıtım sağlamak suretiyle mükellef için indirim anlamına gelebilecek farklı yöntemler de uygulanmıştır. Bu şekilde ahaliden gelen vergi indirim talepleri dışında çoğu örnekte görüldüğü üzere herhangi bir resmi indirim talebine konu olmadan da sistemin mutad işleyişinin bir sonucu olarak merkez tarafından hane, dolayısıyla vergi indirimi anlamına gelebilecek işlemler yapıldığı anlaşılmıştır.

Burada ele alınan müzakere süreçlerinde; ahalinin yalvarma ve merhamet gibi alttan alma şeklindeki yaklaşımının yanında diklenme ve gözdağı verme gibi tehditvârî hareketleri de gözlenmiştir. Tehdit, merkezi yönetimi firarla korkutarak yapılmıştır. Gerçekten de ahali çoğu zaman indirim için çeşitli gerekçeler öne sürerken şartların devam etmesi halinde köylerinin tamamen boşalacağı argümanını etkili bir şekilde kullanmıştır. Köylerin boşalması demek sadece vergi kaybı, dolayısıyla hazine gelirlerinin azalması anlamına gelmiyor, başka gailelerin de habercisi oluyordu. Tarım ekonomisine dayalı bir imparatorlukta köylerin terki çekinilecek bir meseleydi ve bu yüzden köylülerin tehdit ya da pazarlık aracı olarak kullandığı bu argüman, başvuruların olumlu sonuçlanmasına katkı sağlıyordu.

Netice itibariyle merkezi yönetimin ahalden gelen vergi indirim taleplerinin kabulüne yönelik bir politika yürüttüğü anlaşılmaktadır. Esasen bu politika, Osmanlıların “vergilendirmede denge gözetilmesi” şeklinde tanımlanabilecek daha geniş perspektifli genel vergi politikasının paralelinde hayat bulmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı'da vergi

miktarının belirlenmesinde ahalinin içerisinde bulunduğu şartlar çoğunlukla göz önünde tutulmaktadır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere; merkezin bilgisi dışında gerçekleşmiş dengeyi sarsacak durumlar (mesela girihtelerin artması) indirim talepleriyle ya da başka kanallarla merkeze iletilmekte ve yapılan düzenlemeyle (ya da indirimle) de genel politikaya uygun bir sonuç üretilmektedir. Ancak yine de genel vergi politikasından sapma anlamına gelebilecek ve üstelik merkezin bilgisi dahilinde gerçekleşen örneklerle karşılaşılabildiği gerçeğini unutmamak gerekir. Sonsöz, istikrarlı dönemlerde genel vergi politikasına neredeyse pürüzsüz uyulurken, oldukça tehlikeli boyutlara erişebilen savaş ve kriz zamanlarında hazine ve savaş finansmanı yüzünden bu politikada esnemeler görülebilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

Bab-1 Defteri, Mevkufat Kalemî Defteri (D.MKF.d), 27487.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 1045, 1053, 1059, 1198, 1408, 1552, 3618, 5483, 6630, 8477, 14680, 14709, 14739, 14747, 15010, 15028, 15039, 15042, 15059, 15071, 15198, 15203, 15563, 15979, 18177.

Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM), 97.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 8315; 9655, 9661.

Evraklar

Ali Emiri Tasnifi

Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 1/103; 5/363; 16/1798; 17/1861; 21/2395; 21/2400; 22/2401; 22/2418; 22/2450; 22/2488; 22/2512; 23/2589; 25/2814; 25/2829; 25/2831; 26/2935; 28/3167; 30/3388; 34/3905; 37/4227; 37/4230; 39/4468; 40/4541; 40/4559; 41/4666; 42/4765; 44/4977; 44/5026; 67/7880; 77/9074; 83/9828; 83/9837; 83/9840; 89/10597; 90/10678; 90/10694; 92/10863; 92/10864; 93/11006; 94/11091; 98/11478; 102/11919; 102/11952; 103/12052.

Cevdet Tasnifi

Sıhhiye (C.SH), 25/1204.

İbnülemin Tasnifi

Dahiliye (İE.DH), 3/274; 3/276; 4/357; 5/423; 6/577.

Ensab (İE.ENB), 2/241.

Maliye (İE.ML), 5/356; 5/362; 5/369; 8/646; 8/645; 8/646; 8/647; 8/651; 10/858; 10/869; 10/885; 11/968; 11/973; 15/1399; 15/1400; 20/1853; 21/1968; 26/2454; 67/6310; 67/6311.

Müstediyat (İE.MT), 1/71.

Sıhhiye (İE.SH), 1/65; 2/134.

Şükr ü Şikâyet (İE.ŞKRT), 1/4; 1/45; 1/65; 2/115.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.), 321/45; 476/21; 522/1; 723/43; 723/68; 831/23; 1135/50.

Yabancı Arşivler, Bulgaristan Arşivi (YB.04.), 2/53; 2/92.

Araştırma ve İncelemeler

Ağdemir, Zeynep, *Vergi, Sınıf ve İsyan: 16.-18. Yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi İsyanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2017.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Barış, Ankara 1999.

Bacanlı, Yaprak, "Osmanlı Devleti'nde Vergi İsyanları", *Vergi Sorunları Dergisi*, 391 (2021), s. 98-109.

Darling, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yay., İstanbul 2019.

Faroqhi, Suraiya, "Political Activity Among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35 (1992), s. 1-39.

Genç, Mehmet, "İltizam", *DİA*, XXII, s. 154-158.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Samet Matbaası, İstanbul 1964.

İlgürel, Mücteba, "Celâ-yı Vatan", *DİA*, VII, s. 238-240.

İlkesiz Vergilere Tepkiler Vergi İsyanları, ed. Özgür Saraç - Gamze Yıldız Şeren, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2022.

İnalcık, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283-337.

İnalcık, Halil, "Cizye", *DİA*, VIII, s. 45-48.

_____, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-610.

_____, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 33-54.

Kocaoğlu, Burak, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, Berikan Yay., Ankara 2018.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

Polat, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI- XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek", *Belleten*, LXXXII/295 (2018), s. 829-862.

Sahillioğlu, Halil, "Avarız," *DİA*, IV, s. 108, 109.

_____, "Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri I. Göç Bolu Subaşılık Aidatı", *Çele*, 33 (1966), s. 9-12.

- _____, “Osmanlı Devrinde Ağırlaşan Vergilere Karşı Halkın Tepkileri II. Pazarlık (Bolu Subaşılık Maktui, Devam)”, *Çele*, 35 (1966), s. 25-31.
- Sarıyıldız, Gülden, *Sokak Yazıcıları Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.
- Tuğluca, Murat, “Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşlarında Bir Savaş Finansman Kaynağı Olarak Nefir-i Âmm Bedeli (1688-1689)”, *Osmanlı Araştırmaları*, LXI (2023), s. 83-115.
- _____, *17. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK, Ankara 2020.
- Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar -Kınalı-zâde Ali'nin Medine-i Fâzıla'sı-*, Lotus Yayınevi, Ankara 2004.
- Ursinus, Michael, “Doğal Afetler ve Tevzi: Sel, Dolu ve Fırtınalar Karşısında Oluşturulan, Klasik Çağ Sonrası Yerel Vergi Sistemleri”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou, çev. G. Ç. Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 287-296.

Kırım Savaşı Sırasında Doğu Karadeniz’de Eşkıyalık: Yüzbaşı Alphonse Belliot Hadisesi

Banditry in the Eastern Black Sea During the Crimean War: The Case of Captain Alphonse Belliot

Özgür Yılmaz*

*Bu olayla ilgili tüm gelişmeler memleketin içinde bulunduğu durumda çok iyi ortaya koyduğu için olanları detaylarıyla anlatmam gerekiyor.***

ÖZ

Tarihin her döneminde, savaş zamanları ülke içinde güvenlik zafiyetinin ve pek çok kanunsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1853’ün ortalarında Ruslarla yeni bir savaş söylentisi Kuzeydoğu Anadolu’da karışıklıkların başlamasına sebebiyet vermiş ve savaş süresince bu hareketler devam etmiştir. Savaşın koşullarından istifade ile güçlenen yerel eşkiya, Trabzon-Erzurum yolunda güvenliği tehdit ederek baskın, soygun ve cinayetler işlemeye başlamıştır. 1854’ün Eylül ayında eşkiyanın kurbanı ise bu yol ile İstanbul’a gitmek üzere Erzurum’dan hareket eden Anadolu Ordusu’nda görevli Fransız subay Alphonse Belliot’du. Belliot’nun Bayburt-Erzurum arasında yer alan Masat’ta öldürülmesinden sonra Erzurum Fransız konsolosu Challaye, yardımcısı Castagne ve Polonyalı Yüzbaşı Hoscowski’nin yürüteceği bir tahkikat ve takibat süreci başlatmıştır. Fransız arşiv belgelerinde detaylı bir şekilde kaydedilen bu tahkikat süreci yalnızca örneklerine az rastlanacak bir “eşkiya avı hikâyesi” ortaya koymaz, aynı zamanda bölgedeki eşkiyalığın kökenleri, bağlantıları ve etkileri hakkında da önemli ayrıntılar sergiler.

Anahtar sözcükler: Kırım Savaşı, Eşkıyalık, Fransız subay, Fransız konsolosluğu, Memioğlu Mahmud

ABSTRACT

In every period of history, times of war have led to the emergence of insecurity and much lawlessness throughout the land. In the middle of 1853, rumors of a new war with the Russians caused unrest in the Northeast Anatolia region, and this unrest remained throughout the war. The local bandits had become stronger by taking advantage of the conditions of the war and started committing raids, robberies, and murders while threatening safety on the Trabzon-Erzurum Road. In September 1854, Alphonse Belliot, a French officer in the Anatolian Army who’d set off from Erzurum to go to Istanbul by this road, fell victim to the bandits. After Belliot was murdered in Masat, which is located between Bayburt and Erzurum, the French Consul Challaye in Erzurum opened an investigation into the crime and had the investigation

*Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye

ORCID: Ö.Y.0000-0002-1970-2315

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Özgür Yılmaz,
Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye
E-posta/E-mail: ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr

Başvuru/Submitted: 11.03.2023

Kabul/Accepted: 21.04.2023

Atıf/Citation:

Yılmaz, Özgür. "Kırım Savaşı Sırasında Doğu Karadeniz’de Eşkıyalık: Yüzbaşı Alphonse Belliot Hadisesi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 149-191.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1263693>

** Humphry Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars*, John Murray, London 1856, s. 68.

and prosecution conducted by his deputy Castagne and the Polish Captain Hosczoński. This investigation is detailed in French archival documents and not only reveals the rare story of a hunt for bandits, but also reveals important details about the origins, connections, and effects of banditry in the region.

Keywords: Crimean War, Banditry, French Officer, French consulate, Memioğlu Mahmud

Extended Abstract

Banditry has been seen in many regions and states throughout history as a security problem that was not easy to deal with or eradicate. The bandits usually cut off the roads by exerting power with weapons and other shows of force; their intentions were to take life and property by raiding, and they destroyed security and state order in this way. The weakening of the central governmental bodies was shown to be the most important factor in the emergence of banditry. In this respect, periods of economic and political depression and of war times caused banditry to form and increase as a result of changes in the political, economic, and social conditions. In this context, the elements expressed in Ottoman documents as *erbâb-ı şekavet* [master of highway robbers], *erbâb-ı fesâd* [master of oppression], and *gurûh-i eşkıya* [gang of bandits] emerged in the provinces of Trabzon and Erzurum, which had recently been included in the new Ottoman central administrative system that started with the Tanzimat reforms. These factors restrained the state from establishing a central administration in this region. However, once these banditry activities that had been seen as a local security issue started threatening the security of the Trabzon-Erzurum-Bayezid Road connecting these two provinces and extending to Iran, great problems were able to arise. These problems could also become political and more complex if the victim of the highway bandits was a foreign merchant or passenger.

The outbreak of the Crimean War caused confusion in Eastern Anatolia and the elements who benefited from war conditions to emerge. The bandits had grown stronger due to the unsafe conditions on the Trabzon-Erzurum Road, which continued to be the scene of much passenger and caravan traffic during the war, and became a threat to the passengers and caravans using the road. For this reason, authorities' greatest concern was the safety of the road, and warnings were given to the caravans and passengers in this regard. In September of 1854, the disorderly criminals in the region targeted a French officer in the Ottoman Anatolian Army, Alphonse Belliot. Because the Crimean War had created new employment opportunities for many officers who'd been unemployed in their hometowns, many officers came to Istanbul and applied to the Ottoman government to serve in the army. These officers had to use the Trabzon-Erzurum Road to reach the Anatolian Army. Belliot's murder at the hands of a bandit from the İspir-Bayburt region along the Masat Creek started an unusual bandit hunt with the intervention of the French Consul Challaye who was residing in Erzurum. The investigation and prosecution is detailed in French archival documents and was conducted by Challaye's deputy, Castagne, and the Polish Captain Hosczoński in the İspir-Bayburt regions.

The main actors in the investigation following the murder of Captain Belliot were the French Consul Challaye and Erzurum Governor İsmail Pasha. The French Consul Challaye regarded the murder as a matter of the French nation and directed the steps following the incident. He made the necessary attempts to establish cooperation with the local administration regarding the issue and sent his deputy to the region to closely follow the developments. Meanwhile, the governor of Erzurum allocated the necessary permissions as well as the military elements of the operation and ensured the cooperation of the İspir and Bayburt governors in pursuing the bandits. In this context, the cooperation between the French consulate and the Erzurum governorship regarding this event was of course due to the fact that the Ottoman Empire and France had been fighting on the same side against the common enemy of Russia, despite the conflict-ridden climate that usually prevailed between the European consuls in the Ottoman provinces and the local administration during the Tanzimat period. As seen in this incident, the Ottoman-French alliance in the bandit hunt was quite interestingly carried out on the internal front. However, this exemplary incident can also be seen as a sign of the European consuls intervening in the Ottoman internal administration within the political and diplomatic atmosphere of the post-war period. The investigation and prosecution that was carried out after the murder turned into an expedition against the bandits behind the front within an environment where the war with the Russians continued on the Caucasus Front, thus causing interesting developments in terms of regional bandits, local connections, and local administration. At the same time, the case of Belliot's murder also revealed an unusual example of cooperation in the relations between European consuls and Ottoman local administration in Erzurum Province during the Tanzimat.

Having roads be cut off, transportation and communication be interrupted, and no safety on the roads were very common situations during the wars. In Northeastern Anatolia where transportation was difficult due to its geographical structure, the Erzurum-Bayezid and Erzurum-Kars roads were disconnected as a result of sections being occupied by the Russians during the Crimean War, as well as bandits in other places threatening to destroy the safety of the roads. Since the part of the Trabzon-Erzurum-Tabriz Road that runs through quite different geographies between Erzurum and Iran also passed through regions under the control of Turkish-Kurdish tribes, highway robbers committed many robberies along this section of the road. Despite the geographical difficulty of the road between Erzurum and Trabzon, it was still relatively safer than the rest of the road. While the safest part of the road was the area between Erzurum and Gümüşhane, safety along this part of the road could not be ensured during the years of the Crimean War. Because this area had the most abundant opportunities for looting, the bandits who dominated the valley within the borders of Bayburt and İspir carried out robberies on the Trabzon-Erzurum Road and its vicinity. The Ottoman government is seen to have tried to take some security measures here during and after the war. However, these measures were temporary and insufficient, thus the local government was unable to establish

complete safety on the road. As seen in the example of Belliot's murder, bandits continued to be a problem in the region during the second half of the 19th century and benefitted from their connections with the local administration and rural allies.

Giriş

Tarih boyunca pek çok devletin sorunu olagelen eşkıyalık başa çıkılması ve ortadan kaldırılması pek de kolay olmayan bir güvenlik sorunuymdu. Genellikle silah ve diğer zor kullanma yöntemlerinden güç alarak yolları kesen, baskın yapmak suretiyle cana ve mala kasteden eşkıya bu şekilde güvenliği ve devlet düzenini ortadan kaldırmaktaydı. Öyle ki bu işi sürekli bir geçim kaynağı haline getiren eşkıya, sürekli hareket halinde olduğu için istedikleri zaman ortaya çıkabiliyor ve bölgeye olan aşinalıkları ile kendilerini rahatlıkla gizleyebiliyordu. Bundan dolayı eski dönemlerden beri devletler bilhassa ticaret rotalarını emniyet altına almak için yapılar inşa etmenin yanında şiddetli cezalar vermek suretiyle eşkıyalığa karşı tedbirler almaya çalışmışlardı. Genel olarak bakıldığında, eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkışında merkezi yönetim organlarındaki zayıflama en önemli faktör olarak gösterilmektedir. Bu bakımdan ekonomik ve politik bunalım dönemleri veya savaş durumları siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulları değiştirdiği için eşkıyalık faaliyetlerinin oluşmasına ve artmasına da neden olmaktadır.

Osmanlı Devleti de eşkıyalıkla oldukça erken dönemlerde yüzleşmiş ve büyük bir toplumsal kargaşa yaşamıştı. 16. yüzyıldan itibaren devlet düzeninin sarsılmaya başlaması, devletin bünyesinde gerçekleşen sosyal ve ekonomik değişimlerden kaynaklı bozulmalar takip eden yüzyılda daha büyük bir krizin ve beraberinde bir toplumsal buhranın yaşanmasına yol açmıştır. Bu şekilde temel nedenleri nüfus artışı, tarımsal üretimdeki yetersizlik, ekonomik dengelerdeki değişim, savaşlar ve siyasi çözümler olan eşkıyalık 18. yüzyılın uzun süren savaş dönemi ile daha büyük bir tehdit haline gelmiş ve taşrada Osmanlı merkezi gücünü zayıflatmıştır¹. Beraberinde gelen mali bunalım, devletin askeri ve idari gücünün zayıflaması doğal olarak ülke içi asayişin de sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu bakımdan, II. Mahmud döneminde başlayan ve Tanzimat döneminde devam eden merkezîyetçi reformlar ile bu sorunlar giderilmeye çalışılmış; ancak bu çabalar geniş bir gayrimemnun kitle yaratarak her seferinde devlet otoritesine karşı gelecek bir güç odağının ortaya çıkmasına da neden olmuştur². Bu unsurlar bazen ayânlık şeklinde doğrudan hükümete karşı koyan unsurlar olduğu gibi, bu çalkantılı dönem imparatorluğun her tarafında aralarında farklılıklar gösteren eşkıya güruhunun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda, 19. yüzyılda, Tanzimat reformları ile başlayan yeni Osmanlı merkezi idari sistemine geç dâhil olan Trabzon ve Erzurum eyaletlerinde de bu şekilde “erbâb-ı şekavet”, “erbâb-ı fesâd” ve “gürüh-i eşkıyâ” olarak ifade edilen unsurlar ortaya çıkmıştı. Ne var ki bir iç güvenlik meselesi olarak görülebilecek bu eşkıyalık faaliyetleri bu iki eyaleti bağlayan ve İran’a uzanan Trabzon-

1 Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c. II, çev. Süphan Andıç, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 562-568; Mücteba İlgürel, “Osmanlılar’da Eşkıyalık Hareketleri”, *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 467-468.

2 Naim Ürkmez, “Eşkıyalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Rapor”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2015), s. 32.

Erzurum-Bayezid yolu gibi uluslararası ticaretin cereyan ettiği bir hattı tehdit ettiği zaman yolun emniyeti daha önemli bir mesele haline gelebiliyordu. Yolda eşkıyanın mağduru bir yabancı tüccar veya yolcu ise sorun siyasi ve daha karmaşık bir hale gelebiliyordu.

Sahil kesiminden başlayıp yüksek dağ geçitlerinin oluşturduğu oldukça zor bir coğrafyayı takip ettikten sonra Doğu Anadolu'ya uzanan ve önemli bir ticari hareketliliğin olduğu Trabzon-Erzurum-Bayezid yolunun güvenliği oldukça önemliydi. İlerledikçe iklimi ve coğrafyası gibi bölge sakinlerinin de değiştiği görülen bu yolda öncelikle sahil ve vadilere yerleşik, Karadenizli aileler ön plana çıkarken Doğu Anadolu'da ise aşiretlerin egemen olduğu sahaya doğru ilerlemekteydi. Coğrafyanın zorluğu ve bu farklı sosyal yapı zaman zaman yolun güvenliğini tehdit eden unsurların da ortaya çıkmasına neden olmuştu³. Bu bağlamda yol güvenliğinin en önemli tehdit unsuru yolda gasp, hırsızlık ve cinayetlere teşebbüs ederek önemli sorunların yaşanmasına neden olan eşkıya idi. Bu yolun 1830'lardan itibaren transit İran ticareti için en önemli güzergâh haline gelmesine ve yoğun bir yolcu ve mal trafiğine sahne olmaya başlamasına rağmen yol güvenliğine ilişkin düzenlemelerin 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile 1850'de bu yolda devlet eliyle başlayan inşaa faaliyetleri bölgede merkezi devlet otoritesinin tesis edilmesi açısından bir araç olarak görülerek yolun emniyeti de ön plana çıkmaya başlamıştır⁴. Ancak bu girişimin kesintiye uğraması ve araya Kırım Savaşı'nın da girmesi pek çok girişimin savaş sonrası dönem ertelenmesine neden olmuştur. Savaş döneminde asker ve cephane naklinde bu yolda karşılaşılan ulaşım güçlükleri savaşın bitiminde yol yapım çalışmalarının başlamasına vesile olduysa savaş döneminde yolun emniyeti ile ilgili meseleler de bu konuda Osmanlı hükümetini savaş sonrası dönemde gerekli tedbirleri almaya zorlamıştır.

Kırım Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan karışıklıklar Doğu Anadolu'da da otorite boşluğuna ve bu boşluktan istifade eden unsurların palazlanmasına neden olmuştu. Savaş döneminde de yolcu ve kervan trafiğine sahne olmaya devam eden Trabzon-Erzurum yolundaki ortaya çıkan emniyetsiz koşullardan dolayı güçlenen eşkıya, yolu kullanan yolcu ve kervanları tehdit eder bir hal almıştır. Savaşın tüm hızıyla devam ettiği 1854'ün Eylül ayında bölgedeki kaos ortamı bu kez Anadolu Ordusu'nda görev yapmak üzere Osmanlı ülkesine gelen bir Fransız subayı, Alphonse Belliot'u hedef almış ve bu subayın Bayburt'a bağlı Masat Deresi'nde İspir eşkıyası tarafından öldürülmesi Erzurum'da mukim Fransız konsolosu Challaye'in müdahalesiyle alışık olunmayan bir "eşkıya avının" başlamasına neden olmuştur. Cinayet sonrasında yürütülen soruşturma ve kovuşturma süreci ise Kafkas Cephesi'nde Ruslarla savaşın devam ettiği bir ortamda "cephe gerisinde eşkıyaya yönelik

3 Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 165-166.

4 Fulya Özkan, *A Road in Rebellion, A History on the Move: The Social History of the Trabzon-Bayezid Road and the Formation of the Modern State in the Late Ottoman World*, State University of New York at Binghamton, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton 2012, s. 26-51.

bir sefer” haline dönüşerek bölge eşkıyası, yerel bağlantıları ve yerel idare açısından ilginç gelişmelerin yaşanmasına neden olmuş; aynı zamanda Tanzimat dönemi Osmanlı taşrasında Avrupalı konsololar ve Osmanlı yerel idaresi arasındaki münasebetlere dair alışık olunmayan bir işbirliği örneği de ortaya koymuştur.

Bu çalışma şimdiye kadar sadece Humphry Sandwith’in naklettiği detaylar ekseninde bilinen bir cinayetin ve sonrasının hikâyesini doğrudan olayın muhatapları olan Fransız konsolosluk görevlilerinin mektup ve raporları üzerinden yeniden değerlendirmeyi ve konu hakkında yeni tespitler ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana kaynakları bizzat sürecin takipçisi olan Fransız konsolosu Charles-Alexandre de Challaye⁵ ve konsolosluğu kançıları Gaspard Castagne’nin⁶ Fransız elçiliğine ve Fransız hariciyesinin siyasi bürosuna gönderdiği raporlardır⁷. Challaye’in olayın soruşturma sürecinde Erzurum valiliği, Castagne ve Fransız elçiliği ile yaptığı yazışmalar; yine Castagne’nin mektupları ve konu hakkında hazırlanan ayrıntılı bir rapor cinayetin ve sonrasının tüm detaylarını ortaya koymaktadır⁸. Bu resmi yazışmaların yanında olaya ilişkin bilgileri yine bir başka yabancının, İngiliz hekim Sandwith’in eserinde görmek mümkündür⁹. Sandwith’in anlatılarını önemli kılan, olayın olduğu zamanda yolda olması ve olay hakkında hem cinayetin yaşandığı yerde hem de Erzurum’daki yansımalarına tanık olarak hadise hakkında Erzurum’da önemli bilgiler elde etmesidir. Pek çok açıdan kaynağı başta Fransız konsolosluğu ve Erzurum’daki az sayıda Avrupalı sakinler olduğu anlaşılan Sandwith’in verdiği bilgiler, konsolosların olaya ilişkin ayrıntılı raporlarındaki bilgiler ile örtüşmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri içinde, az da olsa Belliot cinayeti ve sonrası süreç ile ilgili olanlar da tespit edilmektedir. Bu kaynaklardan hareketle bu çalışmada öncelikle Erzurum ve çevresinde savaşın başlamasıyla belirgin bir hal

5 Charles-Alexandre de Challaye, 1830-1841 yılları arasında İzmir Fransız konsolosluğunda görev yapan Alexandre-Pierre Challaye’in oğlu olarak 11 Ağustos 1816’da Paris’te doğmuştu. Hukuk eğitimi aldıktan sonra oldukça erken bir dönemde konsolos olarak Manila’da diplomatik kariyerine başladı. Daha sonraki görev yeri ise 1843’te İskenderiye oldu. Temmuz 1852’de Erzurum’da başlayan konsolosluğu uzun bir izin dönemi ile olsa da Ekim 1854’e kadar devam etti. Temmuz 1855’te Ancona’da görev yaparken koleradan öldü. AMAE, Personnel, Dossier Individuel, Ire Série, no. 841, «CHALLAYE Charles Alexandre de».

6 Gaspard-Auguste-Louis Castagne 1822 yılında İstanbul’da doğmuştu. Babası Louis-Joseph-Auguste Castagne ise 15. yüzyıldan beri tüccar olarak bilinen Bergemönlü Castagne ailesinden, İstanbul’da ticaret yapan bir Fransız tüccardı. Gaspard Castagne İstanbul’daki Fransız elçiliğinde kançılar ve daha sonra Varna’da Fransız konsolosluğunda görev yapmıştı. Castagne, koleradan öldüğü Ağustos 1855’e kadar Erzurum’da görev yapmıştı. AMAE, Personnel, Dossier Individuel, Ire Série, no.776, «CASTAGNE Gaspard Auguste Louis»; Michel Lesure, “La France et le Caucase à l’époque de Chamil”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, XIX/1-2 (1978), s. 59.

7 Erzurum Fransız konsolosluk arşivleri için bk. Özgür Yılmaz, “Erzurum Yerel Tarih Kaynağı Olarak Fransız Konsolosluk Arşivleri”, *Mukaddime*, 12/2 (2021), s. 268-306.

8 Belgeler için bk. CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Erzeroum, Vol. 2 ve AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4.

9 Sandwith eserinde, İstanbul’dan Kars’a olan yolculuğuna, Kafkas cephesindeki gelişmelere ve Rusların 1855 Kars kuşatmasına ilişkin anı ve tespitlerini aktarmıştır. Bk. Sandwith, *a.g.e.*, s. 45-47, 68-79; Eserin Türkçesi için bk. Humphry Sandwith, *1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü*, çev. Hamit Zafer Kars, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 50-52, 68-76.

alan asayiş ve güvenlik sorunlarına ilişkin örnekler verilecek, arkasından Yüzbaşı Belliot’un cinayetine giden süreç ve takip eden gelişmeler ele alınacaktır.

Savaşla Gelen Kargaşa: Erzurum Civarında Asayiş ve Güvenlik Sorunları

Oldukça geniş bir bölgeyi kapsayan Erzurum Eyaleti belki de imparatorluk sınırları içinde idaresi en zor olan eyaletlerden biriydi. Rus ve İran sınırında yer almasının verdiği stratejik önemi bir yana nüfus yapısı itibarıyla farklı etnik unsurları barındıran eyaletin idaresi özellikle Tanzimat dönemindeki merkezileşme çabaları çerçevesinde pek çok yeni engel ile karşılaşmıştı¹⁰. Bu bağlamda çok sık değişen Erzurum valilerinin en önemli görevi eyaletin “ehemmiyeti doğrultusunda” iyi idare edilmesiydi. Bundan dolayı bu dönemde Erzurum’da görev yapmaya başlayan her bir validen özellikle asayiş ve güvenlik sorunlarını ortadan kaldırması beklenmekteydi¹¹. Ne var ki savaş öncesindeki bu sorunlar savaşın getirdiği belirsiz ortam ile büyüyerek eyalet idaresini daha fazla meşgul etmeye başlamıştır.

Temmuz 1852’den itibaren Erzurum’da Fransız konsolosu olarak görev yapmaya başlayan Charles-Alexandre de Challaye, Kırım Savaşı öncesinde ve sırasında bölgedeki asayiş sorunlarını rapor ederek bu sürece tanıklık etmiştir¹². Konsolosun eyalet idaresi hakkındaki ilk gözlemleri soyguncuların rahat hareket etmelerine imkân veren güvenlik zafiyetiydi. Bunlardan biri de Tortumlu Kâhya’ydı. Erzurum’a gelmesini fırsat bilen vali Mazhar Paşa, onu yakalamış ve Kâhya’nın üzerinde 4.000 kuruş para çıkmıştı. Fakat hapsedilen kâhya, gardiyanlara verdiği 1.700 kuruş karşılığında firar etmişti. Yolda da boş durmayan kâhya ele geçirdiği atların bekçilerine de “parasını Erzurum valisinden talep edin” şeklinde alaylı bir karşılık vermiş ve bu tür soygunlara devam ederek her seferinde “Erzurum valisinin kendisini soyduğunu” iddia etmişti¹³. Diğer bir sorun da Trabzon-Erzurum yolunda kol gezen Laz eşkıyasıydı. Bunlar yakın zamanda Bayburt civarında dört yolcuya saldırmış ve içlerinden birini öldürmüştü. Benzer hadise İran’daki İngiliz elçiliğinin ikinci sekreteri Dickson’un başına gelmişti. Dickson kalabalık bir maiyetle yola çıkmasına rağmen bir grup eşkıyanın takibine maruz kalmıştı. Aynı şekilde Bayezid’de bir zaptiye, Ermeni bir kadını kaçırap İran tarafına götürmüş, bu da Türklerle Ermeniler arasında büyük bir çatışmanın alevlenmesine neden olmuştu. Ancak bu sırada İran’a Osmanlı elçisi olarak giden Ahmet

10 Cevdet Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1975, s. 210-345.

11 Hasan Şahin, *1855 Erzurum Harekatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 65-71.

12 Charles-Alexandre De Challaye, *Kırım Savaşı Öncesinde Osmanlı Ordusu Organizasyon ve Savaş Gücü*, çev. Özgür Yılmaz, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 17-53; Özgür Yılmaz, “Erzurum Fransız Konsolosu Challaye’nin Kırım Savaşı Döneminde Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1853-1854)”, *History Studies*, 7/4 (2015), s. 157-174.

13 CADN, Constantinople (Ambassade), Série D, Erzeroum, Vol. 1, Challaye’dan La Valette’e, Erzurum, 28 Ağustos 1852. (Bu fon bundan sonra “CADN, Erzeroum” şeklinde gösterilecektir).

Vefik Efendi'nin Bayezid'de olması ve her iki tarafın ileri gelenlerine sükûnet çağrısı yapması olayları yatıştırmıştı¹⁴.

1853'ün ortalarında bu kez yaklaşan yeni bir Osmanlı-Rus çatışmasının etkileri Erzurum ve çevresinde endişeye ve huzursuzluğa neden olmaya başlamıştı¹⁵. Bundan cesaret alan eşkıya, Erzurum valiliğinin tüm çabasına rağmen savunmasız halka karşı haydutluk yapmaya başlamıştı. Bu durumu 10 Haziran'da bizzat İspir'e giderek gözlemleyen Challaye'e göre, altmış kişilik bir Laz eşkıya çetesi, Çoruh ve kollarının aktığı vadilerde yer alan köylere baskın yaparak köylülerin hükümete verdikleri senelik vergiyi çekinmeden toplamış ve bunun üzerine İspir müdürü Hasan Ağa elli kadar adamıyla bu eşkıyanın peşine düşmüştü¹⁶. Challaye takip eden diğer bir raporuna göre şehirde ve eyalet genelinde durum "iyileşmek yerine her geçen gün daha da kötüye" gidiyordu. Bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin artmaya başladığını Bayezid ve Tortum taraflarından gelen haberler üzerinden aktaran Challaye'e göre Bayezid'deki cinayetler Kürt aşiretleri arasındaki husumetten kaynaklanmış ve birkaç kişinin ölümüyle sonuçlanmıştı. Tortum taraflarında ise sorunun kaynağı burada bulunan bir Ermeni köyüne Laz eşkıyası tarafından yapılan baskın ve soygunlardı. Köy halkının kilisede olduğu bir sırada yapılan bu baskında köylünün elinde ne varsa alan Laz eşkıyası, köylülerden birinin gizlice Tortum müdüründen yardım alarak geri gelmesi ile ciddi bir dirençle karşılaşmış ve içlerinden üçü öldürülmüş, pek çoğu yaralanmış ve sekizi esir edilerek Erzurum'a götürülmüştü. Ancak Challaye'e göre bunlar için valinin adamlarına verecekleri birkaç bin kuruş, muhakeme sürecinin sona ermesi ve serbest bırakılmaları için yeterli olacaktı¹⁷.

Haziran 1853'te Abdülmecid adlı Hoylu bir İran vatandaşı elindeki bıçağıyla sırasıyla şehirdeki Avusturya, İngiltere, Rusya ve Fransa konsolosluklarına giderek içeri girmeye çalışmıştı. Avusturya ve İngiltere konsolosluklarına alınmayan bu İranlı Rus ve Fransız konsolosluklarına giderek tehdit edici ifadeler kullanmış ve ülkelerinin bayraklarını indirmemeleri durumunda öldürüleceklerine dair tehditler savurmuştu¹⁸. Diğer bir olay da Fransız vatandaşı ve aynı zamanda Erzurum Rusya konsolosu Jaba'nın kayınbiraderi Alexandre Giraud'un Ilıca'nın Kürt sakinleri tarafından saldırıya uğramasıydı. Bu konunun takibi için hemen vali Zarif Mustafa Paşa ile temasa geçen Challaye, yetkililerin suçluları ele geçirmek için gösterdiği yavaşlığı eleştirmekte ve "Erzurum Eyaleti gibi kolluk kuvvetlerinin ve medeni ülkelerin idari kurumlarının bulunmadığı ve yarı vahşi bir halkın yaşadığı yerde

14 CADN, Erzeroum, Vol. 1, Challaye'dan La Valette'e, Erzurum, 28 Ağustos 1852.

15 Benzer gelişmeler Trabzon Eyaleti'nde de ortaya çıkmakta gecikmemişti. Bk. Eyyub Şimşek, "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaleti'ne Toplumsal Etkileri", *History Studies*, 5/5 (2013), s. 275-280; Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon Vilâyeti'nde Kanûn Kaçakları (1856-1869)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30 (1996), s. 71.

16 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 39, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 19 Haziran 1853.

17 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 39, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 19 Haziran 1853.

18 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'dan De La Cour'a, Erzurum, 5 Haziran 1853.

Avrupalıların güvenliği ve saygınlığının sadece sıra dışı cezaların söz konusu olmasıyla” sağlanabileceğini ifade etmekteydi¹⁹.

Bölgedeki Laz eşkıyası savaşın şiddetlendiği 1854’te de bölgedeki baskınlarına devam etmekteydi. Mart ayında Bayburt yakınlarında İranlı tüccar Emir Arslan’ın yolunu kesen eşkıya, tüccarın atlarını çalmıştı²⁰. Karmik ve Kodorçor (Hodiçor) adlı Ermeni köyleri ise Mayıs 1854’te başlarında Kumbasaroğlu Süleyman Ağa’nın bulunduğu Laz eşkıyası tarafından basılmıştı. Eşkîya talep ettiği 50 bin kuruşu alamayınca altı kişiyi öldürmüş ve üç kişiyi de yaralamıştı. Kodorçor papazının kendisine yazdığı bir mektup ile olaydan haber olan konsolos Challaye, hemen vali Feyzullah Paşa’ya başvurursa da “diğerleri gibi bu suçun da cezasız kalacağını” belirtmekteydi²¹. Temmuz ayı Erzurum ve çevresindeki cinayet ve soygunların en üst seviyeye çıktığı bir dönem oldu.

Konsolosun rapor ettiği ilk soygun vakası Koşapınar mevkiinde Fransız tüccar Goliti’yi hedef almıştı. Olayı araştırmak üzere 7 Temmuz’da 8 silahlı adamı ile buraya gönderilen Mülazım Temir Bey ve Kâhya Bey’in yaptığı incelemelere göre soygundan sonra hırsızlık yapmaya devam eden ve dört kişiyi öldüren bu eşkıya çetesi bir kervana saldırdıkları sırada baskına uğratmış ve pek çoğu etkisiz hale getirilmişti. Sayıları dokuz olan bu eşkıya Erzurum’a getirilerek hapse konulmuştu. Challaye, bölgenin tam bir karmaşa içinde olduğunu belirterek “yerel idarenin ihmali ve zayıflığından dolayı tüm eyalette işledikleri suçlar cezasız kalan eşkıyaya karşı yolun güvenliğini sağlayacak zaptiyelerin eksikliği yüzünden emniyetin ortadan kalktığını” ifade etmekteydi. Bundan dolayı Challaye, “en azından bu olayda adaletin yerini bulmasını ve suçluların hak ettikleri cezayı almalarını” ve “Erzurum’un Müslüman, Hıristiyan ve Avrupalı tüm sakinlerini tehdit eden” bu derin karmaşa ortamının ortadan kaldırılması için Fransız Elçiliğinin, Babıali nezdinde harekete geçmesini talep etmekteydi²². Çünkü eyaletin diğer yerlerinde Kürtleri harekete geçiren benzeri koşullardan güç alan Laz eşkıyası Erzurum’a ulaşan değişik yollara musallat olarak kendilerine karşı çıkamayacak durumdaki yolculara saldırıp soymaktaydı. Bu nedenle konsolosun en büyük endişesi eşkıyanın “bu yolu kullanan Avrupalıların da yakın zamanda tehdit etmeye” başlayacak olmasıydı²³.

Konsolosun endişelerini haklı çıkaracak olaylar vardı. Temmuz ayının başlarında Zigana’da Türk ve İranlılardan oluşan bir kabile saldırıya uğramış ve iki kişi öldürülmüştü²⁴. 15 Temmuz’da ise Erzurum’a 80 kilometre mesafede Goliti’nin 20 bin kuruş değerinde

19 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 40, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 5 Ağustos 1853.

20 BOA, HR.MKT, 73/57, 2 B. 1270 (31 Mart 1854).

21 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 5, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 1 Temmuz 1854.

22 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 11, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 11 Temmuz 1854.

23 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 11, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 17 Temmuz 1854.

24 Mayıs 1854’te vuku bulan bu saldırıda İranlı Tüccar Ali Ekber yaralanmış ve 300 bin kuruşu çalınmıştı. Daha önce bu yolda bir başka İranlı, Hoylu Ali Esfar ise öldürülmüştü. BOA, HR.MKT, 97/74, 10 R 1271 (31 Aralık 1854).

malını taşıyan küçük bir kervan Kürtler tarafından tamamen soyulmuş ve eşkıya yanına alamadığı eşyayı da tahrip etmişti. Aynı şekilde Erzurum'a gelmekte olan sekiz yolcu Dumlu yakınlarında eşkıyanın saldırısına uğramış ve içlerinden birisi ağır bir şekilde yaralanmıştı²⁵. Bir diğer soygun ise oldukça karmaşık bir meseleye neden olmuştu. Zira bu kez soyguncular, Rusya tarafından, General Wrangel'in emrinden ayrılan bir Kazak müfrezesinden askerlerdi. İran tarafından Erzurum'a doğru yola çıkan ve 2.000 at ve 500 kişiden oluşan bir kervan İran sınırı yakınlarında baskına uğramış ve çok yüksek miktarda mal çalınmıştı. Kervanın içinde İngiliz konsolosu James Brant'ın akrabalarının da olması Erzurum'da geniş bir yankı uyandırmıştı²⁶. İran tarafı kayıpların telafisi için Osmanlı tarafını muhatap kabul ederken, Osmanlı hükümeti Bayezid'in Rus işgalinde olmasından dolayı sorumlunun Rus tarafı olduğunu iddia etmiştir²⁷.

Belliot hakkında yazdığı uzun raporda Challaye, Erzurum'daki İngiliz meslektaşısı Brant ile sabık Erzurum Valisi Feyzullah Paşa nezdinde eyalet genelindeki eşkıyalık hadiseleri hakkında pek çok girişimleri olduğunu; ancak yerel idarenin ihmalleri nedeniyle müdahale edilmeyen durumun her geçen gün daha da kötüleştiğini belirtmekteydi. Öyle ki Feyzullah Paşa hastalık bahanesiyle kendini Erzurum'un dışına atınca emniyetsiz ortam devam etmiş ve eşkıya çeteleri daha serbest bir şekilde dolaşmaya başlamıştı. Feyzullah Paşa'nın aynı görevle Sivas'a tayini ve yerine İsmail Paşa'nın atanmasından sonra konsoloslar bu kez yeni vali nezdinde aynı girişimleri yapmaya devam etmiş ve henüz Ağustos ayının ortalarında Erzurum'a gelerek görevine başlayan yeni vali, selefi döneminde alınmayan tedbirleri alacağı sözünü vermişti²⁸.

Konsolosun verdiği bu örneklerde de görüldüğü gibi yol emniyetinin olmadığı Erzurum ve çevresinde gerekli tedbirleri almadan seyahat etmek çok büyük riskleri göze almak demektir. Öyle ki yaşanan ve önü alınamayan bu hadiselerin bir tarafını eşkıyalar çekerken diğer tarafını da yerel müttefikleri oluşturmaktaydı. Diğer bir ifade ile eşkıyalık hadiselerinde hancılar, yolun geçtiği köylerin ahali ve bazen de yerel idarecilerin teşkil ettiği ve her tarafın bir şekilde pay aldığı bir işbirliği söz konusuydu²⁹. Belliot'nun cinayeti sonrası süreçte

25 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 11, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 17 Temmuz 1854.

26 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 25 Ağustos 1854; CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 37, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 30 Ağustos 1854.

27 Tozlu, *a.g.t.*, s. 167-168.

28 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

29 Fulya Özkan, "Gravediggers of the Modern State: Highway Robbers on the Trabzon-Bayezid Road, 1850s-1910s", *Journal of Persianate Studies*, 7 (2014), s. 231-233; Mehmet Yaşar Ertaş, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi, Samsun 2017, s. 179-189; Sandwith, *a.g.e.*, s. 70-71.

görüldüğü üzere, olayın faili olan Memioğulları³⁰ eşkıyasının oldukça geniş bir ilişki ağı söz konusuydu ve bu bağlar hadiseleri engellemede ve suçluları etkisiz hale getirmede en önemli engellerden biriydi.

Tehlikeli Bir Yolculuk: Yüzbaşı Belliot'nun Erzurum'dan Ayrılması ve Sonrasında Yaşananlar

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun subay kadrosu içinde pek çok yabancı istihdam edilmişti. Zira savaş, kendi memleketlerinde açıkta olan pek çok subay için yeni bir istihdam fırsatı yaratmıştı. 1853'ün ortalarından itibaren yabancı subaylar İstanbul'a gelerek Osmanlı ordusunda görev almak için başvurmuş ve hizmet etmeye başlamıştı. Bunların yanında diğer bir subay kaynağı da Macar ve Polonyalı mültecilerdi. Büyük oranda Anadolu Ordusu'nda görev yapan bu subayların bazıları ihtida ederek Müslüman adları almıştı³¹. Ancak askeri eğitimi şüpheli olan çok sayıda yabancı subayın hizmete alınması Osmanlı subayları arasında kıskançlık yarattığı gibi, kendi aralarındaki entrikalar da özellikle Anadolu Ordusu içinde sorunlara neden olmuştu³². Bu sorunlar özellikle Osmanlı ordusunun yenilgisi ve çok sayıda askerin kaybı ile sonuçlanan Kürekdere Muharebesi'nde ortaya çıkmıştı³³. Çünkü Osmanlı subayları, yabancı subayların komutasında görev yapmak istemiyordu. Diğer taraftan da cephede Avrupalı subayların tam olarak tanınmadıkları bir orduda radikal hareketlere girişmesi de yenilgilerin nedenleri arasındaydı³⁴. Muhtemelen bundan dolayı Ordu Müşiri Mustafa Zarf Paşa, bu muharebeden sonra bazı Avrupalı subayların mukavelesini uzatmak istememişti.

30 Belgelerde olayın faili olarak gösterilen Memioğlu Mahmud'un uzun zamandan beri günümüzde Bayburt-İspir arasında taksim edilen ve vadilerde oluşan bölgede etkili yerel bir ailenin üyesi olduğu görülmektedir. Belgelerde "İspir kazası ahalisinden Memioğullarının erbab-ı şekavetten oldukları" veya "İspir kazası sekene Memioğulları eşkıyası" şeklinde bahsedilen ailenin 19. yüzyılın başlarından itibaren zaman zaman merkezi idare ile sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde Memioğlu Hüseyin, İspir Kazası voyvodalığı yaparken eşkıyalık faaliyetlerine başlamış, birkaç defa Erzurum eyaletine saldırınca hakkında yakalama kararı çıkartılmıştı. Üzerine kuvvet sevk edilen Memioğlu Hüseyin, İspir'den çıkmak zorunda bırakılmış ve daha sonra ele geçirilerek idam edilmiş ve kesik başı İstanbul'a gönderilmişti. Şaban Bayrak, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İspir'in İdari Statüsü ve Bazı Önemli Olaylar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 24 (2008), s. 27-28; Ahmet Aksın-Emrah Maral, "II. Selim Döneminde Eşkîyalık Olayları ve Eşkîyalıkla Mücadele", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*, ed. Alaaddin Aköz vd, Palet Yayınları, Konya 2018, s. 315; Ailenin geri kalan üyelerinin II. Mahmud döneminde bölgede etkili olmaya devam ettikleri görülmektedir. Yüzyılın ortalarında ise Memioğlu Mahmud, kardeşleri Memioğlu Kör Ömer, Memioğlu İbrahim ve Boz Ali ile İspir, Bayburt ve Gümüşhane dolaylarında karıştıkları sorunlar nedeniyle "bölgenin eşkıyası" arasında gösterilmeye devam etmiştir. BOA, MVL, 588/25, Lef 3, 15 Ra 1274 (3 Kasım 1857).

31 Mesut Uyar, "The Ottoman Officer Corps and the Crimean War", *The Routledge Handbook of the Crimean War*, ed. Candan Badem, Routledge, London 2021, s. 212-222.

32 Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, çev. Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 349; Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 137-138.

33 W.E.D. Allen- Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: a History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge University Press, Cambridge 1953, s. 76-79.

34 Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s. 349.

Bu subaylar arasında yer alan Fransız vatandaşı Alphonse Belliot'yu Trabzon yolunda katledilmeye götüren olaylar zinciri öncelikle onun cepheden ayrılarak Erzurum'a gelmesiyle başlamıştı. Challaye'ın raporuna göre, Anadolu Ordusu'nda "süvari talimcisi" unvanıyla görev yaptığı esnada özellikle 6 Ağustos 1854'te vuku bulan Kürekdere Muharebesi'nde³⁵ oldukça başarılı görevler icra etmiş ve bundan dolayı Müşir Zarif Mustafa Paşa tarafından kaymakam derecesi ve mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiş³⁶. Ancak, Sandwith'in anlatımıyla "Kars'taki Türk ordusunda olağanüstü cesaretiyle kendini göstermiş kahraman bir Fransız subayı"³⁷ olan Belliot'nun mukavelesi Anadolu Ordusu müşiri tarafından uzatılmak istenmemiş ve bu da Belliot'yu bizzat İstanbul'a giderek bu konuda seraskerlik makamı ile görüşmeye sevk etmişti. Kars'tan Erzurum'a gelişinde bu durumu Fransız konsolosu Challaye'e belirten Belliot vakit kaybetmeksizin yola çıkma isteğini iletmışti. Ancak Challaye, öncelikle "yolların emniyetsizliğinden ve yalnız seyahat etmesinin tehlikelerinden" bahsetmiş; Erzurum'daki yetkililerden alınacak bir buyruldu ve birkaç zaptiye ile Trabzon'a doğru yola çıkmasını tavsiye etmişti³⁸. Ne var ki bir an önce İstanbul'a gitme isteğini ifade eden Belliot, "hızlı yolculuk etmek istediği ve bir muhafız takımı tarafından yavaşlatılmak istemediğini" ifade etmiş ve "Afrika'da Araplar, Kürekdere'de de Ruslar ile muharebe ettiğini" ve "Trabzon-Erzurum yolunda kol gezen Kürt ve Laz eşkiya çetelerine karşı kendisini savunabileceğini" iddia etmişti³⁹.

Bu şekilde tüm uyarılara rağmen yalnız bir şekilde yola çıkmakta direten Yüzbaşı Belliot, 15 Eylül'de yanında Joseph adlı Macar hizmetçisi olduğu halde Erzurum'dan atları ve eşyaları ile yola çıkmış ve ertesi gün Meymansur Köyü⁴⁰ yakınlarında, içinde Trabzon Kapuçin Rahiplerinden Philippe ve Fransız konsolosluğu kaçıları Castagne'nin olduğu kalabalık bir kervan ile karşılaşmıştı⁴¹. Burada Castagne, tıpkı Erzurum'da konsolosun söylediği gibi Belliot'ya "yolun emniyetsizliği" konusunda ikazlarda bulunmuş; fakat Belliot'nun yola devam etmesine mani olamamıştı. Bu uyarıları dikkate almayarak yolunda devam eden Belliot ve Macar hizmetçisi Koşapınar'a varmış ve geceyi burada geçirmişti. Belliot,

35 Belliot, Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra'ya 6 Ağustos 1854 günü Osmanlı ve Rus kuvvetleri arasında olan Kürekdere Muharebesi hakkında mektuplar göndermişti. CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 31, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 19 Ağustos 1854.

36 Anadolu Ordusu'ndaki bir diğer Avrupalı subay Boufante de Belliot'nun Kürekdere Savaşı'ndaki cesaretinden Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra'ya özellikle bahsetmişti. CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 33, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 22 Ağustos 1854.

37 Sandwith, *a.g.e.*, s. 46.

38 Erzurum Meclisi mazbatasına göre "yanına zaptiye almaksızın ve yol buyruldustu istihsal itmeksizin", BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

39 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

40 Aziziye İlçesine bağlı Başçakmak Köyü.

41 Castagne, belli bir süre izin alarak İstanbul'a gitme hazırlıkları yapan Challaye'nin yerine konsolosluk işlerini idare etmek üzere Trabzon'dan Erzurum'a gitmekteydi. CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 38, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 6 Eylül 1854.

yolun emniyetsizliği konusunda Koşapınar Menzil Hanı'nda da yeniden uyarılar almıştı⁴². Sandwith'e göre ise menzil hanının amiri, Fransız yüzbaşıya "iyi bir bahşiş verirse emniyetli bir yol tarif edeceğini belirtmiş; eğer bunu yapmazsa soyulma tehlikesinin yüksek olduğunu" söylemişti⁴³. Belliot'nun tehlikeli yolu takip ettiği ve daha sonrasındaki soruşturma sürecinde bu hanın amirinin de tutuklandığı dikkate alındığında, Fransız yüzbaşının kendisinden istenen bahşişi vermediği veya Sandwith'in deyimıyla hancının, "bölgedeki soyguncularla birlikte çalışarak ve ganimetten pay almak için zengin seyyahların yola çıkacağı zamanı soygunculara önceden haber ettiği" söylenebilir.

Koşapınar'dan 17 Eylül Pazar günü yola çıkan Yüzbaşı Belliot ve hizmetçisi öğleden sonra Çoruh Vadisi'nde yer alan Yanık Köprü olarak bilinen yere ulaşmıştır. Bu köprüyü geçtikten sonra bazıları köprü'nün arkasında bazıları da derenin (Masat Deresi) kıyısındaki kayaların arkasında saklanan 17 silahlı adamla karşılaşmıştır. Sandwith'in aktardığına göre Belliot ve hizmetçisinin karşısına çıkan tüfek, tabanca ve kamalar ile donanmış Laz eşkiya ilk önce kendilerini zaptiye olarak tanıtmışlar ve Belliot ve hizmetçisinden tezkerelerini göstermelerini talep etmişlerdi⁴⁴. Bunların lideri olan Memioğlu Mahmud⁴⁵, Belliot'ya "kim olduğunu, nerden geldiğini ve nereye gittiğini" sormuş ve "kendisinin ve hizmetçisinin elindeki paraları kendilerine vermelerini" istemiştir. Bunların soyguncular olduğunu anlayan Belliot'nun Macar hizmetçisi, efendisine "onların zaptiye olmadığını" fısıldayarak onlarla konuşurken durmamaları ve yola devam etmelerini de telkin etmişti. Bunun üzerine Belliot atını dörtlüğe sürmeye başlayınca haydutlar arkalarından pek çok atış yapmış; bunlardan sadece biri Belliot'nun sağ kalçasına isabet etmişti. Erzurum Meclis mazbatasına göre ise Belliot'nun karşısına çıkanlar başlarında "Laz taifesinden Memioğlu Ömer'in olduğu hayadid" idi ve Fransız subayın bunların üzerlerine at sürüp ve bir el ateş ederek eşkiyadan birinin eline kurşun isabet ettirmesi üzerine Memioğlu Mahmud ve avanesi tarafından "itlâf ve ihlâk" olunmuştu⁴⁶. Ancak Challaye'in aktardığı detaylara göre olaylar bu kadar kısa sürmemişti. İlk karşılaşmadan sonra yoluna devam eden Belliot, Yanık Köprü'ye 400 metre mesafede bir yerde bir kez daha çalılıkların arasından çıkan dört eşkiya ile karşılaşmış ve bunun üzerine silahına sarılarak iki el ateş edip eşkiyalardan birini öldürmüştü, diğerini de ağır yaralamıştı. Bunun üzerine eşkiya, Belliot'nun üzerine ateş açmaya başlamış ve kurşunlardan biri bu kez sol koluna tesadüf etmiş, yine de yüzbaşının yoluna devam etmesine mani olmamıştı⁴⁷.

42 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

43 Sandwith, *a.g.e.*, s. 70.

44 Sandwith, *a.g.e.*, s. 46.

45 Sandwith'in "Kara Mahmud" olarak ifade ettiği Memioğlu Mahmud, Osmanlı Arşiv belgelerinde "Bayburt'un Abusta (Çakırbağ) kariyesinden orta boylu, kara kaşlı, kara gözlü ve kumral bıyıklı" birisi olarak tarif edilmekteydi. BOA, MVL, 588/25, Lef 3, 15 Ra 1274 (3 Kasım 1857); Sandwith, *a.g.e.*, s. 75.

46 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

47 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

Eşkîya takımı ile ilk karşılaşmalarında Belliot ile Macar hizmetçi Joseph'in birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Eşkîya, Macar hizmetçinin atını ve eşyaları ele geçirmiş, bu sırada Macar hizmetçi fırsattan istifade ile kaçarak efendisine yardım istemeye gitmiş ve Belliot'nun ikinci defa karşısına çıkan dört eşkıyanın arasından geçmeye muvaffak olmuştu. Yüzbaşıya ulaşmaya çalışırken on beş dakika ileride kendilerine yardım edebilecek bir grup ile karşılaşmıştı. Bu grup birkaç saat önce soyulan bir Türk ve bir Arap yolcu ile seyahat eden silahlı bir Hoca'dan (Molla) oluşmaktaydı. Bu molla, hizmetçi Joseph'in efendisine yardım götürmek üzere ısrar ettiği bir sırada eşkıyanın lideri olan Memioğlu Mahmud iki atlı adamı ile Macar hizmetçinin yanına varmıştı. Hizmetçi Joseph, eşkıyadan biri olan Abdul Ağa'yı kılıç darbesiyle yaralanmış ve sağ elindeki üç parmağını kesmişti. Memioğlu Mahmud bunun üzerine Macar hizmetçinin başına şiddetli bir şekilde vurmuş, attan düşen Joseph bilincini kaybetmiş ve üzerinde ne varsa alınarak eli kolu bağlanmıştı⁴⁸.

Asıl hedefi Yüzbaşı Belliot olan Memioğlu Mahmud, adamlarının pek çoğunu yolu ve hizmetçi Joseph'i kollamak üzere geride bıraktıktan sonra yanındaki üç adamıyla Belliot'nun peşine düşmüştü. Birini öldürdüğü ve diğerini de yaraladığı eşkıyanın kendisini takip edeceğinden emin olan Belliot aldığı iki yaraya rağmen yoluna devam etmiş; ancak gücünün bittiğini anladığı için nehri geçerek yardım ve himaye almak umuduyla sakinleri Müslüman olan ve ekinlerini dövmekle meşgul olan Masat Komları Han denilen küçük bir köye sığınmıştır. Burada atından inerek susuzluğunu gidermek için köylülerden su isteyen Belliot, arazinin sahibi olan Yusuf Ağa tarafından çayın yanına taşınmış ve daha sonra saman ve buğday yığınlarının olduğu bir yere getirilmiştir. Belliot'nun ısrarlarına rağmen Yusuf Ağa, onun köye sığınma talebini karşılıksız bırakmış, kan kaybetmeye devam eden yüzbaşı işlerini sürdürmeye başlayan köylüler tarafından terk edilmiş ve başka bir yardım görmemişti. Çok geçmeden Memioğlu Mahmud, üç atlısıyla birlikte çıkagelmiş, Yusuf Ağa'yı uzaklaştırarak Belliot'nun kafasına sert bir şekilde vurarak bilincini kaybetmesine neden olmuştu⁴⁹. Daha sonra Memioğlu Mahmud ve Abdul Ağa dolu tüfeklerini Belliot'nun göğsüne doğru boşaltmışlardı. Devamında Fransız subayı soyan eşkıya ne varsa almış ve köylülere verdikleri bir miktar para ile cesedini hemen ortadan kaldırmalarını istemişti⁵⁰.

48 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

49 Trabzon'dan Erzurum'a gitmek üzere Masat'tan geçen ve Belliot'nun gömülmesinden hemen sonra aynı hana uğrayan Sandwith'in, Belliot'nun son anlarına ilişkin duydukları şu şekildedir: "*Hanın kapısına dörtünela ve son hızla biri gelmiş, sendeleyerek atından inmiş. Ağzından kan geliyormuş, elbiseleri kan içindeymiş. Elinde bir tabanca varmış. Fesi, Avrupa usulü ceketi ve pantolonuyla modern Türklerin kıyafetindeymiş. Adam atından iner inmez bu yörede bilinen ve onu takip eden dört beş dağlı, koşarak adamın zorla ayakta durduğu han kapısına gelmişler ve hepsi birden saldırmışlar. Adam tabancasında kalan mermileri de ateşledikten sonra kaderine razı olmuş. Birkaç yara alıp düşmüş, eşkıyaların başı tüfeğinin dipçığıyle kafasını ezmiş. Soyuncular adamın üzerinde ne buldularsa alıp tepenin ardında kaybolmuşlar*". Sandwith, a.g.e., s. 45-46.

50 Eşkîyalar Belliot'nun parasını, mührünü ve atını, tüfeğini, kâğıtlarını almıştır. Bu kâğıtlar arasında Anadolu Ordusu Müşiri tarafından verilen ve Belliot'nun İstanbul'da 5.250 kuruş almasına imkân veren bir senet ve biri Fransa dışişleri bakanlığı diğeri de İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarına verilmek üzere hazırlanan mektup da yer alıyordu. AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

Bu şekilde Belliot’yu öldüren Memioğlu ve adamları Challaye’in tabiriyle “kanlı seferin ganimetlerini” yanlarına alarak ve Macar hizmetçi Joseph’in olduğu yere geri dönmüşlerdi. Burada Joseph halen daha yanında bulunan molların arabuluculuğundan istifade ile canını kurtarmaya çalışmaya devam ediyordu. Bunun için yanında olan ve Müşir Zarif Mustafa Paşa’nın Kars’tan ayrılırken Belliot’ya verdiği tezkereyi kullanmaya çalışıyordu. Ancak Memioğlu Mahmud’un yarım kalan işini bitirmek ve hizmetçiyi de öldürmek için harekete geçmesi üzerine Joseph, son ibadetini yapmayı ve acı çekmek istemediği için kalbinden vurulmayı dilemişti. Hizmetçi Joseph tarafından yaralanan Abdul Ağa ise infazın gerçekleştirilmesi konusunda ısrar ediyordu. Memioğlu Mahmud, Abdul Ağa’yı ikna ederek hizmetçinin öldürülmemesini istemiş, hatta Macar hizmetçiyi kendi hizmetinde olmaya davet etmişti. Bunu kabul etmeyen Joseph, yine de serbest bırakılmış; ancak kıyafetleri haydutlar tarafından alındığı için yarı çıplak bir halde yola koyulmuştur. Bir gün ve bir gecelik yürüyüşten sonra Bayburt’a üç saat mesafede bir hana ulaşmış, burada iki gün kalmış ve bir kervanın bu hana uğramasından sonra kervan ile Erzurum’a gelmiştir. Diğer tarafta Belliot’nun cesedi ise Memioğlu’nun Masat’tan ayrılmasından sonra Yusuf Ağa’nın adamları tarafından, Challaye’in deyimiyle “bir köpek gibi” eski bir hanın içine sürüklenerek terk edilmiş; bu olaydan dolayı kendinden kuşkulandırılmasından endişe eden Yusuf Ağa, onu yeniden bir tahıl ambarına sürükleyerek kum ve saman karışımı ile gömmüştü⁵¹.

Cinayete karışan ve bir şekilde yaşananlara tanıklık edenlerin ifadelerinden hareketle ortaya çıkan bu detayları aktaran Challaye, Fransız elçiliğine yazdığı raporunun bu kısmını “çok sayıda yolcu ve kervanın kullandığı Trabzon-Erzurum yolunda elli civarında eşkiya tarafından gün ortasında işlenen cinayetin benzerlerinin Osmanlı hükümetinin vurdumduymazlığından dolayı yeniden yaşanabileceği” tespiti ile bitirmekteydi⁵².

Cinayetin Erzurum’daki Yankıları: Challaye’in Girişimleri ve Castagne’nin Misyonu

Cinayet haberinin Erzurum’a ulaşmasının iki-üç gün sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira bu konuda Fransız konsolosu Challaye’in ilk raporu 20 Eylül tarihidir. Bunun yanında, bir an önce Erzurum’a ulaşarak olayı yetkililere anlatıp katillerin yakalanması için harekete geçilmesini isteyen ve haberi Erzurum’a ulaştıran kişi olduğunu belirten Sandwith’in 17 Eylül’de Masat’tan hareket edip iki gece yolda konakladıktan sonra 19 Eylül akşamı Erzurum’a vardığı anlaşılmaktadır⁵³. Bu şekilde Belliot’nun hizmetçisi Joseph’in Erzurum’a varmasından önce şehre ulaşan bu cinayet haberi, Erzurum’daki Avrupalı topluluk arasında büyük bir tepkiye neden olmuştu. Eyalet idaresinden ilk tepki olarak, Bayburt Kazası müdürü

51 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”.

52 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”.

53 Sandwith, *a.g.e.*, s. 68; Challaye ise haberin bir Türk tatar ve atlı postacı tarafından getirildiğini belirtmektedir. CADN, Erzeroum, Vol. 2, No: 16, Challaye’den Elçiliğe, Erzurum, 26 Eylül 1854.

Mustafa Ağa'ya haber verilmiş ve bölgenin güvenliğini sağlamak üzere kır serdarının gerekli tedbirleri alması istenmiştir⁵⁴. Haberin Fransız konsolosluğuna ulaşması ile Sandwith'in de belirttiği gibi, "hükümet yetkilileri nezdinde adalet talebinde bulunmak ve cesur yüzbaşının katillerinin yakalanıp cezalandırılmasını istemek, yüzbaşının mensup olduğu milletin (Fransız) konsolosunun görevi olduğu için"⁵⁵ ilk ciddi adımlar da konsolos Challaye'den gelmiştir⁵⁶.

Anadolu Ordusu'nda görev yapmak üzere Erzurum'a gelen Albay Williams'a dair hazırladığı 20 Eylül tarihli raporda cinayetten bahseden Challaye, henüz cinayet ile ilgili sağlam bilgiler elde etmediği için Belliot'nun 17 Eylül Pazar günü "Kürtler" tarafından Erzurum-Trabzon yolunun yüzüncü kilometresinde öldürüldüğünü öğrendiğini ifade etmiş ve bu konuda öncelikle yerel otoriteler nezdinde suçluların yakalanması için gerekli adımları attığını belirtmiştir. Diğer taraftan Erzurum'da derin bir yankı uyandıran bu olayı tahkik etmek üzere, Erzurum'a henüz yeni gelmiş olan ve yolda Belliot ile karşılaşan Castagne'yi görevlendirdiğini elçiliğe bildirmiştir⁵⁷.

Challaye, Belliot'nun katline dair haberin Erzurum'a ulaştığı günün akşamı hemen vali konağına giderek İsmail Paşa ile bu konuda atılmasını istediği adımlar hakkında bir görüşme gerçekleştirdi. Sandwith, konuyla ilgili olarak vali ile konsolos arasındaki bu ilk görüşmede geçenleri Erzurum'da kendisine ulaşan bilgiler ekseninde ve İsmail Paşa ile Fransız konsolosu arasındaki münasebetlere dair tespitler de yapacak şekilde aktarmaktadır. Anlatısında vali ve konsolosun isimlerini zikretmemeyi tercih eden Sandwith'e göre vali konağına giden Fransız konsolosu burada valinin meseleyi kendisine bırakmasının daha iyi olacağına dair bir karşılık almıştır⁵⁸. Bunun üzerine Challaye "öldürülen subayın bir Fransız vatandaşı olması nedeniyle olayın kendi yetki sınırları içinde olduğunu" ileri sürmüştü ve "hükümetine iletmek üzere cinayet mahalline bizzat gidip gerçek durumu tespit etmesi" gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca validen, kendisine emniyetini sağlamak için maiyetine yirmi zaptiye vermesini rica etmiştir. Bunun üzerine İsmail Paşa, isterse bin zaptiye verebileceğini belirtmiş; ancak bu işi konsolosun değil de kendi adamlarının yapması konusunda diretmiş, bu

54 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

55 Sandwith, *a.g.e.*, s. 68.

56 Erzurum'da Fransız konsolosluğunun kuruluşu ve Kırım Savaşı'na kadar görev yapan konsolosların faaliyetleri hakkında bk. Özgür Yılmaz, "Erzurum'da Fransız Konsolosluğu: Kuruluşu, Konsoloslar ve Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılı Uluslararası Erzurum Sempozyumu, Bildiriler*, ed. M. Küçükuşurlu vd. Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 118-143.

57 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 15, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 20 Eylül 1854.

58 Sandwith'e göre Fransız konsolosu "*Türk adab-ı muâşeret kurallarının bir kısmına katlanmak zorunda kalmış; karşılıklı olarak kahveler içilip çubuklar tütürüldükten, iki taraf arasında sahte gülücükler ve tatlı iltifatlar teati edildikten sonra, Erzurum Eyaleti sınırları içinde bir Fransız yüzbaşının katledildiğini söyleyerek*" konuya girmiştir. Bunun üzerine öfkeye kapılan İsmail Paşa "*bu it oğlu itler benim sakalına pislik bulaştırmaya çalışıyorlar ama inşallah ne analarını ne de babalarını bırakacağım, hepsini yakıp yok edeceğim*" diyerek konsolostan işi kendisine bırakmasını istemiş ve eşkıyaya gereken cezayı kendisinin vereceğine dair teminat vermişti. Sandwith, *a.g.e.*, s. 69-70.

da Challaye'ın, valiyi sıkıştırarak bazı tehditler ileri sürmesine neden olmuştur. Sandwith'e göre bu sayede Challaye, İsmail Paşa'dan "istediği her şeyi" alabilmişti⁵⁹. Erzurum Meclisine göre ise "maslahatın uzamaması" ve "gaile-i mesele-i muzırranın arasına, bu meseleyi de sokmamak", yani savaşın devam ettiği bir zamanda bu konuyla daha fazla uğraşmamak için Challaye'ın talepleri valilik tarafından kabul edilmişti⁶⁰.

Challaye 20 Eylül gecesi gerçekleşen bu ilk toplantı ile yetinmemiş, ertesi sabah bir kez daha vali konağında İsmail Paşa ile Anadolu Ordusu'ndan Mehmet Reşid Paşa, Erzurum Defterdarı Kazım Bey ve Mustafa Paşa'nın da iştirak ettiği ikinci bir görüşme gerçekleştirmişti. Challaye'ın, İsmail Paşa'ya yazdığı teşekkür mektubunda verdiği bilgilere göre, konsolos bu ikinci görüşmede Anadolu Ordusu'nda görevli Polonyalı⁶¹ Yüzbaşı Hoscowski (Ömer Efendi) komutasında bölgeye 200 asker gönderilmesini de talep etmiştir. Aynı şekilde Castagne'nin bu süreçteki misyonundan da valiyi bahseden Challaye, valinin taleplerine verdiği olumlu karşılığı Fransız Dışişleri Bakanlığına ve elçiliğine bildireceğini ifade ederek desteklerinden dolayı valiyi teşekkür etmişti⁶².

Tahkikat sürecini Osmanlı makamlarına bırakmayarak bizzat yürütmek isteyen Challaye valilikten de gerekli yetkiyi ve desteği aldıktan sonra hazırladığı bir plan çerçevesinde harekete geçti. İlk olarak bu tahkikat sürecini yönetme işini Castagne'ye havale etti. Zira Castagne, Challaye'ın İstanbul'da izinli olarak ikamet ettiği dönemde konsolosluğu idare ederek savaşa ilişkin gelişmeleri Erzurum'dan takip etmişti⁶³. Muhtemelen bu dönemde Challaye, yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı temelli olarak Erzurum'dan ayrılma hazırlıkları yaptığı için bu işi "güvenebileceği" Castagne'ye havale etmeyi uygun bulmuştu⁶⁴. Her ne kadar Sandwith eserinde Erzurum'daki bu girişimleri ve cinayet mahalline giderek incelemeler yapan kişinin "Fransız konsolosu" olduğunu belirtse de⁶⁵ Fransız arşiv belgelerinin de gösterdiği gibi, Erzurum'da ilk ilk adımları atanın Fransız konsolosu Challaye, cinayet bölgesi olan Bayburt'a giderek süreci takip edenin ise Castagne olduğu açıktır. Zira eşkıyaya yönelik kovuşturma ve soruşturma sürecinde aktif olanın da Castagne olduğu görülmektedir.

Castagne bu misyonu elbette Challaye'dan aldığı talimatlar doğrultusunda icra edecekti. 21 Eylül'de konsolosun Castagne'ye verdiği talimatlarda öncelikle yardımcısından cinayeti

59 Sandwith, *a.g.e.*, s. 69-70; BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

60 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

61 Osmanlı belgelerine göre "Macarlu". BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

62 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 1, Challaye'den Erzurum Valisine, Erzurum, 21 Eylül 1854.

63 Challaye Ekim 1853-Mayıs 1854 arasında izinli olarak İstanbul'da ikamet etmiştir.

64 Challaye'nin izinli olarak Paris'e gitme talebi 18 Temmuz tarihli bir elçilik yazısı ile onaylanmıştı; ancak konsolosun Erzurum'dan ayrılması Castagne'nin şehre gelmesine bağlı olduğu için Ekim ayının ortalarına kadar Erzurum'da beklemek zorunda kaldı. Diğer taraftan Belliot meselesinin sonuçlandırılması da Challaye'ın Erzurum ikametini uzatmış görünmektedir. CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 1, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 25 Ağustos 1854.

65 Sandwith, *a.g.e.*, s. 70.

aydınlatmasını, Belliot'nun cesedini gömülü olduğu yerden çıkararak teşhis etmesini ve Katolik Ermeni mezarlığında gömülmek üzere Erzurum'a getirmesini istemişti. Bu görevi icra etmek için de Castagne'nin maiyetinde konsolosluğun kaçıları, yardımcı tercümanı ve Erzurum'da mukim Fransız hekim Claudius Payet de görevlendirilmişti. Aynı şekilde İsmail Paşa, Castagne'nin muhafızı olarak 15 zaptiye de görevlendirmişti. Valinin, Challaye ile yaptığı mutabakata göre Castagne'nin bölgede ikamet ederek adli soruşturmayı icra etmesi ve mümkünse suçluların yakalanması için gerekli operasyonlara iştirak etmesi konusunda yetkilendirilmişti. Yine, Challaye'm talebiyle İsmail Paşa, Yüzbaşı Hoscowski'yi 200 kişilik bir Arnavut müfrezesi ile İspir ve Bayburt civarındaki dağları dolaşarak haydut yatağı olan yerleri keşfetmekle görevlendirmişti⁶⁶. Fransız konsolos, Castagne'nin bu misyonunda neler yaptığına dair detayları Erzurum'a dönüşünden sonra kendisine bir rapor halinde sunmasını da talep etmişti⁶⁷.

Masat Köyü'ne Varış: Yüzbaşı Hoscowski ve Castagne'nin İlk Faaliyetleri

Yukarıda ifade edilen hazırlıkların tamamlanmasından sonra Castagne, Sandwith'in deyimiyle "Erzurum'dan küçük bir orduyla" yola çıktı. Sandwith'e göre Castagne, maiyetinde yer alan başıbozuklarla Poçık'te⁶⁸ bir araya gelip Koşapınar'a doğru yoluna devam etti⁶⁹. Kafile Erzurum'a bir fersah mesafede Belliot'nun hizmetçi Joseph ile karşılaştı. Burada Yüzbaşı Hoscowski, onu da suçu ortaya koyma sürecinde ve cinayete karışanları ortaya çıkarmada faydalı olabileceği gerekçesiyle yanına aldı. Kafile Koşapınar'dan geçerken bu kez Joseph'in olay sırasında karşılaştığı molla ile karşılaşıldı. Yüzbaşı Hoscowski, onu da alıkoyarak sorguya çekti. Bu sorgu sırasında Memioğlu Mahmud'un, Belliot'nun öldürüldüğü gün hırsızlar tarafından çalınan ve kendisine verilen eşyalarını geri verdiği ortaya çıkmıştır. Molla'ya göre bu iadenin nedeni Bayburt Meclisi üyeleri Ali Bey ve Ali Paşa'nın Memioğlu'na yazdığı bir tavsiye mektubuydu. Bu bilgileri veren molla daha sonra Yüzbaşı Hoscowski'nin talimatıyla bir muhafız eşliğinde Erzurum'a gönderildi⁷⁰. Sandwith'in anlatımına göre Koşapınar'da da kafile soruşturmaya devam ediyordu. Koşapınar'a varıldıktan sonra, Belliot'nun emniyetli bir yol tutmamasından sorumlu olduğu veya eşkiyaya haber ulaştırdığı düşünülen buradaki hancı⁷¹ da tutuklanmıştı. Yolun emniyetli olmamasından dolayı Castagne, tutuklular ile Koşapınar'da kalırken Yüzbaşı Hoscowski Masat'a doğru ilerlemişti. Challaye'ye göre, Masat yolunda Yanık Köprü olarak bilinen mahal yakınlarında Yüzbaşı Hoscowski, Bayburt Zaptiye Yüzbaşısı olan Bayraktar Ahmet

66 Sandwith'e göre, Fransız konsolosu tahsis edilen zaptiyelerin yeterli bir koruma sağlayamayacağından endişelenerek validen 100 başıbozuk askeri talep etmişti. Sandwith, *a.g.e.*, s. 70.

67 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 2, Challaye'den Castagne'ye, Erzurum, 21 Eylül 1854.

68 Aziziye ilçesine bağlı Paşayurdu Köyü.

69 Sandwith, *a.g.e.*, s. 70.

70 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

71 Burası Koşapınar yakınlarındaki Zazan hanları olmalıdır. Bk. Tozlu, *a.g.t.*, s. 252.

Ağa ile karşılaşmıştı⁷². Sandwith’e göre bu kişi beraberinde 350 başıbozuk askeri ile gelen Bayburt kazası müdürüydü⁷³.

Bayburt’tan gelen kuvvetlerle birleşen Yüzbaşı Hoscowski geçitleri kontrol etmek amacıyla Masat’a doğru yoluna devam ederek Belliot’nun katledildiği Masat hanları denilen yere ulaştı. Yüzbaşı Hoscowski burada içinde Yusuf Ağa ve oğlunun da olduğu herkesi tutuklamış, birbirinden ayrı ve sert bir şekilde sorguya çekerek cinayete ve eşkıyaya dair epey bilgi almıştı. Bu sorgu sırasında Yusuf Ağa, bir gün önce Memioğlu Mahmud’un üç adamıyla evinde kaldığını ve kendisinden beş ata yüklediği 50 kişilik iaşe aldığını ifade etmişti. Bu değişik sorgulamalardan sonra Hoscowski, Erzurum ile Bayburt arasında ve pek çok yolun kesiştiği yerlerde 12, 15 ve 20 kişilik karakollar tesis etmiş ve Koşapınar’da bekleyen Castagne’ye yazarak emin bir şekilde görevlendirildiği işleri icra etmek üzere Masat’a doğru yoluna devam edebileceğine dair haber yollamıştı. Bunun üzerine Koşapınar’dan yola çıkan Castagne de cinayet mahalli olan Masat hanlarına ulaşmıştı⁷⁴.

Masat’a ulaşmasının ertesi günü Castagne ve yardımcıları, Belliot’nun cesedini gömülü olduğu yerden çıkardı ve maiyetinde yer alan Fransız hekim Dr. Payet ile Fransız adli tıp hükümlerine göre inceleme yaparak hükümete gönderilmek üzere bu süreci bir rapor haline getirdi. Muhtemelen bu işleri yaptığı 25 Eylül gününün akşamı da Belliot’nun cesedini Erzurum’a doğru gönderdi. Bunun dışında Castagne, bu süre zarfında cinayete giden süreçte elde ettiği izlenimleri de Erzurum’daki amiri Challaye’ye bildirmeyi de ihmal etmedi. Masat’tan gönderdiği ilk mektupta Castagne, öncelikle içlerinde Belliot’nun da katili olduğunu düşündüğü 14 kişiyi tutukladıklarını belirtmekteydi. Bunun yanında Castagne, bölgedeki eşkıyanın Memioğlu ailesine mensup iki kardeş olduğunu, elde ettiği tüm bilgilerin bu kardeşi işaret ettiğini bildirmekteydi. Castagne bu kardeşlerin yaşadığı köyleri, eşleri, çocukları ve köylüler ile olan münasebetlerine kadar oldukça ayrıntılı bilgiler topladığını da vurgulamaktaydı. Bu bilgilerden sonra Castagne, eşkıyayı ele geçirmenin kolay olacağını; ancak bunun Yüzbaşı Hoscowski’ye, Erzurum valiliğinden gelecek ve kolay hareket etmesine imkân tanıyacak bir buyruldu ile mümkün olabileceğini vurgulamaktaydı. Bu buyruldu bölgedeki tüm müdürlere, özellikle de İspir kazası müdürlüğüne yönelik emirler ihtiva etmeliydi. Çünkü Castagne, eşkıyanın sığındığı yer olan İspir kazası müdürünün yardımını olmadan bu işi icra etmenin imkânsız olacağını ifade ediyor ve amirinden Erzurum Valisi İsmail paşa nezdinde harekete geçerek söz konusu buyrulduyun bir an önce Yüzbaşı Hoscowski’ye gönderilmesini talep ediyordu⁷⁵.

72 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”.

73 Sandwith, *a.g.e.*, s. 71.

74 Challaye 14 Ekim tarihli bu raporda muhtemelen yanlışlıkla Castagne’nin Masat’a geliş tarihini 28 Eylül olarak göstermiştir. Zira Challaye daha önceki raporlarında onun 25 Eylül’de Masat’tan kendisine mektup yazdığını da ifade etmektedir. CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 16, Challaye’den Elçiliğe, Erzurum, 26 Eylül 1854; CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye’den Elçiliğe, Erzurum, 14 Ekim 1854; Sandwith, *a.g.e.*, s. 71.

75 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 3, Castagne’den Challaye’a, Masat, 25 Eylül 1854.

Castagne, Masat'ta Memioğullarının yerel idareciler ile olan bağlantıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre “Bayburt kaza meclisinin iki üyesi, Ali Paşa ve Ali Efendi'nin Memioğullarının başında olduğu bu eşkıya güruhu ile ortaklıkları” vardı ve bu eşkıya çetesi reisleri sık sık onların evinde toplanmaktaydı. Yakın zamanda Bayburt kazası müdürü⁷⁶ kaza meclisine bir mazbata yazdırarak bu eşkıya takımının faaliyetlerini önlemek üzere adam görevlendirilmesi için talepte bulunmuş; mecliste sadece Ali Efendi ve Ali Paşa⁷⁷ mazbatanın hazırlanmasına karşı çıkararak imzalamayı reddetmişti. Bundan dolayı Castagne bu iki kişinin yakalanıp bir an önce Erzurum'a gönderilmeleri için Erzurum valisinin emir vermesi gerektiğini ifade etmekteydi. Bunların yanında Castagne, Yüzbaşı Hoscowski'nin yanında küçük bir birlik ve Tortum müdürü olduğu halde İspir'in Kirek (Kırık) adlı bir köyünde olduğunu ve çıkan çatışmalarda herhangi bir yaralı veya ölü vermediklerini; ancak üç adamlarının Memioğlu tarafından esir edildiğini belirtmekteydi⁷⁸.

Konsolosların da ifade ettikleri gibi bu mesele sadece Erzurum tarafında valiliğin girişimleri ile çözülecek bir sorun değildi. Zira Trabzon-Erzurum yolunun emniyeti her iki eyaletin de ortak sorunuydu. Bu yolda vuku bulan bir soygun veya cinayet iki tarafta da endişe ve korku yaratmaktaydı. Bu bakımdan Belliot'nun öldürülmesi haberi önce Erzurum'a ulaştıktan sonra burada mukim bir Fransız tüccar tarafından hemen Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra'ya bildirilmişti⁷⁹. Daha sonra bu haberin resmi olarak teyit edildiğini gören Poncharra, Erzurum valisinin katilleri yakalamak üzere bölgeye asker sevk etmesini “geç kalınmış bir tedbir” olarak değerlendirmekteydi⁸⁰. Ancak bu süreçte Poncharra'nın da işbirliğine ihtiyaç vardı. Bu amaçla Bayburt'ta bulunan Castagne, Poncharra'ya 29 Eylül tarihli bir mektup gönderdi. Castagne'nin bu mektubuna göre Yüzbaşı Hoscowski komutasında 200-300 civarında süvari Belliot'nun katillerini yakalamak üzere mücadele ediyordu. Eşkıyanın pek çoğu ele geçirilmişti ve geri kalanlar da Assor⁸¹ köyüne çekilerek burada kuvvet toplamaya çalışmaktaydı. Bundan dolayı Castagne, Trabzon valisinin, Erzurum Eyaleti'ne komşu müdürlüklere Belliot'nun katillerini yakalama sürecinde işbirliği yapmaları yönünde emirler vermesini talep etmişti. Bu talep üzerine Poncharra, Trabzon'da hemen valiliğe gitmiş ve aynı akşam kendisine gönderilen ulak ile bölgedeki değişik müdürlere hitaben yazılmış beş mektubu Castagne'ye göndermişti⁸².

76 Osmanlı Arşiv belgelerine göre bu dönemde Bayburt kazası müdürü Emin Bey'in yerine göreve gelen Mustafa Alemdar (Bayraktar) Ağa'ydı. Bk. BOA, C.DH, 225/11247, 8 B. 1270 (6 Nisan 1854); Yunus Özger, *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 47; Ayrıca bk. Yunus Özger, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 72-87.

77 Castagne, Ali Paşa'nın gerçekte “paşa” olmadığını, Ali Efendi olarak bilindiğini ancak yörede ona bu şekilde hitap edildiğini belirtmektedir. CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 3, Castagne'den Challaye'a, Masat, 25 Eylül 1854.

78 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 3, Castagne'den Challaye'a, Masat, 25 Eylül 1854.

79 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 40, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 23 Eylül 1854.

80 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 41, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 25 Eylül 1854.

81 Orsor, Bayburt'a bağlı Yoncalı Köyü.

82 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 43, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 1 Ekim 1854.

Masat'ta bulunan Castagne, 26 Eylül'de Erzurum'daki amiri Challaye'a bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta Memioğlu ve eşkıya takımının “neredeyse ellerinin arasında olduğunu” ve istedikleri zaman ele geçirilebileceğini ve Yüzbaşı Hoscowski'nin onu bir dağın zirvesinde kuşattığını belirtmekteydi. Castagne bir önceki mektubunda da dile getirdiği gibi Challaye'ın bir an önce vali nezdinde girişimde bulunarak mümkün olduğu kadar erken bir zamanda Bayburt'a üç yük cephaneye ve başıbozuk asker gönderilmesini talep etmekte, valinin bu talebe karşılık vermemesi durumunda bölgeyi haydutlardan temizleme fırsatını da kaybedeceklerini belirtmekteydi. Yüzbaşı Hoscowski'nin harekâtları sonrasında Çermeli Deresi vadisinin bu haydutlardan temizlendiğini belirten Castagne ayrıca Ali Efendi ve Ali Paşa'nın bir an önce tutuklanmalarını da talep etmekteydi. Diğer taraftan, 28 Eylül'de yeni ele geçirilen 18 tutsak ile sayıları daha da artan tutuklular için Bayburt'ta ellerinde bulunan zincir ve kelepçenin yetmeyeceğini ve yenilerine ihtiyaçları olduğunu dile getirerek Erzurum'dan gönderilmesini istemekteydi. Öyle ki Castagne, yeni takviyeler ile elindeki kuvvetlerin sayısı beş yüz adama ulaşan Yüzbaşı Hoscowski'nin 20 fersah genişliğinde bir alanı taradığını ve Erzurum'dan istenen takviyelerin gelmesi durumunda sadece “eşkıyanın elebaşlarını değil bine yakın tutsağın” ele geçirilebileceğini tahmin etmekteydi⁸³.

Castagne ve Yüzbaşı Hoscowski'den gelen bu talepleri alan Challaye bunları ayrı bir mektup ile aynı gün Erzurum valisi İsmail Paşa'ya ilettilti. Burada, eşkıyayı yakalamak için yukarıda zikredilenlere ilave olarak Challaye, bir veya iki parça sahra topu, zincir, kelepçe, esirleri bağlamak ve Erzurum'a ulaştırmak için halat ve bu küçük konvoyu emniyetli bir şekilde Yüzbaşı Hoscowski'nin bulunduğu yere getirmek için kuvvetli bir muhafız takımı gönderilmesini de talep etti. Castagne'nin talebi doğrultusunda Challaye, valiye, Bayburt kaza meclisi üyeleri Ali Efendi ve Ali Paşa'nın da tutuklanarak Erzurum'a getirilmeleri gerektiğini de hatırlattı⁸⁴.

Challaye, Erzurum'da hangi adımları attığına dair Castagne'yi bilgilendirmeyi de ihmal etmiyordu. Bu konuda 27 Eylül'de yazdığı mektuba göre, İngiliz konsolosluğuna giderek konsolos Brant'ın da operasyon bölgesine üç yük cephaneye gönderilmesi için ortak girişimde bulunmasını istemişti. İngiliz konsolosu hasta olduğu için yerine konsolosluğun kançılıarı Calvert'i görevlendirmiş ve Fransız konsolosu ile Calvert Erzurum'da akşam dokuz sularında Mirliva Mustafa Paşa'nın evine gitmiş; ancak Mustafa Paşa konsolosluk görevlilerine baruthaneye gece vaktinde giremeyeceği için ertesi gün taleplerinin karşılanacağını beyan etmişti. Ertesi sabah talep edilen cephanenin sevki için tekrar vali ve Mehmet Reşid Paşa'nın yanına giden Challaye bu kez geç de olsa emirlerin verildiğini ve öğleden önce cephanenin birkaç zaptiye eşliğinde sevk edildiğini görmüştü. Bu vesileyle Challaye, taleplerinin karşılanması sürecinde Erzurum'daki otoritelerin yavaşlığından Castagne'ye şikâyet ederken

83 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.1, Castagne'den Challaye'a, Masat, 26 Eylül 1854.

84 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.2, Challaye'dan Erzurum Valisine, Erzurum, 26 Eylül 1854.

vali İsmail Paşa'nın çabasını da takdir etmişti. Öyle ki İsmail Paşa yerine valilik makamında eyaletin eski valisi Feyzullah Paşa'nın olması durumunda "Fransızlar aldıklarının ancak yarısını" elde edebilirlerdi⁸⁵. Challaye, mektubunda Castagne'den, Yüzbaşı Belliot'ya ait olan tüm eşyaları, yapabilirse de atlarını ve hizmetçisini Erzurum'a getirmesini istemekteydi. Diğer taraftan tutukluları kendisi getiremediği takdirde Bayburt müdürü vasıtası ile Erzurum'a göndermesini talep etmekteydi. Son olarak Challaye, Erzurum halkının mizacını dikkate alarak Castagne'nin Erzurum'a tutuklular ile birlikte gelmesinin daha doğru olacağı konusunda da uyarılarda bulunmaktaydı⁸⁶.

Challaye Erzurum'dan yetkililerin yolların güvenliği konusunda bir an önce tedbir almalarını sağlayacak adımları da atmalarını sağlamaya çalışıyordu. Bu amaçla Erzurum'a yakın bir zamanda gelen Albay Williams'ı da Yüzbaşı Belliot hadisesi konusundaki gelişmelerden haberdar etmeye çalışmaktaydı. Williams'a yazdığı 28 Eylül tarihli bir mektup ile Belliot'nun katillerinin yakalanması için yapılan faaliyetleri özetleyen Challaye, İngiliz albaya özellikle, Vali İsmail Paşa'nın eyaletteki güvensizliğe karşı pek çok defa Zarf Mustafa Paşa'dan Erzurum civarında sükûneti tesis etmek, yolları emniyet altına almak ve devletin otoritesine açık bir şekilde karşı çıkan Kürt ve Laz eşkıyası tarafından girilen haydutluklarla mücadele etmek üzere birkaç müfreze asker gönderilmesini talep ettiğini aktarmış; ancak bu konuda bir adım atılmadığından şikâyet etmişti. Bundan dolayı Challaye, Williams'ın bir kez daha Zarf Mustafa Paşa'nın bu taleplere karşılık vermesi için aracı olmasını rica etmekteydi⁸⁷.

Masat'tan gönderilen Belliot'nun cenazesinin de 29 Eylül'de Erzurum'a ulaştığı görülmektedir. Bunun için uzun bir çaba gösteren Castagne kendi girişimleri ile Belliot'nun Katolik Ermeni mezarlığında bir Türk müfrezesi ve Erzurum'daki tüm Avrupalıların hazır bulunduğu tören eşliğinde defnedilmesini sağladı. Bu cenaze töreninin Erzurum halkında derin bir etki yaptığını da ifade eden Challaye, özellikle de Erzurum Fransız konsolosluğunun "cenazeyi bu kadar uzak bir yerden getirerek defnetmesinden dolayı" takdir edildiğini eklemekteydi⁸⁸. Ancak konsolosun Belliot'nun cenaze töreni ile ilgili olarak Erzurum valiliğine sitemi olduğu gibi elçiliğe de şikâyet etmesine neden olacak, kendi deyimiyle "düşük seviyeli küçük bir entrika" gerçekleşmişti. Buna göre Challaye, Belliot'nun cenaze törenine eşlik etmek ve saygı icabı üç el ateş etmek üzere validen bir Türk müfrezesi göndermesini rica etmişti. Ancak Challaye, daha sonra bu planın Reşid Paşa'nın araya girmesiyle iptal edildiğini öğrenmiş ve İsmail Paşa'ya sitemkâr bir mektup yazmıştı. Bundan dolayı elçiliğe yazdığı raporda Reşid Paşa'yı sert bir şekilde eleştiren Challaye, onu "Kürekdere Muharebesi'nde gösterdiği yeteneksizlik ve korkaklıktan dolayı firar eden ilk kişiler" arasında göstermekte ve Reşid Paşa'nın, "sadakatleri ve cesaretleri ile ön plana çıkan Avrupalı subayları gözden düşürmeye" çalıştığını ifade ederek

85 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.3, Challaye'dan Castagne'ye, Erzurum, 27 Eylül 1854.

86 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.3, Challaye'dan Castagne'ye, Erzurum, 27 Eylül 1854.

87 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.4, Challaye'dan Williams'a, Erzurum, 28 Eylül 1854.

88 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.5, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 29 Eylül 1854.

bunu Belliot'nun cenazesinde de ortaya koyduğunu ima etmekte⁸⁹ ve İsmail Paşa'ya yazdığı mektupta bu nezaketsizliği Anadolu Ordusu'nun yeni müşiri İsmail Paşa'ya ve "imparatorun İstanbul'daki elçisine" bildirmekten de geri durmayacağını belirtmekteydi⁹⁰.

Eşkîyanın İzinde: Yüzbaşı Hoscowski'nin Bayburt-İspir Seferi

Castagne'nin Bayburt'tan Erzurum'a gönderdiği mektuplar ve Challaye'nin bunlara cevap vermek için Erzurum'da gösterdiği çabanın yanında asıl mesele Yüzbaşı Hoscowski'nin eşkîya üzerine düzenlediği "seferin" nasıl ilerlediğiydi. Yukarıda da görüldüğü gibi ilk faaliyetlerini Masat'ta icra eden misyonun askeri kanadı burada bazı kimseleri tutukladıktan sonra asıl hedefi olan Memioğlu Mahmud ve adamlarını ele geçirmek üzere yola çıktı. İlk iş Çermeli Deresi vadisindeki köylerin eşkîyadan temizlenmesi oldu ve burada da pek çok şüpheli ele geçirildi⁹¹.

Challaye'in anlatımına göre Masat'ta işleri halleden Yüzbaşı Hoscowski, beraberindeki 140 kişilik bir süvari gücü ile 29 Eylül akşamı uzun zamandan beri Memioğlu ailesi ve taraftarları tarafından işlenen suçlar ile meşhur olan Çermeli Dere Vadisi'ne doğru harekete geçmişti. Zira konsolosa göre burası eşkîyanın hareket noktası olarak kullanılıyordu. Çermeli Dere Vadisi 15 ila 18 fersah uzunluğunda ve yüksek dağlarla çevrili ve içinde, Sandwith'in deyiimiyle "kartal yuvasını andıran" 14 köyün olduğu bir yerdi. Yolların engebeli olmasından dolayı ulaşımın zor olduğu bu köylerin ahalisinin çoğu eşkîya ile suç ortaklığı yaparak onlara ev, sığınak sağlamak ve eşkîyanın kervan ve yolculardan elde ettikleri ganimetlerden pay almaktaydı. Aynı günün akşamı vadide yer alan köylerden biri olan Mezere'ye⁹² ulaşan Yüzbaşı Hoscowski, maiyetindeki süvariler ile köye girmiş ve köyde yer alan evlerde dikkatli bir tahkikat yapmıştır. Burada, Memioğlu Mahmud'un yanında yer alan Abdul Ağa'nın kardeşi Ragıp Ağa'nın evinde Belliot'nun adına ait eşyalar bulunmuştur. Ragıp Ağa'nın beyanatlarından hareketle vadi boyunca köyleri teftiş etmeye devam eden Yüzbaşı Hoscowski, Memioğlu Mahmud'un yanındaki adamları ile beraber vadi boyunca yoluna devam ettiğini öğrenmiştir⁹³.

Çermeli Deresi vadisinden sonra Yüzbaşı Hoscowski ve beraberindeki başıbozukların Orsor vadisine yönelindikleri görülmektedir. Sandwith'in deyiimiyle derin vadiler ve yalçın dağların olduğu bölgeye yayılmış olan köyler, insan yerleşimlerinden çok kartal yuvalarını andıran ve "vahşi ve acımasız bir karaktere sahip olan" Lazlar tarafından meskündü. Bu köyler aynı zamanda bölgede mutlak bir otoriteye sahip olan Memioğlu Mahmud'un yönetimi altındaydı. Vadide yer alan köylerin en sonuncusu olan ve beş saatlik bir çatışmadan sonra girilen Orsor'da kızı Memioğlu Mahmud ile nişanlı ve aynı zamanda köyün muhtarı olan Ahmet Ağa adlı bir imamın evinde Belliot'nun kılıcı bulunmuştu. Ahmet Ağa'nın,

89 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.17, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 1 Ekim 1854.

90 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.5, Challaye'dan Elçiliğe, Erzurum, 29 Eylül 1854.

91 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.1, Castagne'den Challaye'a, Masat, 26 Eylül 1854.

92 Mezehrek, Pazaryolu'na bağlı Göztepe Köyü.

93 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

Memioğlu'nun suç ortaklarından biri olduğu tespit edilince tutuklanıp sorguya çekilmişti. Ahmet Ağa yapılan sorgusunda Memioğlu Mahmud'un üzerlerinde kurduğu baskıdan ve karşı koyacak güçleri olmamasından yakınmıştı⁹⁴. Yüzbaşı Hoscowski aramaları sırasında Erzurum'da mukim Eczacı Goliti'nin kervanından çalınan malların izlerine de ulaşmıştı. Burada tutuklamalarını en şüpheli kimseler ile sınırlı tutmaya çalışan Yüzbaşı Hoscowski, İmam Ahmet Ağa ve yakın zamanda Çermeli Deresi vadisinde suça karışmış olan 12 adamı daha tutuklamıştı⁹⁵. Sandwith'e göre, bundan sonra Bayburt müdürünün getirdiği 350 başıbozuktan başka Yüzbaşı Hoscowski'nin kuvvetlerine İspir müdürünün getirdiği 250 başıbozuk da eklenmişti⁹⁶.

Bu vadiye yer alan köylerin ahalisinin elindeki silahları toplayıp bunları Bayburt kaza müdürüne; tutukluları da Masat'ta bekleyen Castagne'ye gönderen Yüzbaşı Hoscowski, Memioğlu Mahmud'un Bayburt kasabasına geldiğini ve burada Bayburt kaza meclisi üyesi olan iki kişi ile görüşüğünü ve daha sonra İspir'e doğru yola çıktığını haber almıştı. Bunun üzerine, eşkıyanın sığındığı İspir bölgesini kuşatmak için kuvvetlerini 5 kola ayırdı ve daha sonra beraberindeki 120 süvarisi ile hemen Masat'a döndü. Yüzbaşı Hoscowski Masat'a varınca burada Castagne ve tüm tutuklular ile Bayburt'a doğru yola çıktı ve sessiz sedasız bir halde 4 Ekim gecesi şehre girdi. Kimsenin çıkmaması için yol üzerinde karakollar ve nöbetçiler yerleştirdi⁹⁷. Sandwith'in aktardığına göre Bayburt'ta müdürün konağına yerleşen Castagne, gece vakti yanındaki bir sürü silahlı adamıyla Bayburt kadısını da uyandırmayı ihmal etmedi⁹⁸. Ancak Bayburt'ta asıl faaliyetler ertesi gün yapılmaya başlandı. Challaye'a göre 5 Ekim günü sabah yedide Bayburt Meclisi'ni toplayan Yüzbaşı Hoscowski meclis toplantısını durdurmuş ve oturuma katılan ve eşkıyalar ile yakın bağlantıları olan meclis üyeleri Ali Paşa ve Ali Bey'i tutuklamıştı⁹⁹.

Ali Bey ve Ali Paşa'nın tutuklanmasının Bayburt'ta bir infial yarattığı anlaşılmaktadır. Zira Sandwith'in tabiriyle "Fransızların başını çektiği bu Frenk edepsizliği" karşısında Bayburt ahalisi bir isyan hazırlığına girişmişti. Öyle ki Yüzbaşı Hoscowski sadece Ali Paşa ve Ali Efendi'yi tutuklamakla kalmamış, Bayburt kaza meclisinin diğer üyelerini de

94 Sandwith'e göre Orsor'un muhtarı Ahmet Ağa, Memioğlu Mahmud Ağa'nın "civardaki köyler üzerinde baskı kurduğunu, kendisinin de ona itaat etmek zorunda olduğunu, hiç kimsenin ona karşı çıkamadığını söylemiş, evinde bulunan eşyaları Memioğlu'nun kendisine emanet ettiğini, eşyaların kimden ve ne zaman alındığını bilmediğini iddia ederek kızını Memioğlu Mahmud'un zorlaması ile onunla evlendirmek durumunda kaldığını" anlatmıştı. Sandwith, *a.g.e.*, s. 72-73.

95 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

96 Sandwith, *a.g.e.*, s. 73.

97 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

98 Sandwith, *a.g.e.*, s. 73.

99 Sandwith'e göre Castagne, mecliste bulunan Ali Paşa ve Ali Bey'i soygun ve cinayete yataklık ve yardımla suçlamış, korkudan benzi atan ve dilleri dolaşan bu adamlar kendilerini savunmaya çalışmış; ancak Memioğlu Mahmud'un zaman zaman evlerinde kaldığını inkâr edememişlerdi. Onu bu pis işlerden vazgeçirmek için çok dil döktüklerini de ifade etmişlerdi. Sandwith, *a.g.e.*, s. 73.

sorgulayarak bunların eşkıya ile olan bağlantılarına dair yeni bilgiler elde etmişti. Daha ileri giden Yüzbaşı Hoscowski, Ali Paşa ve Ali Bey'in evlerinde bir araştırma yapmak istediğini de Castagne'ye bildirmişti. Ancak Dr. Payet'nin verdiği bilgilere göre, Ali Paşa ve Ali Bey'in evlerinin her birinde silahlı 30-40 adam olduğu öğrenilmiş ve bunların yapılacak bir aramaya karşı koyacakları anlaşılmıştı. Sandwith, bu süreçte tasarlanan isyanın elebaşlarının ele geçirilerek "Bayburt'a diz çöktürüldüğünü" belirtse de Castagne, Ali Paşa ve Ali Efendi'nin evlerine yapılacak bir baskının bütün Bayburt ahalisinin ayaklanmasına neden olacak bir isyana yol açacağından endişe ederek ellerinde yeterli kuvvet olmadığı gerekçesi ile Yüzbaşı Hoscowski'yi bu tasarıdan vazgeçirmiştir. Ne var ki, kendisine ulaşan detaylardan bu şekilde bir anlatım çizen Challaye, Castagne'nin bu konudaki çekincelerinden ve harekete geçmemesinden dolayı "merkezi Bayburt'ta olan geniş bir eşkıya örgütünün tüm bağlantılarını ortaya çıkarma fırsatının da tepildiğinden" yakınmaktaydı¹⁰⁰.

Bayburt'taki iş yarım kalsa da İspir kırsalında eşkıya takibi devam ediyordu. Yüzbaşı Hoscowski, 5 Ekim akşamı müfrezesi ile yeniden yola koyularak 7 Ekim'de daha önce buluşmak için kararlaştırdıkları diğer 5 askeri konvoy ile bir araya gelmiş ve bu şekilde 700 kişilik bir kuvvete ulaşmıştı. Eşkîyanın kendi üzerlerine yapılacak harekâttan haberdar olduğunu öğrenen Hoscowski, 90 askerden oluşan iki askeri konvoyu Trabzon Eyaleti sınırındaki iki vadiyi gözetlemek ve eşkıyaların Trabzon Eyaleti'ne bağlı olan Yedi Pare Köy'e (Kura-yı Seba) dönmelerini engellemekle görevlendirmişti. İki günlük bir yürüyüşten sonra, 9 Ekim gecesi diğer üç askeri konvoyu ile birleşmiş ve 500 kişiye varan kuvveti ile tüm sakinleri eşkıyalardan oluşan Kasaba adlı bir köye ulaşmıştı. Bir gün önce buranın sakinleri köyü terk ettiği için köyde sadece 11 kişi kalmıştı. Bunlar da ciddi bir direnç göstermiş ve Yüzbaşı Hoscowski'nin adamlarından üçünü kama darbeleriyle ağır bir şekilde yaralamışlardı. Bunların 11'i de tutuklanarak köyde gözetim altına alınmıştı¹⁰¹.

Burada eşkıya ile bir şekilde bağlantısı olan köylülerin Yüzbaşı Hoscowski'nin askerlerinden kurtulmak için her yolu denedikleri anlaşılmaktadır. Sandwith'in anlatımına göre kartal yuvasına benzeyen Mimfkaryas¹⁰² adlı köyde askerler çalıntı malları veya adamları bulmak için köşe bucak ararlarken, uzun boylu, ince yapılı bir kadın dikkatlerini çekmiş, askerlerle olan arbedede peçesi düşen kadının "koca bıyıklı bir adam" olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine bütün peçeler kaldırılarak yüzleri kontrol edilen kimselerin kadın kıyafetinde saklanmaya çalışan erkekler olduğu görülmüştü¹⁰³. Challaye'nin anlatımına göre ise kadın kıyafeti giyerek saklanmaya çalışanlardan birisi önemli bir görev icra eden Mustafa Ağa'ydı. Bu kişinin iki gün önce Bayburt'tan, Bayburt kaza meclisi üyesi ve aynı zamanda da kardeşi olan Ali Bey'in mektuplarını getirdiği tespit edilmişti. Buradaki

100 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

101 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

102 O dönemde İspir Kazası'na bağlı Muşankas, Kavakyanı Köyü olabilir.

103 Sandwith, *a.g.e.*, s. 74-75.

incelemelerde beraberindeki başıbozuk askerleriyle Yüzbaşı Hoscowski'ye yardım götüren İspir müdürünün, Memioğlu'na baskın haberini vererek onu önceden uyardığı anlaşılmış ve Yüzbaşı Belliot'ya ait olan üç at da bulunmuştu¹⁰⁴.

Mustafa Ağa'nın verdiği bilgilere göre, içlerinde Memioğlu ailesinden iki kişinin de bulunduğu Kasaba köylüleri, kendisinin de gideceği Orsor'a sığınmıştı. Bunun üzerine Yüzbaşı Hoscowski'ye adamlarıyla birlikte eşkiyanın sığınmak yeri olan bu köye doğru yola çıktı. Dağlık bir bölgede ve zor geçitlerden geçilerek ulaşılan bu köy daha önceden de eşkiya yatağı olduğu için Mazhar Paşa valiliği döneminde beraberindeki nizam askeri ve iki parça sahra topu ile buraya bir operasyon gerçekleştirmişti. Challaye'in raporuna göre Yüzbaşı Hoscowski, eşkiyanın çekildiği Orsor'a 15 dakika mesafede gözcüler olduğunu anlamış ve süvarilerini köye sokmak yerine onları geride bırakarak köye tek başına girmeye karar vermişti. Burada yarım saat boyunca içlerinde Belliot'ya ait gri bir ata binen Memioğlu'nun da olduğu eşkiyanın ateşine maruz kalan Hoscowski, Memioğlu'nu at üstünde tüfeğiyle vurmuş; ancak eyerinden düşen Memioğlu adamları tarafından yeniden atına bindirilerek köyden firar etmeyi başarmıştı. Bu sırada Hoscowski, müfrezesi ile birleşinceye kadar eşkiya yanlarına ailelerini ve sürülerini alarak köyden kaçmayı başarmışlardı. Eşkiyayı takip ederek Orsor'a dokuz kilometre ve Yedi Pare Köy'e (Kura-yı Seba) üç kilometre mesafede eşkiyalara ulaşan Yüzbaşı Hoscowski, birliklerini küçük müfrezelere ayırmış ve arazinin yapısına göre yerleştirerek ateşe başlamıştır. Sabahın 9'undan 10 buçuğuna kadar süren çatışmadan sonra tüm eşkiyalar arkalarında pek çoğu yaralı 9 esir ve 4 ölü vererek Kura-yı Seba'ya çekilmişti. Diğer yandan Hoscowski'nin birliklerinde ise bir asker ölmüş, dört adam ve altı at da yaralanmıştı¹⁰⁵.

400 baş hayvandan oluşan bir sürüyü bir araya getirerek Bayburt'a doğru yönlendiren Yüzbaşı Hoscowski, Assor köyünü tahrip etmeye karar vererek evleri ateşe vermiştir. Bu sırada evi yakılacak olanlar arasında İsmail Memunoğlu adlı biri de yer alıyordu. Ancak bu sırada Yüzbaşı Hoscowski, Castagne'den bir mektup almıştır. Bu mektupta Erzurum Valisi İsmail Paşa'nın ricasını dile getiren Castagne, Erzurum Eyalet Meclisi'nin masum olduğunu açıkladığı İsmail Memunoğlu'nun evine, ailesine ve mallarına zarar verilmemesini talep ediyordu. Ne var ki Yüzbaşı Hoscowski, İsmail Memunoğlu'nun Yanıkköprü'de Belliot'ya karşı pusuya yatan 18 kişi içinde olduğunu öğrenmişti; ancak burada Castagne'nin tavsiyelerine uygun hareket etmek gerektiğini düşündüğü için daha ileri gitmemişti. Orsor'a yapılan saldırı esnasında eşkiyanın tamamen ele geçirilememesinin nedenlerinden biri de daha önce örneklerini gördüğümüz gibi yerel unsurların şakiler ile yaptığı işbirliğiydi. İspir'de kır serdarlığı yapan ve Orsor'un kuşatıldığı esnada eşkiyanın çekilmesini engellemekle görevli olan Koçanoğlu Halid Ağa ve Kurban Ağa'nın başında olduğu bu işbirliği sayesinde Orsor'da

104 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 14 Ekim 1854; Sandwith, *a.g.e.*, s. 75.

105 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, "Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot".

sıkışan eşkıyalar Kura-yı Seba’ya kaçabilmişlerdi¹⁰⁶. Bu şekilde İspir bölgesinde eşkıyayı tam olarak ele geçirip bastıramayan Yüzbaşı Hoscowski geri dönüşte Kasaba köyüne de Orsor köyü gibi diz çöktürdükten sonra İspir’den ayrılarak Bayburt’a doğru yola çıkmıştır¹⁰⁷.

Yüzbaşı Hoscowski, 3 Ekim’de Bayburt’tan Poncharra’ya yazdığı mektupta eşkıyadan kırkını ele geçirdiklerini, bunlar arasında Belliot’nun cinayetine karışmış olan 8 kişinin de bulunduğunu; Trabzon Eyaleti’ne bağlı Kura-yı Seba’da 500 kadarını kuşattıklarını belirterek Trabzon valisinden kendisine bağlı olan nahiye müdürlerine hitaben yeni emirler göndermesi ricasında bulunmuştur. Bu talebi alan Poncharra, valiliğe giderek ilgili emirleri almış ve bunları 4 Ekim’de Yüzbaşı Hoscowski’ye göndermiştir¹⁰⁸. Erzurum tarafında ise Challaye’in İsmail Paşa nezdinde yaptığı tüm girişimlere karşın Yüzbaşı Hoscowski’nin bölgede etkili bir güç ortaya koymasına sağlayacak buyruldu alınamamıştı. Diğer tarafta Yüzbaşı Hoscowski, son olarak muhtemelen eşkıya ile olan bağlantısından dolayı Osman Ağa ve oğlu Abdurrahman Ağa’nın 18 yaya ve 12 atlı ile Gümüşhane’den Niv’e döndüğü haberini alınca yanındaki 84 adamı ile Bayburt’tan yola çıkarak adamlarını değişik müfrezelere ayırmış ve bu iki kişiyle Balahor yakınlarında karşılaşılarak onları tutuklamıştır¹⁰⁹.

Yüzbaşı Hoscowski’nin Bayburt’a dönmesi ile harekâtın idari ve askeri kanadı da bir araya gelmiş oldu. Fakat burada ne Castagne’nin ne de Yüzbaşı Hoscowski’nin yapacak bir şeyi kalmıştı. Bundan dolayı Ekim ayının başında Challaye da onların yakın zamanda Erzurum’a gelmelerini beklediğini ve Erzurum valisi ile tutsakların hapsedilmeleri ve gerçeğe ulaşma için takip edilecek prosedür hakkında görüştüğünü belirtmekteydi. Konsolos Challaye, bizzat ifade ettiği gibi, yerel otoritelerin işbirliği ile giriştiği bu işi bir an önce bitirmeyi ve uzun zamandan beri gitme planları yaptığı Paris’e bu meseleyi halletmiş olarak gitmeyi ummaktaydı¹¹⁰. Bunun için öncelikle Bayburt ve İspir taraflarına gönderdiği misyonun Erzurum’a dönmesi gerekmektedir. Yüzbaşı Hoscowski’nin Bayburt’ta bu şartlar altında daha fazla kalmasının gereksiz olduğu anlaşılınca ona Erzurum’a dönme talimatı verildi. Ne var ki bu karar Challaye’in içine sinmemişti. Konsolosa göre bu karar “yerel otoritelerin aktif bir işbirliği yapmaları gereken bir işi tam ortasında terk etmektir”¹¹¹.

Yarım Kalan Sefer: Yüzbaşı Hoscowski’nin Erzurum’a Dönmesi ve Seferin Sonuçları

Yüzbaşı Hoscowski’nin harekâtı sona erdirerek Erzurum’a dönmesi kararında Trabzon valiliğinden beklenen desteğin gelmemesi ve yerel idarenin aykırı tutumu da etkili olmuş

106 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

107 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”.

108 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 45, Poncharra’dan Benedetti’ye, Trabzon, 5 Ekim 1854; Sandwith’in verdiği bilgilere göre ise bu taleplere karşı defterdarın aldığı tedbirler oldukça zayıftı. Sandwith, *a.g.e.*, s. 75.

109 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”.

110 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.17, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 1 Ekim 1854.

111 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No.17, Challaye’dan Elçiliğe, Erzurum, 1 Ekim 1854.

gözükmektedir. Zira Sandwith'e göre Castagne, Bayburt'ta Trabzon tarafından gelecek yardımı beklerken Erzurum'da vali İsmail Paşa'nın ulaşı Kurt Ahmet Ağa onu; Ali Paşa'yı, Ali Bey'i ve el koydukları hayvanları serbest bırakmaya ikna etmek üzere buraya gelmişti. Sandwith'in deyişiyle "Ahmet Ağa, görevini hakkıyla yerine getirip, bu kıymetli canlılar evlerine döndükten ve Trabzon tarafından da beklenen cevabın gelmemesinden sonra" Bayburt'ta yapabileceği bir şey kalmayan Castagne Erzurum'a dönme kararı almıştı¹¹². Buradan da anlaşıldığı gibi, Erzurum valiliği bölgede geniş bir gayri memnun kesim yarattığı anlaşılan Yüzbaşı Hoscowski'nin operasyonunun daha fazla sürmesini istememiş olmalıdır. Öyle ki Memioğlu Mahmud'u ele geçirmek üzere Erzurum'dan gönderilen sergerde Şaban Ağa takımından başıbozuklar bazı köylerde halkın elindeki koyun, at ve bazı eşyaları zorla ele geçirmişlerdi¹¹³.

Castagne ve Yüzbaşı Hoscowski'nin misyonunun bu şekilde yarım kalması üzerine Challaye'nin 8 Ekim tarihinde valiye sitemkâr bir mektup yazdı. Bu mektupta konsolos, talep edilen özel bir buyrulunun verilmesini hatırlatmakta ve bunun Anadolu'nun bu taraflarında 150 yıldan beri cinayet ve soygunlar yaparak bölgeyi tahrip eden Memioğlu ailesinin başında olduğu eşkıyaların denetim altına alınması için sahip olduğu öneme işaret etmekteydi. Challaye'e göre vali, Yüzbaşı Hoscowski'ye güvenmeliydi; zira onu Şabanoğlu'nun, İspir ve Bayburt müdürlerinin adamlarının başında harekâta yetkilendiren yerleştiren kendisiydi. Ne var ki Challaye'nin bu ortamda operasyon bölgesinde bir görev değişiminin de faydalı olabileceğine dair bir kanaati oluşmuştu. Zira valiye yazdığı mektupta, yüzbaşının kendi taleplerini karşılamak için "yetkilerini aşarak" "biraz ileri gittiğini" de kabul eden Challaye bundan dolayı İsmail Paşa'ya "görevin devamı" ve "buyruldu talebi" konusunda daha fazla ısrar etmeyeceğini belirterek Yüzbaşı Hoscowski'nin kendisiyle İstanbul'a gidecek olmasından bahsederek yarım bıraktığı işi, yani birliklerin başına geçerek eşkıya takibini bu kez ağabeyi Hoscowski'ye teslim etmesi teklifinde bulunmaktaydı¹¹⁴.

Valiyi bu komuta değişikliğine ikna etmek için de konsolos, sayıları 2.500 civarında olan eşkıyaların Yedi Pare Köy'de (Kura-yı Seba) sıkıştırıldıkları ve her gün yeni takviyeler aldıklarını belirtmekte ve gerekli müdahalenin yapılmaması durumunda çok daha güçlenecekleri ihtimalinden bahsetmekteydi. Bu şekilde eşkıya, daha önce harekâtı sırasında Yüzbaşı Hoscowski'ye yardım eden halktan öç almaktan da çekinmeyecekti. Bundan dolayı Challaye, yedi-sekiz yüz kişilik sınırlı birliği ile eşkıyaları sıkıştırmaya muvaffak olan Yüzbaşı Hoscowski'nin yarım bıraktığı işi büyük kardeşi Hoscowski'nin devam ettirmesini teklif etmekteydi. Konsolos komuta kademesinde yapılacak olan bu değişiklik ile devam edecek operasyonun İspir ve Bayburt halkı için önemli olduğunu, bu değişikliğin

112 Sandwith, *a.g.e.*, s. 76.

113 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854); Sandwith de köyleri kuşatan ve kendileri de dağılan başıbozuklar "yağma hevesiyle" hareket ederek köyleri basmaktaydı. Sandwith, *a.g.e.*, s. 72.

114 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'dan Erzurum Valisine, Erzurum, 8 Ekim 1854.

Memioğlu ailesine karşı verilen mücadelede halkın da cesaretini arttıracaklarını, eşkıyanın dağıtılarak yolların güvence altına alınacağını ve nihayetinde de bölgede devlet otoritesinin tesis edilmesinde önemli bir katkı yapacağını ifade etmekteydi¹¹⁵.

Bu taleplerin yanında İstanbul'a gitmeden önce mevcut sürecin sona ermesini görmek isteyen Challaye, Belliot'nun uğradığı soygun ve cinayet suçuna karışan ve Yüzbaşı Hoscowski ve Castagne tarafından yakalanarak Erzurum'a getirilen tutuklular hakkında yapılan hukuki prosedür neticesinde nasıl bir karar alındığına dair valiliğe 7 Ekim'de bir dilekçe iletmışti. Ancak konsolosun bu talebine valiliğin hemen cevap vermemesi konsolosun talebini yenilemesine ve yarım kalan sürece bir kez daha işaret etmesine neden oldu. Valiliğe gönderdiği 12 Ekim tarihli yazısında Challaye bu durumdan şikâyet ederek henüz Belliot'nun katillerinin ve çalınan eşyalarının tamamının ele geçirilemediğini, aynı şekilde Fransız tüccar Goliti'nin çalınan eşyalarının da Kura-yı Seba'da olduğundan bahisle valinin alması gereken tedbirleri ihmal etmemesi gerektiğini hatırlatmaktaydı¹¹⁶. Challaye, Belliot cinayeti ile ilgili olarak Erzurum'a getirilen sanıkların bir listesini de hazırlamış ve elçiliğe göndermiştir¹¹⁷.

Süreçle ilgili olarak bir sonraki ve son raporu 14 Ekim'de olan ve burada Belliot hadisesini başından sonuna kadar özetleyen Challaye'nin konsolosluk belgeleri içinde başka bir yazışması tespit edilememiştir. Buradan onun konsolosluğu, yardımcısı Castagne'ye devrederek İstanbul üzerinden Paris'e gittiği anlaşılmaktadır. Trabzon'daki meslektaşısı Poncharra'nın raporlarına göre Yüzbaşı Hoscowski, Challaye ve konsolosluğun bir dönem kançılara görevini icra eden Simon'dan oluşan heyet 19 Ekim'de Trabzon'a ulaşmıştı. Burada olayın merkezi Erzurum'dan gelen misafirlerini ağırlaması vesilesiyle Poncharra süreç hakkında en yetkili kişilerden bilgiler aldı. Bunlardan hareketle Poncharra Trabzon-Erzurum yolunda emniyetsizliğin devam ettiğini ve ticaretin de yine tehlike altında olduğunu belirtmekte, bundan dolayı bu bölgede otoritenin tesisi ve ticari münasebetlerin normal seyrine kavuşması için gerekli koşulların bir an önce karşılanması gerektiğini ifade etmekteydi¹¹⁸. 28 Ekim'e kadar Trabzon'da kalan Challaye ve maiyeti bu vesileyle karşılıklı olarak Vali Hafız Paşa ile görüşme fırsatı da elde etmişti. Bu ziyaretlerin konusu haliyle Trabzon-Erzurum yolunun güvenliği ve Yüzbaşı Hoscowski tarafından yapılan seferin ayrıntılarıydı. Bu bilgileri aktaran Poncharra'ya göre Yüzbaşı Hoscowski'nin Bayburt-İspir seferi "Erzurum Valisi İsmail Paşa'nın ihmali ve durağanlığı nedeniyle" tam amacına ulaşmadan yarıda bırakılmıştı. Bundan dolayı Challaye, Hafız Paşa'dan sadarete yazarak yolun durumu hakkında bilgi vermesini ve bu yolda etkili olan ve Trabzon ve Erzurum halkını endişeye sevk eden ve ticarete engel olan eşkıyalık faaliyetlerinin önünün alınmasını talep etmişti. Bu talep karşısında Hafız Paşa sadarete gönderilmek üzere Challaye'ye bir yazı vermişti.

115 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'dan Erzurum Valisine, Erzurum, 8 Ekim 1854.

116 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Challaye'dan Erzurum Valisine, Erzurum, 12 Ekim 1854.

117 Bk. Ek 4.

118 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 50, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 22 Ekim 1854.

Bu vesileyle Poncharra bir kez daha halkın güvenliğinin tesisi için Babiali'nin bir an önce gerekli tedbirleri alması gerektiğini ifade ederek bu konuda Maslahatgüzar Benedetti'nin arabuluculuğunu talep etmekteydi¹¹⁹.

Yüzbaşı Hoscowski ve Castagne'nin Erzurum'a dönmesi ve Challaye'in da Erzurum'dan ayrılmasıyla Belliot'nun cinayeti sonrasında başlayan sürecin de Erzurum tarafında neticelendiği anlaşılmaktadır. Öyle ki sürecin bundan sonrası Trabzon Eyaleti idaresinin uhdesine verilmişti¹²⁰. Konsolosların da ifade ettiği gibi “yarım kalmış” olsa da o zamana kadar bu operasyonun bazı neticeleri ortaya çıkmıştı. Sandwith'in yorumlarına göre eşkıya takibinin yapıldığı İspir ve Bayburt köylerindeki “mazlum Hristiyan ve Müslümanlar, çok çeşitli hediyelerle konsolosa gelip kendilerini, başlarına bela olan bu adamdan kurtardığı için teşekkür” etmişlerdi. Öyle ki bölge halkı, birçok fakir Hristiyan tacirin hayatını, ancak kervanında ne var ne yok bu zorba Kara Mahmut'a (Memioğlu Mahmud) vererek kurtarabildiğini ve onun bir şekilde kendisine zorluk çıkardığını düşündüğü çoğu adamı ise öldürdüğünü söylemişlerdi¹²¹. Castagne de Bayburt'ta eşkıya takibinde oldukları dönemde Bayburt ve çevresinden pek çok kimsenin faaliyetlerinden dolayı teşekkür etmeye geldiklerini ifade etmekte ve kendisine, aralarında güzel halılar ve 16 muhteşem atın da olduğu hediyeler sunduklarını; fakat bunları kabul etmediğini belirtmekteydi¹²².

Challaye'e göre küçük müfrezesinin başında, gece gündüz atının üstünde büyük tehlikeler altında olan Yüzbaşı Hoscowski'nin başında olduğu bu sefer ile 150 yıldan beri Memioğlu ailesinin başında olduğu eşkıyanın yuvası haline gelmiş olan Çermeli Deresi Vadisi haydutlardan temizlenmiş ve daha güvenli hale gelmişti. Zira eşkıya Kura-yı Seba'nın yüksek ve ulaşılmaz bölgelerine çekilmek zorunda kalmış ve burada sıkışmıştı. Bundan dolayı Erzurum ve Trabzon arasındaki yol daha emniyetli bir hale gelmişti. Challaye'e göre seferin başarısında “Erzurum'da Fransız konsolosluğu tarafından idare edilmesi ve yerel otoritelerin hiçbir şekilde elde edemeyeceği bilgileri öğrenen Avrupalı bir subay tarafından yürütülmesi” etkili olmuş ve “Fransız konsolosluğuna duyulan güveni” ortaya koymuştu. Zira Challaye'e göre bu operasyonun bir diğer neticesi de Erzurum ve Trabzon vilayeti halkının operasyonun yalnızca Erzurum Fransız konsolosu tarafından yürütüldüğünü bilmeleri olmuştur. Bunun bölgede büyük bir manevi tesir yarattığını belirten Challaye, bu etkinin Osmanlı idarecileri arasında da bir küskünlük doğurduğunu ve bunun da Yüzbaşı Hoscowski'nin geri çağırılması sürecinde Vali İsmail Paşa tarafından gizlenmediğini ifade etmekteydi¹²³.

Öncelikle seferin bu iyi neticelerini sıralayan Challaye daha sonra yarım kalan kısma geçerek eşkıyaya karşı hemen harekete geçilmesi gerektiği konusunda ikazlarda

119 CADN, Trébizonde, Vol. 7, No. 51, Poncharra'dan Benedetti'ye, Trabzon, 28 Ekim 1854.

120 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 7, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

121 Sandwith, *a.g.e.*, s. 76.

122 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Castagne'den Elçiliğe, Erzurum, 10 Nisan 1855.

123 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l'assassinat de Mr. A. Belliot”.

bulunmaktaydı. Zira Babıali’nin olaya müdahale etmekte gecikmesi durumunda Kura-yı Seba’da bir araya gelen ve sayıları 2.500 olan eşkıyanın Trabzon ve Erzurum eyaletlerinin dağlık kesiminde kol gezenlerle bir araya gelmeleri durumunda 4-5 bin kişilik bir kuvvete ulaşabileceklerini, bu eşkıyaların sultanın otoritesini zedelediğini ve bunu da yüksek sesle dile getirmekten çekinmediklerini belirtmektedir. Konsolosa göre eşkıya takımının cesareti öylesine büyüktü ki memnun olmadıkları müdürlerin görev yerine gitmelerine engel olmakta hatta onların ikamet edecekleri yerlere de kendileri karar vermektedir. Challaye son olarak Babıali’nin yarım kalan işi takip etmemesi ve bir harekâta gerek olmadığını düşünmesi durumunda Erzurum, Trabzon, Bayburt ve Gümüşhane’deki yerel meclislerde suç ortakları olan bu eşkıya çetesinin başlarının doğrudan ve dolaylı olarak Yüzbaşı Hoscowski’nin seferi sırasında onunla işbirliği yapanlardan öç alacağından endişe etmekteydi¹²⁴.

Challaye’in da endişe ettiği üzere, aslında Memioğlu Mahmud ve adamlarının zaten “eşkıya yuvası” olarak bilinen Kura-yı Seba’ya sığınması mevcut sorunu daha karmaşık bir hale getirmişti¹²⁵. Konu bu şekilde Erzurum Eyaleti’ni ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkmış ve eşkıyanın Trabzon Eyaleti sınırları içine sığınması ile bu eyalet idaresinin bir meselesi haline gelmişti. Bu bakımdan mesele Yüzbaşı Hoscowski’ye verilen yetki alanının dışına da çıkmıştı. Ancak bu konuda Trbazon tarafında harekete geçmek için uzun bir zaman geçtiği görülmektedir. Zira 1855’in Nisan ayında Babıali’den gelen talimatlara göre eşkıyanın yakalanması işi Trabzon Eyaleti valisinin uhdesine geçtiği belirtiliyor; bunun için gerekli prosedür hakkında da Erzurum valiliği ile muhaberat halinde olunması isteniyordu¹²⁶. Buna gerekçe olarak da Erzurum Eyaleti tarafında “Laz taifesinden Memioğlu Ömer ve Memioğlu Mahmud”un yakalanması için üzerlerine kuvvet gönderildiği; ancak onların Kura-yı Seba’ya sığılarak burada saklanmaları gösterilmektedir¹²⁷.

124 AMAE, CPC, Turquie, Erzeroum, Vol. 4, “Rapport détaillé sur l’assassinat de Mr. A. Belliot”; Sandwith’e göre bu işbirliğinin ilk mağduru “katilleri yakalamada Frenklere yardım eden” Bayburt kaza müdürü olmuş; Erzurum valisi tarafından görevinden alınarak “dersini alan” müdürün yerine Memioğlu Mahmud’un Bayburt kaza meclisindeki işbirlikçisi Ali Paşa gelmişti. Sandwith, *a.g.e.*, s. 79; Sandwith bu anlatımına rağmen Osmanlı arşiv belgeleri “halkın yönetiminden memnun olmadığı” Mustafa Ağa’nın görevde kaldığı ve daha sonra yerine Fevzi Efendi’nin atandığını göstermektedir. BOA, A.MKT.MVL, 79/66, 5 Ş. 1272 (11 Nisan 1856).

125 Kura-yı Seba’nın ahalisinin bir kısmı Osmanlı arşiv belgelerinde ifade edildiği gibi, “öteden beri eşkıya, katil ve haydut olup hiç bir zaman terbiye görmemiş” kimseler olduğu için bölge eşkıyasının katılımı ile meselenin daha da büyüme tehlikesi vardı. Zira daha önceki örneklerde de görüldüğü gibi İspir ve Kura-yı Seba eşkıyası zaman zaman birleşerek her iki tarafta faaliyet gösterebilecek bir güç ortaya çıkarıyorlardı. BOA, İ.MVL, 272/10521, Lef 1, 1 B. 1269 (11 Nisan 1853). Kura-yı Seba’nın Erzurum Eyaleti’ne bağlı İspir Kazası’na bağlı olduğu ve her iki tarafı yüksek bir dağ sırası birbirinden ayırdığı için buraya idari olarak gerekli müdahalenin yapılması 1853’te idari bir düzenlemeye gidilmesine neden olmuş ve Kura-yı Seba İspir’den ayrılarak Rize ve Hemşin kazalarından bazı köyler ile yeni bir kaza haline getirilmişti. BOA, A.MKT.NZD, 183/17, 19 N 1272 (25 Nisan 1856).

126 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 2, 14 R 1271/2 Nisan 1855.

127 BOA, HR.MKT, 98/19, Lef 1, 14 R 1271/2 Nisan 1855.

Detayları hakkında arşiv belgelerinde bilgi tespit edilemeyen bu dönemde muhtemelen Trabzon tarafında bu talimat üzerine harekete geçilmesinden sonra Memioğlu Mahmud ve adamları ele geçirilmiştir. Uzun zamandır bu anı bekleyen ve bizzat operasyon sürecinde aktif görev alan Castagne 10 Nisan tarihli raporunda “Belliot’un katili Memioğlu Mahmud’un yakalandığını ve Fransız Konsolosluğu’na getirilerek diğer katiller ile Erzurum hükümet konağı hapisanesine atıldığını” bildiriyordu. Valinin yürüttüğü ve Castagne’nin de iştirak ettiği ilk sorgulamalarda Mahmud Ağa’nın, “Belliot’un şakağına tüfeğinin kabzası ile ölümcül darbeyi vuran kişi olduğu” ortaya çıkmıştı. Bunun yanında, cinayete aktif olarak katılan ve tabanca ve tüfekleri ile Fransız subaya ateş edenlerin beş kişi olduğu da anlaşılmıştı. Ancak bunlar Memioğlu Mahmud’un talimatıyla hareket ettiklerini açıklamışlardı. Bu haberi elçiliğe ileten Castagne, katillerin ele geçirilmesiyle sıranın artık Osmanlı hükümetinin suçlulara karşı “şiddetli bir ceza” vermesine geldiğini ifade ederek oldukça radikal bir teklif ile “cezaların infazının suç mahallerinde icra edilmesini” talep etmekteydi. Bu hadiseyi dikkatle takip eden Albay Williams ve İngiliz konsolosu Brant da benzeri bir ceza düşünülmüş ve meseleyi Lord Stratford Canning’e yazıp onun Babıali nezdindeki tüm gücünü kullanarak “bu beş katilin her birinin Masat Han, Bayburt, Yanıkköprü, Erzurum ve İspir’de asılmasını” talep edeceklerini bildirmişlerdi. Bir Fransız subayın katlinden kaynaklanan bu infazların halk arasında yaratacağı infiali de hesaba katan Castagne’ye göre “eşkiyanın Müslüman olması” Babıali’yi böylesine bir infaz gerçekleştirmekten endişelendirmemeliydi. Zira kendisinin de müşahede ettiği gibi, bölge halkı bu şakilerden fazlasıyla muzdaribdi. Dahası katiller “Lazdı” ve çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşan Erzurum ve Trabzon eyaletlerinin halkı da Lazlara karşı bir sempati beslemiyordu. Bundan dolayı Castagne, suç yerlerinde bu şekilde bir cezanın bölge halkı tarafından da “memnuniyetle karşılanacağını” belirtmekteydi¹²⁸.

Ne var ki süreç Erzurum’daki Avrupalıların istediği gibi devam etmemiş görünmektedir. Öyle ki Mayıs ayının sonlarında da katiller halen daha Erzurum’da hapiste “ağır bir ceza çekmeye” devam ediyorlardı¹²⁹. Bundan dolayı Castagne’nin teklif ettiği “ibretlik infazların” gerçekleşmediği söylenebilir. Zira savaşın tüm şiddeti ile devam ettiği bir ortamda bunu göze almak yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Erzurum’da devam eden savaş nedeniyle her geçen gün yaklaşan bir Rus tehlikesi söz konusuydu. Ayrıca valilikte değişiklik olmuş, İsmail Paşa yerine Mayıs 1855’te Mehmed Reşid Paşa göreve gelmişti. Dahası sürecin Erzurum’daki en aktif takipçisi olan Castagne 28 Ağustos 1855’te koleradan dolayı ölmüş ve yerine vekâleten konsolosluğun tercümanı Mertrud gelmişti¹³⁰. Tüm bu ortam ve görevli değişimleri Erzurum’da şartların da farklılaşmasına ve süreci takip edecek görevlilerin kalmamasına neden olmuş gözükmektedir. Asıl dikkat çekici olan gelişme ise

128 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Castagne’dan Elçiliğe, Erzurum, 10 Nisan 1855.

129 CADN, Erzeroum, Vol. 2, No. 22, Castagne’dan Elçiliğe, Erzurum, 29 Mayıs 1855.

130 CADN, Erzeroum, Vol. 2, Mertrud’dan Elçiliğe, Erzurum, 28 Ağustos 1855.

Memioğlu Mahmud’un hapisten salıverilmesi olmuştur. İki yıl sonra bu kez Gümüşhane-Bayburt taraflarında soygun yapmaya devam etmeleri nedeniyle bu kez Trabzon ve Gümüşhane taraflarından yeni bir kovuşturma ve soruşturmaya tâbi olan “Memioğlu familyasından Mahmud ve karındaşları İbrahim ve Kör Ömer”den bahseden belgeler¹³¹ içinde yer alan Anadolu Ordusu Müşiri İsmail Paşa’nın tahriratına göre Yüzbaşı Belliot’un katili olarak bilinen Memioğlu Mahmud, Erzurum hapishanesinde iken Mehmed Reşid Paşa’nın valiliği zamanında “Fransa devleti fehimesinin Erzurum’da mukim Fransa konsolos tercümanı tarafından olunan iltimas ve kefalet üzerine mahbesten tahliye” olunmuştu¹³². Bu bilgilerden hareketle Memioğlu Mahmud’un, Charles Mertrud’un vekâleten konsolosluğun başında bulunduğu ve Mehmed Reşid Paşa’nın Mayıs 1855-Nisan 1856 arasına denk gelen valiliği döneminde salıverildiği anlaşılmaktadır. Ancak çok geçmeden ailenin diğer üyeleri ile yarım bıraktığı işlere devam etmeye, bölgede şekavet ve bozgunculuk yapmaya yeniden başladıkları görülmektedir¹³³.

Değerlendirme ve Sonuç

Belliot cinayeti sonrası sürecin ana aktörleri elbette Erzurum’daki Fransız konsolosluğu ve Erzurum valiliğiydi. Fransız konsolosluğu “Fransızların bir meselesi” olarak gördüğü olayın peşini bırakmayarak süreci yönetecek kimseleri seçip bölgeye göndererek gelişmeleri yakından takip ederken, Erzurum valiliği ise gerekli izinleri, harekâtın askeri unsurlarını tahsis etmiş ve eşkıyanın takibi için İspir ve Bayburt müdürlerinin işbirliğini sağlamıştır. Bu bağlamda, Tanzimat dönemi Osmanlı taşrasında görevli Avrupalı konsoloslar ve yerel idare arasında çoğunlukla hâkim olan çatışma iklimine rağmen, bu olayda Fransız konsolosluğu ve Erzurum valiliği arasındaki işbirliği veya Sandwith’in deyiimiyle Challaye’in ısrarı ile talep ettiği her şeyi elde ederek süreci idare etmesi elbette devam eden savaşta Osmanlı Devleti ve Fransa’nın ortak düşman olan Rusya’ya karşı aynı cephede yer almasından ileri gelmekteydi. Bu bakımdan Osmanlı-Fransız ittifakını “iç cephede” yürütülen eşkıya avında da görmek oldukça ilgi çekicidir. Diğer taraftan bu örnek hadise, savaş sonrasında siyasi ve diplomatik atmosferi içinde Osmanlı iç idaresine yönelik Avrupa müdahalesinin de bir işareti gibidir.

Uzun bir kovuşturma ve soruşturmaya konu olan ve Fransız konsolosluğunun sıkı takibi ile belirli bir aşama kaydeden cinayet ve sonrası sürecin aniden kesilmesi de oldukça dikkat çekicidir. Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi öncelikle Erzurum’daki savaş koşullarıyla alakalı olduğu Erzurum Fransız konsolosluğunun Challaye’in izinli olarak Paris’e gitmesi, arkasından da Castagne’nin koleradan ölümü sonrasında adeta boş kalması ve tercüman

131 BOA, MVL, 588/25. Gümüşhane’de yakalanan Memioğlu Kör Ömer ve kardeşleri Mahmud ve İbrahim hakkında değişik evraklar; BOA, MVL, 634/57, İspir’de karışıklık çıkaran Memioğlu İbrahim ve Kör Ömer Ağa hakkında belgeler.

132 BOA, MVL, 588/25, Lef 6, 4 B 1274(27 Şubat 1857), Anadolu Ordusu Müşiri İsmail Paşa’nın tahriratu.

133 BOA, MVL, 588/25, Lef 12, 4 B 1275 (7 Şubat 1859), Trabzon Meclisi tahkik mazbatası.

Mertrud tarafından vekâleten idare edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Öyle ki Mertrud'un yazışmaları daha öncesine göre oldukça seyrek ve sadece askeri gelişmelere odaklanmıştı. Bu bakımdan suçluların yargı süreci veya “hak ettikleri cezayı” alıp almadıkları hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Diğer taraftan “Osmanlı hizmetinde bir subayken” öldürülen Belliot'nun geride bıraktığı ailesi nedeniyle Osmanlı hükümetinden bir yardım talebinin de söz konusu olduğu görülmektedir. Fransız hariciyesinden gönderilen Nisan 1855 tarihli bir yazı ile öldüğü zaman halen daha Osmanlı hizmetinde olan Belliot'nun zor durumda olan eşi ve iki küçük çocuğu için Osmanlı hükümetinin yardımı talep edilmekteydi¹³⁴. Bu talebe karşılık olarak Belliot'nun ailesine 20 bin kuruş “atiyye-i seniyye” verilmesi uygun görülmüştür¹³⁵.

Herhangi bir savaş sırasında yolların kesilerek ulaşım ve iletişimin sekteye uğraması ve yol emniyetinin ortadan kalkması olağan bir durumdu. Coğrafi yapısı itibarıyla ulaşımın zor şartlar altında olduğu Kuzeydoğu Anadolu'da 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda olduğu gibi Kırım Savaşı sırasında da Rusların işgal ettikleri yerlerden dolayı Erzurum-Bayezid ve Erzurum-Kars yollarının bağlantısı kesilmiş ve diğer yerlerde de eşkıya tehdidi yolların emniyetini ortadan kaldırmıştı. Oldukça farklı coğrafyalar üzerinden ilerleyen Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun Erzurum'dan İran'a kadar olan kısmı genellikle Türk-Kürt aşiretlerin kontrolünde olan bölgelerden geçtiği için yolun bu kısmında aşiretlerin neden olduğu pek çok soygun hadisesi gerçekleşmekteydi. Erzurum'dan Trabzon'a kadar olan kısım coğrafyasının zorluğuna rağmen nispeten biraz daha emniyetliydi. Yolun en güvenli kısmı Erzurum-Gümüşhane arasında kalan bölge olsa da Kırım Savaşı yıllarında bu kısımda da emniyeti sağlamak mümkün olmamıştı. Bu bakımdan devlet, İranlı tüccarların Erzurum'dan doğuya doğru yapacakları seyahatlerde yeterli miktar muhafız ile gitmelerini talep ederken¹³⁶, savaş döneminde yolu kullanacak olan yolcuların ise gerekli belge ve zaptıye ile yola çıkması salık veriliyordu.

Belliot cinayetinin faileri olan Memioğulları açısından bakıldığında, cinayetin yaşandığı yer Bayburt sınırlarında kalan bir yer olsa da eşkıyanın İspir bölgesi eşkıyasından ve ganimet imkânlarının en bol olduğu Trabzon-Erzurum yoluna musallat oldukları anlaşılmaktadır. Bizzat Challaye'ın ifade ettiği, “Memioğullarının yüz elli yıldır cinayet ve soygunlar yaparak bölgeyi tahrip ettiği” bilgisi, Hüseyin Ağa'nın 1800'lerin başlarındaki isyanında da görüldüğü üzere bu ailenin uzun zamandan beri İspir-Bayburt taraflarında etkili bir derebeyi ailesi olduğunu göstermektedir. Ancak Belliot hadisesine karışan ve tutuklanarak Erzurum'a getirilen kişilerin önemli bir kısmının Kura-yı Seba'dan olması bölgedeki eşkıyalık hadiselerinin bir diğer özelliğini de ortaya koymaktadır. Buna göre 1853 öncesi, Kura-yı

134 BOA, HR.TO, 196/2, 2 Nisan 1855; BOA, HR.MKT, 107/70, 19 N 1271 (7 Mayıs 1855).

135 BOA, A.AMD, 59/34, 29 Z 1271 (12 Eylül 1855).

136 Selathattin Tozlu, “Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)”, *Türkler*, c. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 488-489.

Seba’nın İspir’e bağlı olduğu dönemden itibaren İspir ve Kura-yı Seba eşkıyası arasında bir bağın olduğu söylenebilir. Bunu Belliot’nun katillerine yönelik takibat sırasında şakilerin buraya sığınmasından da anlamak mümkündür. Ne var ki eşkıyalık faaliyetlerini önlemek için yapılan yeni idari düzenlemede burası Trabzon Eyaleti’ne bağlanmış ve yeni bir kaza haline getirilmişti. Bu idari düzenlemeye karşın eşkıyanın, her iki eyalet merkezine uzak bu bölgede bir süre daha rahat hareket edebildiği ve savaş ve sonrası dönemde ortaya çıkardığı otorite boşluğundan istifade edebildiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan cinayetin mahalli olan Masat Deresi açısından bakıldığında savaş sırasında sonrası dönemde burada devletin bazı güvenlik önlemi almaya çalıştığı görülmektedir. 1855’te Bayburt civarında görev yapmak üzere bir kır serdari ve 39 süvarinin geçici olarak görevlendirildiği görülmektedir¹³⁷. Savaş yıllarında yolun bu tarafında özellikle Deveboynu ve Masat Deresi mevkilerinde meydana gelen hadiselerden dolayı devlet, savaş sonrasında buralarda yine kır serdari görevlendirme gereği duydu. Bu bakımdan “tehlikeli bulunan” ve eşkıyanın zaman zaman ortaya çıkarak yolcuları soyan eşkıyaya karşı Masat Deresi’nde Dereler ve Zazalar hanlarında bir kır serdari ve buna bağlı dokuz nefer süvari görevlendirilmiştir¹³⁸. Ancak bu kısmi tedbirlerden dolayı yolda tam bir güvenliği tesis etmek mümkün olmadı. Öyle ki yolu da bir şekilde etkisi altına alan bölgedeki eşkıyalık hareketleri tamamen ortadan kalkmadı. Memioğulları örneğinde görüldüğü gibi şakiler bölgede yine sorun olmaya devam etti. Diğer taraftan İran tüccarını tehdit eden ve zaman zaman diplomatik sorunlara da neden olan hadiseleri de engellemek mümkün olmadı ve eşkıyalık bu bölgede görülmeye devam etti.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmada adı geçen bölge, köyler ve aileler hakkında verdiği kıymetli bilgilerden dolayı Öğr. Gör. Ferit Ayyıldız’a teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank Lecturer Ferit Ayyıldız for his valuable information about the region, villages and families mentioned in the study.

137 BOA, A.MKT.NZD, 157/36, 21 Za 1271 (5 Ağustos 1855).

138 BOA, İ.MVL, 405/17590, 5 S 1275 (14 Eylül 1858); BOA, İ.MVL, 396/17257, 14 Z 1274 (26 Haziran 1858).

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) Dışişleri Bakanlığı Arşivi, (Fransa)

Correspondances Politique et Consulaire: Erzeroum: Vol. 4 (1851-1859)

Personnel, Dossier Individuel, 1re Série: no. 841, “CHALLAYE Charles Alexandre de”; no.776, “CASTAGNE Gaspard Auguste Louis”.

Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN), Nantes Diplomatik Arşivi, (Fransa)

Archives des Postes Diplomatiques, (APD), Constantinople (Ambassade), Série D: Erzeroum: Vol. 2 (1853-1859).

Trébizonde: Vol 7 (1853-1856).

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 272/10521; 396/17257.

Meclis-i Vâlâ (MVL), 588/25; 405/17590.

Cevdet Dâhiliye (C.DH), 225/11247.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD), 157/36; 183/17.

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ: (A.MKT.MVL), 79/66.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO), 196/2.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT), 73/57; 97/74; 98/19; 107/70.

Sadaret Âmedi Kalemi (A.AMD), 59/34.

Diğer Kaynaklar

Aksın, Ahmet-Emrah Maral, “II. Selim Döneminde Eşkıyalık Olayları ve Eşkıyalıkla Mücadele”, *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*, ed. Alaaddin Aköz vd, Palet Yayınları, Konya 2018, s. 309-326.

Allen, W.E.D-Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: a History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828–1921*, Cambridge University Press, Cambridge 1953.

Badem, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Bayrak, Şaban, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İspir’in İdari Statüsü ve Bazı Önemli Olaylar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 24 (2008), s. 21-35.

De Challaye, Charles- Alexandre, *Kırım Savaşı Öncesinde Osmanlı Ordusu Organizasyon ve Savaş Gücü*, çev. Özgür Yılmaz, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Erler, Mehmet Yavuz, “Trabzon Vilâyeti’nde Kanûn Kaçakları (1856-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX/30 (1996), s. 69-98.

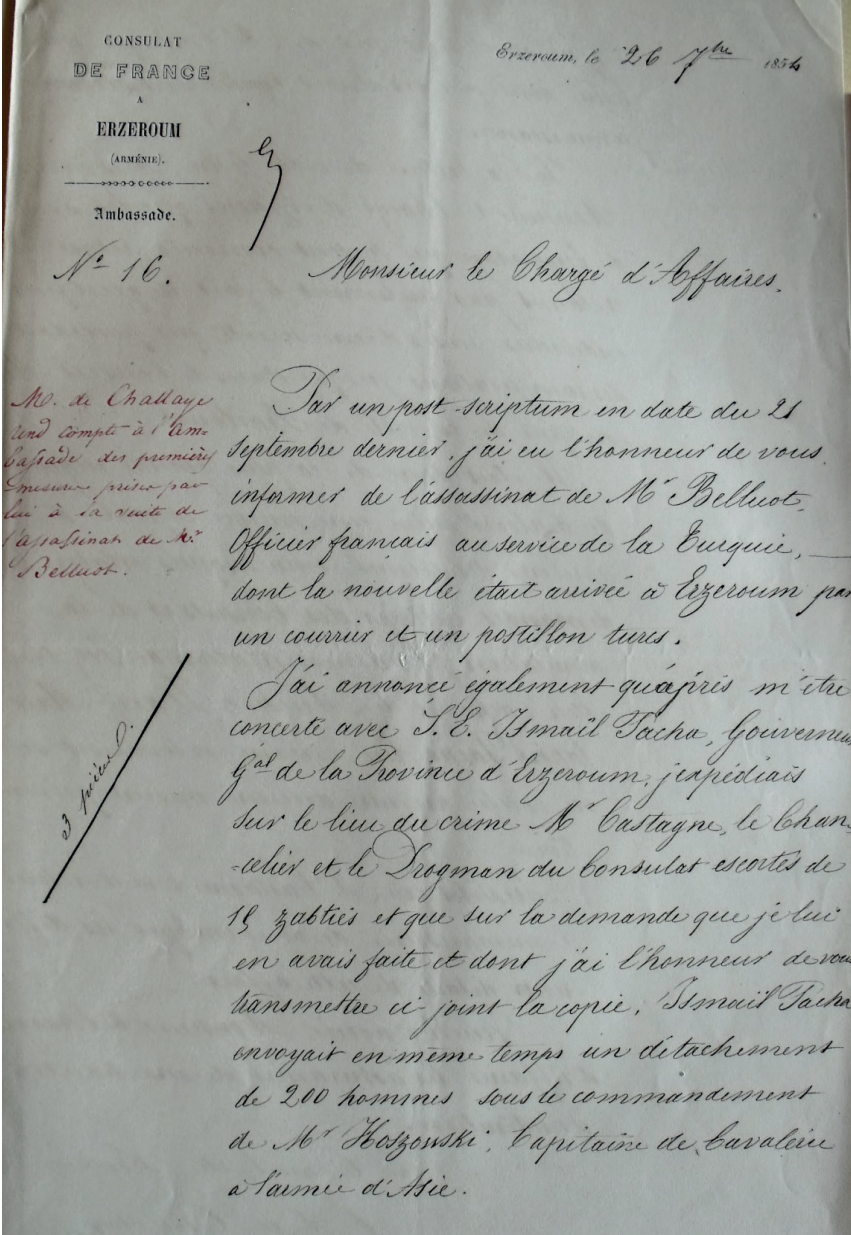
Ertas, Mehmet Yaşar, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi, Samsun 2017, s. 179-189.

Faroqhi, Suraiya, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*

- 1600-1914, c. II, çev. Süphan Andıç, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 545-759.
- İlgürel, Mücteba, "Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", *DİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 467-468.
- Küçük, Cevdet, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonuç Tarihî Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1975.
- Lesure, Michel, "La France et le Caucase à l'époque de Chamil", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XIX/1-2 (1978), s. 5-65.
- Özger, Yunus, *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2007.
- _____, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Özkan, Fulya, "Gravediggers of the Modern State: Highway Robbers on the Trabzon-Bayezid Road, 1850s-1910s", *Journal of Persianate Studies*, 7 (2014), s. 219-250.
- _____, *A Road in Rebellion, A History on the Move: The Social History of the Trabzon-Bayezid Road and the Formation of the Modern State in the Late Ottoman World*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, State University of New York at Binghamton, Binghamton 2012.
- Sandwith, Humphry, *1855 Kars Kuşatmasının Öyküsü*, çev. Hamit Zafer Kars, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.
- _____, *A Narrative of the Siege of Kars*, John Murray, London 1856.
- Şahin, Hasan, *1855 Erzurum Harekatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.
- Şimşek, Eyyub, "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaleti'ne Toplumsal Etkileri", *History Studies*, 5/5 (2013), s. 273-291.
- Tozlu, Selahattin, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997.
- _____, "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler*, c. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 481-492.
- Uyar, Mesut, "The Ottoman Officer Corps and the Crimean War", *The Routledge Handbook of the Crimean War*, ed. Candan Badem, Routledge, London 2021, s. 212-222.
- _____-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, çev. Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Ürkmez, Naim, "Eşkıyalığın Engellenmesine Dair Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor", *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (2015), s. 31-64.
- Yılmaz, Özgür, "Erzurum Fransız Konsolosu Challaye'nin Kırım Savaşı Döneminde Askerî İstihbarat Faaliyetleri (1853-1854)", *History Studies*, 7/4 (2015), s. 157-174.
- _____, "Erzurum Yerel Tarihin Kaynağı Olarak Fransız Konsolosluk Arşivleri", *Mukaddime*, 12/2 (2021), s. 268-306.
- _____, "Erzurum'da Fransız Konsolosluğu: Kuruluşu, Konsoloslar ve Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılı Uluslararası Erzurum Sempozyumu, Bildiriler*, ed. M. Küçükuşurlu vd., Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 118-143.

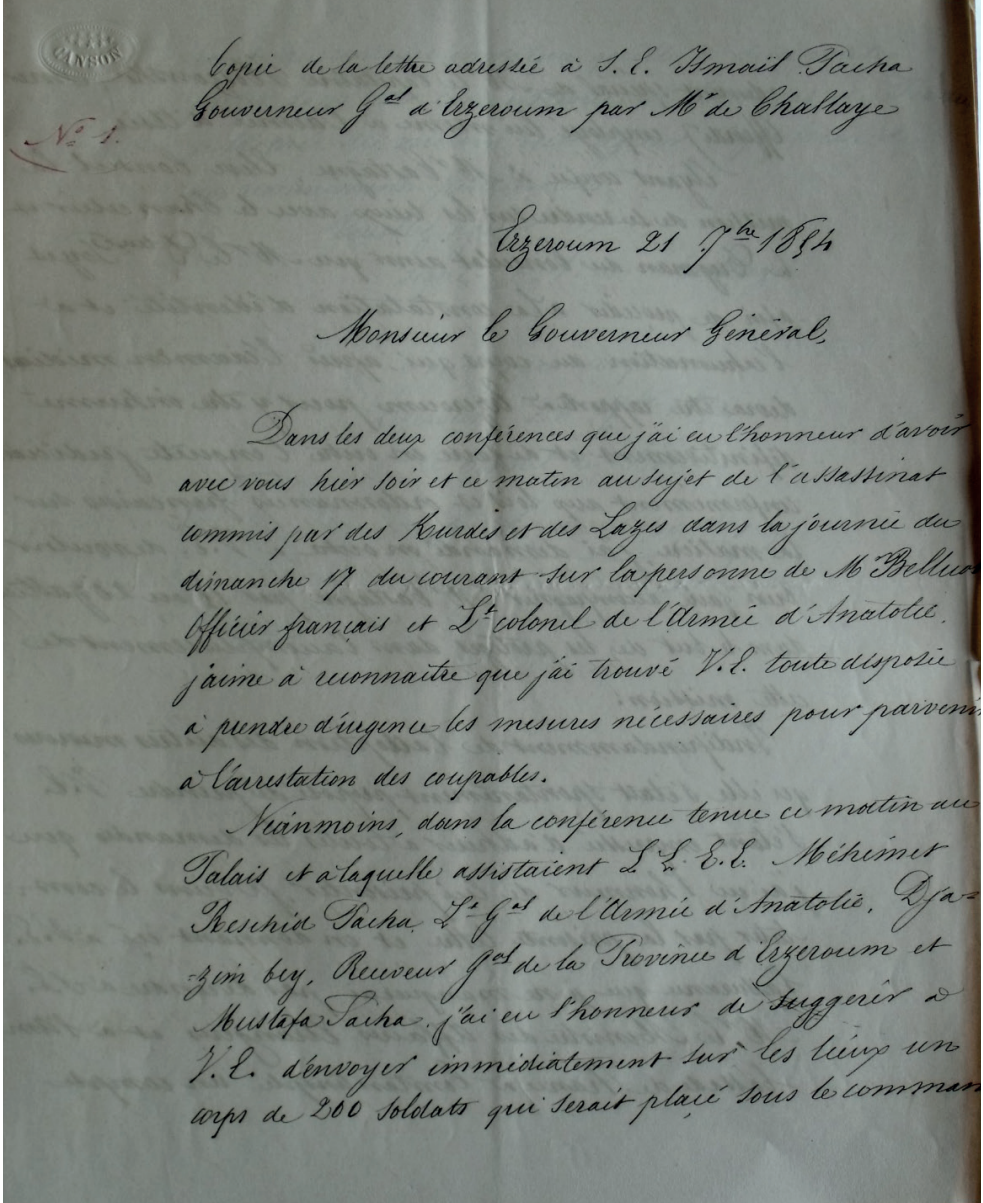
EKLER

Ek 1. Konsolos Challaye'ın Cinayet Hakkında Elçiliğe Raporu

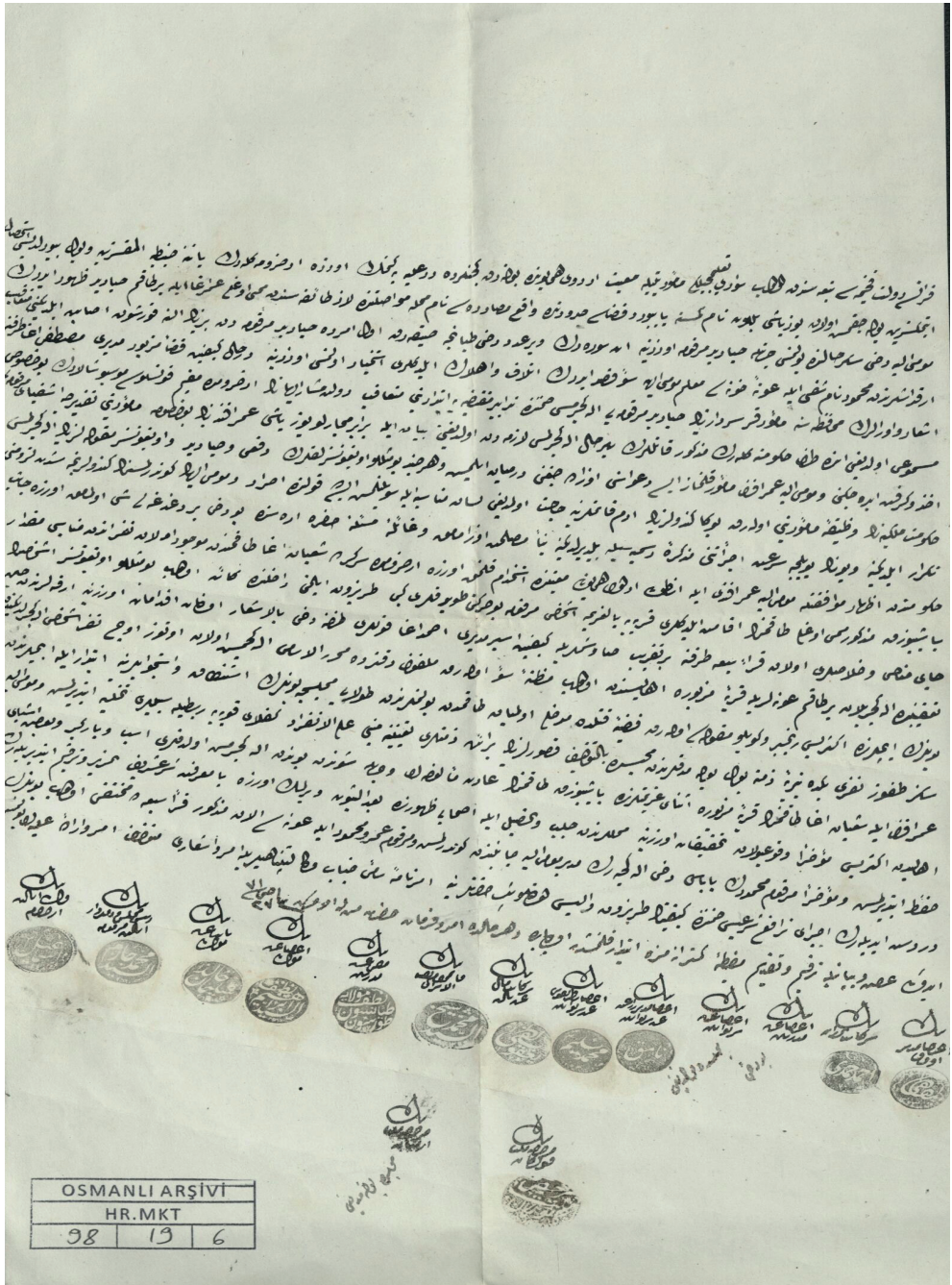
Kaynak: CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Serié D, Erzeroum, Vol. II.

Ek 2. Konsolos Challaye'ın İsmail Paşa'ya Mektubu

Kaynak: CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Serié D, Erzeroum, Vol. II.

Ek 3. Yüzbaşı Belliot'nun Cinayetine Dair Erzurum Meclisi Mazbatası

Kaynak: BOA, HR. MKT, 98/19, 27 S 1271 (19 Kasım 1854).

Ek 4. Yüzbaşı Belliot'nun Cinayetine Karışanların Listesi

Bölge	Köy	Eşkîyanın Adı	Gözlem
İspir	Tirgha	Byramoğlu Hacı Mehmet	
“	Horsor	Ali bin Feyzullah	
“	Cansout	Tayyar oğlu Hüseyin bin Bozo	
“	“	Ali bin Ömer	
“	“	Osman bin Murtaza	
“	“	Cafer bin Feyzi	
Yedi Pare	Kriah	Hasan bin İbrahim	
İspir	Harsor	Mem Utik bin abdullah	
Yedi Pare	Kan	Ali bin Hamit	Casus
Of	Hralaiye	Kel bin Salih	
Yedi Pare	Handerli	Osman bin Aziz	Katil
“	Hanzir	Mehmed bin Mehmed	
“	Mesjerik	Mustafa bin Ahmet	Casus
“	Kria	Mustafa bin Salih	Katil
“	Cansout	Ali bin Muhammed	
“	Cansout	Hüseyin bin Nemil	
“	Hreia	Mustafa bin Yakub	Katil
“	Cansout	Hüseyin bin Ali	
“	“	Abdullah bin Nemil	
İspir	Horsor	Emrullah bin Süleyman	
“	Wartinik	Receb bin Salih	
“	“	Mehmed bin Ali	
“	Casel Hassane	Abdullah bin Muhammed	
“	Wartinik	Mustafa bin Halil	Katil
“	Kerek	Süleyman bin Mustafa	
“	Djebali	Mustafa bin Muhammed	
“	Kerek	Hüseyin bin Sadullah	
“	Djebali	İsmail bin Osman	
“	Jounis	Osman bin Mustafa	
“	Djebali	Mustafa bin Hamid	
“	Kerek	Habib bin Bekir	
“	Anzirli	Mustafa	
“	Anzir	Carieli Hamid	Katil
“	“	Abdullah Luz	

Kaynak: CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Serié D, Erzeroum, Vol. II.

Ek 5. Castagne'nin Masat'tan Erzurum'a (Challaye'a) Gönderdiği Mektuplar

copie de la lettre adressée à Mr de Challaye
par Mr Castagne.

N° 3

Masat, lundi 24 7bre 1814

Monsieur le Consul,

Je m'empresse de vous annoncer que votre petite expédition contre les brigands de Masat, réussit à souhait; et que les prisonniers que nous avons entre nos mains, nous ont procurés un tas d'attestations de Mr Bellicet.

Les chefs de ces brigands sont parfaitement connus dans le pays; ce sont les frères Akem-oglu, les divers renseignements que nous avons recueillis sur eux s'accordent parfaitement, nous connaissons aujourd'hui jusqu'aux moindres détails de leur vie, le village qu'ils habitent avec leurs femmes et leurs enfants, les relations qu'ils entretiennent avec les paysans etc.

Il sera par conséquent facile de les saisir, mais pour cela Mr Hédouville (l'ont Hédouville) aura besoin et cela serait indispensable, d'un bouclement, dans lequel le Pacha Gouverneur feroit d'Erzeroum les

N° 4

Masat 26 septembre 1814

Monsieur le Consul,

Mon legsu avec sa tante entée, est entre nos mains, nous pouvons le prendre quand nous le voudrions, Mr Hédouville les tient réunis dans un village situé sur le sommet d'une colline.

Maintenant je vous envoie ces quelques lignes pour vous faire de vouloir bien aller immédiatement chez le Gouverneur feroit et lui demander des choses de munitions de barchi douze cents, il nous faut cela le plus tôt possible, si le Pacha négligeait cette demande, nous laisserions malades tomber et chercher la plus belle occasion de purger complètement tout le pays de tous les brigands. Le village de Verunni Derisi est aujourd'hui débarrassé de tous ceux qui l'infestent.

Je vous envoie encore sur ce que je vous disais hier relativement aux plombs pourriez parcerit que le Pacha doit acheter par écrit à Mr Hédouville.

Mr de Challaye, Consul de France à Erzeroum.

Kaynak: CADN, APD, Constantinople, (Ambassade), Serié D, Erzeroum, Vol. II.

Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da Kolektifleştirme Politikalarına Dair Bazı Sovyet Arşiv Belgeleri*

Some Soviet Archival Documents on the Soviet Union's Collectivization Policies in Kazakhstan

İlyas Topsakal** , Nurullah Çetin*** , Aidar Zeinelov****

*Bu makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen "Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi ve Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde Bulunan Sovyetler Birliği'nin Sosyo-ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri Hakkında Belgelerin Tespiti ve Katalog Çalışması (1920-1940)" başlıklı projesi kapsamında hazırlanmıştır.

**Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat

Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

***Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

****Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: İ.T. 0000-0003-1415-4898;

N.Ç. 0000-0003-4402-5966;

A.Z. 0000-0003-4082-9975

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İlyas Topsakal,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: topsakal@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.03.2023

Kabul/Accepted: 29.04.2023

Atıf/Citation:

Topsakal, İlyas, Çetin, Nurullah, Zeinelov, Aidar. "Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da Kolektifleştirme Politikalarına Dair Bazı Sovyet Arşiv Belgeleri." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 193-213.
<https://doi.org/10.26650/iutd.20230716>

ÖZ

Dünya tarihinde önemli devletlerden biri olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Kazakistan'da sosyalist ilkeleri yerleştirmek amacıyla siyasi, sosyal ve ekonomik politikalar uygulamıştır. Bunlar arasında, göçebe ve yarı göçebe nüfusun zorla yerleşik hayat tarzına geçirilmesi ve varlıklı insanların "kulak" diye adlandırılarak mallarına el konması gibi kolektifleştirme politikaları bulunmaktadır. Bu bağlamda SSCB'nin Kazakistan'daki kolektifleştirme politikalarına dair bilgilerin ekonomik olarak zamanında, yerinde ve istenilen durumda erişilmesi araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi'nde yakın zamanda erişime açılan ve tarafımızca tespit edilen 30 adet arşiv belgesinin katalog bilgileri verilmiş ve bu belgeler kısaca tanıtılmıştır. Bununla birlikte çalışmada Kazakistan coğrafyasında Sovyetler Birliği'nin kolektifleştirme politikaları üzerine çalışma yapacak araştırmacılara yol gösterilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Kazakistan, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Devlet Merkez Arşivi, Kolektifleştirme, Arşiv Belgesi

ABSTRACT

The Union of the Soviet Socialist Republics (USSR) was an important state in world history that implemented politics, social, and economic policies in order to establish socialist principles in Kazakhstan. These policies included collectivization policies that forced the nomadic and semi-nomadic populations to settle down and confiscated the wealth of the people known as *kulaks*. In this context, researchers find great importance in accessing information about the USSR's collectivization policies in Kazakhstan.

This study provides the catalog information about 30 archival documents that that this study identified and were recently made available in the Presidential Archive and the State Central Archive of the Republic of Kazakhstan and briefly introduces these documents. In addition, the study aims to guide researchers who plan to study the Soviet Union's collectivization policies in the geography of Kazakhstan.

Keywords: Kazakhstan, Presidential Archive, State Central Archive, collectivization, archival document

Extended Abstract

New practices began being put into effect when Stalin was General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union. One of Stalin's main goals was to eliminate the *kulaks* as a class, who were accused of exploiting those who worked for them. In line with eliminating this class, the *kulaks*' lands, machinery, animals, and produce were confiscated and given to collective farms, thus initiating the collectivization policy that was planned for restructuring agricultural enterprises the purpose of developing agriculture.

The era of repression politics in Kazakhstan also saw a struggle against collectivization, confiscation, and national traditions. The repression involved a system of criminal sanctions imposed by Soviet authorities to reduce or eliminate the threat to the Soviet system and public order. The large-scale plan for collectivization not only caused economic crises among the livestock farms in Kazakhstan, but also had sociodemographic consequences throughout Kazakhstan. All the heavy oppression and inhumane practices are seen to have been considered as measures needed to be taken for the interests of the broad working people in the USSR and for implementing the socialist structure throughout the USSR.

The collectivization policy included establishing collective farms in bulk, as well as merging individual peasants' holdings into large agricultural holdings. The main source of income for the wealthier *kulaks* began to disappear as the poor peasants began to unite in collective farms in this new system. For this reason, *kulaks* opposed these new policies, and the *kulaks* who opposed these collectivization policies were subjected to mass repression.

This study used the Republic of Kazakhstan's Archive of the President and Central State Archive while researching documents on collectivization. These archives showed special Communist Party archive funds belonging to the Soviet period to have been created. Most of the documents selected from the party archives fund involve the All-Union Communist (Bolshevik) Party, the decisions and provisions of the Central Executive Committee of the Kazakh Soviet Socialist Republic, meeting minutes from the Office of the Secretariat of the Kazakh Regional Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party, and the Central Executive Committee of the Kazakh Soviet Socialist Republic. These constitute the founding meetings of the republican and local party organizations, the working reports of the party committees, the materials of the General Assembly, the decisions of the *Narodnyy Komissariyat Vnutrennih Del* (NKVD) and its organs, and other documents. These documents generally characterize a complex and extensive system of historical information created within a totalitarian society. Information on assimilation studies was found under the name of social change, compulsory cultural change, dispossession, sedentary life policy, and the collectivization campaign.

What makes these documents valuable is that they contain plenty of information that had been gathered in party cases about thousands of people, from the activities of primary party organizations to the nomenclature workers of the Central Executive Committee of the Kazakh Soviet Socialist Republic. The party documents contain information, data, surveys, and references about individuals' activities. This study has used these party documents to determine some points of the authoritarian policies of the Soviet power regarding the collectivization period of Kazakhstan. Meanwhile, the study also attempted to use historical data on the suppression and collection of the archival funds collected in the Republic of Kazakhstan.

During the Soviet period, the documentation funds from the Kazakhstan archives were gradually taken under private control under the grounds of confidentiality. Written data belonging to the Stalin era were destroyed by fire during the so-called cleaning processes that were carried out in the name of planning in the 1940s and 1970s, as shown by archival documents revealing the severe situation in Kazakhstan between 1920-1950. During the clean-up in the name of planning, documents relating to the victims of collectivization and mass repression were confiscated and subsequently destroyed. Other documents were marked as confidential, private confidential, or undisclosed and stored in specially closed vaults. A part of the Soviet Union's collectivization practices in Kazakhstan are found in Kazakhstan's Presidential Archive and the State Central Archive. This study chronologically lists some of the recently declassified documents in the archives. The study also used the following historical sources from the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan: the Kazakh ASSR Commissariat Nomadic and Partially Nomadic Farms Settlement Republican Committee Fund, the USSR Education Workers Union Kazakh Central Board Archive Fund, the Kazakh ASSR Soviet Central Executive Committee Archive Fund, the Kazakh SSR Central Executive Fund of the Central Commission for the Confiscation of Property and the Deportation of Semi-Feudal Individuals, the Archive Fund of the Central Executive Committee of the Kazakh SSR, the Fund of the Kazakh ASSR People's Commissariat of Agriculture, and the Fund of the Kazakh People's Commissariat Council. These funds procured documents on the settlement of nomads, their agriculture, and their economic statuses. The Central State Archive of the Republic of Kazakhstan contains 6th All Kazakh Congress Report, Decrees of the Central Committee of the Kazakh Communist (Bolshevik) Party, as well as Party and Government directives and documents on collectivization.

This study has prepared information about the titles, registration numbers, location of the publications, types of documents, and analysis of the total of 30 archive documents presented in this article, which has been prepared using the data collection method. In addition, the study aims to guide researchers who plan to study the collectivization policies of the Soviet Union in the geography of Kazakhstan.

Giriş

Rusya'da 1917'de gerekleşen Ekim İhtilali'nden sonra Kazakistan, Sovyet yönetimi hakimiyetine girmiştir. Stalin'in iktidara gelmesiyle yeni uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Stalin döneminde uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının ana amacı ağır sanayinin geliştirilmesi, tarım makineleri, elektrik sanayisi, otomotiv gibi yeni alanlara açılmak ve bu alanlarda ilerleme kaydetmek olmuştur. 1928 yılında başlatılan Birinci Beş Yıllık Plan kapsamında en büyük değişim tarım alanında olmuştur. Sovyet yönetimi, 1929'da tarımı geliştirmek amacıyla tarım işletmelerinin yeniden yapılandırılmasının planlandığı kolektifleştirme politikasını bařlatmıřtır¹.

Kolektifleştirme politikası, bireysel köylü işletmelerinin büyük tarım işletmeleri altında birleştirilmesinin yanı sıra toplu halde kolektif işletmelerin kurulmasını kapsamaktadır. *Kolhoz*² ve *sovhoz*³ olarak adlandırılan iki farklı işletme sistemi oluşturulmuştur. Aralarındaki en büyük fark kolhozlarda köylüler bir araya getirdikleri kendi mlklерini ekip biçerken, sovhozdaki köylüler devlete bağlı işçilerdir. Nitekim Kazakistan'da çok sayıda kolhoz ve sovhoz kurulsa da mallarını ve hayvanlarını teslim etmek istemeyen kişiiler, *kulak-bay*⁴ olarak addedilmiş ve baskıya maruz kalmışlardır. Bu da kulak tehdidi politikasından, kulakların bir sınıf olarak ortadan kaldırılması politikasına geçiş demektir⁵.

Kolektifleştirmenin hedefleri, tarımsal üretim artırılması için kk ve verimsiz bireysel çiftliklerin büyük kamu çiftliklerine dönüştürülmesi ve sanayileşmeyi sağlayarak endüstriyel üretim büyümesini mümkün kılmak olmuştur. Bu doğrultuda ekonominin modernleşme projesi olan kolektifleştirme politikası, Kazak halkının geleneksel yaşam biçiminde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kazakistan'da kolektifleştirme hareketini izleyen ekonomik kş ve ardından gelen kıtlık olayının sonucunda milyonlarca insan hayatını kaybetmiřtir⁶.

Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da gerçekleştirdiği kolektifleştirme politikaları kayıt altına almış ve bu belgelerin bir kısmını Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi'nde muhafaza edilmiştir. Bu çalışmada söz edilen arşivlerde yakın dönemde araştırmacıların erişimine açılan belgelerin bir kısmı kronolojik olarak verilmiştir.

- 1 Yasemin Gürsoy, "Kolektifleştirme Srcinde Toplum Tarıma Teşvik Etme Aracı olarak Afış", *Sosyal Bilimler İlettişim ve Medya*, ed. Nüket Elpeze Ergeç-Muzaffer Sümbül, Ankara 2018, s. 2.
- 2 *Kolhoz*, *Kollektivnoye hozyaystvo* kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB'de tarım sektöründe kolektif tarımla uğraşan birliklerdir. Kolhoz sisteminde, toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber sembolik bir rakamla köylülere kiraya verilir.
- 3 *Sovhoz*, *Sovetskoye hozyaystvo* kelimelerinin kısaltılmış halidir. Devlet mülkiyetindeki tarım işletmesidir.
- 4 SSCB'de büyük çiftlik sahiplerine, zengin köylüye verilen addır.
- 5 *Qazaqstan Tarixi (Kne Zamannan Bđiņge Deyin)*, ed. A. Pirmanov, Atamura, Almatı 2010, s. 263-264.
- 6 Martha Brill Olcott, "The Collectivization Drive in Kazakhstan", *The Russian Review*, XL/2 (1981), s. 122.

Yöntem

Veri toplama yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden 15 adet, Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkezi Arşivi'nden 15 adet toplamda 30 arşiv belgesinin başlığı, kayıt numarası, yayımlandığı yer, belge türü ve tahlili hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 14 Ocak 1994 tarihli 1502 sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararnamesi ve 25 Mart 1994 tarihli 298 sayılı Kazakistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı ile Almatı şehrinde Kazakistan Cumhuriyeti Yakın Tarih Merkezi Devlet Arşivi temelinde kurulmuştur. Arşiv, 1974 yılında inşa edilmiş olup 8 arşiv deposu ve 1 hizmet binasına sahiptir⁷.

Arşivde, Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (ÖSSC) oluşumu, zorunlu kolektifleştirme politikaları, siyasi baskı tarihi, bölgenin sanayileşmesi, baskı altındaki halkların sürgünü, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Kazakistan'ın siyaseti hakkında belgeler bulunmaktadır. Ayrıca arşivde Kazak ÖSSC'nin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin, Kazak ÖSSC *Komsomol*⁸ Merkez Komitesi'nin faaliyetleri hakkında belgelerde bulunmaktadır⁹.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde Bulunan Belgeler

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Kazkraykom¹⁰ Sekreteryasının Kararı "Bayların kamulaştırılmasına ilişkin kararnameyi inceleme komisyonu hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1827a, Sayfa: 153.

Yayımlanan Yer: Kızııl-Orda

Tarih: 25 Şubat 1928

Belge Türü: Veri yok

7 *Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan: Putevoditel'*, ed. B. A. Dzharparova, Arkhiv Prezidenta RK, Almatı 2016, s. 46-47.

8 *Komsomol, Kommunistichesky Soyuz Molodyozhi* kelimelerinin kısaltılmış halidir. Genç Komünistler Birliği anlamına gelmektedir. Rus Komünist Gençlik Birliği adıyla 29 Ekim 1918'de kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nde en etkili politik gençlik örgütüdür.

9 K. T. Zhumagulov- B.Ye. Nurpeisova- G.Ye. Sabdenova, *Istoriya i Sovremennaya Organizatsiya Arkhivnogo Dela Kazakhstana: Uchebnoye Posobiye*, Kazak Universiteti, Almatı 2015, s. 46.

10 Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler) Kazak Bölge Komitesi.

Belgede, Kazak ÖSSC'deki bayların mallarının kamulaştırma hakkında Uraz Janzakoviç Isayev¹¹, Nıgmet Nurmakoviç Nurmakov¹² ve Sadık Junisoviç Safarbekov'dan¹³ oluşan bir komisyonun kurulması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca belgede, Kazkraykom tarafından komisyona kamulaştırmaya ilişkin bir kararname taslağının hazırlanması için yetkinin verildiğinden söz edilmiştir.

Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı Kararnamesi “Büyük bayların daimî ikamet yerlerinden yoksun bırakılması ve mülklerine müsadere uygulanması hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1687, Sayfa: 38-41.

Yayımlanan Yer: Moskova

Tarih: 14 Mart 1928

Belge Türü: Çok Gizli

Belgede, Kazakistan'da SSCB merkezi eyaletlerinde yaşanan devrimci gelişme aşamalarının gerçekleşmediğine değinilmiştir. Bu nedenle Kazakistan'ın ekonomik faaliyetleri, kulakların ve bayların egemenliğine bırakıldığından söz edilmiştir. SSCB coğrafyasında güçlü gruplara ve eski ayrıcalıklı sınıfa mensup kişilerin Sovyet yönetiminin uzlaşmaz düşmanları olduğu belirtilerek mülklerine müsadere uygulanması ve sürgün edilmeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca belgede müsadereenin kimlere ve hangi yöntemlerle uygulanacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Kazak Bölge Komitesi Bürosu Toplantıları “Büyük Bay iftlikleri, eski ayrıcalıklı gruplar ve mülk sahibi gruplardan üretim araçlarına ve varlıklarına müsadere uygulama yöntemleri hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1842 b., Sayfa: 101-102.

Yayımlanan Yer: Veri yok

Tarih: 23 Mayıs 1928

Belge Türü: Veri yok

11 U. J. Isayev (1899-1938), 1928-1929 yıllarında SBKP Kazak ÖSSC Bölge Komitesi İkinci Sekreteri olarak görev yapmıştır.

12 N. N. Nurmakov (1895-1937), 1924-1929 yılları arasında Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığı yapmıştır.

13 S. J. Safarbekov (1902-1938), 1928-1929 yıllarında SBKP Kazak ÖSSC Akmola ilçe parti komitesi daire başkanı olarak görev yapmıştır.

Toplantı Kazak ÖSSC Birinci Sekreteri Filipp İsayeviç Goloşçekin¹⁴ başkanlığında gerçekleşmiştir. Toplantı tutanağında, müsadere yöntemlerinin belirlenmesi için beş kişiden oluşan bir komisyonun kurulmasından söz edilmiştir. Belgede büyük bayların çiftliklerine, üretim araçlarına ve varlıklarına müsadere uygulama yöntemleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Kazkraykom Bürosu Toplantısı “Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Kazkraykom Bürosu’nun, köy ve şehrinde kulak, karşı-devrimci ve Sovyet karşıtı eylemlerine karşı mücadele konusundaki kararı hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1842 b., Sayfa: 113-114.

Yayımlanan Yer: Veri yok

Tarih: 24 Mayıs 1928

Belge Türü: Veri yok

Belgede, Kazkraykom Bürosu’nun, köylerde ve şehirlerde kulak, karşı-devrimci ve Sovyet karşıtı eylemlerine karşı mücadele konusunda 5 maddeden oluşan kararları bulunmaktadır. Belgede, *Ob’yedinennoye Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniye (OGPU)*’nun¹⁵ yukarıda bahsedilen grupları cezalandırma ve ortadan kaldırmak için mücadelenin yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca belgede, cezalandırılacak kişileri kategorilere ayrılarak hangi tür cezaların uygulanacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Kazak Bölgesel Birliği Sekreteri Goloşçekin’in Stalin’e Hitaben Merkez Komite’ye Telgrafı “Müsadere kararının derhal verilmesi hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1687, Sayfa: 57.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 21 Haziran 1928

Belge Türü: Çok Gizli

Telgraf, Kazak ÖSSC Birinci Sekreteri F. Goloşçekin imzasıyla SBKP Merkez Komitesi’ne gönderilmiştir. Belgede, N. N. Nurmakov’un Kazkraykom’a müsadere

14 F. İ. Goloşçekin (1876-1941), 1925-1933 yılları arasında SBKP Kazak ÖSSC Bölge Komitesi Birinci Sekreteri olarak görev yapmıştır.

15 Rusçası: Объединенное Государственное Политическое Управление (ОГПУ), Ob’yedinennoye Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniye (OGPU), 1923-1934 yılları arasında faaliyet yürüten Sovyetler Birliği’nin gizli polis teşkilatıdır.

hakkında bilgiler verdiğinden söz edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda SBKP Merkez İcra Komitesi'nin kararları ile Merkez Komitesi ve Bölge Komitesi'nin müsadere konusundaki kararları arasında görüş ayrıldığının olduğundan söz edilmiştir. Belgede, bayların büyük bir hayvan satışı olduğu için müsadereye geç kalınacağından dolayı derhal bir kararname çıkarılması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Goloşçekin, konun aciliyetinden söz ederek kararnamenin Kazkraykom tarafından yayınlanmasını talep etmiştir. Ayrıca belgeye göre, tahliye ve müsadere tâbi olan çiftlik sayısı, 800.000 ile sınırlandırılmıştır.

SBKP Merkez Komitesi Kararnamesi “Çiftliklere müsadere uygulanması ve en büyük bayların sınır dışı edilmesi hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2067, Sayfa: 1-5.

Yayımlanan Yer: Moskova/Kızıl-Orda

Tarih: 9 Ağustos 1928

Belge Türü: Çok Gizli

Belgede, Politbüro¹⁶ Komisyonu'nun en büyük bayları müsadere ve sınır dışı edilmesi hakkında 10 maddeden oluşan yönerge hakkında bilgilere yer verilmiştir. Belgede Politbüro'nun köyün Sovyetleştirilmesi engelleyen en büyük bayların zımnî kaydının yapılması, müsadereye tâbi çiftliklerin sayısı, ilçe temsilcilerin oluşumu, bayların sınır dışı edilme yöntemleri ve pamuk yetiştirilen bölgelerde toprak reformu gibi konularda Kazkraykom'a talimatların verildiğinden bahsedilmektedir.

SBKP Kazkraykom Bürosu'nun Kararnamesi “Müsadereye aktif olarak karşı çıkan baylar ile mücadelele yönelik tedbirler hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 1687, Sayfa: 25-26.

Yayımlanan Yer: Veri yok

Tarih: 12 Eylül 1928

Belge Türü: Veri yok

Belgede, müsadereye aktif olarak kaşı çıkan baylar ile mücadele hakkında 5 maddeden oluşan yönergeye yer verilmiştir. Müsadereye karşı çıkan baylara, Kazak eylemcilerine ve Sovyet karşıtı aydınlara karşı cezai yaptırımlar uygulanması hakkında yöntem ve önerilerden söz edilmektedir. Ayrıca Bölge Komiserlerine karşı saldırıları engellemek amacıyla hazırlık yapılması hakkında bilgiler de yer almaktadır.

16 Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Bürosu.

SBKP Kazkraykom Bürosu'nun Toplantı Tutanaqları "Kazak nüfusunun yerleşimi hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2388a, Sayfa: 215-216.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 12 Mart 1929

Belge Türü: Gizli

Toplantı Goloşçekin başkanlığında gerçekleşmiştir. Belgede, Goloşçekin'in Tarım Halk Komiserliği'nden bölgelerdeki göçebeler, yerleşik çiftlik sayısı, yerleşim merkezlerindeki nüfus oranı ve ekonomik özellikleri hakkında rapor hazırlanması hakkında bilgiler mevcuttur. Hazırlanan raporun Bölge Komitesi'ne bildirilmesi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Kazak ÖSSC İstatistik Departmanı'ndan Kazakistan'ın bazı bölgelerinde yerleşim yerleri hakkında araştırma ve anket çalışması yaparak Kazkraykom'a bildirilmesinden söz edilmiştir.

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Bölgesel Komitesi Sekreterliği Toplantıları "Kulak ve bayların mülkiyetleriyle kütlese göçlerine ilişkin bölgelerin raporu hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2397, Sayfa: 160.

Yayımlanan Yer: Veri yok

Tarih: 17 Ekim 1929

Belge Türü: Veri yok

Toplantı, Semyon Timofeeviç Golyudov¹⁷ başkanlığında gerçekleşmiştir. Toplantı tutanağında, cezalandırılan bay ailelerinin, yeniden yerleşimi hakkında 3 maddeden oluşan raporuna yer verilmiştir. Belgede tahıl alımları ve vergi ödemeleri ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen ve keyfi olarak göç eden baylara karşı cezai yaptırımların uygulanması hakkında bilgiler içermektedir.

Troyka'nın¹⁸ Kazakistan'daki Kulak Çiftliklerinin Yeniden Yerleştirilmesine İlişkin Bölgesel Komite Toplantıları- 1 No'lu Protokol

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2926, Sayfa: 4.

Yayımlanan Yer: Veri yok

17 S. T. Golyudov (1896-1937), 1929-1933 yılları arasında SBKP Kazak Bölge Komitesi Organizasyon ve Dağıtım Daire Başkanlığı yapmıştır.

18 Troyka, SSCB'de İçişleri Halk Komiserliği'nden üç kişiden oluşan mahkeme dışı (yargısız) ceza organıdır.

Tarih: 23 Ocak 1930

Belge Türü: Çok Gizli

Belgede, İzmukhan Mukasheviç Kuramysov'un¹⁹ başkanlığında gerçekleşen toplantıda Troyka'nın kulak çiftliklerinin Kazakistan'a yeniden yerleştirilmesi hakkındaki kararlarından söz edilmiştir. Tahliye edilenlerin sayısı, hangi bölgelere yerleştirileceği ve yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Aral Bölgesindeki Kulakların ve Bayların Çiftliklerinin Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Tedbirlerin Uygulanmasına İlişkin Komisyon Toplantıları- 3 No'lu Protokol

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2926, Sayfa: 6.

Yayımlanan Yer: Veri yok

Tarih: 30 Ocak 1930

Belge Türü: Çok Gizli

Belgede, Kuramysov'un başkanlığında gerçekleşen toplantıda kulakları ve bayları bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasına yönelik 5 maddeden oluşan yönergeden söz edilmiştir. Belgede, Kara-Kalpak Bölge Komitesi'nin, Aral bölgesinde kolektif çiftliklerin kurulması, kulakların ve bayların bir sınıf olarak ortadan tasfiye edilmesi için bir komisyonun oluşturulması ve tasfiye işlemlerinin yöntemi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

SBKP Kazkraykom Bürosu Toplantıları Tutanağı "Kolektifleştirme ve ulusal ekonomik açıdan geri kalmış bölgelerdeki kulaklara karşı mücadele hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2926, Sayfa: 191.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 5 Mart 1930

Belge Türü: Veri yok

Belgede, Sovyet düzeninde sürekli olmayan kolektifleştirme alanlarında kulak sayısında sınırlama getirilmesi ve yurtdışına hayvanları kaçırmaya faaliyetlerini engellemek amacıyla önlemlerin alınması hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca belgede Bölgesel Komite Bürosu'nun kooperatif ve hayvancılık faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

19 İ. M. Kuramysov (1896-1938), 1925-1934 yılları arasında SBKP Kazak Bölge Komitesi İkinci Sekreteri olarak görev yapmıştır.

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Kazkraykom Komisyonu'nun 12 No'lu Tutanakları "Kulakları ve Bayları bir sınıf olarak ortadan kaldırmaya yönelik tedbirlerin uygulanması hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2926, Sayfa: 30.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 6 Mart 1930

Belge Türü: Veri yok

Belgede, kulakların ve bayların Kazakistan içinde yeniden yerleşimi için ayrılan fonlar/bütçeler hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca belgede Pavlodar, Karakalpakistan, Kızıl-Orda bölgelerindeki kulakların ve bayların tasfiyeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

SBKP Kazkraykom Bürosu'nun Toplantı Tutanağı "Köylerdeki durum hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 2927, Sayfa: 40.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 12 Nisan 1930

Belge Türü: Gizli

Goloşekin başkanlığında gerçekleşen toplantıda tahıl ekimleri işlerinin hazırlıkları ve kolektifleştirme sürecinde bayların köyde gerginlik yarattığı ve bazı köylerde siyasi düzenin bozulmasına sebep olduğundan söz edilmiştir. Bölge Komiteleri, yoksul ve orta köylüleri bayların etkisinden kurtarmak ve provokasyonlarına karşı dayanışmanın sağlanmasından söz edilmiştir. Dayanışmayı sağlayacak 14 kişilik bir temsilci heyetin köylere gönderilmesi hakkında bilgiler içermektedir.

SBKP Kazkraykom Bürosu'nun Toplantı Tutanağı "Kazak ÖSSC kırsal bölgelerinde örgütlenme ve çalışmaları hakkında" (Bkz. Ek-1)

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 141, Envanter No: 1, Dosya: 5734, Sayfa: 1-8.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 24 Nisan 1933

Belge Türü: Gizli

Belgede, Kazak ÖSS Komünist Parti teşkilatının kolektifleştirme çalışmaları hakkındaki bilgilerine yer verilmiştir. Goloşekin döneminde sosyalist hayvancılığın gelişmesinde,

göçebe ve yarı göçebe çiftliklerin kolektifleştirilmesi politikasında planlanan seviyeye çıkmamasından söz edilmiştir. Ayrıca belgede Halk Komiserleri Konseyi'nin raporlarına göre Kazakistan'da çiftlik sayısında büyük bir düşüş olduğunu ve bazı bölgelerde göçün ve ölüm oranının arttığından söz edilmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, Kazakistan tarihindeki ilk devlet arşivi olan Merkezi Bölge Arşivi, 1 Eylül 1921'de Orenburg şehrinde kurulmuştur. Merkez Arşiv, 1929'da eski adı Verni olan Almatı şehrine taşınmıştır. Arşiv, 1957'de tek bir Merkezi Devlet Arşivi altında birleştirilmiştir ve 1992'de Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi olarak yeniden adlandırılmıştır.²⁰

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, yaklaşık 1,5 milyon belge ile ülkedeki Sovyet dönemi hakkında bilgilerin bulunduğu en büyük arşivdir. Arşivde, Kazak halkının siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında belgeler bulunmaktadır. Ayrıca Sovyet dönemine ait Kazakistan'ın eğitim, din ve demografik yapısı hakkında bilgiler içeren belgeler de bulunmaktadır.²¹

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi'nde Bulunan Belgeler

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi “Köy, kışlaklar, kırsal ve yerleşim bölgelerinde el konulan mülklerden ekmek ve canlı hayvanların Kamu Karşılıklı Yardımlaşma Komitesine ve Koşçı Birliklerine²² devredilmesi hakkında” (Bkz. Ek-2)

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 30, Envanter No: 1, Dosya: 813, Sayfa: 60-61.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 20 Mart 1928

Belge Türü: Veri yok

Kararname, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Alexander Moyseeviç tarafından çıkartılmıştır. Kararname 9 maddeden oluşmaktadır. Kararnamede mahkeme kararına göre el konulan mülklerin, hayvanların ve tahıl ürünlerinin köy ve kırsal yerleşim yerine nakledilmesinden söz edilmiştir. Ayrıca belgede el konulan tahıl ürünlerinin

20 Zhumagulov- Nurpeisova- Sabdenova, *a.g.e.*, s. 47.

21 Zhumagulov- Nurpeisova- Sabdenova, *a.g.e.*, s. 48-50.

22 Koşçı Birliği, Türkistan ulusal cumhuriyetlerinde emekçi köylülüğün kitlesel örgüttür. Türkistan Komünist Partisi 5. Kongresi'nin kararıyla daha önce var olan Yoksullar Komitelerinin geliştirilmesiyle kurulmuştur. Detaylı bilgi için bk. M. Kh. Davlet-Yusupov, *Soyuz Koshchi i Yego Rol' v Ukreplenii Sovetskoy Vlasti v Turkestanee (1919-1924)*, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo Uzbekskoy SSR, Taşkent 1956.

%25'inin Koşçi Birliği'ne, geri kalanının ise kooperatif tahıl tedarik kurumlara aktarılması hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Kararnamesi “27 Ağustos 1928 tarihli Kazakistan ÖSSC Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi kararnamesi ile tahliyeye tabi kişilerin tahliye alanlarının belirlenmesi hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 1, Dosya: 813, Sayfa: 115.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 30 Ağustos 1928

Belge Türü: Veri yok

Toplantı, Nurmakov başkanlığında gerçekleşmiştir. Kararnameye göre 27 Ağustos 1928 tarihli Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi'nin kararına dayanarak çiftliklere el konulan büyük bayların ve yarı feodal beylerin tahliyesi kararlaştırılmıştır. Belgede, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi, tahliyeye tâbi olan bölgeleri açıklamıştır.

Kazak ÖSSC Tam Yetkili OGPU Temsilcisinin Kazak ÖSSC Merkez Yürütme Komitesi Başkanı'na Mektubu “Devlet sınırını ihlal eden bay çiftliklerinin besi hayvanlarının tutuklanması ve gümrük makamlarına teslim edilmesi hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-5, Envanter No: 20, Dosya: 87, Sayfa: 137.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 6 Eylül 1928

Belge Türü: Acil/Gizli

Belgede, OGPU Sınır Muhafızları Ana Müdürlüğü'nün Gümrük Kanunu ve Hudut Tüzüğü'ne göre hayvanlarını sınırdan kaçırarak köylülere ve mallarını devlete vermek istemeyip yoksullara dağıtan baylara karşı cezai yaptırımların uygulanacağı hakkındadır.

Kazak ÖSSC Merkez Yürütme Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi Kararnamesi “En büyük ve yarı feodal bayların mülklerine el konulmasına ve tahliyesine karşı koymanın cezai sorumluluğu hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-5, Envanter No: 21, Dosya: 15, Sayfa: 1.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 13 Eylül 1928

Belge Türü: Veri yok

Kararname, Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Nurmakov ile Kazak ÖSSC Merkez Yürütme Komite Başkanı Eltay Yernazarov tarafından çıkartılmıştır. Kararnamede, müsadere ve tahliye kararlarına uyulmaması, her türlü direniş gösterilmesi ve direnişin örgütlenmesini sağlayan bayların mülklerine el konularak sürgün edilmesi gibi yaptırımların uygulanmasından söz edilmiştir. Ayrıca belgede, suçlu olan kulaklara destek veren diğer kişilerin de aynı cezai yaptırımlara tâbi tutulacağı belirtilmiştir.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı'ndan Kırgız ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'ne Telgraf "Kırgız ÖSSC'ye göç eden büyük bay çiftliklerine el konulması kampanyasına yardım sağlanması hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-135, Envanter No: 1, Dosya: 1, Sayfa: 53.

Yayımlanan Yer: Kızı1-Orda

Tarih: 20 Eylül 1928

Belge Türü: Veri yok

Telgraf, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Nurmakov tarafından Kırgız ÖSSC Halk Komiserler Konseyi'ne gönderilmiştir. Telgrafta Talas bölgesindeki Kırgız ÖSSC'ye bağlı yerel makamların sınır bölgesinde Kazak baylarına karşı uygulanan el konma işlemine müdahale edildiğinden söz edilmiştir. Bu konuda Kazak ÖSSC bölge komitelerine yardımcı olmaları istenmiştir.

Kazakistan'daki Tüm İlçe Yönetim Kurullarına Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı'nın Telgrafı "Yerel yönetimlerin temsilcilerinin halk arasında hoşnutsuzluğa neden olan eylemlerinin sonlandırılması hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-135, Envanter No: 1, Dosya: 1, Sayfa: 106.

Yayımlanan Yer: Kızı1-Orda

Tarih: 24 Eylül 1928

Belge Türü: Veri yok

Telgraf, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Nurmakov tarafından tüm ilçe yönetim kurullarına gönderilmiştir. Nurmakov, telgrafta bölgeye gönderilen memurların, köylünün en iyi atlarını, hayvanlarını ve kısraklarını haksız bir şekilde aldığını söylemiştir. Bu durumdan yerel halkın özellikle yoksul köylülerin rahatsız olduğundan söz edilmiştir.

Ayrıca telgrafta el konulan hayvanların korunması ve amaca uygun kullanılması için kararlı önlemlerin alması hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Sibirya Bölgesel Yürütme Komitesi Başkanlığı'nın Kararnamesi "Kazak nüfusunun bölge topraklarına göçünün önlenmesi hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-135, Envanter No: 1, Dosya: 1, Sayfa: 13-14.

Yayımlanan Yer: Novosibirsk

Tarih: 3 Ekim 1928

Belge Türü: Çok Gizli

Sibirya Bölge İcra Komitesi Başkanı Robert Indrikoviç Eyhe imzası ile yayımlanmıştır. Belgede, Kazak yöneticilerin büyük bayların çiftliklerine, üretim araçlarına ve mülklerine el koyarak onları Sibirya'nın muhtelif bölgelerine düzensiz bir şekilde gönderdiğinden söz edilmiştir. Belgede, plansız yapılan göçlerin durdurulması için sınır bölge komitelerine talimat verildiğinden söz edilmiştir.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi "Devlet kollektif çiftlik inşaatı hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: 247, Envanter No: 1, Dosya: 168, Sayfa: 13-17.

Yayımlanan Yer: Kızıl-Orda

Tarih: 8 Ocak 1929

Belge Türü: Veri yok

Kararname Nurmakov tarafından çıkartılmıştır. Belgede Halk Komiserliği Konseyi, Kazak Bölgesel Kolektif Çiftliği Birliği'nin 1928/29 yıllarındaki toplu çiftlik inşaatı raporunda bazı eksikliklerden söz edilmektedir. 6 maddeden oluşan bu rapor, tarım aletlerinin, makinenin ve traktörlerin yetersizliği hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca belgede eksikliklerin giderilmesi için çözüm önerileri de sunulmuştur.

SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi "Kazakistan'ın ekonomik yapısına yönelik tedbirleri hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-1179, Envanter No: 1, Dosya: 1, Sayfa: 5.

Yayımlanan Yer: Moskova

Tarih: 26 Şubat 1930

Belge Türü: Veri yok

Kararname, SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Aleksey İvanoviç Rukov²³ imzasıyla çıkartılmıştır. Kararname 4 maddeden oluşmaktadır. Beş Yıllık Plan sırasında kolhozların ve sovhozların inşası ve kulakların yeniden yerleşimi için ücretsiz arazi tahsisi hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca belgede, göçebe ve yarı göçebe nüfusun kolektifleştirmeye teşvik edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasından söz edilmiştir.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi "Kulak-bay çiftliklerinin sınır bölgelerinden Çin'e yasa dışı göçüyle mücadelele yönelik tedbirleri hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 46, Sayfa: 35.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 3 Nisan 1930

Belge Türü: Çok Gizli

Kararname, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı U. J. İsayev'in imzasıyla yayımlanmıştır. Kulak-bay çiftliklerinin Kazakistan'ın sınır bölgelerinden Çin'e yasadışı göçünü önlemek için Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin 2 maddeden oluşan kararnamesi yayımlamıştır. Kararnamede, sınır hattında belirlenen uzaklıkta tahliye işleminin gerçekleşmesi için ilçe yönetim kurullarına yetkinin verildiği açıklanmıştır.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi "Sürgündeki kulak ailelerinin geçici ve kalıcı olarak yeniden yerleştirilmesini kolaylaştıracak tedbirler hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 45, Sayfa: 58-59.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 26 Nisan 1930

Belge Türü: Veri yok

Kararname, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı U. İsayev imzasıyla yayımlanmıştır. 8 maddeden oluşan kararnamede, kulak ve bay ailelerinin mülksüzleştirilmesiyle ilgili olarak sınır dışı edilen ailelerin yeniden yerleşimi, düzenlenmesi, takip edilmesi ve fonların sağlanması hakkında bilgiler içermektedir. Ayrıca belgede, Kızıl-Orda ve Akmola ilçe yönetim kurullarını görevlendirmek ve konuyla ilgili komisyonların oluşturulmasından söz edilmiştir.

23 A. İ. Rukov (1881-1938), 1924-1930 yılları arasında SSCB Halk Komiserleri Konseyi İkinci Başkanı olarak görev yapmıştır.

Kazak ÖSSC’de Kulak-Bay Çiftliklerinin Tahliyesi Konusunda Komisyon’un Toplantı Tutanaqları “Özellikle pamuk mahallelerinde kulak-bay çiftliklerinin sayısını belirlemeye yönelik önlemlerin uygulanmasına yönelik çalışma planı hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 104, Sayfa: 2.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 14 Nisan 1931

Belge Türü: Gizli

Toplantı, Kazak ÖSSC Halk Komiserler Konseyi Başkan yardımcısı Uzakbay Dzhildirbayevič Kulumbetov başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Toplantı tutanağı 6 maddeden oluşmaktadır. Belgede, pamuk bölgeleri de dahil olmak üzere Kazak ÖSSC genelinde tasfiyeye tâbi olan kulak-bay çiftliklerinin kayıt ve tespit işlemlerinin belirtilen süre içinde tamamlanmasından söz edilmiştir. Ayrıca tespit işlemi bittikten sonra sorunların çözümü için komisyonların oluşturulması gerektiğinden bahsedilmiştir.

Kulak ve Bay Bölge Komisyonu’nun Toplantı Tutanağı “Kulakların ve bayların yeniden yerleşimi hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 104, Sayfa: 3.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 14 Mayıs 1931

Belge Türü: Veri yok

Toplantıya İsayev, Rogozin ve Avilov katılmıştır. Toplantı tutanağı 7 ana madde ve 6 temel veri maddesinden oluşmaktadır. Belgede, tahliye edilen bayların sayıları, oranları ve tahliye edilen ilçe sayısı verilmektedir. Temel veri bölümünde ise tahliye sürecinde maliyet, konut yapımı, güvenlik gibi konular hakkında bilgiler içermektedir.

Kazak ÖSSC Tam Yetkili OGPU’nun Göçmen İle İlgili Raporu “Çin’den geri dönen göçmenler hakkında”

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 158, Sayfa: 98.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 10 Şubat 1932

Belge Türü: Gizli

Rapor, Kazak ÖSSC Sınır Muhafız Daire Başkanı Fedor Grigoryeviç Radin²⁴ tarafından Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Isidor Borisoviç Maymin'e²⁵ sunulmuştur. Belgede, son zamanlarda Çin'in Dzharkent Sınır Müfrezesi bölgesinden geri dönen göçmen akınının arttığından söz edilmiştir. Bu göçler sonucunda bölgede salgın hastalıklarda ciddi bir artış olmuştur. Bundan dolayı salgın hastalıkların artışını engellemek için sınırların kapatılması istenmiştir. Ayrıca belgede, daha önce gelen göçmenlerin barınma ve erzak sıkıntısının giderilmesi için yardım yapılması hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Orenburg Bölge Komitesi'nin Raporu "Kazak göçebelere hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 153, Sayfa: 65.

Yayımlanan Yer: Orenburg/Alma-Ata

Tarih: 26 Mart 1932

Belge Türü: Çok Gizli

Belgede, Kazakistan'dan Orenburg şehrinin 6 ilçesinden Orta Volga bölgesine göç eden hane sayısı ve kişi sayıları verilmiştir. Belgede, düzensiz göç sonucunda salgın hastalıkların ve buna bağlı olarak ölüm oranının yükseldiğinden söz edilmiştir. Ayrıca, Kazaklara iş, yemek ve barınma olanaklarının sağlanması zorlaştığından göçlerin durdurulmasını istenmiştir.

Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi "Kırgızistan bölgelerinde biriken Kazak göçebelere transferinin organizasyonu için fon tahsisi hakkında"

Kayıt Numarası: Arşiv Fonu: R-30, Envanter No: 7, Dosya: 178, Sayfa: 6.

Yayımlanan Yer: Alma-Ata

Tarih: 17 Ocak 1933

Belge Türü: Veri yok

Kararname, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Yardımcısı Kulumbetov tarafından çıkartılmıştır. Belgede, Kırgızistan'da biriken Kazak-göçmenlerin Alma-Ata ve Güney Kazakistan bölgelerinin en yakın kısımlarına acil transferinin organize edilerek Halk Komiserleri Konseyi'nin yedek fonundan yardım yapılmasından söz edilmiştir.

24 F. G. Radin (1897-1948), 1930-1935 yılları arasında Kazakistan'da SBKP Tam Yetkili OGPU'sunun Sınır Muhafız Daire Başkanlığını yapmıştır.

25 I. B. Maymin (1897-1938), Ekim 1931'den Nisan 1933'e kadar Devlet Planlama Komisyonu Başkanı ve Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı olarak görev yapmıştır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da kolektifleştirme siyaseti, oldukça sıkıntılı geçmiştir. Özellikle Sovyet yönetimi Kazakistan topraklarında hakimiyet kazanınca tarım alanını kolektif çiftliklere dönüştürmek için farklı yollara başvurmuştur. En dikkat çekici olanları hiç kuşkusuz; göçebe ve yarı göçebe Kazak halkını zorla yerleşik hayata geçirilmesi, kolektifleştirmeye karşı olan varlıklı insanların “*kulak*” ilan edilerek mallarına el konulması ve onların muhtelif bölgelere sürgüne gönderilmesidir. Bu bağlamda kolektifleştirme, modern tarihin en tartışmalı konularından biri olarak değerlendirilmektedir.

SSCB döneminde kolektifleştirme uygulamaları kayıt altına alınmıştır. Bu belgelerin birçoğu günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi'nde bulunmaktadır. Nitekim bahsi geçen arşivlerde Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in talimatıyla araştırmacılardan oluşan komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonların çalışmaları hala devam etmektedir. Yakın zamanda araştırmacıların erişimine açılan bu belgeler konunun uzmanları açısından büyük öneme sahiptir. Komisyonunda bulunan araştırmacılara da danışılarak arşiv belgeleri tespit edilmiş ve çalışmamızda 30 adedi kronolojik olarak verilmiştir. Bahsedilen arşivlerin envanterine kayıtlı belgeler gözden geçirildiğinde bu sayının artması muhtemeldir. Bu çalışma ile Türkoloji alanında yapılacak araştırmalarda belgelerin tanımlanması ve bilgi yönetiminin sağlanması hususlarında yol gösterilmesi amaçlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

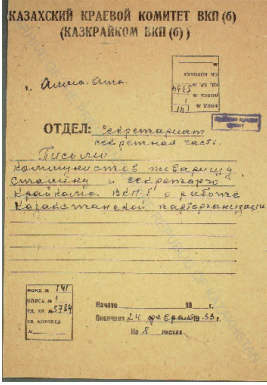
- Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan: Putevoditel'*, ed. B. A. Dzhaparova, Arkhiv Prezidenta RK, Almatı 2016.
- Davlet-Yusupov, M. Kh., *Soyuz Koshchi i Yego Rol' v Ukreplenii Sovetskoy Vlasti v Turkestane (1919-1924)*, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo Uzbekskoy SSR, Taşkent 1956.
- Gürsoy, Yasemin, “Kolektifleştirme Sürecinde Toplum Tarım Teşvik Etme Aracı Olarak Afiş”, *Sosyal Bilimler İletişim ve Medya*, ed. Nüket Elpeze Ergeç- Muzaffer Sümbül, Ankara 2018, s. 1-13.
- Olcott, Martha Brill, “The Collectivization Drive in Kazakhstan”, *The Russian Review*, XL/2 (1981), 122-142.

Qazaqstan Tarixi (Köne Zamannan Büginge Deyin), ed. A. Pirmanov, Atamura, Almatı 2010.

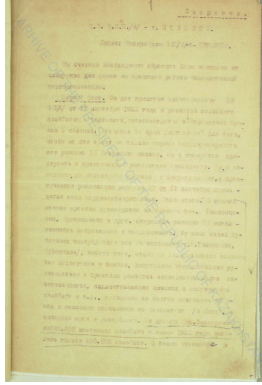
Zhumagulov, K. T.- B.Ye. Nurpeisova- G.Ye. Sabdenova, *Istoriya i Sovremennaya Organizatsiya Arkhivnogo Dela Kazakhstana: Uchebnoye Posobiye*, Kazak Universiteti, Almatı 2015.

EKLER

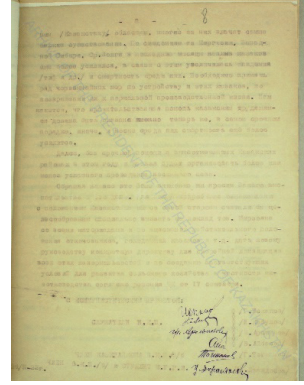
Ek-1: Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, SBKP Kazkraykom Bürosu'nun Toplantı Tutanağı “Kazak ÖSSC kırsal bölgelerinde örgütlenme ve çalışmaları hakkında”

Resim 1: Kapak Sayfası

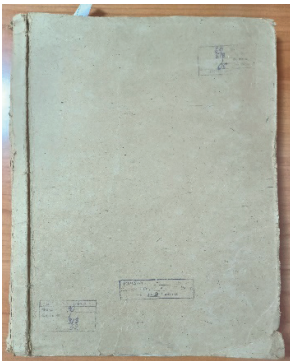

Resim 2: Belgenin 1. Sayfası

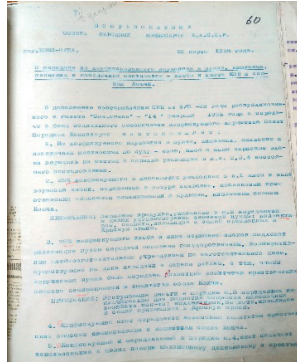

Resim 3: Belgenin 8. Sayfası

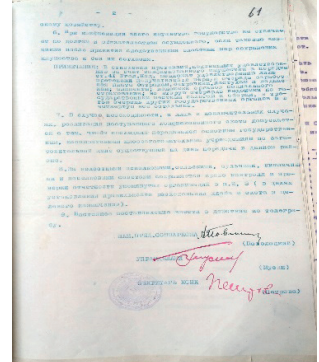
Ek-2: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez Arşivi, Kazak ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi'nin Kararnamesi “Köy, kışlaklar, kırsal ve yerleşim bölgelerinde el konulan mülklerden ekmek ve canlı hayvanların Kamu Karşılıklı Yardımlaşma Komitesine ve Koşçi Birliklerine devredilmesi hakkında”

Resim 4: Kapak Sayfası

Resim 5: Belgenin 60. Sayfası

Resim 6: Belgenin 61. Sayfası

Tayyib Gökbilgin'in Özel Arşivinden Mektuplar: László Rásonyi

Letters from Tayyib Gökbilgin's Private Collection: László Rásonyi

Kutse Altın*

ÖZ

Osmanlı tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden M. Tayyib Gökbilgin (1907-1981), Dârülmualimîn mezunu bir öğretmen iken 1936 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü'nün ilk öğrencisi olarak ünlü Türkolog László Rásonyi ile çalışmalarına başladı. László Rásonyi (1899-1984), 1934 yılında Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen İkinci Dil Kurultayı'nda bir bildiri sunmuş ve Atatürk'ün arzusu doğrultusunda Hungaroloji Bölümü'nü kurmak üzere Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne öğretim görevlisi olarak davet edilmiştir. Bu makalenin ana odağı, Hungaroloji bölümünün kurucusu László Rásonyi'nin ilk talebesi ve daha sonra meslektaşı olan Gökbilgin'e gönderdiği mektuplardan bazı örnekler sunmaktır. Tayyib Gökbilgin'in özel arşivi, onun uluslararası entelektüel-bilimsel ağını yakından incelemek için mükemmel bir koleksiyondur. Bu mektuplar onun sadece kişisel ve profesyonel bağlantıları hakkında bir fikir vermekle kalmaz, aynı zamanda mektupları özenle korumasının ardındaki motivasyonunu da açıklar. Bu koleksiyon, siyasetin neden olduğu zorluklara rağmen, akademisyenler arasındaki uluslararası entelektüel-bilimsel ağların, onların çabaları, adanmışlıkları ve mücadeleleri sayesinde neredeyse kesintisiz olarak devam ettiğine dair güçlü tanıklıklar sunması açısından da değerlidir.

Anahtar sözcükler: Türkoloji, Hungaroloji, Özel Arşiv, Tayyib Gökbilgin, László Rásonyi

ABSTRACT

As one of the most prominent figures in Ottoman historiography, Tayyib Gökbilgin (1907-1981) started his studies as a former teacher who'd graduated from Dârülmualimîn alongside the famous Turcologist László Rásonyi in 1936 as the first student of the Department of Hungarology at the Ankara University Faculty of Language, History, and Geography. László Rásonyi presented a paper at the Second Language Congress held by the Turkish Language Association in 1934 and was invited to the Faculty of Language, History, and Geography as a lecturer to establish the Department of Hungarian Studies at Atatürk's request. The main focus of this article is to present some examples of the letters László Rásonyi sent as the founder of the Department of Hungarian Studies to Gökbilgin, his first student and later colleague. Tayyib Gökbilgin's private archive has an excellent collection for a close study of his transnational intellectual and scientific network. These letters not only provide insight into his personal and professional contacts, but also explain the motivation behind his careful preservation of the letters.

*Dr. ELKH-SZTE Oszmán kori Kutatócsoport
Araştırma Grubu Üyesi, Szeged Üniversitesi,
Erken Modern Tarih Bölümü, Szeged, Macaristan

ORCID: K.A. 0000-0002-7334-6219

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Kutse Altın,
ELKH-SZTE Oszmán kori Kutatócsoport Araştırma
Grubu Üyesi, Szeged Üniversitesi, Erken Modern
Tarih Bölümü, Szeged, Macaristan
E-posta/E-mail: altinkutse@gmail.com

Başvuru/Submitted: 19.04.2023

Kabul/Accepted: 28.04.2023

Atıf/Citation:

Altın, Kutse. "Tayyib Gökbilgin'in Özel Arşivinden
Mektuplar:László Rásonyi." *Tarih Dergisi - Turkish
Journal of History*, 80 (2023): 215-236.
<https://doi.org/10.26650/iutd.20231707>

The collection is also invaluable as it provides powerful testimony to how transnational intellectual and scholarly networks among academicians survived almost uninterrupted thanks to their extraordinary efforts, dedication, and struggles despite the difficulties caused by politics.

Keywords: Turkology, Hungarology, private archives, Tayyib Gökbilgin, László Rásonyi

Extended Abstract

Raised in the late stages of Ottoman society, literature and culture, Tayyib Gökbilgin was a leading figure in the field of Ottoman historiography. After completing his education at Dârülmualimîn, Gökbilgin worked as a teacher in various village schools in Anatolia for about seven years before entering the newly established Faculty of Language, History, and Geography at Ankara University in 1936. Gökbilgin enrolled in the Department of Hungarian Studies as a result of Afet İnan's initiative to admit graduates from teacher training schools. The establishment of the Faculty of Language, History, and Geography was considered a turning point not only for Gökbilgin, but also for Ottoman studies and other historians of the period. The establishment of the Department of Hungarian Studies was a result of Mustafa Kemal Atatürk's ambition to bring together scholars who would make establishing connections between Türkiye and Hungary possible. The decision to include Hungarian studies was influenced by the strong motivation to pass on almost a century old Magyar expertise in the field of Turkology to younger generations of Turks and to benefit from the scientific methodology of a nation that had begun to investigate its ancient origins long before the nation of Türkiye.

As Head of the Department of Hungarology, László Rásonyi played an instrumental role in shaping Gökbilgin's academic life. Rásonyi's connections with transnational intellectual and scientific networks allowed him to meet Hamit Zübeyr Koşay, who was studying in Budapest. Through this connection, Rásonyi presented a paper at the Turkish Language Association's conference in Ankara in 1934 which eventually paved the way for his appointment as head of the Department of Hungarian Studies. During his tenure, Rásonyi developed curricula for teaching Hungarian language and literature at the university level and used his experience as a librarian and connections with the Academy in Hungary to establish and further enrich the institute's library.

This article aims to emphasize the importance of private archives as sources of individual and personal records. Private archives contain personal documents that are not under the control of public institutions and often have greater complexity than state archives. Private archives

provide unique information about individuals' experiences, perspectives, and everyday lives and can be seen as an "identity set" that define their owners. Tayyib Gökbilgin's private archive involves a large collection of documents related to his family's real estate, lecture notes, official documents, and correspondences. However, a significant part of the collection consists of letters, making it an excellent source for analyzing his transnational intellectual and scientific network. By presenting examples of László Rásonyi's letters to Gökbilgin, this article provides insight into Rásonyi's personal and professional relationships, as well as into the motivation behind Gökbilgin's meticulous preservation of these letters. The collection currently contains more than 25 letters and postcards Rásonyi had sent to Gökbilgin between 1936 and 1981. These letters emphasize the importance of personal archives as a source for biographical, prosopographical, professional, and genealogical research. The letters and postcards explore the transnational intellectual exchange between these two scholars and offer insight into the academic community of the period. These writings also reveal Rásonyi's passion for fostering academic connections, as well as Gökbilgin's determination to preserve them for future generations.

The final analysis shows private archives to be a valuable source of information for understanding individuals' personal experiences, relationships, and intellectual influences. With the collection of letters and postcards from László Rásonyi, Tayyib Gökbilgin's private archive provides a unique window into the transnational intellectual and scientific network of the Faculty of Language, History, and Geography at Ankara University, as well as valuable information about Gökbilgin's own life and career. The archive serves as an important identity set that defines Gökbilgin and his place in Ottoman historiography.

Giriş

Osmanlı tarihçiliğinin en mühim isimlerinden M. Tayyib Gökbilgin (1907-1981), köklü dönüşümlerin birbiri ardına yaşandığı bir imparatorlukta dünyaya gelmiştir. Öğrenimine medresede, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim kurumlarında başlamıştır. Dört kuşak boyunca ailenin lakabı Müderris, Müderriszâde ya da Hocazâde olmuştur. Soyadındaki -bilgin-Anadolu'nun küçük kasabalarında ağırlıklı olarak kadılık ve müderrislik yapan ilmiyye sınıfına mensup bir aile geçmişinin göstergesi olarak görülebilir. Mütareke döneminde ilköğrenimine ara vermiş olsa da Osmanlıca okuyup yazdığı bir eğitim sisteminin içerisinde yetişmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı vaziyet Hocazâde Mustafa Tayyib Efendi'nin son dönem Osmanlı toplumundaki dönüşümlerin ve mücadelenin idrakine varmasını sağlamıştır¹. Gökbilgin'i kendinden sonraki Osmanlı dönemi araştırmacılarından ayıran en temel niteliklerden biri, son dönem Osmanlı toplumunun, edebiyatının ve kültürünün özüne tanıklık eden bir büyüme/yetişme deneyimine sahip olmasıdır. Orta öğrenimini Trabzon Dârülmuallimin'inde tamamlayan Gökbilgin'in² ilk gençliği ise, öğretmen okullarının genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk öğretmenlerini, cehaleti ortadan kaldıracak ve artarda yaşanan savaşların felaketiyle yeni yeni yüzleşen toplumu eğitecek, ulusun silahsız neferlerini yetiştiren kurumlar olarak kabul edildiği bir döneme tekabül etmiştir. Öğretmenlik diplomasını almış, 1929 yılında Erzurum Aşkale'de Köy Yatı mektebinde vazifesine başlamış ve aşağı yukarı yedi yıl boyunca Anadolu'da çeşitli köy okullarında öğretmenlik yapmıştır³. Öğretmenlik vazifesi sırasında Harf Devrimi'nin ardından okuryazarlık oranını arttırmak amacıyla kurulan Millet Mekteplerinde de hizmet etmiştir⁴. 1936 yılı ise sadece onun için değil, Osmanlı çalışmaları alanı ve dönemin diğer birçok tarihçisi için de bir dönüm noktası

- 1 Mahmut H. Şakiroğlu, "Büyük Bir Kaybımız. Prof. M. Tayyib Gökbilgin 1907-1981", *Belleten*, XLV/180 (Ekim 1981), s. 551-572; Mübahat S. Kütükoğlu, "Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in Ardından", *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, 12 (1982), s. 1- 24; Salih Tuğ, "Profesör M. Tayyib Gökbilgin (1907/1323 H.-1981/1401 H.)", *İslam Tetkikleri Dergisi*, VIII 1-4 (1984), s. 249-251; Zeki Arkan, "Cumhuriyet Dönemi Tarihçileri ve Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/5 (2012), s 41-70; *Prof. M. Tayyib Gökbilgin ve Edirne Sempozyumu, 15 Nisan 2015, Bildiriler*, ed. İbrahim Sezgin - Veysi Akın, Trakya Üniversitesi, Edirne 2016; Ahmet Güngör, *20. Yüzyıl Türk Tarihçilerinden Prof. Dr. Mustafa Tayyib Gökbilgin'in İlmi Faaliyetleri ve Tarih Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2019; Alev Duran, *Türk-Macar İlişkilerinde Tayyib Gökbilgin / László Rásonyi ve Tayyib Gökbilgin Mektuplaşmaları*, Hiper Yayınları, İstanbul 2020; Kutse Altın, *Tayyib Gökbilgin: Historian and Mediator Between the Turkish and Hungarian Academies*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Szeged Üniversitesi, Szeged 2021.
- 2 Para teslimatını gösteren 1339/1923 tarihli belge "Trabzon Darü'l Muallimini ikinci sınıf talebesinden 307 numaralı Çarşambalı Hocazade Mustafa Tayyib Efendi'ye verilmek üzere Hocazade Mehmed Emin Efendi tarafından bervech-i bâlâ bin on kuruş Ziraat Bankasının Çarşamba sanduğuna teslim edilmiştir." <https://drive.google.com/file/d/1qnyaDOQof-KW15OIWTBNZLFh4FORhQrp/view?usp=sharing> , son erişim tarihi: 20.04.2023.
- 3 MaarifVekâletiatamabelgesi,tarihsiz,<https://drive.google.com/file/d/1ubYZ-meyLaJ3hf5410KV21HrGIheDgfH/view> , son erişim tarihi: 20.04.2023.
- 4 Erzurum Vilâyeti İdare Heyeti Kalemî, hizmet belgesi, 31.05.1934, <https://drive.google.com/file/d/1Rg0ZAcpiqB7X1EuktpH5REg-5hhwHvse/view?usp=sharing> , son erişim tarihi: 20.04.2023.

olmuştur. Afet İnan, “1935 yılının karlı bir kış gecesinde” Mustafa Kemal Atatürk’ün, yeni Cumhuriyet’in yeni başkentinde yeni bir fakülte kurulması kararı aldığını aktarır. İnan’ın hatırat mahiyetindeki makalesine göre o gece Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in her türlü kurumunun Ankara’da kurulması gerektiğini ve bu girişime Tarih ve Coğrafya eğitimi ile başlanmasının icap ettiğini belirtmiştir⁵. İşte bu talimatlar doğrultusunda, Ankara’da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Afet İnan’ın belirttiği gibi, onun özel isteği üzerine, o dönemde halihazırda öğretmenlik yapan öğretmen okulu mezunları da Fakülteye kabul edilmiştir⁶. Böylece Tayyib Gökbilgin de Fakülteye kaydını yaptırabilmiş ve Hungaroloji bölümünde üniversite hayatına başlamıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulduğunda, Atatürk’ün isteği üzerine Hungaroloji bölümü de fakülte kapsamına alınmıştı. Dönemin aydınları, Macaristan’da on dokuzuncu yüzyılın başlarında ivme kazanan köklü bir Türk dili ve Türk tarihi çalışmaları geleneği olduğunun farkındaydı⁷. Mustafa Kemal Atatürk’ün Macar çalışmalarını Fakültenin kapsamlı eğitim programına dahil etmesindeki temel amaç iki ülke arasında irtibat kurulmasına katkıda bulunacak bilim insanlarını bir araya getirmektir. Macarların Türkoloji alanındaki neredeyse bir asırlık uzmanlığını ve bu alandaki birikimlerini genç Türk kuşağına aktarmanın yanı sıra, kökenlerini Türklerden çok önce araştırmaya başlamış bir ulusun bilimsel yöntemlerinden faydalanma motivasyonu, Hungaroloji bölümünün kuruluşunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda Profesör László Rásonyi, (1899-1984) Atatürk’ün arzusu doğrultusunda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne Hungaroloji bölümünü kurmak üzere öğretim görevlisi olarak davet edilmiştir⁸.

Profesör Rásonyi; Gyula Németh, Zoltán Gombocz ve Johann Wilhelm Max Julius Bang-Kaup gibi ünlü Türkolog, dilbilimci ve şarkiyatçıların öğrencisi olmuştur. 1921 yılında doktorasını tamamlamış ve aynı yıl Macar Bilimler Akademisi/Magyar Tudományos Akadémia kütüphanesinde stajyer olarak çalışmaya başlamıştır. 1923-1935 yılları arasında kütüphaneci kadrosunda çalışmaya devam eden Rásonyi, 1924 yılından itibaren Berlin,

5 Afet İnan, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1974, s. 6.

6 İnan, *a.g.e.*, s. 11.

7 Gábor Ágoston, “Siyaset ve Historiografi: Macaristan’da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul’daki Macar Araştırma Enstitüsü”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Selim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 92-94; Gábor Fodor, “Harp İstanbulu’nda Macar Arkeolojisi: Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918)”, *Yıllık: Annual of Istanbul Studies*, 2 (2020), s. 105; ayn.yzr., “A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapításá: titkos tárgyalások, tervek és kultúrdiplomácia.”, *Keletkutató*, 2019, s. 97-106.

8 Naciye Güngörmüş, “Hungarológia Törökországban”, *Congressus Oktavus Internationalis Fenno-Ugristaum Jyaskyla* 10.15.8, 1995, s. 26-28; Zsuzsa Kakuk, “Az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézeté”, *Keletkutató*, 1990, s. 116-117; Fatma Çalik Orhun, “Hungaroloji Enstitüsü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hungaroloji-enstitusu/?pdf=3602>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

Helsinki, Atina ve İstanbul'da eğitim görmek üzere çeşitli burslar kazanmıştır⁹. 1934 yılında Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen “Ural – Altay Dil Ailesinde Türkçenin Yeri” konulu İkinci Dil Kurultayı'na davet edilmiştir¹⁰. Rásonyi'nin Hamit Zübeyr Koşay ile tanışıklığının ve dostluğunun böylesi bir davetin vesilesi olduğunu söyleyebiliriz. Koşay'ın Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü /A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet desteğiyle Macaristan'a okumaya giden öğrencilerden biri olduğu bilinmektedir¹¹. Bu noktada Hungaroloji bölümünden yirmi yıl önce kurulan Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü'nün bir anlamda iki ülke arasındaki kurumsal temelli bilimsel çalışmalara öncülük ettiğini belirtmemiz gerekir. Gábor Fodor, Enstitünün hayata geçirmeye çalıştığı projeler arasında “bir Macar lisesinin, bir Türk-Macar Tarih ve Dil Kurumu'nun, Darülfünun'da bir Etnografya ve Macar Dilleri Bölümü ile bir de Karşılaştırmalı Ural-Altay Dil Bölümü'nün kuruluşu” olduğunu belirtmektedir¹². Anlaşılan bu planlar büyük ölçüde başarılı olmuştur. Ünlü Türkolog Ármin Vámbéry'nin öğrencilerinden etnograf ve şarkiyatçı Gyula Mészáros, 1916-1918 yılları arasında Darülfünun'da Etnografya ve Macar Edebiyatı Bölümü'nün başkanlığına atanmıştır¹³. Ancak gelişmelere rağmen Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü dönemin koşullarından ve Mondros Mütarekesi'nin yarattığı siyasi zorluklardan kurtulamamıştır. Nihayetinde Avusturya-Macaristan vatandaşları ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve Enstitü kapatılmıştır¹⁴. Fakat gözlemleyebileceğimiz üzere Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü'nün oluşturduğu ağlar Ankara'da Hungaroloji bölümünün kurulmasına yönelik ilk adımların hayata geçmesine vesile olmuştur.

Söz konusu uluslararası entelektüel-bilimsel ağların bir neticesi olarak Koşay, Budapeşte'de Gyula Németh'in öğrencisiyken Rásonyi ile tanışmıştı. Ankara'daki Türk Dil

- 9 “Prof. Dr. László Rásonyi'nin (Söylenişi Laslo Rásonyi) Hal Tercümesi”, *Türk Kültürü*, IX/105 (1971), s. 763-765; Lajos Ligeti, “Le Professeur L. Rásonyi”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28/1 (1974), s. 147-150; Zsuzsa Kakuk, “László Rásonyi (1899-1984)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38/1-2 (1984), s. 216-218; Éva Apor - Ágnes Kelecsényi, *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény Oriental Collection Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapeşte 1997, s. 4-5; Erdal Çoban, “Rásonyi László”, *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 459-460; Nándor Erik Kovács, “75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszéke. Az évforduló kapcsán emlékezünk az alapítóra, Rásonyi Lászlóra”, *Magyar Tudomány*, 172. évf, 10, 2011, s. 1213-1215; <https://archivum.mtv.hu/photobank/item/MTI-FOTO-enlwbU11N29KdkV2REQvVDI2Yy9tZz09> son erişim tarihi: 22.01.2023; Nándor Erik Kovács - István Vásáry, “Rásonyi László”, *Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi*, ed. Gábor Fodor, Türksoy, Ankara 2022, s. 190-194.
- 10 Fatma Çalik Orhun, “Hungaroloji Enstitüsü”.
- 11 Melek Çolak, “İstanbul Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918)”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sayı 3 (2009), s. 97.
- 12 Fodor, “Harp İstanbulu'nda Macar Arkeolojisi”, s. 105; Fodor, “A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása”, s. 99.
- 13 Fodor, “Harp İstanbulu'nda Macar Arkeolojisi”, s. 107; Emre Saral, “Macaristan'da Çağdaş Osmanlı Tarihçiliğinin Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu”, *Dünyada Osmanlı Tarih Yazımı - I*, ed. Ahmet Özcan, Özhan Kapıcı, Yalçın Murgul, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020, s. 319-320; István Vásáry, “Mészáros Gyula”, *Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi*, s. 158-160.
- 14 Fodor, “Harp İstanbulu'nda Macar Arkeolojisi”, s. 114; Fodor, “A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása”, s. 105-106.

Kurumu konferansında Rásonyi, Mustafa Kemal Atatürk'ün oldukça ilgisini çeken bir bildiri sunmuş ve ardından Hungaroloji bölümünü kurması için davet edilmişti¹⁵. 1935-1941 yılları arasında öğretim görevine devam eden Rásonyi geliştirdiği müfredat sayesinde Macar dili ve edebiyatının üniversite düzeyinde öğretilmesinin sadece profesyonel temellerini atmakla kalmamış, kütüphanecilik deneyimlerini ve Macaristan'daki akademiyle bağlantılarını da kullanarak enstitünün kütüphanesini kurmak ve zenginleştirmek için gerekli altyapıyı sağlamıştır¹⁶.

Aşağıda mektupları incelerken daha detaylı bir şekilde de değineceğimiz gibi, Rásonyi 1941 yılında Second Vienna Award/ İkinci Viyana Kararı neticesinde Kaloşvar/Kolozsvár yeniden Macaristan kontrolüne geçince buraya Türkoloji enstitüsü kurmak üzerine davet edilmiş ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şehir Romanya'nın bir parçası haline gelip, Macar nüfusun çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalması neticesinde kısa süre sonra oradan ayrılmak zorunda kalmıştı. 1947-1949 yılları arasında Budapeşte'deki Balkan Enstitüsü'nde Türkçe dersleri vermişti. Bu enstitünün kapanmasının ardından Macar Bilimler Akademisi/ Magyar Tudományos Akadémia kütüphanesine geçiş yaparak 1951-61 yılları arasında Macar Bilimler Akademisi Şarkiyat Koleksiyonu/ Keleti Gyűjtemény başkanlığı yapmıştı. Şarkiyat çalışmaları ile ilgili tüm materyallerin yeniden derlenerek kullanıma açılması ve koleksiyon okuma salonunun tasarımı da dahil olmak üzere Şarkiyat Kütüphanesi'nin tesisinde yoğun emek harcamıştır¹⁷. 1961 yılında yaş haddinden emekli olmuş, 1963-1971 yıllarında tekrar Ankara'ya dönerek, ikinci kez Hungaroloji bölümü başkanlığı yapmıştır.

Dört yıllık öğreniminin ardından, “Osmanlı Tarihinin Macarca Kaynakları” başlıklı tezle Fakülte'den mezun olan Gökbilgin ise dipnotta yer verdiği muhatabı belirtilmeyen mektuptan anlaşılacağı üzere, İstanbul Üniversitesi'nde çalışma arzusu taşıyordu. Ancak asistan kadrosu olmadığı için Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nde yardımcı tercümanlığa atanmış¹⁸; 1942 yılında ise asistanlık kadrosuna geçmişti¹⁹. İlk akademik yılı olan 1940-41'de Ortaçağ Avrupa Tarihi dersleri vermeye başlamıştır. 1941-42 akademik yılında ise Bizans Tarihi dersini vermekle de görevlendirilmiştir. Bu arada ikinci kez yedek subay olarak

15 “Prof. Dr. László Rásonyi'nin (Söylenişi Laslo Rásonyi) Hal Tercümesi”, s. 763; Güngörmüş, “Hungarológia Törökországban”, s. 26; Kakuk, “Az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézete”, s. 116-118.

16 Kovács, “75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszéke”, s. 1213-1214; Kovács-Vásáry, “Rásonyi László”, s. 190-194.

17 Kovács, “75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszéke”, s. 1214-1215; Apor-Kelecsényi, *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény| Oriental Collection Library of the Hungarian Academy of Sciences*, s. 4-5; Kovács-Vásáry, *Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi*, s. 190-194.

18 Tercümanlık kadrosuna dair resmi belge, 27.06.1940, <https://drive.google.com/file/d/1ldFfO8uJP5AcGGoY PhtV5aYfHOG3EFX/view?usp=sharing>, Tayyib Gökbilgin Özlük Dosyası, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Personel Dairesi Başkanlığı, son erişim tarihi 22.01.2023.

19 Asistan kadrosuna atandığını gösteren resmi belge, 06.02.1942, <https://drive.google.com/file/d/19XfXuRJKffTFkQ-4M0pnYjfdY6BnNh-N/view?usp=sharing>, M. Tayyib Gökbilgin Özlük Dosyası, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Personel Dairesi Başkanlığı, son erişim tarihi 22.01.2023.

askere çağrılmış ve askerliği sırasında çok kısa bir sürede hazırladığı “Rumeli’de Yürükler ve Tatarlar” başlıklı doktora tezini sunarak Aralık 1942’de doçent unvanını almıştır²⁰. 1943 yılında Yeni ve Yakınçağ Tarihi Kürsüsü’nde doçent olarak göreve başlamış, 1955 yılında profesör olmuştur. Kendisini kutlayanlar arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne hali hazırda öğretimlik yapanların da alınması kararını ortaya atan hocası Afet İnan da vardı²¹. Gökbilgin’in bu dönemde araştırma çalışmaları esas olarak on altıncı yüzyıl Osmanlı kurumları, kaynakları ve İmparatorluk medeniyeti üzerine odaklanmaktaydı. En büyük amacı, kendi üniversitesinde Osmanlı müesseseleri ve medeniyeti ile ilgilenen ayrı bir kürsü kurmaktı ve bu hedefini gerçekleştirmek için yoğun bir çaba sarf ettiği bilinmektedir²². Tayyib Gökbilgin, Mükrimin Halil Yinanç ve Mehmet Cavit Baysun imzalı, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı’na sunulan raporda, genel olarak tarihçilik alanı içerisinde Avrupa üniversitelerinde müesseseler tarihi çalışmalarına yönelik eğilimlere dikkat çekilmiş ve bu itibarla, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet merkezi olmuş, arşiv ve kütüphaneleriyle gerekli imkânlarla sahip bir şehrin üniversitesinin ilgili biriminde “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü” kurulmasının çok isabetli olacağı belirtilmiştir²³. Nihayetinde 1961 yılında Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi kürsüsü kurulmuş, Gökbilgin başkan olarak tayin edilmiş ve emekli olduğu 1977 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.

Mektuplaşmalar

Bu makalenin asıl odağında, Hungaroloji bölümünün kurucusu László Rásonyi’nin ilk öğrencilerinden biri ve daha sonra meslektaşı olan Gökbilgin’e gönderdiği mektuplardan bazı örneklere yer vermek bulunmaktadır. Aşağıda aktardığım bu mektuplar, Tayyib Gökbilgin’in oğlu Altay Gökbilgin tarafından küratörlüğü yapılan ve bizimle paylaşılan yarı organize özel arşive ait büyük bir koleksiyonun parçasıdır²⁴. Ancak bu mektuplaşmaların ayrıntılarını sunmadan önce özel arşiv nedir, bu evrakları diğer arşiv malzemelerinden farklı kılan nedir ve ego-documents -bireysel veya kişisel kaynakların- işlevi ne olabilir sorularıyla başlamak daha doğru olacaktır.

- 20 Doçentlik tezinin kabul edildiğini gösteren resmi belge, 22.12.1942, https://drive.google.com/file/d/1PGU_o4zRxGj1lDzgmie6_fWVylkszlfn/view?usp=sharing, M. Tayyib Gökbilgin Özlük Dosyası, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Personel Dairesi Başkanlığı, son erişim tarihi 22.01.2023.
- 21 “Sayın Prof. Tayyib Gökbilgin, Profesörlüğe terfi edilmişinizi Dünya gazetesinde okuyalı bir ay oluyor. Üniversiteye uğrar tebrik ederim demiştim. Fakat ne zaman orada buluna bileceğinizi bilemediğim için daha fazla gecikmeden yazı ile yeni rütbenizi tebrik etmek istedim.” Afet İnan’dan Gökbilgin’e, 30.08.1955, <https://drive.google.com/file/d/1eaypg1LlOo9mNp8Jk2b2PIFU3ZZj1SO1/view?usp=sharing>, son erişim tarihi 22.01.2023.
- 22 Küttükoğlu, “Prof. M. Tayyib Gökbilgin’in Ardından”, s. 3; Arıkan, “Cumhuriyet Dönemi Tarihçileri ve Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin”, s. 45-47.
- 23 Bahsi geçen rapor, <https://drive.google.com/file/d/1FD0WtLRsJUEGkWa8WNI6OInmQayh515Z/view?usp=sharing>, https://drive.google.com/file/d/1CNGCHPxRG1bAt4sw3sr0ZI_jvilQPSVg/view?usp=sharing, son erişim tarihi 22.01.2023.
- 24 Burada sayın Altay Gökbilgin’e ve tez danışmanım Prof. Dr. Sándor Papp’a benim ile bu olağanüstü önemli koleksiyonu paylaştığı için teşekkür etmek isterim.

Özel arşivler, herhangi bir kamu kurumunun kontrolü altında olmayan ve son derece bireysel, şahsa özgü belgelerdir. Herhangi bir resmi kıstasla tasnif edilmemiş, devlet arşivlerine kıyasla genellikle karışık, düzenlenme süreci ve standardizasyonu kişisel tercihlerle bağlı olarak ya da koleksiyon eğer bir kuruma bağışlanmış veya bir kurum tarafından satın alınmışsa kurumsal uygulama ve imkânlarla göre değişim göstermektedir. Özel arşivler yalnızca kişilerin meslekleri ve resmi faaliyetleriyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda şahısların günlük yaşamları ve kurdukları ilişkiler açısından da en açıklayıcı kaynaklar arasındadır. Söz konusu arşivlere nasıl ulaşılacağı, nasıl yaklaşılması gerektiği ve bu belgelerin nasıl değerlendirileceğine ilişkin sorular, araştırılacak hemen her özel arşive göre farklılık göstermektedir. Çünkü her özel arşiv, insanın kendine özgü deneyimleri doğrultusunda oluşturulur ve bu deneyimleri bireyin kendi perspektifinden yansıtır. Doğum belgesi veya üniversite diploması gibi dokümanlar birey hakkında bazı gerçekleri sunarken, mektuplar gibi diğer kişisel belgeler bireyin görüşleri, muhakemesi, çalışma yöntemleri, duygusal ilişkileri, aile dinamikleri, ilgi alanları, sosyal ve mesleki ağları, seyahatleri ve hayatının farklı unsurları hakkında da bir resim çizer. Bir bakıma özel arşivler malzemelerin sahibini yansıttığı ve tanımladığı bir “*kimlik seti*” olarak değerlendirilebilir²⁵. Caroline Williams’ın belirttiği gibi, kamu arşivleri öncelikle iş, toplum ve siyaset altyapıları, bağlamları ve çerçeveleri hakkındaki bilgiye katkıda bulunur ve şahsi evraklar ise bize kişisel ve kolektif düzeyde biyografik, prosopografik mesleki ve şecereye dayalı çalışmalar yapma fırsatı verir²⁶. Bir özel arşiv oluşturmanın en mutad saikinin, ihtiyaç duyulabilecek belgeleri saklamak ve zamanı geldiğinde ve/veya gerektiğinde bu belgeleri yeniden değerlendirmek olabileceğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, özel arşivciliğin asli amacı, genellikle eşsiz ve yeri doldurulamaz olduğu düşünülen bir miras inşa etmek, bu mirası ve içerdiği bilgi/bilgelik hazinesini paylaşmak, hayati önem taşıdığı düşünülen ve kolektif hafızada yeri olan materyalleri muhafaza etmek, geçmiş eylemlere dair izler sağlayabilmek, yıllar boyunca özenle oluşturulmuş kimlik ve/veya kültürel değerleri aktarabilmek olarak düşünülebilir.

Tahmin edilebileceği üzere Tayyib Gökbilgin arşivcilik konusunda oldukça titiz ve de deneyimlidir, dolayısıyla koleksiyonunun oldukça geniş olduğunu söyleyebiliriz. Özel arşivindeki belgelerin bir kısmı ailenin gayrimenkulleri ile ilgili, bir kısmı ders notları, bir kısmı da üniversitedeki ve Türk Tarih Kurumu’ndaki faaliyetlerini gösteren resmî belgelerdir. Ancak koleksiyonun önemli bir çoğunluğunu mektuplaşmaların oluşturduğunu açıkça belirtebiliriz. Tayyib Gökbilgin’in özel arşivi, onun uluslararası entelektüel-bilimsel networkünü incelemek için mükemmel bir koleksiyondur. Bu mektuplar, Gökbilgin’in kişisel ve profesyonel ilişkileri hakkında gözlem imkânı sunmanın yanı sıra, mektupları özenle saklamasının altında yatan motivasyonu da izah etmektedir. Muhafaza etmeyi seçtiği

25 Joseph Kaye, Janet Vertesi, Shari Avery, Allan Dafoe, Shay David, Lisa Onaga, Ivan Rosero, Trevor Pinch, “To Have and to Hold: Exploring the Personal Archive”, *Proceedings of the SIGCHI conference on Human Factors in computing systems*, ACM, 2006, s. 279.

26 Caroline Williams, “Personal papers: Perceptions and Practices”, *What are Archives? Cultural and Theoretical Perspectives: A Reader*, ed. Louise Craven, Ashgate Publishing Company, Guildford 2008, s. 66.

miras, kimliğinin, alanındaki konumunun, önemli tarihçilerle, entelektüellerle ve devlet ileri gelenleriyle kurduğu bağlantılarının, kısacası büyük emeklerle inşa ettiği dünyanın en kıymetli bir parçasıdır.

Şu anda bu koleksiyonda László Rásonyi'nin 1936 ve 1981 yılları arasında Tayyib Gökbilgin'e gönderdiği yirmi beşten fazla mektup ve kartpostal bulunmaktadır. László Rásonyi'nin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji bölüm başkanı olduğu dönemdeki mektupların havası genellikle çok olumludur. Bu ilk yazışmalarda, ki koleksiyonda 1936-1940 yılları arasında bulunan yazışmalar genellikle kartpostal şeklinde gönderilen kısa notlardır, Debrecen'deki yaz okulundan bahseder, Hungaroloji bölümündeki derslerin düzenlenmesinden söz eder, mektuplarını Tayyib Gökbilgin ve bölümdeki diğer arkadaşları için iyi dileklerle bitirir. Koleksiyonda bulunan erken tarihli uzun ve detaylı belgelerden biri 1939 yılına aittir ve doğrudan Tayyib Gökbilgin'in eğitimiyle ilgilidir. Eğitim Bakanlığı için hazırlandığını düşündüğümüz bu belgede Rásonyi, Macaristan'daki yaz kursları konusundaki talebinin yanı sıra, öğrencileriyle ilgili olarak başka ek taleplerde de bulunuyor. Budapeşte'deki Eötvös József Collegium'u, nitelikleri ve sistemiyle Paris'teki École Normale Supérieure'e denk, Avrupa'nın en iyi yükseköğretim kurumlarından biri olarak takdim eder. En seçkin Macar akademisyenler ve Türkologlar, hatta bazı Türk akademisyenler de Eötvös József Collegium'dan mezun olmuşlardır. Bir süre sonra bu kurumda bir Türk öğrencinin eğitim görmesi bir tür gelenek haline gelmişti ve Rásonyi de en azından öğrencilerinden birinin bir yıl boyunca orada eğitimine devam etmesini arzu etmekteydi; Eötvös József Collegium'da da bu imkânın zaten halihazırda olduğunu ancak henüz kullanılmadığını aktarıyordu. Dolayısıyla:

“Şimdiden çok iyi bir talebem olup geçen senelerde bir kısım Macar alimleri üzerinde çok iyi intiba bırakan ve Budapeşte'de kıymetli şahsi temaslar tesis eden Tayyib Gökbilgin'in tahsilini 1939-1940 ders senesinden itibaren Budapeşte'de B.E.J. Col.'de devam ettirmesini rica edeceğim. Geniş ufuklu ve derin malumatlı bir bilgin olarak yetişmesini temin edecek olan böyle fevkalade bir imkânın mevcut olduğu bir zamanda imtihanını nerede yapacağı, yanımda mı yoksa Peşte'de mi meselesi, kanaatime göre, ikinci derecede kalır. Tayyip Hungaroloji'den başka yeni ve son zamanlar tarihini yardımcı olarak takip eder. XV-XVII. asırdaki Osmanlı İmparatorluğu itilâ devresinin Macarca ve Macaristan'daki Latince kaynakları kronikler vesikaların hepsi burada tamamen meçhul ve işlenmemiş haldedir. Tayyip'in istidat ve kabiliyetini tamamen bildiğim için bunların tetkikini daha iki sene önce kendisine bir gaye olarak tayin etmiştim. Ve öyle ümit ediyorum ki istikbalde bir Türk Tarihçisi ve Arşivcisi sıfatıyla mevkiini alacaktır. Dr. Fekete Lajos'un beraberinde şimdiye kadar da Macar Devlet Arşivi'nde çalışmış ve çok istifade görmüştür. Eğer Peşte'de Fekete'nin yanında birkaç sene kalırsa yalnız bir tarihçi değil aynı zamanda arşiv mütehasısı da olabilir.”²⁷

27 Bu belgeyi Rásonyi ve Gökbilgin'in bakanlığa sunmak üzere birlikte oluşturduklarını ancak Gökbilgin tarafından kaleme alındığını düşünüyorum. Taslak, bilinmeyen bir milletvekiline, tarihsiz ancak içeriğinden 1938 sonu, 1939 yılı başlarına tarihlendirilebilir, https://drive.google.com/file/d/1Nidn_TyJpHbX14UzXBUYTL-7GTnpbv5q/view, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, *a.g.e.*, s. 87-90.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, İkinci Viyana Kararı (30 Ağustos 1940) sonucunda Kuzey Transilvanya²⁸ Macaristan'a geri verildikten²⁹ sonra László Rásonyi, Macar hükümeti tarafından Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-., Nyelv- és Történettudományi Kar/ Kaloşvar Macar Kraliyet Franz Joseph Üniversitesi, Beşeri Bilimler, Dil ve Tarih Fakültesi'ne atanmış ve bu nedenle 1942 sonbaharında Türkiye'den ayrılmıştır³⁰. Fakat buradaki görevi uzun sürmemiş ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır³¹. Gökbilgin'in koleksiyonunda bulunan, Türkçe yazılmış ve 1946 yılına tarihlenen bir mektup bu dönem hakkında bazı bilgiler vermektedir:

“Aziz dostum Tayyib;

Mektubunuzu ve benim için başladığınız hareketi çok teşekkür ederim. İki seneden beri devam eden mülteci hayatın kararsızlığında satırlarınız bilhassa kıymetlidir. Hamit Koşay bana yazdığı mektublarında dışişleri bakanlığının benim için evvela Roma büyükelçiliğine sonra İsviçrede Bern elçiliğine resmen yazdığını bildirdi. Ben de hem Cemal Hüsnü Taray beye, hem de Yakup Kadri Karaosmanoğlu beye yazdım. Türkiye'ye hareketim onların cevabına bağlıdır.

Kolozsvár sebebiyle yine çok müteessirim. Zevcemim ebeveyni ve biraderi için nostaljisi okadar büyük, sınırları okadar yorgundur ki az kaldı ki döndük. Fakat bir meslektaşımın bana yazdığına göre Macaristana dönmek Rusların orada bulunacağı zaman bana iyi olmayacaktı, Matbaahane braktığım yeni kitabımda evvelkisinden de çok daha katı bir şekilde Türklüğün taraftarı idim.

Şimdi ancak bir isteğim var: produktif çalışmak imkânı. Burada da çok işliyorum. Macar mültecilerine İngiliz edebiyatının bir chrestomathia'sını yaptım, İngilizce ve Türkçeyi, sonra Türk ve Şarkî Avrupa tarihini öğrettim. Türkiye Türk Halklarının Tarihini /Türkçe ve İngilizce/ ve Türk Adları Lûgatını neşretmek isterdim. Oradaki Türkiyat Enstitüsünün zengin kütüphanesi bu eserin tamamlanması için fevkalâde iyi olacaktı. En büyük sevinçle İstanbula gidecektim, ailem için de iyi olacaktı. Fakat vekil beyin ne karar vereceğini bilmeyorum.”³²

28 Günümüzde Romanya'nın bir parçasıdır.

29 “Vienna awards”, ed. I. C. B. Dear - M. R. D. Foot, *The Oxford Companion to World War II*, Oxford University Press, 2001, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198604464.001.0001/acref-9780198604464-e-1729>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

30 László Rásonyi hakkındaki kararın müzakeresi: *Könyvtár Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek*, 1909-1980 Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-., Nyelv- és Történettudományi Kara - üleşek, 1941-1942/1, 1941. október 28., II. rendes üleş, 3_11, https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_KOLOZSVAR_BTK_KARI_1941-42_1/?pg=64&layout=s, karar mektubunun László Rásonyi'nin Türkiye'deki adresine gönderilmesi, *a.g.e.*, - üleşek, 1941-1942/1, 1942. február 26., VI. rendes üleş, 10_11, https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_KOLOZSVAR_BTK_KARI_1941-42_1/?pg=251&layout=s, son erişim tarihi: 20.04.2023.

31 László Rásonyi'nin 1944 yılında Kaloşvar'da bulunduğu gösteren bir belge, *a.g.e.*, - üleşek, 1943-1944/1944 május 25., IX. rendes üleş, 15-13, https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_KOLOZSVAR_BTK_KARI_1943-44/?pg=328&layout=s&query=rasonyi, son erişim tarihi: 20.04.2023.

32 László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 28.08.1946, <https://drive.google.com/file/d/1eGVKb2tIA8E9QbyfD-9bC-ohZcvZSHL6/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, *a.g.e.*, s. 82. Duran mektup tarihini 1940 olarak tarihlendirse de Rásonyi'den gelen mektup 1946 tarihlidir.

László Rásonyi'nin bu mektubu gönderdiği adres “Hung. D.P. Kampı Feffernitz VIII/7. Carinthia, Austria”, yani Avusturya'nın Feffernitz kentindeki Macar Yerinden Edilmiş Kişiler Kampı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, aralarında sivillerin de bulunduğu milyonlarca insan Avrupa'nın dört bir yanında yerlerinden edildi. İngilizce açılımı *displaced person* (yerinden edilmiş kişi) olan D.P., ülkelerinde yerinden edilmiş ve geri dönmek isteyen insanlara verilen bir terimdi. Luke Kelly, Feffernitz Yerinden Edilmiş Kişiler kampının “*Avusturya'nın İngiliz bölgesinde olduğunu, savaştan sonra yerlerinden edilen Macarların burada bulunduğunu, Kızıl Haç ve İngiliz yetkililerin yetkisi altında Friends Ambulance Unit tarafından yönetildiğini*” aktararak, 1946 yılına gelindiğinde Sovyetlerin etkisinin arttığı Macaristan'a dönmek istemeyen binlerce Macar'ın bu kampta kalmaya devam ettiğini belirtir³³. Yukarıda alıntılıdığım mektuptan da anlaşılacağı üzere, László Rásonyi de bir süre bu kampta kalmak zorunda kalan Macarlardan biriydi.

Rásonyi, Tayyib Gökbilgin'e 1948 yılında gönderdiği bir başka Türkçe mektupta, öncelikle uzun bir aradan sonra yazışmalarını yeniden sürdürdükleri için ne kadar memnun olduğunu yazar. Kampta bulunduğu zamanda seyahat edebilmek adına İngiliz vizesine başvurduğunu; ancak herhangi bir yanıt alamadığını söyler. 1946 yılının aralık ayında hem çok soğuk olduğu hem de ev halkını daha fazla mağdur etmek istemediği için, eve yani Budapeşte'ye dönmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen Sovyet işgalinin kısa süreceğine dair genel bir kanaatin hasıl olduğunu ve Türkiye'den de bir havadis alamayınca eve döndüğünü yazar:

“Şimdiye kadar burada siyasi bir takibata uğramadım, zira faşist olmak sıfatıyla bir kabahatım görülemedi; ben ancak Rusların önünden kaçtım. Arkadaşlarım delaletiyle maaşımı devam ettirmeğe, hatta diğer bir arkadaşım tavassutiyle de yeniden teessüs eden B.Enstitüsünde vazife almaya muvaffak oldum. Tabiatıyla bugün bütün bu cihetler daha güçlekle temin edilebilir hattâ imkânsızdır, çünkü memleketimiz her gün proletardiktatürlüğüne biraz yaklaşmaktadır. Ben mümkün olduğu kadar B.E.-ne Türk ve Macar dostluğunu azamî nispetle geliştirecek bir istikamet vermeye çalışmaktayım.”³⁴

Mektubuna Balkan Enstitüsünün böyle bir ilişkinin geliştirilmesine yardımcı olabilecek tek kurum olduğunu söyleyerek devam etmektedir. O güne kadar pek çok Macarca eserini Türkçeye çevrilmiş olmasına rağmen Türkçeden Macarcaya çevrilen çok az eser olduğunu belirten bir rapor hazırlayıp sunduğundan bahseder. Bunun yanı sıra, iki farklı seviyede Türkçe öğrettiğini ve Türkçe kurslarına katılanların sayısının Balkan dillerinden herhangi birini öğrenenlerin iki katı olduğunu belirtir. Mektubun son kısımlarında ise geleceğe dair endişelerini dile getirir:

33 Luke Kelly, “Humanitarian sentiment and forced repatriation: The administration of Hungarians in a post-war displaced persons camp”, *Journal of Refugee Studies*, 30.3, 2017, s. 387-406.

34 LászlóRásonyi'denGökbilgin'e,30.03.1948,https://drive.google.com/file/d/1ZwHkBqtOtmDnO2TIU4AVBQU_Ov3U8jX/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, *a.g.e.*, s. 82-84.

“Böylece şimdilik bu şartlar altında ve K. Partisine girmeğe icbar etmelerine kadar burada kalmayı kendime bir borç saymaktayım. Şimdiye kadar hiçbir partiye girmedim ve üniversite hocalarına karşı bugüne kadar oldukça riayetkâr bulunuyorlar. Bir gün bunlara sıra gelmeyeceği tabii şimdiki temin edilemez. -1944-de hazırlanan ve macarca tab edilmek üzere matbaaya verilen Türk kavimleri tarihi adındaki eserim maalesef muhassaradan sonra hariciyenin eline geçerek arşivlerinde muhafaza edilmekte bulunuyor, ki arasıra uykusuz gece geçirmeme sebep oluyor. Çünkü bu kitabımda Türk ve şimalî komşusu tarihi münasebetleri oldukça mufassal malumat vermeğe çalışmışım. Şimdiye kadar bu eserimi yanmış zannettim. Herhalde bir gün yeniden ele alınarak aleyimde bir silah gibi kullanılması beni imhâ edebilecek kadar bir delil temin edebilir.”³⁵

Tüm bu sıkıntılardan ötürü Hamit Zübeyr Koşay ve Gökbilgin’in kendisi için dönemin Milli Eğitim Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerin ona çok yardımcı olduğunu bu sayede rahat bir nefes alarak herhangi bir soruşturmaya maruz kalıp maaşını kaybetmesi durumunda ailesinin aç kalmayacağından emin bir şekilde güvenle çalışmaya devam edebildiğini yazar ve teşekkürlerini sunar. Mektubunu, özellikle böylesi bir zamanda Türkiye’de yaşamayı çok arzu ettiğini söyleyerek bitirir ve Gökbilgin’den mektubu Hamit Bey’e göstermesini, ancak içeriğini sadece eski Türk dostlarının arasında anlatmasını rica eder.

Gökbilgin’in özel arşivinde yer alan mektuplar, siyasi koşulların yarattığı kaos ve yaşanan sıkıntıların Macar akademisyenler tarafından kişisel ve ulusal düzeyde nasıl değerlendirildiğine dair oldukça çarpıcı detaylar sunuyor. Bu makalenin konusu sadece Rásonyi’ye odaklanmakla birlikte araştırmalarına devam ettiğim ve kısa zaman içerisinde yayınlamayı planladığım koleksiyonun diğer mektuplarında da söz konusu siyasi karmaşanın yansımalarını görebilmekteyiz.

1948 yılından sonra 1960’lı yıllara kadar koleksiyonda Rásonyi’ye ait başka mektuplara rastlamıyoruz. Bu tarihler arasında herhangi bir yazışmaları olmadığını düşünmenin yersiz olduğu kanaatindeyiz; bu döneme ait mektuplar muhtemelen yıllar içinde kaybolmuştur. Fakat 1961 yılına ait bir başka mektupta Tayyib Gökbilgin’in Rásonyi’yi Erzurum’da gerçekleştirecek uzun süreli bir araştırma projesini yürütmeye davet ettiğini öğreniyoruz, ancak Rásonyi yine pasaport almanın zorluklarından bahsediyor³⁶. O dönemde Macaristan’da vatandaşların seyahat etme koşulları devlet tarafından sıkı bir denetim altındaydı. Péter Bencsik’e göre, 1956 Macar devriminden hemen önce pasaport almak daha kolay hale geldi. Daha fazla pasaport çıkarıldı ve devrim nedeniyle sınır kontrolleri de birkaç ay boyunca etkisiz kaldı. Bencsik, Macar ayaklanmasının Sovyetler tarafından bastırıldıktan ve János Kádár iktidara gelip Macar Sosyalist İşçi Partisi’nin birinci sekreteri olduktan sonra, pasaport yönetmeliğinin ivedilikle yeniden düzenlendiğini ve aynı zamanda sınır kontrollerinin ciddi ölçüde artırıldığını belirtiyor: “*Batı’ya seyahatler akraba ziyaretleri için iki yılda bir, diğer*

35 László Rásonyi’den Gökbilgin’e, 30.03.1948, https://drive.google.com/filed/1ZwHkBqtOtmndnO2TIU4t4AVBQU_Ov3U8jX/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

36 László Rásonyi’den Gökbilgin’e, 21.09.1961, https://drive.google.com/file/d/1rL96rE0sG1e1Vdhduhzm33qD9Ek_LRN/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, a.g.e., s. 68-71.

nedenlerle ise üç yılda bir mümkündür. Şahsi seyahatler için başvuru sahiplerinin siyasi ve ahlaki davranışları göz önünde bulundurulmak zorundaydı. Son olarak, Macaristan'ı yasadışı yollardan terk etmiş akrabaları olan kişiler pasaport alma hakkına sahip değildi. Bu kurallar kamuya açık olmadığından, pasaport taleplerinin reddine ilişkin kararlar, neden reddedildiğine ilişkin herhangi bir açıklama içermiyordu.”³⁷ Rásonyi de reddedilenler arasındaydı; Macarca yazdığı bu mektupta Göttingen’de “Türk Halklarında Kadın Adları” başlıklı bir bildiri sunmak üzere davet edildiğini bu yüzden pasaport almak için başvurduğunu ancak başvurusunun reddedildiğini söyler:

“3 Ağu.’ta bana ‘pasaport talebinin şu anda yerine getirilemeyeceği’ söylendiğinde ne hissettiğimi tahmin edebilirsiniz. (...) Yaşadığım gerginlik, hayal kırıklığı, öfke ve endişe bana çok zarar verdi.”³⁸

Rásonyi, yine aynı mektubunda ünlü filolog, tarihçi, Türkolog ve şarkiyatçı Lajos Ligeti’nin kendisine ikinci sınıf vatandaş muamelesi yaptığından, yukarıdaki mektupta söz edilen pasaport başvurusu reddedildiğinden beri Ligeti’nin kendisine herhangi bir iyilik yapmaya cesaret edemediğinden bahsediyordu. O dönemde Macar Bilimler Akademisi’ne vekil sıfatıyla başkanlık eden Ligeti’nin tek bir imzasının yeterli olacağından, ancak belgeleri imzalamaktan kaçındığından yakınıyordu. Bütün bunlara rağmen Ankara’da ya da İstanbul’da yaşamının kendisine çok cazip geldiğini, ancak Erzurum’da uzun süre kalmanın sağlığını ve çalışmalarını nasıl etkileyeceğini bilmediği için bu konuda bazı şüpheleri olduğunu söylüyor. Mektubunu bitirirken eski hocasının 90 yıllık bölümü sırf Rásonyi’ye devretmemek için kapatmak istediğinden bahsediyor ve bu konunun meslektaşları ‘K.N.Gyuszi’ (Gyula Káldy Nagy) ve ‘Siyah’ (burada Lajos Fekete’yi kastediyor, Fekete Türkçe siyah demektir) ile tartışılmaması gerektiği konusunda Gökbilgin’i uyarıyor. Ardından Gyula Káldy Nagy’in Ankara Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olmak istediğini, ancak eski profesörün (Rásonyi mektubunda ismini vermemiş ama yine Ligeti’den bahsettiği düşünülebilir) aklında başka bir kişi olduğunu belirtiyor³⁹.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi’nden emekli olan Rásonyi, emekli statüsünü aldıktan hemen sonra Ankara’ya dönmüş ve tekrar Hungaroloji bölümünün başına geçmişti. Bu döneme ait bir mektup şöyle başlamaktadır:

“Mektubunuzun derin kederli doğası ve taşıdığı ağır hayal kırıklığı tonu oldukça moral bozucuydu. Ancak daha sonra meseleyi tekrar düşündüm. Gy. H. den haber aldığınızı, eçlilik sekreterlerinden birinin sizi casus olarak ilan ettiğini duyduğunu yazmışsınız. Gy.

37 Péter Bencsik, “Passport and Visa Policy of the Kádár regime”, *Chronica*, 3, 2003, s. 135.

38 “Képzelteti az érzésem, mikor aug. 3.-án közzölték velem hogy az “utlevél iránti kérés ezidő-szerint nem teljesithető”. [...] A sok izgalom, csalódás, mérgelődés, gond, amin keresztülmentem, megviselték.” László Rásonyi’den Gökbilgin’e, 21.09.1961, https://drive.google.com/file/d/1rL96rE0sG1e1Vdhduhzb33qD9Ek_LRN/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

39 LászlóRásonyi’denGökbilgin’e,21.09.1961,https://drive.google.com/file/d/1rL96rE0sG1e1Vdhduhzb33qD9Ek_LRN/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

H.'nin böyle bir şey duyduğunu hiç sanmıyorum. Ancak her ne kadar Gy. H.'nin ülkedeki tüm devlet organlarında ve Türkiye'de pek çok yerde tanıdıkları ve bu nedenle her şeye dair içeriden bilgi sahibi olmasının neredeyse takdire şayan olduğu bir gerçek ise de söylediklerini tamamen uydurma olarak gördüğümü bildirmem gerek.”⁴⁰

Anlaşılan Tayyib Gökbilgin, György Hazai'den⁴¹ Macaristan'da kendisinin casus olduğuna dair söylentiler dolaştığını duymuş, bu haberler onu derinden sarsmış ve bu konudaki duygularını Rásonyi ile paylaşmıştı. Rásonyi ise onu şu sözlerle yatıştırmaya çalışmıştır:

“Türk-Macar kültürel ilişkilerinin yoğunlaştırılmasıyla aktif olarak ilgilenen az sayıdaki kişi arasında en seçkin ve yetkin kişi sizken, büyükelçilikte görev yapan herhangi birinin hakkınızda suçlayıcı bir beyanda bulunmuş olması son derece saçmadır. Ne zaman elçilikten biriyle konuşsam, her zaman sizden büyük bir saygı ve sempatiyle bahsederler. Günümüz dünya koşullarında, küçük Macaristan büyükelçiliğinin ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirmekten başka bir amacı olamayacağını biliyoruz. Elbette Türkiye ile kurulan ilişkilerde en borçlu oldukları kişinin itibarını zedelemiyorlardır!”⁴²

Rásonyi, Hazai'nin bu casusluk meselesini abarttığını düşünüyordu ve eğer durum böyleyse Gökbilgin'in konuyu fazla ciddiye almaması gerektiğini çünkü Hazai'nin “akıllı bir adam” olduğunu ancak “siyasetle”, yani kişisel siyasetle uğraşmak yerine ciddi sonuçlar veren daha bilimsel çalışmalar” yapması gerektiğini mektubunda belirtiyordu⁴³.

40 “Levelének a mélységesen lehagolt volta és csalódott hangja negyon lehagolkó volt. De azután gondolkoztam a dolgokon. Irja, hogy H.Gy.től olyan értesülése van, amely szerint innen valamilyek követségi titkár Önt kémnek nyilváníttotta. Hát én egyáltalán nem hiszem, hogy H.Gy. ilyesmit hallott volna. Bármennyire is tény, hogy H.Gy.-nek minden állami szervnél vannak ismerősei otthon, s meg itt Törökországban is sokfelé, - s ennek megfelelően szinte csodálatraméltó a jólérsültésge, mégis ká kel jelentenem, hogy azt, amit ő mondott, merő kitalálásnak tartom.” László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 11.08.1963, <https://drive.google.com/file/d/138XHvYtZb1H0SNVnqUGW-1R2X4fBqT1y/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

41 György Hazai (1932-2016) Türkolog, oryantalist, üniversite profesörü ve Macar Bilimler Akademisi üyesiydi. Bu yazışmaların gerçekleştiği dönemde Macar Bilimler Akademisi'nde araştırma görevlisi ve aynı zamanda Humboldt Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışıyordu. Katalin Németh, “A turkológia szolgálatában. A Hazai György Könyvtár”, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 66, no. 6 (2019), 348-362; Géza Dávid - Pál Fodor, “Hazai György”, *Macar Türkologlar: Küçük Btyografik Ansiklopedi*, ed. Gábor Fodor, Türksoy, Ankara 2022, s. 98-102.

42 “Képtelenség, hogy akkor, amikor Ön a legkimagaslóbb és leghozzáértőbb személyiség azon kevesek között, akik aktivan törönek a török-magyar kulturális kapcsolatok intenzivebbé téte- lével, - hogy akkor akadjon bárki is a követségen, akár a multban, akár a jelenben, aki Önre vonatkozólag az inkriminált kijelentést tette volna. Akárhányszor beszélök a követségiakkal, Ön- röl mindig a legnagyobb tisztelettel és rokonszennvel emlékeznek meg. Tudjuk azt, hogy a mai világhelyzetben még inkább, mint máskor, a kis Magyarországi követségének nem is lehet más célkitüzése, mint hogy elősegitse a gazdasági és kulturális kapcsolatokat. Hát csak nem diszkreditálják épen azt a személyiséget, akinek török vonalon a legtöbbet köszönhetnek!” László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 11.08.1963, <https://drive.google.com/file/d/138XHvYtZb1H0SNVnqUGW-1R2X4fBqT1y/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

43 “Jó feje van neki, de többet kellene neki komoly eredményeket felmutató tudományos munkával foglalkozni, mint “politiká”val, már tudniillik személyi politikával.” László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 11.08.1963, <https://drive.google.com/file/d/138XHvYtZb1H0SNVnqUGW-1R2X4fBqT1y/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

Rásonyi, bu duruma bir açıklık getirmeye ve Gökbilgin'i olabildiğince sakinleştirmeye çalıştıktan sonra son dönemdeki faaliyetlerinden bahseder. Venedik'teki Türk Sanat Tarihi Kongresi'nde Türk halkıcılığının kelime dağarcığı hakkında bir sunum yapmak istediğini yazar:

"[...] halkıcılığın Türkçe kelime dağarcığı şüphesiz otokton / çok fiil türetim de var! Bu, halkıcılığın başlangıcını hangi halklara bağlayabileceğimize karar vermenin ilk adımudur. Ancak yolculuk çok pahalıya mal olacak ve ben Türk vatandaşı olmadığım için bilet alırken döviz sorunu yaşayacağım."⁴⁴

Benzer bir sorun Eylül 1963 tarihli bir başka mektupta da karşımıza çıkar. Mektubun ilk bölümünde yine vize alınmadığı için Gökbilgin'in desteğini rica eder, bu kez vize meselesi Gyula Káldy Nagy⁴⁵ ile ilgilidir. Rásonyi mektubun ikinci bölümünde ise yine Gökbilgin'i sakinleştirmeye çalışarak Hazai'nin aktardıklarının doğru olmadığını düşündüğünü, çünkü elçilikte çalışanların da kendi çıkarlarına aykırı şekilde hareket ederek Türk-Macar ilişkilerine herhangi bir zarar verecek eylemlerde bulunacak kadar dar görüşlü olmadığını dile getirir⁴⁶.

Avusturya Milli Kütüphanesi El Yazmaları ve Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulduğum bir başka mektup, Gökbilgin'in bu meseleyle ilgili yaşadığı hayal kırıklığını başka meslektaşlarıyla da paylaştığını gösteriyor. Gökbilgin'in, ünlü halkbilimci ve folklor araştırmacısı Pertev Naili Boratav ile Mainz'da Philologiae Turcicae Fundamenta'nın ikinci ve üçüncü ciltleri üzerine görüşmek için buluştuğunu mektuplardan biliyoruz. Boratav, bu sıralarda yani 1962 yılının son aylarında ünlü Türkolog Andreas Tietze'ye bir mektup göndererek Gökbilgin'le görüşüğünü, dedikodudan haberdar olduğunu, ancak dedikodunun lehinde ya da aleyhinde bir şey söylemediğini, Gökbilgin ve Hazai'nin mektuplaştıklarını ve Gökbilgin'in elinden gelen bir yardım olursa esirgemeyeceğini yazar⁴⁷.

44 "[...] a szőnyegelőállítás török szókinészet kétségszövegének autochton / sok az igei derivatívum!/. Ez az első lépés annak az eldöntésére, hogy milyen néphez kapcsolható a szőnyegelő-állítást kezdeite. – Azonban az ut sokba kerül és mint nem török állampolgárnak, valutáris ne- hézségeim is lennének a jegy megvásárlása körül." László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 11.08.1963, <https://drive.google.com/file/d/138XHvYtZb1H0SNVnqUGW-IR2X4fBqT1y/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

45 Gyula Káldy Nagy (1927-2011) Osmanlı tarihçisi. Kendisinin Gökbilgin ile mektuplaşmaları genellikle on altıncı yüzyıl Osmanlı-Macar tarihi araştırmaları ve kaynakları üzerinden ilerlemektedir. Şu aşamada Káldy Nagy ve Gökbilgin mektuplaşmaları üzerinden bir makalenin hazırlanma sürecindeyiz.

46 "Most valamit a másík ügyröl, ami Önnék nagy keserűségét okozott. Ujra csak azt a meggyőző- dősemet fejezem ki, hogy én azt, amit Hazai mondott, nem hiszem el, mert annyira még a követ-ségiek sem lehetnek bornirtak, hogy a sajtó érdékük ellen cselekedjenek." László Rásonyi'den Gökbilgin'e, 17.09.1963, <https://drive.google.com/file/d/1WawUebQlr429iISR6PDBJV6Oj3023zEz/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, *a.g.e.*, s. 78-79.

47 "Burada Tayyib'e beraberiz, o üniversitede "misafir profesör" olarak dersler veriyor. Mart başına kadar burada kalacak. Hazai hakkında yazdıklarını kendisine okudum. O Hazai'la da mektuplaşıyor. Dedikodudan onun da haberi var. Lehte, aleyhte herhangi bir hüküm söylemedi. Hazai la münasebetlerinin devam ettiğini, edeceğini ve elinden gelen yardımı esirgemeyeceğini bildirmekle yetindi." Boratav, Pertev Naili, ve Andreas Tietze. Korrespondenz, 1958, ÖNB Sammlung von Handschriften und alten Drucken. Numara: Autogr. 1554/8 (15-16).

Tekrar Gökbilgin'in koleksiyonuna dönüp Hazai'den gelen mektuplara baktığımızda, gerçekten de Gökbilgin'in bazı endişelerine dair yazıştıklarını görmekteyiz. Mektuplardan öğrendiğimize göre, Temmuz 1963 tarihinde Hazai, 10. Türk Dil Kurultayı'na katılmak üzere Ankara'ya gitmiştir. Temmuz sonunda gönderdiği mektuptan bu ziyareti sırasında İstanbul'da Gökbilgin ile de görüştüğünü anlıyoruz:

“Sayın Profesör ile geçmişte yaşanan bazı tatsız yanlış anlaşılmaları giderebildiğim için çok memnunum. Umarım gelecekte hiçbir şey Türk-Macar ilişkilerine gölge düşürmeyecek. Kendi adıma, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bizi birbirimize bağlayan bağları güçlendirmeye gayret edeceğim. Profesör Bey, tüm bu konuları dostane bir şekilde konuştuğumuz ve sonra da ayrıldığımız ruh haliyle hareket edeceğimden emin olabilirsiniz.”⁴⁸

Bir ay sonra gönderdiği bir mektupta yine benzer duyguları dile getirir: tüm yanlış anlamalar giderildikten sonra, ilmi olmayan çalışmaları bir kenara bırakarak nihayet bilimin çıkarlarına hizmet edebileceklerini, Macar-Türk kültürel ve bilimsel ilişkilerinin daha da gelişmesini istediğini, amacının Gökbilgin'den farklı olmadığını ve kendisine her zaman güvenebileceğini yazar⁴⁹.

Bu mektuplar bize Gökbilgin'in o dönemde duydukları karşısında sitemkâr bir ruh haline büründüğünü gösteriyor. Fakat hoşnutsuzluğunu birkaç kez dile getirmiş, bu casusluk suçlamasının nereden kaynaklandığını ve gerçekliğini sorgulamasında Türk-Macar akademileri ve kültürel-bilimsel ilişkileri arasında köprü kurma ve arabulucu olma misyonundan asla vazgeçmemiştir. Gökbilgin, özellikle vize ve arşivlerde çalışma izni meseleleri için gerekli bürokratik işlemlerin yürütülmesini kolaylaştırma konusunda Macar akademisyenlere her daim yardımcı olmaya devam etmiştir. Bu gibi arabuluculuk faaliyetlerinin yanı sıra iki ülke arasındaki kültürel ve bilimsel ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında geniş kapsamlı girişimlerde de bulunmuş ve projelerini gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri Tekirdağ'daki Rákóczi Müzesi'nin yenilenmesi ve burada bir serginin açılması için gereken faaliyetleri başlatmak ve yürütmektir. Diğer ise 1976 yılında İstanbul Üniversitesi'nde “Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferencz ve Macar Mültecileri Sempozyumu”

48 “Igen örültem hogy a korábbi időszak néhány kellemetlen félreértését tisztázhattam Professzor Urral. Remélem, hogy a továbbaikban semmisem fogya beárnyékolni a magyar-török kapcsolat ügyét. Magam részéről, éppen úgy mint eddig, azon leszek, hogy ebben a vonatkozásban azok a szalák erősödjenek, amelyek összefűznek minket. Professzor Ur biztos lehet abban, hogy abban a szellemben járok majd el minden kérdésben, amelyben mi ezeket baráti alapon megbeszéltük, s amelyben égy mástól elváltunk.” György Hazai'den Gökbilgin'e, 31.07.1963, <https://drive.google.com/file/d/18a8t5h47rtj3Jj05y9yuaWJWTDcnR-n/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

49 György Hazai'den Gökbilgin'e, 30.08.1963, https://drive.google.com/file/d/1dXk5I9zddOSFy5S-M0PDAl-U_ozmurV8/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

isimli bir organizasyon düzenlenmesidir⁵⁰. Bu sempozyum için Türk Tarih Kurumu Başkanı Enver Ziya Karal bir tebrik metni göndererek, iki ülke arasındaki rejim farklılıklarına rağmen kültürel ilişkilerin hiçbir şekilde etkilenmeden tarih, dil ve sanat alanında objektif çalışmalar yapılarak devam ettiğini ve İstanbul Üniversitesi'ndeki sempozyumun bunun yeni bir delili olduğunu yazmıştır⁵¹. Nitekim Gökbilgin'in özel arşivi bize, siyasetin neden olduğu zorluklara rağmen akademisyenler arasındaki ilişkinin, gösterdikleri olağanüstü çaba, özveri ve mücadele sayesinde neredeyse kesintisiz devam ettiğinin tanıklıklarını sunması bakımından da oldukça kıymetlidir. II. Rákóczi Ferenc Sempozyumu, kurulan uluslararası entelektüel-bilimsel networkün dönemin genç akademisyenleri ve araştırmacılarını, Géza Dávid, Pál Fodor ve/veya János Hóvári gibi tarihçilerin de katılımını sağlayarak mevcut ilişkilerin bir adım öteye ve hatta günümüze taşınmasına vesile olmuştur. Bu dönemde öncülük ettiği bir diğer önemli girişim ise Türk-Macar Tarihçileri Karma Komisyonu projesidir. 1976'da gerçekleşen II. Rákóczi Ferenc Sempozyumu'nun hemen ardından 1976 yılında Gökbilgin, Türk-Macar Tarihçileri Karma Komisyonu'nun kurulmasıyla sonuçlanan çalışmaları da üstlenmiştir. Gökbilgin'in 1978 yılında Türk Tarih Kurumu'na sunduğu rapora göre, tarih alanındaki işbirliğine ilişkin ilk toplantı 1977 yılında Ankara'da, ikinci toplantı ise 1 Kasım 1978 tarihinde Budapeşte'de gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kaleler ve yollar üzerine bir konferans hazırlanması, Türk-Macar ilişkileri bibliyografyası, bu ilişkilerin her dönemi üzerine kapsamlı bir kitap çalışması, Macarca-Türkçe ve Türkçe-Macarca bir sözlük hazırlanması, Macaristan'daki Türk egemenliği döneminin topografyasının belirlenmesi Macar arkeologların Türkiye'deki kazılara katılımı, 1981 yılında Atatürk'ü anma etkinliklerine katılım ve Macaristan'da bu konuda ayrı bir etkinlik düzenlenmesi, ders kitaplarının karşılıklı olarak düzeltilmesi ve son olarak Budapeşte'ye bir Türk öğretim görevlisinin gönderilmesi gibi konular ele alınmıştır⁵². Türk Tarih Kurumu Başkanı Enver Ziya Karal'ın Ocak 1979'da Gökbilgin'e gönderdiği bir mektupta, Türk-Macar bilimsel ve kültürel işbirliği için "çok esaslı ve ilginç kararları" içeren bu rapor için kendisine teşekkür eder. Ancak Türk Dışişleri Bakanlığı'nın onayından sonra Macaristan'a gönderilen protokolün hala iade edilmediği kaydedilmiş ve Türk heyetinin başkanı olarak Gökbilgin'den bu meseleye ilişkin ilerlemenin sağlanması için girişimde bulunması istenmiştir⁵³. Aynı zamanda o dönem Macar Bilimler Akademisi'nin temsilcilerinden biri olan Hazai, 1979'da Peşte görüşmelerinin yankısının iyi olmasından

50 Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu Programı, 31.05-05.06.1976, <https://drive.google.com/file/d/1QW7x0wsbAPkEODNntu1okWtK3CKzW8v9/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 22.01.2023; *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu 2 1976*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976.

51 Enver Ziya Karal'dan Gökbilgin'e, 25.05.1976, https://drive.google.com/file/d/1tZH2GVx3vGcmEKyn_qEnth4V1j4Etded/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

52 Macaristanziyaretine ilişkin rapor, Kasım 1978, https://drive.google.com/file/d/1hJmjY2cjpLW2PrTXMZFNu2eZ8_s_rC/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

53 Türk Tarih Kurumu'ndan Gökbilgin'e, 08.01.1979, https://drive.google.com/file/d/1EnKbrvyCdIieM0_OprvsZ_yKorthg4yY/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023.

memnuniyet duyduğunu, “*Bunda Tayyib Bey’in yerinde diplomasisinin katkısı olduğuna eminim.*”⁵⁴ sözleriyle ifade etmiştir. Sonuç olarak Gökbilgin’in başlattığı bir başka proje daha gerçekleşmiş, Türk-Macar Tarihçileri Karma Komisyonu faaliyete geçmiş ve Gökbilgin’in raporunda belirtildiği üzere 27 Ekim 1981’de Atatürk’ü Anma Konferansı düzenlenmiştir⁵⁵. Ancak Gökbilgin bu konferansı görece kadar yaşamamış, Haziran 1981’de vefat etmiştir.

Yukarıda yer verdiğim mektuplar dışında koleksiyonda Rásonyi ve Gökbilgin arasında hastalıklardan, tanıdıklardan, günlük meselelerden ve bayram, yılbaşı vb. kutlamalardan bahseden kısa mektuplar ya da kartpostallar da yer alıyor. 1970 yılında Rásonyi, eşi Pirooska’nın da imzasını taşıyan bir mektubu Ankara’dan Gökbilgin’e göndererek başsağlığı dileklerini iletir. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Gökbilgin eşi vefat ettiğinde Budapeşte’de bulunmaktadır.

“Hamit Koşay’dan sevgili eşinizin siz Peşte bulunduğunuz sırada bu dünyadaki günlerini tamamladığını öğrenince şok olduk. Durumun neredeyse ümitsiz olduğunu bildiğimiz halde bu haber bizi derinden üzdü. Bir yandan merhume için çok üzgünüz, çok acı çekti, Allah’ın en büyük nimetlerinden biri olan kolay ölüm ona nasip olmadı. [...] Sizin gerçek bir Müslüman olmanız ve inananlarınızı İslam kadar Allah’ın iradesine teslim etmeleri için eğiten belki de başka hiçbir büyük dinin olmaması bir tesellidir.”⁵⁶

Tayyib Gökbilgin’in kişisel arşivinden görebildiğimiz kadarıyla, Rásonyi Ankara’da göreve başladıktan sonra bu tür kapsamlı yazışmalar yerini, genellikle kısa bayram-yeni yıl kutlama kartlarına bırakmıştır. Bunun nedeni muhtemelen aynı ülkede bulunmaları ve birbirlerine başka yollarla da ulaşabilmeleri, görüşebilmeleridir. Koleksiyon ile ilgili genel olarak söyleyebileceğimiz son şeylerden biri, elimizdeki örneklerin çoğunun birbirlerine cevap olarak yazılmış birbirini takip eden mektuplardan oluşmamasıdır. Bu konuda çalışmalarımız

54 Örülok hogy jó volt a pesti tárgyalások visszahangya a Kurumnál. Bizonyos vagyok benne, hogy ehhez Tayyib Bey megfelelő diplomáciájára is hozzájárult.” György Hazai’den Gökbilgin’e, 21.01.1979, <https://drive.google.com/file/d/1fGLIPFvbffJ45F4x7E1j8S8ujUyvE3BA/view?usp=sharing>, son erişim tarihi: 20.04.2023.

55 Géza Dávid - Pál Fodor, “Macaristan Bilimler Akademisinde Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Anma Töreni”, *Bellekten*, XLVII/187-188 (1984), 1229-1232.

56 “Megdöbbenve értesültünk Hamit Koşaytól arról, hogy szeretett felesége befejezte földi életét, éppen akkor, amikor Ön Pesten volt. Tudjuk, hogy állapotja csaknem reménytelen volt, mégis mély részvétel keltett bennünk a hír. Egyfelől a szegény meboldogúlt iránt, aki sokat szenvedett, mert nem adatott meg neki Isten egyik legnagyobb ajándéka, a könnyű halál. [...] Vigaszúl szol- gál azonban az, hogy Ön igazi muszlim és talán egyetlen nagy vallás sincs, amely olyan mérték- ben nevelné híveit Isten – Allah akaratában való belenyugvásba, mint az İslám.” László ve Pirooska Rásonyi’den Gökbilgin’e, 01.11.1970, https://drive.google.com/file/d/1tuTfa9dM1mMMHPmLiG_owR0v46Pcs7Wd/view?usp=sharing, son erişim tarihi: 20.04.2023. Bu belge için ayrıca bkz. Duran, *a.g.e.*, s. 80.

çeşitli arşivlerde devam etse de⁵⁷ gün itibariyle Gökbilgin'in yazdığı mektuplardan ziyade, kendisine gönderilen cevaplar mevcut. Bu durum okuyucunun zihninde bazı karışıklıklara yol açsa da elimizdeki mektupları kronolojik olarak değerlendirmek, Gökbilgin ve Rásonyi arasındaki ilişkinin nasıl geliştiğini tasavvur etmemizi sağlıyor. İletişim süreçlerinin ilk aşamasındaki hoca-öğrenci ilişkisinin zaman içerisinde birer meslektaş dostluğuna dönüşümünü gözlemleyebilme fırsatı veriyor. Bununla birlikte, Tayyib Gökbilgin'in özel koleksiyonunda bulunan László Rásonyi mektuplarının, oldukça karmaşık bir dönemde karşılaşılan zorlukları, yaşam mücadelesini, çalışma etiğini, yayıncılık faaliyetlerini ve akademisyenlerin sosyal çevrelerine dair şahsi kanaatlerini anlamak ve değerlendirmek için değerli, ilginç ve çeşitlilik içeren zengin bir kaynak teşkil ettiğini açıkça ifade edebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmamı destekleyen Szeged Üniversitesi Ortaçağ ve Erken Yeni Çağ Macar Tarihi Bölümü ve Altayistik Departmanı bölüm başkanı sayın hocam Prof. Dr. Sándor Papp'a teşekkürü borç bilirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank Prof. Dr. Sándor Papp, the head of the Department of Medieval and Early New Age Hungarian History at the University of Szeged and the Department of Altaiistics for supporting my work.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Tayyib Gökbilgin Özel Arşivi

Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, 1909–1980, Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-., Nyelv- és Történettudományi Kara – ülés, 1941– 1942/1, II. rendes ülés, 28 October 1941, pp. 3–11.

Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, 1909–1980, Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-., Nyelv- és Történettudományi Kara – ülés, 1941– 1942/1, II. rendes ülés, 26 February 1942, pp. 1–33.

57 2020 yılının şubat ayında Cambridge'de The Skilliter Centre for Ottoman Studies'da yaptığımız çalışmalar sırasında Gökbilgin'den Susan Skilliter'a gelen bir mektup bulduk. 2021 yılında Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek Sammlung von Handschriften und alten Drucken koleksiyonunda yaptığım çalışmada doğrudan kendisinden gelen mektuplara rastlamasam da yukarıda da verdiğim örnekteki gibi "Teilnachlass Andreas Tietze" koleksiyonunda ondan bahsedilen mektuplar az da olsa bulunmaktadır. Macaristan arşivlerinde ise çalışmalarımız devam etmekle birlikte Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár arşivlerinde Gökbilgin'in Lajos Ligeti'ye gönderdiği ayrıca Rásonyi'den Ligeti'ye gönderilen ve Gökbilgin'in de kısaca bahsinin geçtiği mektuplar bulunmaktadır.

Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, 1909–1980, Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kara – ülések, 1943–1944, IX. rendes ülés, 25 May 1944, pp. 1–13.

ÖNB Sammlung von Handschriften und alten Drucken Teilnachlass Andreas Tietze: Autogr. 1554/8 (15-16).

İnceleme ve Araştırma Eserleri

Ágoston, Gábor, “Siyaset ve Historiografi: Macaristan’da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul’daki Macar Araştırma Enstitüsü”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Selim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 92-98.

Altın, Kutse, *Tayyip Gökbilgin: Historian and Mediator Between the Turkish and Hungarian Academies*, Szeged Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Szeged 2021.

Apor Éva - Kelecsényi Ágnes, *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény| Oriental Collection Library of the Hungarian Academy of Sciences*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapeşte 1997.

Arıkan, Zeki, “Cumhuriyet Dönemi Tarihçileri ve Prof. Dr. M. Tayyip Gökbilgin”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/5 (2012), s. 41-70.

Bencsik, Péter, “Passport and Visa Policy of the Kádár regime”, *Chronica 3 Annual Of The Institute of History*, University Of Szeged Hungary, 2003, s. 132-149.

Çoban, Erdal, “Rásonyi László”, *DİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 459-460.

Çolak, Melek, “İstanbul Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918)”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, sayı 3 (2009), s. 91-105.

Dávid Géza – Pál Fodor, “Macaristan Bilimler Akademisinde Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Anma Töreni”, *Bulleten*, XLVII/187-188 (1984), s. 1229-1232.

Dear, I. C. B., - M. R. D. Foot., “Vienna awards”, *The Oxford Companion to World War II*, Oxford University Press, 2001. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198604464.001.0001/acref-9780198604464-e-1729>.

Duran, Alev, *Türk-Macar İlişkilerinde Tayyip Gökbilgin László Rásonyi ve Tayyip Gökbilgin Mektuplaşmaları*, Hiperlink, İstanbul 2020.

Fodor, Gábor, “A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Megalapítása: Titkos Tárgyalások, Tervek És Kultúrdiplomácia”, *Keletkutató*, 2019, s. 97-106.

_____, “Harp İstanbulu’nda Macar Arkeolojisi: Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918)”, *Yıllık: Annual of Istanbul Studies*, 2, 2020, s. 103-117

Güngör, Ahmet, *20. Yüzyıl Türk Tarihçilerinden Prof. Dr. Mustafa Tayyip Gökbilgin’in İlmi Faaliyetleri ve Tarih Anlayışı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Güngörmüş, Naciye, “Hungarológia Törökországban”, *Congressus Oktavus Internationalis Fenno-Ugristaum Jyaskyla*, 10 (1995), 23-34.

İnan, Afet, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1974, s. 1-16.

Kakuk, Zsuzsa, “Az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézete”, *Keletkutató*, s. 116-126.

- _____, “László Rásonyi (1899-1984)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXVIII/1-2, 1984, s. 216-218.
- Kaye, Joseph, Vertesi Janet, Avery Shari, Dafoe Allan, David Shay, Onaga Lisa, Rosero Ivan, ve Pinch Trevor, “To Have and to Hold: Exploring the Personal Archive”, *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2006, s. 275-284.
- Kelly, Luke, “Humanitarian Sentiment and Forced Repatriation: The Administration of Hungarians in a Post-War Displaced Persons Camp”, *Journal of Refugee Studies*, XXX/3, 2017, s. 387-406.
- Kovács, Nándor Erik, “75 éves az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszéke. Az évforduló kapcsán emlékezünk az alapítóra, Rásonyi Lászlóra”, *Magyar Tudomány*, 172. évf, 10, 2011, 1213-1215.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in Ardından”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 1982, s. 1-24.
- Ligeti, Lajos, “Le Professeur L. Rásonyi”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28/1, 1974, s. 47-150.
- Nándor, Erik Kovács – István Vásáry, “Rásonyi László”, *Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi*, ed. Gábor Fodor, Türksoy, Ankara 2022, s.190-194.
- Orhun, Fatma Çalik, “Hungaroloji Enstitüsü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://aturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hungaroloji-enstitusu/?pdf=3602>, son erişim tarihi: 20.04.2023.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Büyük Bir Kaybımız Prof. M. Tayyib Gökbilgin 1907-1981”, *Belleten*, XLV/180, 1981, s. 551-572.
- Saral, Emre, “Macaristan'da Çağdaş Osmanlı Tarihçiliğinin Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu”, *Dünyada Osmanlı Tarih Yazımı - I*, ed. Ahmet Özcan, Özhan Kapıcı, Yalçın Murgul, Doğu Batı Yayınları Ankara 2020, s. 306-326.
- Prof. M. Tayyib Gökbilgin ve Edirne Sempozyumu, 15 Nisan 2015, Bildiriler, ed. İbrahim Sezgin - Veysi Akın, Trakya Üniversitesi, Edirne 2016.
- “Prof. Dr. László Rásonyi'nin (Söylenişi Laslo Râsonyi) Hal Tercümesi”, *Türk Kültürü*, IX/105, 1971, s. 763-770.
- Tuğ, Salih, “Profesör M. Tayyib Gökbilgin (1907/1323 H.-1981/1401 H.)”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, VIII/1-4, 1984, s. 249-51.
- Vásáry, István, “Mészáros Gyula”, *Macar Türkologlar: Küçük Biyografik Ansiklopedi*, ed. Gábor Fodor, Türksoy, Ankara 2022, s. 158-160.
- Williams, Caroline, “Personal Papers: Perceptions and Practices”, *What Are Archives? Cultural and Theoretical Perspectives: A Reader*, ed. Louise Craven, Ashgate Publishing Company, Guildford 2008, s. 53-68.

Çankalköprüsü*

Géza Dávid**

*Metni gözden geçiren Emre Saral'a müteşekkirim.

**Emeritus Prof., Eötvös Loránd Üniversitesi, Faculty of Humanities, Türkoloji Bölümü, Budapeşte, Macaristan

ORCID: G.D. 0000-0002-4997-6720

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Géza Dávid,

Eötvös Loránd Üniversitesi, Faculty of Humanities, Türkoloji Bölümü, Budapeşte, Macaristan

E-posta/E-mail: davidgeza@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 07.04.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 20.05.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 22.05.2023

Kabul/Accepted: 22.05.2023

Atıf/Citation:

David, Geza. "Çankalköprüsü" *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 80 (2023): 237-243.

<https://doi.org/10.26650/iutd.1093940>

Son yıllarda ve günümüzde Türkiye’de Macarlarla ilgili artan sayıda kitap, makale ve kronik yayımlanmaktadır. Bu bir taraftan sevindiricidir, ancak bunların yazar ve neşirleri maalesef sıklıkla en temel coğrafi bilgilerden bile yoksundur ve -istisnalar dışında¹- yer ve kişi adlarını belirlemek için hiçbir çaba göstermemektedirler². Anılan araştırmacıların çoğu Macarca bilmiyorlar ve Macar dilindeki literatürü ihmalkârlığın yanı sıra sırf bu nedenden ötürü takip etmeye de yetkin değillerdir. Hâlihazırda ülkemizde çıkan defter neşri

- 1 Örneğin Erdal Çoban, Feridun Emecen, Özgür Kolçak, sonraki dönemler için Emre Saral titiz çalışmalarıyla tanınmaktadır.
- 2 İbret verici makaleler için bk. Mustafa Işık, “1570 Yılında İstolni Belgrad Sancağında Erbâb-ı Tımar”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2020), 2138-2152; Levent Kuru, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadınlıkları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, VIII/2 (2019), 261-294 (özellikle 267-277); Vakanüvislerin eserlerinin yayımlanmasında şu yaklaşım oldukça yaygındır: Metindeki yer ve kişi adları hakkında izahat yoktur.

malzemesini dikkate almadıkları için çalışmaları büyük hatalarla doludur³. Aşağıdaki satırlar, küçük bir araştırmayla, aşırı ölçüde çarpıtılmış bir yer adının çağdaş karşılığının bile nasıl bulunabileceğinin bir örneği olarak kaleme alınmıştır.

*

1664'teki Tuna ötesi seferi sırasında Osmanlı kuvvetleri, diğer yerlerin yanı sıra, “Szigetvár'ın iki saat doğusunda” bulunan “Csankalköprüsü”nde (Çankalköprüsü) konuşlanmıştır⁴. Başkomutanları, 1661'den 1676'ya kadar veziriazam olan Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa⁵ burada 25 Mayıs'ta Kanijeli Centür (bazen Pantur)⁶ Hasan Paşa'nın⁷ kuşatma altındaki kaleden gönderilen bir mektubunu aldı⁸.

- 3 Meselâ Şimontornya Sancağı'nın 1546 yılına ait mufassal defterinin 1982 baskısı (bkz. Géza Dávid, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*, Budapest 1982) incelemeden yayımlayan Şüliye Altun şahıs isimlerini genellikle yanlış okumuştur (başkalarıyla birlikte önadlarda Máté yerine Yani, Gergel yerine Görgül, Pál yerine Yak biçiminde vermiştir). Bkz. *400 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Şimontornya Lıvası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.
- 4 *Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großwezirs Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Ağa*, Übersetzt vb. von Erich Prokosch, Osmanische Geschichtschreiber, 8, Graz-Wien-Köln 1976, 184-185, 274. Aynı versiyon, söz konusu eserden büyük ölçüde yararlanan Silahdar kroniğinin de yer almaktadır (Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, İstanbul 1928, 332), yayıncı Ahmed Refik başka bir yorum yapmadan *Çanaklar*, yani ‘kil çanaklar’ olarak “düzeltilmiştir” (aynı yer dipnot 3).
- 5 Kısa bir genel bakış için bkz. Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *DİA*, XXVI, 260-263.
- 6 Pek çok tarihte Yantur, Yentür şeklindedir, ancak örneğin Silahdar'ın eserinde birkaç kez Pantur'a rastlanır: Silahdar, *a.g.e.*, I, 327, 331, 332, 336, diğer zamanlarda ise Yansır (*a.g.e.*, 339.) yazmaktadır. Mehmed Halife'nin eserini günümüz Türkçesine sadeleştiren araştırmacı Vintür, Yensür ve Pantor formlarını listelemektedir. Bkz. Mehmet Halife, *Târih-i Gulmânî*, sad. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, 74, İstanbul 1976, 111. Ancak, bu eserin tenkitli neşrinde kendisini Vintör olarak görmekteyiz; bkz. Ertuğrul Oral, Mehmed Halife, *Tarih-i Gulmanî*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, 89. Lajos Fekete'nin çevirisinde muhtemel bir varyant olarak Yantor biçimindedir; bkz. “Mehmed Chalife »Târich«-ja az 1625-1664. évek eseményeiről”, *Hadtörténelmi Közlemények*, 26 (1925), 408. Evliya Çelebi de bunu belki de söz konusu kişinin isminin anlamı olabilecek uydurma bir kavga türküsü olarak okuyuculara aktarıyor (yayınlanan metinde bu şekildedir: “yentür yüntür tür yelleli vay”, bkz. Balázs Sudár, *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás*, Források Pécs Történetéből, 4, Pécs 2012, 109. Bu temelde, isim belirlenmiş gibi görüntüyor.
- 7 Bir vakanüvisin ifadesine göre, Hasan Paşa 1 Temmuz 1663'te Kanije'nin işlerinin idaresiyle görevlendirilmiştir (Johann Strauß, *Die Chronik des 'Isazade. Ein Beitrag zur osmanischen Historiographie des 17. Jahrhunderts*, Islamkundliche Untersuchungen, CVIII, Berlin 1991, 68; muhtemelen Mehmet Halife'ye atfen *aynı eser*, 111). Resmî belgelerde atama tarihi 7 ve 16 Temmuz olarak geçmektedir; ne yazık ki sadece Hasan olarak (Lajos Fekete, “A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga”, *Levéltári Közlemények*, VI (1928), 293, no. 90, 92). Pek başarılı olmadı, çünkü bazı yazarlara göre Macarlar tarafından “Zerinvár'ın (Zerin Kalesi) inşasından ötürü öfkeli Köprülü'nün o zamana kadarki paşayı boğmasına ve yerine Ali'yi Anadolu'dan geri çağırmasına neden oldu (Nándor Szukits, “Kanizsa vár története”, *Adatok Zala vármegye történetéhez*, Szerk. Lajos Bátorfi. I. Nagykanizsa, 1876, 40; krş. *Isazade'nin tarihi* (Strauß, *a.g.e.*, 79), o da adı geçen kişinin idam edildiğinden bahsetmektedir).
- 8 Müttefik orduları, 1664 Nisan ayının sonlarına doğru Kanizsa'yı kuşatmaya başladı.

Bu bilgi Mühürdar Hasan Ağa'nın kroniğinde yer almaktadır⁹. Bu eserin ilk yayıncısı ve çevirmeni Erich Prokosch, Türkçe'de 'köprü' anlamına geldiği açık olan ismin ilk nüvesi hakkında beyanda bulunmamıştır. 'Csankil' (Çankıl) kelimesiyle de ne yapacağını kesinlikle bilmiyordu -böyle bir Türk dili unsuru bulamadığı gibi Macarcadan da çıkarım yapamıyordu. İtiraf etmeliyim ki bunu ben de başaramadım.

Aynı kaynağın yakın tarihli bir Türkçe eleştirel baskısında söz konusu yer iki şekilde geçmektedir. İlk olarak Çankal (bilimsel transliterasyonda *Çançal*) ve ikinci olarak Sankal (bilimsel transliterasyonda *Şankal*) şeklinde, her ikisinde de -Prokosch ile benzer biçimde- herhangi bir tanımlama girişimi olmaksızın¹⁰. Ancak bu yoldan hareket ederek bir çözüme ulaşabiliriz: Kanaatime göre, karmaşık bir kelimeyle karşı karşıyayız. İlk kısmı Macar yer adlarında oldukça yaygın 'Aziz'-den başka bir şey değil. Aslında, sancak sayımlarında bu ön parçaya sahip yer adlarında gördüğümüz gibi (ünsüzle başlayan yer adları için Sen, ünlü ile başlayanlar için ise Sent), ince sesli kelimelerde ilk harf olarak "sin" harfi yazılmalıydı. Fakat bu kadar hata bir kronikte mazur görülebilir. Yazar ikinci kısımda da ufak bir hata yapmıştır: Burada kalın kelimelerdeki normal "kaf" harfini "gayın" harfi ile değiştirmeliyiz. Sonuç olarak Szen-Gál, doğru Macar şekliyle Szent-Gál ('Aziz Gál') ortaya çıkar. Bu oldukça çok sayıda vergi mükellefinin bulunduğu yerleşim yerine 16. yüzyılda, 1554 ve 1582 yılları arasında Baranya ilindeki Szentlőrinc'in güneyinde rastlıyoruz¹¹. Titiz yerel tarih koleksiyonunda bulunan aşağıdaki kayıt önemli bilgiler vermektedir: "Sziget (Ada) yolu: Török (Türk) yolu. Artık terkedilen, muhtemelen ortaçağdan kalma bir ticaret ve sığır sürme yolu. Szentkirály'den yukarıya Szentgál sınırına ulaşan ve batıya doğru az bir sapmayla Pöszér, Szentdénes ve Szentgál'in kesiştiği üçlü sınırdaki Okor suyunun üzerinde tahta bir köprü giderdi. Dolgu üzerine toprak bir yoldu. II. Josef (1780-1790) zamanında hazırlanan 1784 tapu haritalarında "Ruinierte Strasse nach Sziget" ("Szigetvár'a giden harap yol") geçmektedir. [Frigyes] P[esty]'ye göre, "mezarlıktan çok uzak düşmeyen kuzey batı

9 Bu durum şu anda bizim için büyük bir önem arz etmese de, eserin kime ait olduğu konusunda bazı belirsizlikler olduğu unutulmamalıdır. Prokosch'a göre (a.g.e., 12-13) birisi mühürdar taslağını oldukça düşük bir standartta değiştirip kısmen tamamlamıştır bile ve (yer) isimlerinin çarpıtılmış olması da o yüzdendir. Yapıta yeni şekil veren genellikle Erzurumlu Osmanlı Dede olarak anılır. Sonuç olarak, bunları iki ayrı eser olarak görüyorum, ancak ilki aynı zamanda Osman Dede elinin izlerini de taşıyor. Diğerleri arasında bkz. Vojtech Kopčan, "Ottoman Narrative Sources to the Uyvar Expedition 1663", *Asian and African Studies*, 7 (1971), 97-98; Abdülkadir Özcan, "Cevahirü't-tevârih", *DİA* VII, 434-435. Balázs Sudár, "Török források Zrínyi-Újvár bevételéről", *Zrínyi-Újvár emlékezete*, Szerk. Gábor Hausner-József Padányi, Budapest 2012, 66; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-tevârih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Asitan Yayıncılık, Sivas 2013, 13-17. Ancak Erzurumlu Osman Dede'ye atfedilen metinde Çankıl Köprüsü isminin eksik olduğu bir gerçektir (bkz. Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi. Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, 40).

10 Mühürdar Hasan Ağa, a.g.e., 205.

11 Gyula Káldy-Nagy, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103, Budapest 1960, 27, No. 112. Sonraki adı Vásárosszentgál olan bu yerleşim yeri 1940 yılında Magyarszentiván'la birleşti, yeni adı Királyegyháza oldu. Bizi ilgilendiren kısım köyün kuzey yarısıydı. Krş. *Baranya megye földrajzi nevei*, I, Szerk. János Pesti, Pécs 1982, 867, 870 (haritalar).

yönüne, bir zamanlar burada var olan bir yola işaret eden setler var.” Derin toprak işlenmesi nedeniyle izi ancak havadan foto çekerek takip edilebildi.”¹² Burada anılan “Türk Yolu” ifadesi anlamlıdır. Bu yol Osmanlı kuvvetlerinin ilerledikleri ve konuşlanmış oldukları güzergâh olmalıdır.

İlgili 18. ve 19. yüzyıl kadastro haritaları, söz konusu yolun Szentgál bölgesindeki suyollarıyla kesişim noktalarını açıkça göstermektedir¹³. İkinci kontrolü yapan titiz uzmanlar tarafından bunların en doğusundaki bir köprü bile işaretlenmiştir (bkz. ek), ancak diğer noktada da bir tür yapının geçişi kolaylaştırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu nedenle, Pécs'ten (Peçuy) gelen orduların Szigetvár'a (Sigetvar) giden en düz rotayı kullanmadıklarını, güneye doğru hafif bir sapma yaptıklarını söyleyebiliriz. Orada kalışlarının Szent-Gál nüfusunu ne kadar etkilediği bilinmemektedir. Geride iyi anılar bırakmamış olmaları mümkündür ve dahası oradaki insanların bu dönemde köyü terk etmeye başlamış olma ihtimalini dahi göz ardı edemeyiz¹⁴.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Altun, Şuliye, *400 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Şimontornya Livası (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

Baranya megye földrajzi nevei, I, Szerk. János Pesti, Pécs 1982.

12 *Baranya megye földrajzi nevei*, I. 872, No. 112. Macar kaynaklarında da zaman zaman “nüfusu terketti” (Osmanlı paraleli *hali ez-raiyyet*) olarak geçmektedir ki bu muhtemelen sadece sakinlerinden vergi toplanamadığı anlamına gelmektedir. György Timár, *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai, 1546-1565*, Pécs 1989, 106, 142, 151, 211, 300, 364, 383.

13 <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1993136.119707247%2C57804.84483253852%2C2006025.313601835%2C5785194.915121927>; <https://maps.arcanum.com/hu/synchron/firstsurvey-hungary/secondsurvey-hungary/?bbox=1997636.6473360565%2C5782152.471181684%2C2000.851.7798383017%2C5784507.6871157205&map-list=1&layers=147&right-layers=5> (7 Haziran 2022). İlgili haritaları bulup yan yana koyduğu ve söz konusu köprülerin ekte verilen kesitini çıkardığı için Máté Kitanics'e teşekkür ederim.

14 Kimisi bunu ne yazık ki referans vermeksizin 17. yüzyılın sonlarındaki savaşların dönemi içerisine yerleştirmektedir: <https://kiralyegyhaza.hu/a-falu-tnete/> (10 Haziran 2022).

- Boyraz, Arslan, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi. Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- Dávid, Géza, *A Simontornyai szandzsák a 16. században*, Budapest 1982.
- Fekete, Lajos, "A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga", *Levéltári Közlemények*, VI (1928), 259-305.
- _____, "Mehmed Chalife »Tárich«-ja az 1625-1664. évek eseményeiről", *Hadtörténelmi Közlemények*, 26 (1925), 387-427.
- Işık, Mustafa, "1570 Yılında İstolni Belgrad Sancağında Erbâb-ı Tımar", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2020), 2138-2152.
- Káldy-Nagy, Gyula, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103, Budapest 1960.
- Kopčan, Vojtech, "Ottoman Narrative Sources to the Uyvar Expedition 1663", *Asian and African Studies*, 7 (1971), 89-100.
- Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großwezers Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Ağa*, Übersetzt vb. von Erich Prokosch, Osmanische Geschichtschreiber, 8, Graz-Wien-Köln 1976.
- Kuru, Levent, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılikları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, VIII/2 (2019), 261-294.
- Mehmet Halife, *Târih-i Gilmânî*, sad. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, 74, İstanbul 1976.
- Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't-tevarih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Asitan Yayıncılık, Sivas 2013.
- Oral, Ertuğrul, *Mehmed Halife, Tarih-i Gilmanî*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Özcan, Abdülkadir, "Cevâhirü't-tevârih", *DİA*, VII, 434-435.
- _____, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA*, XXVI, 260-263.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, İstanbul 1928.
- Strauß, Johann, *Die Chronik des 'Isazade. Ein Beitrag zur osmanischen Historiographie des 17. Jahrhunderts*, Islamkundliche Untersuchungen, CVIII, Berlin 1991.
- Sudár, Balázs, *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás*, Források Pécs Történetéből, 4, Pécs 2012.
- Sudár, Balázs, "Török források Zrínyi-Újvár bevételéről", *Zrínyi-Újvár emlékezete*, Szerk. Gábor Hausner-József Padányi, Budapest 2012, 66-68, 169-188.
- Szukits, Nándor, "Kanizsa vár története", *Adatok Zala vármegye történetéhez*, Szerk. Lajos Bátorfi, I. Nagykanizsa, 1876, 23-59.
- Timár, György, *Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai, 1546-1565*, Pécs 1989.

Elektronik Kaynaklar

<https://kiralyegyhaza.hu/a-falu-tnete/>

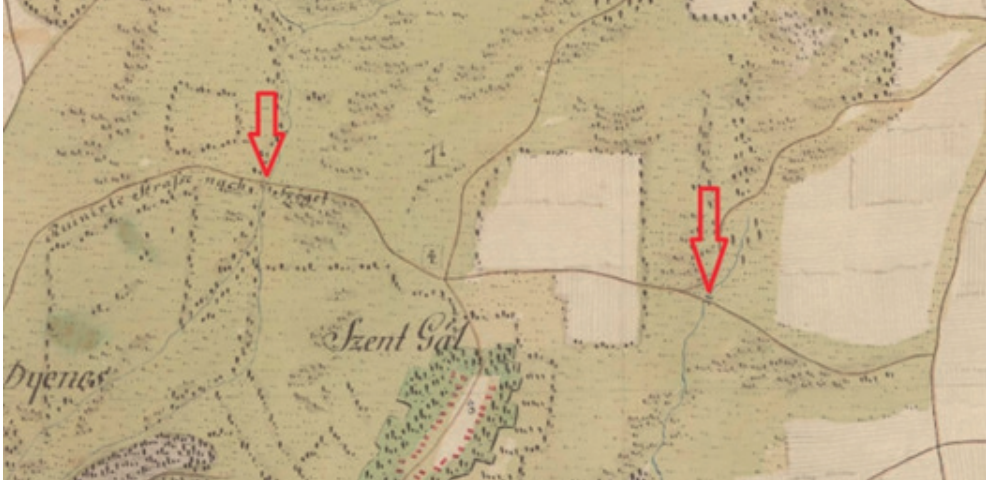
<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1993136.119707247%2C57804>

84.483253852%2C2006025.313601835%2C5785194.915121927

<https://maps.arcanum.com/hu/synchron/firstsurvey-hungary/secondsurvey-hungary/?bbox=1997636.6473360565%2C5782152.471181684%2C2000851.7798383017%2C5784507.6871157205&map-list=1&layers=147&right-layers=5>

Ek

Szentgál bölgesindeki suyollarının kesişim noktalarını gösteren haritalar

Kaynak: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1993136.119707247%2C5780484.483253852%2C2006025.313601835%2C5785194.915121927>; <https://maps.arcanum.com/hu/synchron/firstsurvey-hungary/secondsurvey-hungary/?bbox=1997636.6473360565%2C5782152.471181684%2C2000851.7798383017%2C5784507.6871157205&map-list=1&layers=147&right-layers=5> (7 Haziran 2022)

TANIM

Tarih Dergisi (Turk J Hist), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Şubat, Haziran ve Ekim aylarında olmak üzere, yılda üç sayı olarak yayınlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

AMAÇ

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan nitelikli makaleler yayınlayarak, literatüre katkıda bulunmayı amaçlar.

KAPSAM

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili araştırma makalesi ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

POLİTİKALAR***Yayın Politikası***

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Tarih Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association

(OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Tarih Dergisi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür/bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin gizli bilgi olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri

başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

HAKEM SÜRECİ

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Baş Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Dergide Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz olmalıdır.

Yazıların Hazırlanması ve Gönderimi

Makaleler sadece <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih> adresinde yer alan derginin online makale yükleme ve değerlendirme sistemi üzerinden gönderilebilir. Diğer mecralardan gönderilen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak Editoryal Ofis tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmamış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazarların; **Telif Hakkı Anlaşması Formu**'nu ilk gönderim sırasında online makale sistemine yüklemeleri gerekmektedir.

Tarih Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 11 punto olarak yazılmalıdır.

Türkçe hazırlanan makalelerde TDK yazım kılavuzu esas alınır.

Kapak sayfası: Gönderilen tüm makalelerle birlikte ayrı bir kapak sayfası da gönderilmelidir. Bu sayfa;

- Makalenin başlığını ve 50 karakteri geçmeyen kısa başlığını,
- Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
- Yazarların ORCID numaralarını
- Finansal destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,
- Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil), faks numarası ve e-posta adresini,
- Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ama yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri
- Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

Özet: Özgün araştırma makalelerinde 80 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet bölümü alt başlık içermeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

İngilizce genişletilmiş özet: Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atıf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 1.000 kelimelik İngilizce geniş özet hazırlanıp sisteme yüklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumların kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Araştırma makaleleri en az 3 en fazla 6 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanıp ilgili özetin altına yazılmalıdır.

Makale Türleri

Araştırma Makalesi: Ana metin, araştırmanın konusuna uygun şekilde alt başlıklara ayrılmalıdır. Alt başlıklar konusunda yazarlar serbest bırakılmışlardır.

Çeviri: Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da online makale sistemine yüklenmelidir.

Tablolar

Tablolar ana dosyaya eklenmeli, kaynak listesi sonrasında sunulmalı, ana metin içerisindeki geçiş sıralarına uygun olarak numaralandırılmazdır. Tabloların üzerinde tanımlayıcı bir başlık yer almalı ve tablo içerisinde geçen kısaltmaların açıklamaları tablo altına tanımlanmalıdır. Tablolar Microsoft Office Word dosyası içinde “Tablo Ekle” komutu kullanılarak hazırlanmalı ve kolay okunabilir şekilde düzenlenmelidir. Tablolarda sunulan veriler ana metinde sunulan verilerin tekrarı olmamalı; ana metindeki verileri destekleyici nitelikte olmalıdır.

Resim ve Resim Altyazıları

Resimler, grafikler ve fotoğraflar (TIFF ya da JPEG formatında) ayrı dosyalar halinde sisteme yüklenmelidir. Görseller bir Word dosyası dokümanı ya da ana doküman içerisinde sunulmamalıdır. Alt birimlere ayrılan görseller olduğunda, alt birimler tek bir görsel içerisinde verilmemelidir. Her bir alt birim sisteme ayrı bir dosya olarak yüklenmelidir. Resimler alt birimleri belli etme amacıyla etiketlenmemelidir (a, b, c vb.). Resimlerde altyazıları desteklemek için kalın ve ince oklar, ok başları, yıldızlar, asteriksler ve benzer işaretler kullanılabilir. Makalenin geri kalanında olduğu gibi resimler de kör olmalıdır. Bu sebeple, resimlerde yer alan kişi ve kurum bilgileri de körleştirilmelidir. Görsellerin minimum çözünürlüğü 300DPI olmalıdır. Değerlendirme sürecindeki aksaklıkları önlemek için gönderilen bütün görsellerin çözünürlüğü net ve boyutu büyük (minimum boyutlar 100x100 mm) olmalıdır. Resim altyazıları ana metnin sonunda yer almalıdır.

Makale içerisinde geçen tüm kısaltmalar, ana metin ve özette ayrı ayrı olmak üzere ilk kez kullanıldıkları yerde tanımlanarak kısaltma tanımının ardından parantez içerisinde verilmelidir.

Tüm kaynaklar, tablolar ve resimlere ana metin içinde uygun olan yerlerde sırayla numara verilerek atf yapılmalıdır.

Revizyonlar

Yazarlar makalelerinin revizyon dosyalarını gönderirken, hakemlerin istediği düzeltmeleri ve hakemlerin sorularına yanıtlarını ana metin içerisinde renklendirerek belirtmelidir. Revize makaleler karar mektubunu takip eden 30 gün içerisinde dergiye gönderilmelidir. Makalenin revize versiyonu

belirtilen süre içerisinde yüklenmezse, revizyon seçeneği iptal olabilir. Yazarların revizyon için ek süreye ihtiyaç duymaları durumunda uzatma taleplerini ilk 30 gün sona ermeden dergiye iletmeleri gerekmektedir.

Yayına kabul edilen makaleler dil bilgisi, noktalama ve biçim açısından kontrol edilir. Yayın süreci tamamlanan makaleler, yayın planına dahil edildikleri sayıyla birlikte yayınlanmadan önce erken çevrimiçi formatında dergi web sitesinde yayına alınır. Kabul edilen makalelerin baskıya hazır PDF dosyaları sorumlu yazarlara iletilir ve yayın onaylarının 2 gün içerisinde dergiye iletilmesi istenir.

Referans Stili ve Formatı

Yayınlara atıf yapılırken en son, en güncel yayınlar tercih edilmelidir. Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Referanslar dip not sistemine uygun olarak belirtilmelidir. Metin içi referansları ve kaynakça bölümü için dikkat edilmesi gereken detaylar aşağıda belirtilmiştir.

Metin içi referanslar üst simge ile 1'den başlayarak gösterilmelidir. Dipnotlar, Times New Roman yazı karakterinde, 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Tüm noktalama işaretlerinden sonra bir boşluk bırakılmalı ve tüm dipnotların sonuna, mutlaka nokta konulmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde yazar ismi ve kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra sadece yazar soyadı ve a.g.e., a.g.m., veya a.g.t. gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltılarak verilmelidir. Dipnotlarda makale, kitap içinde bölüm veya ansiklopedi maddesinin tamamına yönelik bir atıf mevcutsa, başlangıç ve bitiş sayfaları gösterilmelidir.

Örnekler:

Kitap:

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 115. Sonraki atıflarda: Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 123 ya da Kütükoğlu, s. 123.

Bir yazarın birden fazla yayınına atıf yapılacak ise, ilk atıfta tam künye verilmeli; daha sonra yine kullanılacaksa nasıl kısaltılacağı parantez içerisinde gösterilmelidir:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 98 (Terzi, Hazine-i Hassa).

Eserin cildine işaret etmek için (cilt ya da c. yazılmadan) sadece Romen rakamıyla cilt sayısı yazılmalıdır:

Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü'l-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Çeviri eserler:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 51.

Ansiklopedi maddeleri:

Feridun M. Emecen, “Başmukataa Kalemi”, *DİA*, V, 135.

Bir yazarın iki ayrı çalışması aynı dipnotta peş peşe gösterilecekse:

Mustafa Akdağ, *Celali İsyancıları, 1550-1603*, Anlara 1963, s. 110; keza büyük kaçgunluk için bk. ayn. yzr. ya da ayn.mlf., “Celâlî İsyancılarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (Ankara 1964), 1-50.

Birden çok yazarlı bir eser kullanılacaksa:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kānūnnāme-i Sultānī Ber Mūceb-i 'Örf-i 'Osmānī, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknāme ve Kānūnnāmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 25. Aynı eser daha sonraki kullanımlarda sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Anhegger-İnalçık, a.g.e., s. 36.

Makale:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.
Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.
Mücteba İlgürel, “Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 164.

Sempozyum Tebliğleri:

İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 145.

Birden çok yazarlı bir makale:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad'ın Edirne Cāmi'i-i Şerîf ve Dârü'l-hadis Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, sayı 56 (2012/2), İstanbul 2013, s. 10. Aynı makalenin daha sonraki kullanımlarında sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Orbay-Oruç, a.g.m., s. 15.

Çeviri yazıları:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 295-349.

Aynı soyadlı iki yazarın makalelerinin gösterilmesi:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.
Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.
Daha sonraki kullanımlarda:
M. S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 160 ya da B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 250.

Tez atıflarında; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 146.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı:

Arşiv belgeleri dipnotta kullanılırken öncelikle arşivin adı, sonra tasnifin adı, dosya ve evrak numarasına sırasıyla yer verilecektir. Tasnif için arşivlerin kullandıkları kısaltmalar kullanılabilir. Kaynakçada bunların açılımı yapılmalıdır.

Mesela:

BOA, A.MKT, nr. 145/629.

Arşivden defter tasnifinden bir bilgi kullanılacaksa:

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.

BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 11 punto yazılmalıdır. Sadece dipnotlarda kullanılan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü’l-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Birden çok yazarlı bir esere yer verilecekse:

Anhegger, Robert -Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000.

Sadece editör veya yayına hazırlayanlar var ise bu isimler kitap adından sonra yer almalıdır:

Osmanlı Uygarlığı, yay. haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 20093.

Kitap içinde bölüm olarak geçen makaleler:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Çeviri eserler:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

Kitabın kaçınıcı baskısı olduğunu belirtmek üzere basım tarihinin üzerine üst simge şeklinde basım sayısı yazılmalıdır:

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014².

Kaynakçada yer alan makalelerde makalenin başlangıç ve bitiş sayfalarına yer verilmelidir:

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 147-165.

Sempozyum Tebliği:

Bostan, İdris, “Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 143-163.

Ansiklopedi maddeleri:

Emecen, Feridun M., “Başmukataa Kalemî”, *DİA*, V, 135.

Kaynakçada teze yer verirken; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Arşiv Belgelerinin Gösterilmesi:

Kaynakçada dipnotlarda kullanılan arşiv tasnifleri açık bir şekilde yazılır, kısaltma kullanıldıysa bunlar parantez içinde belirtilir. Farklı arşivlerden kaynak çalışması var ise bu arşivler tasniflenir. Kullanılan arşiv belgelerinin numaralarına dipnotlarda yer verildiğinden kaynakçada sadece belge tasniflerine yer verilmelidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN.)

Makale dipnotlarında kullanılacak kısaltmalar

Türkçe makaleler için:

çev. : çeviren

trc. : tercüme eden

yay. : yayınlayan

haz. : hazırlayan

sad. : sadeleştiren

nşr. : neşreden

ed. : editör

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale ya da madde

a.g.t. : adı geçen tez

ayn.yzr. : aynı yazar

ayn.mlf. : aynı müellif

Yabancı Dildeki makaleler için:

id. : aynı yazar

ibid., loc.cit, op.cit. : aynı yerde

a.g.e., s. 27; a.g.m., s. 28; a.g.t., s. 29 şeklinde kullanılmalıdır.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- ✓ Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- ✓ Referansların derginin benimsediği sistemin kurallarına uygun olarak düzenlendiği
- ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni
 - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Öz: 100-150 kelime
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 3-6 adet makale dilinde ve 3-6 adet İngilizce
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Turkish Journal of History (Turk J Hist) is an international, scientific, open access periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is the official publication of İstanbul University Faculty of Letters and published three times a year on February, June and October. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history. The journal publishes original articles and translations.

AIM

Turkish Journal of History (Turk J Hist) aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level on all fields of history.

SCOPE

Turkish Journal of History (Turk J Hist) publishes research articles and translations on national, regional and world history. The journal also includes book reviews and critiques.

POLICIES***Publication Policy***

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit

manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ETHICS

Publication Ethics and Malpractice Statement

Turkish Journal of History is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors

(WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Turkish Journal of History adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author's Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed.

Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/ conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author’s side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

PEER REVIEW PROCESS

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

Articles in Turkish and English are published. Submitted manuscript must include an abstract both in the article language and in English.

Manuscript Organization and Submission

Manuscripts can only be submitted through the journal's DergiPark submission system, available at <https://dergipark.org.tr/pub/iutarih> manuscripts submitted via any other medium will not be evaluated.

Manuscripts submitted to the journal will first go through a technical evaluation process where the editorial office staff will ensure that the manuscript has been prepared and submitted in accordance with the journal's guidelines. Submissions that do not conform to the journal's guidelines will be returned to the submitting author with technical correction requests.

All manuscripts submitted to the Turkish Journal of History must be written in Times New Roman font style in 10 font size using MS Word or MS Word compatible program, and must be in A4 size.

Authors are required to submit the following:

- **Copyright Agreement Form**
- **Title Page**

A separate title page should be submitted with all submissions and this page should include:

- The full title of the manuscript as well as a short title (running head) of no more than 50 characters,
- Name(s), affiliations, and highest academic degree(s) and ORCID ID(s) of the author(s),
- Grant information and detailed information on the other sources of support,
- Name, address, telephone (including the mobile phone number) and fax numbers, and email address of the corresponding author,
- Acknowledgment of the individuals who contributed to the preparation of the manuscript but who do not fulfill the authorship criteria.

Abstract: An abstract should be submitted with all research articles. The abstract should be unstructured and a maximum of 80 words in length.

Keywords: Each submission must be accompanied by a minimum of three to a maximum of six keywords for subject indexing at the end of the abstract. The keywords should be listed in full without abbreviations.

Manuscript Types

Research Articles: This is the most important type of article since it provides new information based on original research. The main text of original articles should be structured in accordance with the context of the article.

Translations: This type of manuscript should be submitted with a file that contains the original text with its full bibliographic information. A formal consent letter from the author of the original text is also required.

Tables

Tables should be included in the main document, presented after the reference list, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text. A descriptive title must be placed above the tables. Abbreviations used in the tables should be defined below the tables by footnotes (even if they are defined within the main text). Tables should be created using the “insert table” command of the word processing software and they should be arranged clearly to provide easy reading. Data presented in the tables should not be a repetition of the data presented within the main text but should be supporting the main text.

Figures and Figure Legends

Figures, graphics, and photographs should be submitted as separate files (in TIFF or JPEG format) through the submission system. The files should not be embedded in a Word document or the main document. When there are figure subunits, the subunits should not be merged to form a single image. Each subunit should be submitted separately through the submission system. Images should not be labeled (a, b, c, etc.) to indicate figure subunits. Thick and thin arrows, arrowheads, stars, asterisks, and similar marks can be used on the images to support figure legends. Like the rest of the submission, the figures too should be blind. Any information within the images that may indicate an individual or institution should be blinded. The minimum resolution of each submitted figure should be 300 DPI. To prevent delays in the evaluation process, all submitted figures should be clear in resolution and large in size (minimum dimensions: 100 × 100 mm). Figure legends should be listed at the end of the main document.

All acronyms and abbreviations used in the manuscript should be defined at first use, both in the abstract and in the main text. The abbreviation should be provided in parentheses following the definition.

All references, tables, and figures should be referred to within the main text, and they should be numbered consecutively in the order they are referred to within the main text.

Limitations, drawbacks, and the shortcomings of original articles should be mentioned in the Discussion section before the conclusion paragraph.

Revisions

When submitting a revised version of a paper, changes made according to the reviewers' comments should be highlighted in the revised document. Revised manuscripts must be submitted within 30 days from the date of the decision letter. If the revised version of the manuscript is not submitted within the allocated time, the revision option may be canceled. If the submitting author(s) believe that additional time is required, they should request this extension before the initial 30-day period is over.

Accepted manuscripts are copy-edited for grammar, punctuation, and format. Once the publication process of a manuscript is completed, it is published online on the journal's webpage as an ahead-of-print publication before it is included in its scheduled issue. A PDF proof of the accepted manuscript is sent to the corresponding author and their publication approval is requested within 2 days of their receipt of the proof.

References

While citing publications, preference should be given to the latest, most up-to-date publications. Authors are responsible for the accuracy of references. References should be prepared according to the detailed information and examples provided below.

In-text references should be stated in superscripts and numbered starting from 1 as footnotes. Footnotes should be written in Times New Roman style, type size 9 with one space. All footnotes should end with a full stop. While stating references in footnotes, the title of books and journals should be in italic whereas the title of articles should be plain text font in quotation marks. In the footnotes, the author name and source must be given exactly in the first place, then only the author's surname and abbreviation *ibid* should be written. When citing different publications of the same author, last name of the author and the abbreviated title of the book or the article should be provided after the first citation of the second work. In books with multiple authors, all authors must be written in the first citation and only the surnames of the authors should be given in the following citations of the same book. While citing an article, book section or an encyclopedia item, start and end pages should be provided.

Examples:

Books with a Single Author: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, p. 115.

For following citations:

Kütükoğlu, *ibid.*, p. 123 or Kütükoğlu, p. 123.

Different publications of the same author:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 98 (Terzi, Hazine-i Hassa).

If the same book will be cited again, the abbreviated title of it should be provided in the parenthesis as shown in the example.

To indicate the volume of the book, only the volume should be written in Roman numerals.

Hoca Sa'eddin Efendi, *Tâcü'î-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Book Translations:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, p. 51.

Encyclopedia items:

Feridun M. Emecen, “*Başmukataa Kalemî*”, *DİA*, V, 135.

Books with multiple authors:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, p. 25.

For following citations of the same book:

Anhegger-İnalçık, *ibid*, p. 36.

Editor(s) or compiler(s) as authors:

Osmanlı Uygurluğu, eds. Halil İnalçık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 2009.

Book section:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Journal Article:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), p.149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

Mücteba İlgürel, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, issue 28-29 (1975), p. 164.

Journal article with multiple authors:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, “Sultan II. Murad’ın Edirne Câmî’-i Şerif ve Dârü’l-hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, issue 56 (2012/2), İstanbul 2013, p. 10. For the following citations of the same book: Orbay-Oruç, *ibid*, p. 15.

Journal Translations:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, tran. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, issue 53 (2011/1), İstanbul 2012, pp. 295-349.

Articles of the authors with the same surname:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, issue 10-11, İstanbul 1983, p. 251.

For the following citations of the same authors:

M. S. Kütükoğlu, *ibid*, p. 160 or B. Kütükoğlu, *ibid*, p. 250.

Thesis:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: In the footnotes; the name of the archive, the title of the classification, file and the document number should be stated respectively. Abbreviated classifications of the archives may be written in the footnote, however the full title of the classification should be given in the bibliography.

- BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.
- BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

Bibliography

All sources that are cited in the footnotes should be stated in alphabetically by the surnames of the authors under Bibliography heading.

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.

Hoca Sa'eddin Efendi, *Tâcü'î-tevârih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Translated texts:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, tran. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

*The edition number of the book should be indicated as superscript.

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid'in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 20142.

Thesis: Sinem Serin, Yıldız Çini/Porselen Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Unpublished Master Thesis, İstanbul 2009, p. 146.

Archive Documents: Archive classifications that are stated in footnotes should be written in full in bibliography, abbreviations should be stated in parenthesis. When references are used from different archives, these archives should be classified. Since the document numbers of the archives are stated in the footnotes, only the document classifications should be stated in bibliography section.

- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**
- Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)
- Şura-yı Devlet (ŞD.)
- **Deniz Tarihi Arşivi (DTA)**
- Bahriye Nezareti (BN.)

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- ✓ Confirm that the category of the manuscript is specified.
- ✓ Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- ✓ Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- ✓ Confirm that last control for fluent English was done.
- ✓ Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- ✓ Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, and phone number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
- Main Manuscript Document
 - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
 - ✓ Abstract (100-150 words)
 - ✓ Key words: 3-6 words
 - ✓ Body text sections
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Turkish Journal of History
Dergi Adı: Tarih Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, vb.)	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:

The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder

Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya asli olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayımlanmasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
	